

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sanat Tarihi Anabilim Dalı

**EUGÈNE EMMANUEL VIOLLET-LE-DUC (1814-1879)
ve ETKİLERİ**

Çiler Buket Tosun

Doktora Tezi

Ankara, 2008

**EUGENE EMMANUEL VIOLLET-LE-DUC (1814-1879)
ve ETKİLERİ**

Çiler Buket Tosun

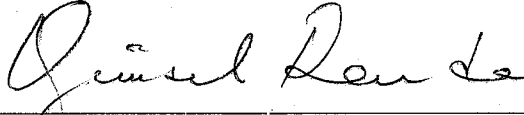
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

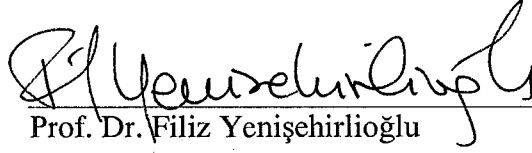
Ankara, 2008

KABUL VE ONAY

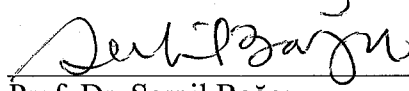
Çiler Buket Tosun tarafından hazırlanan “Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc (1814-1879) ve Etkileri” başlıklı bu çalışma, 07.04.2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

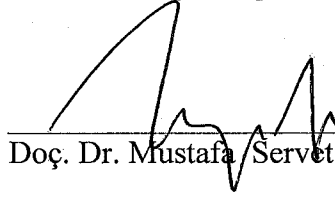
Prof. Dr. Günsel Renda

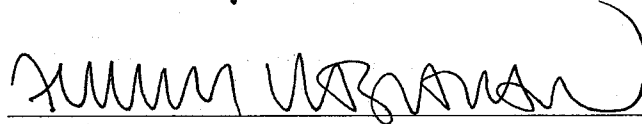
Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu

Prof. Dr. Serpil Bağcı

Doç. Dr. Mustafa Servet Akpolat (Başkan-Danışman)

Doç. Dr. Zeynep Yasa Yaman

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. İrfan Çakın

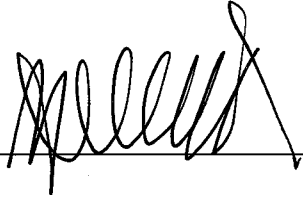
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

07.04.2008

Çiler Buket Tosun

*Her zaman desteği ve sevgisiyle yanımda olan,
varlığıyla bana huzur ve güven veren, tezimin son
döneminde kaybettiğim biricik babam Ali Ulvi
TOSUN'un anısına,*

TEŞEKKÜR

Çalışma konumun seçilmesinden tamamlanmasına kadar araştırmalarımı ve bunların sonucunda yazdıklarımı titizlikle inceleyen, tecrübelerini benimle paylaşan ve önerileriyle yol gösteren, mesleki bilgilerin yanı sıra kendisinden pek çok şey öğrendiğim danışman hocam sayın Doç. Dr. Mustafa S. AKPOLAT'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Doktora derslerinde yaptığımız okuma ve tartışmalarla 19. yüzyıl Osmanlı mimarlığı üzerine bana yeni ufuklar açan; tez çalışmamın başlangıcından bu yana yol gösterici önerileri ve olumlu yaklaşımları ile beni destekleyen ve yüreklendiren sayın hocam Prof. Dr. Günsel RENDA'ya çok teşekkür ederim. Tez İzleme Komitelerindeki görüş ve önerilerinden yararlandığım hocam Doç. Dr. Zeynep YASA YAMAN'a değerli katkıları için çok teşekkür ederim.

Sayın bölüm başkanımız, sevgili hocam Prof Dr. Serpil BAĞCI'ya tezimi titizlikle okuyarak ayrıntılı bir biçimde benimle paylaştığı önerileriyle sağladığı katkıları ve babamı kaybettiğim, tezimin son döneminde bana güç veren inancı ve desteği için minnettirim. Doktora eğitimim boyunca kendisine her konuda danışabildiğim; her zaman desteğini hissettiğim; çalışmalarımda önerilerini benimle cömertçe paylaşan değerli hocam Prof. Dr. Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU'na hem eğitim hayatıma, hem de doktora tezime olan katkıları için şükranlarımı sunarım.

Eğitim hayatım boyunca çalışmalarına ilgisini ve desteğini her zaman hissettiğim, cesaret ve örnek aldığım; bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan sayın hocam Prof. Dr. Ayşıl TÜKEL YAVUZ'a teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışmamın ilk safhalarında kendileriyle yaptığım görüşmelerde yol gösterici yorumlarda bulunan sayın hocam Prof. Dr. Günkut AKIN'a, Prof. Dr. Yıldırım YAVUZ'a, Doç. Dr. Sibel BOZDOĞAN'a ve Doç. Dr. Turgut SANER'e çok teşekkür ederim. Tez konuyla ilgili aydınlatıcı yorumlarda bulunan Dr. Ahmet ERSOY'a, Dr. Miyuki AOKI'ye, Yrd. Doç. Dr. Paolo GIRARDELLI'ye, Dr. Beatrice SAINT-LAURENT'e ve Gül CEPHANECİGİL'e çalışmalarını benimle paylaştıkları için çok teşekkür ederim.

Tez konuyla ilgili birincil kaynakların çoğuna Melbourne Üniversitesi kütüphanelerinden ulaşılabilmıştır. Bu kaynaklara ulaşabilmemi sağlayan Melbourne Üniversitesi Kütüphanesi yönetici ve çalışanlarına; ayrıca Melbourne Üniversitesi mimarlık tarihi hocalarından Gotik ve neo-Gotik dönem mimarlığı üzerine uzman olan sayın Prof. Miles DAVIS'e katkılarından dolayı çok teşekkür ederim. İngiltere'deki bazı kütüphanelerde bulunan kaynaklara ulaşmamı sağlayan Dr. Funda UZ'a ve Alyson WHARTON'a; Kanada'daki bazı kütüphanelerde bulunan kaynaklara ulaşmamı sağlayan kardeşim Levent TOSUN'a bu katkıları için teşekkür ederim.

Tez konuyla ilgili kaynakların çoğunun Fransızca olması nedeniyle Ankara Fransız Kültür Merkezinde 2 yıl süreyle Fransızca kursuna devam ederek Delfi diplomasını aldım. Ancak çevirileri yaparken ilkokulu Tunus'da, ortaokulu Belçika'da tamamlamış; Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Fransız dili Edebiyatı mezunu olup; Paris'deki Louvre Müzesi'nde bir yıl süre ile Sanat Tarihi dersleri almış olan Heves Abay'dan yardım aldım. Heves ABAY'a ve tezimin Viollet-le-Duc'ün yayınlarının listesini içeren ekindeki çevirilerin kontrollerini yapan Hacettepe Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde araştırmacı olan Dr. Nizamettin KASAP ve Dr. Özlem KASAP'a özverili yardımlarından ötürü çok teşekkür ederim.

En yoğun zamanlarında bile tezimi okuyarak düzeltme yaptıkları için biricik arkadaşlarım Nurdan SÜRBAHAN'a bana her zaman enerji ve moral verdiği için; Dr. Tülün DEĞİRMENCİ'ye aynı zamanda tez çalışmamda yararlandığım Osmanlıca metinlerin çevriyazımını büyük bir özveri ile yaptığı için çok teşekkür ederim. En zor anlarımda ellerinden gelen her yardımı büyük bir özveri ile sağlayan sevgili arkadaşlarım Ünal ARAÇ'a, Bülent İŞLER'e, Sema GÜNDÜZ'e ve tez yazımımın son zamanında büyük bir özveri ile yardımcı olduğu için Murat KOCAASLAN'a çok teşekkür ederim.

Hayata gözlerimi açtığım andan itibaren yanımda olan, beni her kararında destekleyen, sevgisini, inancını her zaman hissettiğim; varlığıyla mutluluk, huzur, güven ve gurur duyduğum biricik anneme, babama ve kardeşime ne kadar teşekkür etsem azdır.

ÖZET

TOSUN, Çiler Buket. *Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc ve Etkileri*, Doktora Tezi, Ankara, 2008.

Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc (1814-1879) mimar, mimari restorasyon uzmanı, araştırmacı, kuramcı, eğitimci ve yazar kişiliği ile 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önce Fransa’da daha sonra da tüm dünyada en etkin ve ünlü mimarlardan biri olmuştur.

Yoğun mimari etkinliklerinin yanı sıra yazdığı çok sayıda kitapla, mimarlığın, *Ecole des Beaux-Arts*’ın önderliğinde benimsenen neo-Klasik üslubu yineleyen biçimlenişine karşı, Fransa için ulusal özellikler taşıması nedeniyle ortaçağ mimarlığının mantığıyla biçimlenmesi gerektiğini savunmuştur.

Onun çalışmalarıyla Fransa’nın Ortaçağ yapıları incelenmiş, belgelenmiş, korunmuş ve restore edilmiştir. Viollet-le-Duc, Gotik mimarlığın strüktürel mantığının ve biçimsel geometrisinin akılcı prensiplerini belirlemeye çalışmıştır. Çağdaşlarının aksine, Gotik mimarlığı tekrar eden mimari biçimler üretmeyi değil, bu mimari mirasın dehasıyla her çağın ihtiyaç ve teknolojisine göre dönüşebilen; ulusal, akılcı ve modern yapılar yapmayı amaçlamıştır.

Dünya üzerinde yaygınlaşan bu düşünceleri 19. yüzyıl mimarlığında büyük etki yaratmış, neo-Gotik mimarlık uygulamalarına ve özellikle mimari restorasyon kuramına ve mimarlıkta ulusal kimlik arayışlarına kaynak olmuştur. Viollet-le-Duc’ün akılcı ve geleceğe bakan mimarlık anlayışı, 19. yüzyılın neo-Klasik ve historisist tutumundan modernizme geçişte önemli bir rol oynamıştır. Corbusier, F.L. Wright gibi modernizmin öncülleri kendilerine esin kaynağı olan Viollet-le-Duc’ü modern mimarlığın ilk kuramcısı olarak kabul etmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu’na hiç gelmemiş olan Viollet-le-Duc’ün Osmanlı mimarlığını da onun düşüncelerini benimseyen ve uygulayan mimarlar ve mimarlık tarihçileri yoluyla etkilediği tespit edilmiştir. Osmanlı mimarlığı 18. yüzyıldan sonra modernleşme amacıyla Avrupa’nın benimsediği üslupları takip etmiş, neo-Klasik, neo-Rönesans, neo-Gotik, neo-Barok ve

Oryantalist üslupların mimari elemanlarından seçmeci bir tutumla biçimlenmiştir. 1873 Dünya Fuarında Osmanlı mimarlığının tanıtılması amacıyla hazırlanan *Usul-i Mimari-i Osmani* kitabı Osmanlı mimarlığının kendi kimliğine dönüşünün başlangıcıdır. Viollet-le-Duc'un öğretilerini uygulayan öğrencisi Leon Parvillée Osmanlı mimarlığının kurallarını, Celal Esat Arseven de Osmanlı mimarlığının diğer İslam ülkelerinin mimarlığından ayrılan özelliklerini belirlemişlerdir. Mimari eğitim ve uygulama alanında 'Osmanlı' kimliğinin ulusal bir mimarlık olarak benimsenmesinde Viollet-le-Duc'un düşüncelerini benimsemiş olan Alexandre Vallaury ve Kemalettin Bey etkin olmuşlardır.

Anahtar Sözcükler

Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, 19. Yüzyıl Mimarlığı, neo-Gotik Mimarlık, Restorasyon Kuramı, Geç Dönem Osmanlı Mimarlığı, Mimarlıkta Ulusal Kimlik, Erken Cumhuriyet Dönemi

ABSTRACT

TOSUN, Çiler Buket. *Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc and His Influences*, Doktora Tezi, Ankara, 2008.

Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc (1814-1879) – an architect, restorer, researcher, theorist, teacher and writer – was one of the most active and famous architects first in France, and then throughout the world after the second half of the 19th century.

Viollet-le-Duc asserted with his numerous architectural restorations, designs and books that, because of its national characteristics, the architecture in France should be based on the medieval principles instead of neo-Classicism – the common attitude in architecture of nineteenth century led by *Ecole des Beaux-Arts*.

The architecture of Middle Ages in France was researched, documented, conserved and restored by his studies. He used a rational approach to determine the main principles of the structural and geometrical concepts of Gothic architecture. He didn't imitate the medieval architecture as others did; instead, he tried to use its principles to create a rational, modern and national architecture that could be transformed according to the needs and technological level of an era.

His architectural theories spread throughout the world and profoundly influenced the 19th century architecture; the applications of the neo-Gothic architecture, the theories of architectural restoration and the search of a national architecture were based on his ideas. Viollet-le-Duc's concept of rational and modern architecture had an important role on the transition from historicism and neo-Classicism of the 19th century to modernism. Having been inspired by Viollet-le-Duc, the pioneers of modern architecture such as Corbusier, F.L. Wright accepted him to be the premier theorist of modern architecture.

Viollet-le-Duc had never been to Ottoman Empire; however, his influence on Ottoman architecture is observed through the architects and architectural historians who followed his architectural ideas. After the 18th century, within the aim of modernization, Ottoman

architecture followed the architectural styles in Europe and combined different components from neo-Classic, neo-Renaissance, neo-Gothic, neo-Baroque and Orientalist architecture. The Ottoman publication for the 1873 Universal Exposition, *Usul-i Mimari-i Osmani*, which was prepared to introduce the Ottoman architecture to other nations, was the premier work to identify the Ottoman architecture. By applying Viollet-le-Duc's ideas, Leon Parvillée, a student of Viollet-le-Duc, determined the principles of Ottoman architecture, and Celal Esat Arseven determined its distinguishing characteristics from the architecture of the other Muslim nations. Alexandre Vallaury and Kemalettin Bey, who were influenced by Viollet-le-Duc's ideas, had an important role in the adoption of the 'Ottoman' identity in the national architecture.

Key Words:

Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, European Architecture in 19th Century, Neo-Gothic Architecture, The Theory of Restoration, Late Ottoman Architecture, National Identity in Architecture, Early Republican Period of Turkey.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
METİNDE KULLANILAN KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
RESİMLER LİSTESİ.....	xiii
I.GİRİŞ.....	1
I.1.İÇERİK.....	4
I.2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ ve KAYNAKLAR.....	7
II. EUGENE EMMANUEL VIOLLET-LE-DUC.....	12
II.1. YAŞAM ÖYKÜSÜ.....	12
II.2. MESLEKİ EĞİTİMİ.....	23
II.3. MESLEKİ ETKİNLİKLERİ.....	28
II.3.1. Mimari Etkinlikleri.....	28
II.3.2. Diğer Etkinlikleri.....	36
II.3.3. Yayınları	37
II.3.3.1. Dönemin Fransız Mimarlığı Üzerine Yayınları.....	38
II.3.3.2. Fransa Dışındaki Ülkelerin Mimarlığı Üzerine Yayınları	46
II.3.3.3. Mimarlık Eğitimi Üzerine Yayınları	57
II.3.3.4. Mimari Restorasyon Üzerine Yayınları	62
III.VIOLLET-LE-DUC'ÜN MİMARLIK DÜŞÜNCELERİNİN DÜNYA MİMARLIĞINA ETKİLERİ	66
III.1.FRANSA MİMARLIĞINA ETKİLERİ	66
III.2. FRANSA DIŞINDAKİ ÜLKELERİN MİMARLIĞINA ETKİLERİ.....	71
III.2.1.Avrupa Ülkelerinin Mimarlığına Etkileri	72
III.2.2.Rusya Mimarlığına Etkileri	75
III.2.3.Amerika Birleşik Devletlerinin Mimarlığına Etkileri	76

III.2.4. Osmanlı Mimarlığına Etkileri.....	81
III.2.4.1. Batı Etkisinde Kimliğinden Uzaklaşan Osmanlı Mimarlığı.....	82
III.2.4.2. Osmanlı Mimarlığının Yeniden Kimlik Kazanma Çabaları ve Viollet-le-Duc'ün Bu Alandaki Etkileri.....	87
III.2.4.2.1. Osmanlı Mimarlığının Kimliğinin Belirlenmesi Çabalarında Viollet-le-Duc'ün Etkisi.....	90
III.2.4.2.2. Osmanlı Mimarlık Eğitiminin Yenilenmesinde Viollet-le-Duc'ün Etkisi.....	100
III.2.4.2.3. Celal Esad Arseven'in Osmanlı Mimarlığını Diğer İslam Ülkelerinin Mimarlığından Ayıran Özellikleri Belirleme Çabalarında Viollet-le-Duc'ün Etkisi.....	104
III.2.4.2.4. Ulusal Bir Mimarlığa Sahip Olma Çabalarında Viollet-le-Duc'ün Etkileri.....	111
IV. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	115
V. KAYNAKÇA.....	124
VI. RESİMLER	151
VII. EKLER.....	203
Ek 1: Viollet-le-Duc'ün Mimari Etkinlikleri.....	203
Ek 2: Viollet-le-Duc'ün Yayınları.....	215
Ek 3: Viollet-le-Duc Üzerine Yapılmış Olan Çalışmalar.....	229
Ek 4: Tezde Adı Geçen Fransızca Kurum ve Yayınların Türkçe Karşılığı.....	236
ÖZGEÇMİŞ.....	238

METİNDE KULLANILAN KISALTMALAR LİSTESİ

Dictionnaire	:Dictionnaire Raisonné de l'Architecture Française du XI ^e au XVI ^e Siècle
Usul	:Usul-i Mimari-i Osmani
Entretiens	:Entretiens Sur L'Architecture
l'Art Russe	:l'Art Russe: Ses Origines, Ses Éléments Constitutifs, Son Apogée, Son Avenir
Encyclopédie d'Architecture	:Encyclopédie d'Architecture: Revue Mensuelle des Travaux Publics et Particuliers
Elbise-i Osmaniye	:1873 Yılında Türkiye'de Halk Giyisileri Elbise-i Osmaniye
Histoire d'un Dessinateur	:Histoire d'un Dessinateur Comment on Apprend à Dessiner
l'Habitation	:Histoire de l'Habitation Humaine

RESİMLER LİSTESİ

- Resim 1 . Chartres Katedrali Giriş Cephesi
- Resim 2 . Chartres Katedrali Girişinde Yer alan Heykeller
- Resim 3. Henri Labrouste'un Paris'deki Sainte-Geneviève Kütüphanesi, (1842-1851)
- Resim 4. Viollet-le-Duc'ün Vézelay'daki Madeleine Kilisesinin Restorasyon Öncesi Durumunu Gösteren 1840 Tarihli Çizimi
- Resim 5. Vézelay'daki Madeleine Kilisesi'nin Viollet-le-Duc ve Lassus'un Yaptığı Restorasyon Sonrası Görünümü
- Resim 6. Vézelay'daki Madeleine Kilisesi İç Mekandan Görünüm
- Resim 7. Viollet-le-Duc ve Lassus'un Restorasyonunu Yaptığı Paris'deki Notre-Dame Katedrali'nin Giriş Cephesi
- Resim 8. Notre-Dame Katedrali Arka Cephesi
- Resim 9. Notre-Dame Katedrali Giriş Cephesinde Yer Alan Heykeller
- Resim 10. Viollet-le-Duc'ün Notre-Dame Katedrali İçin Tasarladığı Çörtenler
- Resim 11. Carcassonne Planı
- Resim 12. Viollet-le-Duc'ün Carcassonne Surları Restorasyonu Sonrasında Genel Görünüm
- Resim 13. Viollet-le-Duc'ün Carcassonne Sur Duvarlarına Yaptığı Tasarım Eki
- Resim 14. Viollet-le-Duc'ün Pierrefonds Şatosu'nun Restorasyon Öncesini Gösteren Çizimi
- Resim 15 . Viollet-le-Duc'ün Pierrefonds Şatosu'nun Restorasyon Sonrasını Gösteren Çizimi
- Resim 16. Viollet-le-Duc'ün Pierrefonds Şatosu Kulesi'nin Restorasyon Öncesini Gösteren Çizimi
- Resim 17. Viollet-le-Duc'ün Pierrefonds Şatosu Kulesi Restorasyon Sonrasını Gösteren Çizimi
- Resim 18. Viollet-le-Duc'ün Pierrefonds Şatosu'nda Napoleon'un Odası İçin Tasarladığı Şömine
- Resim 19. Viollet-le-Duc'ün, Pierrefonds Şatosu'nda Napoleon'un Eşinin Odası İçin Tasarladığı Şömine
- Resim 20. Viollet-le-Duc'ün Pierrefond Şatosu İçin Çörten Tasarımı

Resim 21. Viollet-le-Duc'ün Carcossone'daki Saint Gimer Kilisesi, Genel Görünüm, (1852-1859)

Resim 22. Saint Gimer Kilisesi Giriş Cephesi

Resim 23. Saint Gimer Kilisesi İç Mekanından Görünüm

Resim 24. Saint Gimer Kilisesi Planı

Resim 25. Carcassonne'daki Saint Etienne Kilisesi Planı

Resim 26. Carcassonne'daki Saint-Vincent Kilisesi Planı

Resim 27. Viollet-le-Duc'ün St. Denis-de-l'Estrée Kilisesi

Resim 28. Viollet-le-Duc'ün Paris'de *Rue de Liège* No: 28'deki Courmont Evi (1848)

Resim 29 . Courmont Evi

Resim 30. Viollet-le-Duc'ün Paris'de *Rue de Douai* No:15'deki M.Milon Evi, (1860-1861)

Resim 31. M.Milon Evi

Resim 32. Viollet-le-Duc, Paris'deki Condorcet Evi, (1862-1863)

Resim 33. Condorcet Evi Cephesinde Yer Alan Bilgilendirme Levhası

Resim 34. Condorcet Evi Cephesinden Detay

Resim 35. Viollet-le-Duc'ün Lozan'daki La Vedette Evi, Giriş Cephesi

Resim 36. La Vedette Evi'nin İç Mekanından Görünüm

Resim 37. Viollet-le-Duc'ün III. Napoleon İçin Tasarladığı Anıtı

Resim 38. Charles Garnier'in Paris Opera Binası Giriş Cephesi

Resim 39. Charles, Garnier'in Paris Opera Binası İç Mekan

Resim 40. Viollet-le-Duc'ün İmparatorluk Treni Tasarımı, (1857)

Resim 41. Viollet-le-Duc'ün Tren Vagonu İçin Tasarladığı Bir Mobilya

Resim 42. İmparatorluk Treninden Süsleme Detayı

Resim 43. Viollet-le-Duc'ün Mont Blanc Çalışması (1868-1875)

Resim 44. Viollet-le-Duc'ün Tiyatro İçin Kostüm Tasarımları

Resim 45. Viollet-le-Duc'ün Savaş Sırasında Yaptığı Suluboya Resim Çalışması

Resim 46. Viollet-le-Duc'ün Eşkenar Üçgen, Dik Üçgen ve Mısır Üçgenine İlişkin Çizimi

Resim 47. Yunan ve Mısır Anıtlarının Geometri ve Oranlarının Eşkenar Üçgen ve Mısır Üçgeni İle Analizi

Resim 48. Paris Notre Dame Katedrali'nin Geometri ve Oranlarının Eşkenar Üçgen ve Mısır Üçgeni İle Analizi

- Resim 49. Amiens Katedrali'nin Geometri ve Oranlarının Eşkenar Üçgen ve Mısır Üçgeni İle Analizi
- Resim 50. Viollet-le-Duc'ün Konser Salonu Tasarımı
- Resim 51. Viollet-le-Duc'ün Ayasofya'nın İç Mekanına İlişkin Çizimi
- Resim 52. Viollet-le-Duc'ün Ayasofya'nın Cephesine İlişkin Çizimi
- Resim 53. Viollet-le-Duc'ün Ayasofya'nın Sütun Başlığına İlişkin Çizimi
- Resim 54. A.Perret'nin Notre-Dame de Raincy Kilisesi
- Resim 55. Notre-Dame de Raincy Kilisesi İç Mekanından Görünüm
- Resim 56. Pierre Cuypers'in Amsterdam Rijksmuseum (1875)
- Resim 57. İmre Steindl'in Budapeşte'deki Parlamento Binası (1885-1904)
- Resim 58. Friedrich Von Schmidt'in Zagreb Katedrali'nin Şehir İçindeki Konumu
- Resim 59. Zagreb Katedrali'nin Giriş Cephesi
- Resim 60. Frank Furness'in Baltimore ve Ohio İstasyonu
- Resim 61. Viollet-le-Duc'ün Çizimi
- Resim 62. Frank Furness'in Saving Fund Society Building
- Resim 63. Viollet-le-Duc'ün Çizimi
- Resim 64. Frank Furness'in Ulusal Cumhuriyet Bankası
- Resim 65. Viollet-le-Duc'in Çizimi
- Resim 66. Frank Furness'ün Pennsylvania Üniversitesi Kütüphanesi
- Resim 67. Viollet-le-Duc'ün Çizimi
- Resim 68. Frank Furness'in Güzel Sanatlar Akademisi'nin Merdiven Korkuluğu
- Resim 69. Viollet-le-Duc'ün Çizimi
- Resim 70. Parvillée'nin Bursa'daki Yeşil Türbe Çizimi
- Resim 71. Parvillée'nin Viollet-le-Duc'ün Üçgenlere Dayalı Analiz Yöntemini Kullanarak Yeşil Türbe'nin Oranlarına İlişkin Yaptığı Analiz
- Resim 72. Parvillée'nin Viollet-le-Duc'ün Üçgenlere Dayalı Analiz Yöntemini Kullanarak Yeşil Türbe'nin Oranlarına İlişkin Yaptığı Analiz
- Resim 73. Parvillée'nin 1867 Paris Dünya Fuarı İçin Tasarladığı Yalı'nın Cephesi
- Resim 74. Yalının Kesidi
- Resim 75. Yalının Planı
- Resim 76. Yalının İç Mekanı

Resim 77. Parvillée'nin 1867 Paris Dünya Fuarı İçin Tasarladığı Hamamın Cephesi

Resim 78. Hamamın Planı

Resim 79. Parvillée'nin 1867 Paris Dünya Fuarı İçin Tasarladığı Caminin Planı

Resim 80. Caminin İç Mekanı

Resim 81, Antik mimarida *Dor* düzenine karşılık gelen *tarz-i mahruti*

Resim 82. Antik mimaride *Iyon* düzenine karşılık gelen *tarz-i müstevi*

Resim 83. Antik mimaride *Korint* düzenine karşılık gelen *tarz-ı mücevheri*

Resim 84. Nuruosmaniye Camisi, (1755)

Resim 85. Laleli Camisi, (1760-1763)

Resim 86. Pietro Montani'nin Aksaray Valide Sultan Camisi, (1869-1875)

Resim 87. Serkis Balyan'ın Çırağan Sarayı, (1871)

Resim 88. Kirkor Amira Balyan'ın Nusretiye Camisi, (1823-1826)

Resim 89. Garabet Balyan'ın Dolmabahçe Sarayı, (1848-1856)

Resim 90. A. Vallaury'nin Hidayet Camisi, (1887)

Resim 91. August Jachmund'un Sirkeci Garı, (1889-1990)

Resim 92. Arif Hikmet Koyunoğlu'nun Türk Ocağı, (1926)

Resim 93. Mimar Kemalettin'in Ankara Palas, (1925-1927)

Resim 94. Mimar Kemalettin'in Sultan Reşat Türbesi, (1911)

Resim 95. Mimar Kemalettin'in Dördüncü Vakıf Han, (1911)

1. GİRİŞ

“Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc ve Etkileri” başlıklı tezin ana konusunu Viollet-le-Duc’ün mimarlık kuramlarının irdelenmesi, dünya mimarlığında onun düşüncelerine paralel uygulamaların analiz edilmesi ve bu bağlamda Viollet-le-Duc’ün mimarlık kuramlarının Fransa, Avrupa ülkeleri, Amerika Birleşik Devleti, Rusya ve Osmanlı Mimarlığını nasıl ve ne boyutta etkilediğinin değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

Viollet-le-Duc (1814-1879) mimari etkinlikleriyle ve mimarlık üzerine düşünceleriyle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ilk olarak Fransa’da mimarlık ortamında öne çıkmış daha sonra mimar, restorasyon uzmanı, araştırmacı, kuramcı ve yazar kişiliği ile tüm dünyada etkili olmuştur.

Viollet-le-Duc yaşadığı dönem boyunca Fransa’nın tüm mimarlık ve restorasyon kurumlarında merkezi ve etkin roller üstlenmiş, 200’ü aşkın yapının eskiz veya rölöve çizimlerini, 50’den fazla yapının restorasyon projesini yapmıştır. Viollet-le-Duc’ün Fransa dışındaki ülkelerden Almanya, Belçika, Hollanda, İsveç, İtalya, İngiltere, Avusturya ve Çekoslovakya’da da çeşitli yapıların rölöve ve restorasyon projelerini yaptığı tespit edilmiştir. Restorasyonunu yapmış olduğu katedral, kilise, şato, ve konut yapıları için heykeller, mobilyalar, vitraylar tasarlamış, bunun yanı sıra 16 dini yapı, 7 kamu yapısı, 26 konut yapısı, 23 anıt ve imparatorluk için tren vagonu tasarlamıştır¹. Viollet-le-Duc hayatı boyunca her yere çizim defteri ve kalemiyle gitmiş, gördüğü her yapıyı çizmiş, ölümünden sonra ise tasarım ve restorasyonlarına ilişkin yaptığı çizimleri, başta Fransa olmak üzere İtalya, İngiltere, İsveç ve Amerika’da düzenlenen 13 sergiyle meraklılarına sunulmuştur.

Viollet-le-Duc’ün biri on diğeri altı ciltlik iki ansiklopedisi ve sekiz kitabı, bunun yanı sıra da dönemin önemli mimarlık dergilerinde yayılan, bir kısmının derlenerek kitap halinde basılmış olan, 100’ü aşkın makale ve eleştiri yazısı bulunmaktadır². Bazı yayınları çeşitli dillere çevrilen, bazı yayınları tekrar basılan Viollet-le-Duc’ün hem

¹ Viollet-le-Duc’ün mimarlık etkinlikleri için bkz. Ek 1

² Viollet-le-Duc’ün yayınlarının listesi için bkz. Ek 2

mimarlık etkinlikleri hem de mimarlık üzerine düşünceleri yaşadığı dönemden itibaren pek çok araştırma ve eleştiri yazısına konu olmuştur.

Yurt dışındaki bu ilgiye rağmen ne yazıkki Türkiye’de Viollet-le-Duc üzerine yapılan araştırmalar oldukça sınırlıdır ve Viollet-le-Duc’e ilişkin kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Viollet-le-Duc üzerine hazırlanan tek kitap, ülkemizin ilk Restorasyon birimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi bünyesinde kurmuş olan arkeolog Cevat Erder’in, Viollet-le-Duc’ün çeşitli terim ve yapılara ilişkin düşüncelerini anlattığı 10 ciltlik ansiklopedik sözlükten³ “restorasyon” maddesine ilişkin çevirisidir. *Restorasyon: Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc* isimli kitabında Erder, Viollet-le-Duc’ün hayatını da anlatmakta; bazı kitaplarından bahsetmekte ve kimi restorasyon uygulamalarını (Vezelay’da Madeleine Kilisesi, Paris’te Notre-Dame Katedrali, Carcassone Surları; Toulouse’da Saint-Sernin Kilisesi, Saint-Denis Kilisesi, Pierrefonds Şatosu ve Lozan Katedrali) da tartışmaktadır.⁴

Bunun yanı sıra, *Arkitekt* dergisinde Mimarlar Odası kurucu üyelerinden Haluk Togay’ın Viollet-le-Duc’ü konu alan iki makalesi yayınlanmıştır.⁵ Haluk Togay 1980’de Paris’de Fransız Tarihi Anıtlar Komisyonu tarafından düzenlenen, Viollet-le-Duc’ün hemen hemen tüm çizimlerinin sergilendiği “Viollet-le-Duc” sergisine ve Viollet-le-Duc’ün çok yönlü mimarlık etkinliklerinin ve dünya mimarlık ortamına etkisinin tartışıldığı kongreye katılmıştır. Togay, Viollet-le-Duc üzerine yazdığı bu iki makalesinde, hem sergiye hem de kongreye ilişkin gözlemlerini ve kongrede üzerinde tartışmalar yapılmış olan Viollet-le-Duc’ün restorasyonlarını (St. Sernin Katedrali, St. Raymond Koleji, Carcassone Sur Duvarı, Notre-Dame Katedrali, Vézelay’da Madeleine Kilisesi) anlatmaktadır. Viollet-le-Duc’ün, yaşadığı dönemde dünya mimarlık ortamını etkisi altına almış olan *École des Beaux-Arts* (Paris Güzel Sanatlar Okulu)’ın verdiği eğitimi redderek, en az bu okulun öğretileri kadar kendi çağdaşlarını etkilemiş olan

³ Viollet-le-Duc, *Dictionnaire Raisoné de l’Architecture Française du XIe au XVIe Siècle*, A. Morel et Cie., Paris, 1868-1874, VIII cilt s: 14-34

⁴ Cevat Erder, *Restorasyon: Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.

⁵ Haluk Togay, “Viollet-le-Duc (1814-1879) Üzerine Bir Etüd”, *Arkitekt*, sayı 379, İstanbul, 1980: 108-112 ve Haluk Togay, “Viollet-le-Duc Üzerine Bir Etüd (1814-1879)”, *Arkitekt*, sayı 380, İstanbul, 1980: 152-155

farklı bir mimarlık anlayışı geliştirdiğine işaret eden Togay, Viollet-le-Duc'ün neo-Gotik mimarlık üslubuna ilişkin bu düşüncelerine de değinmekte ve bazı kitaplarını tanıtmaktadır. Togay, Viollet-le-Duc'ün mimarlıkta *Art Nouveau* akımına öncülük eden tasarımlarından bahsetmekte ve onun mimarlığa ilişkin düşüncelerinin modern mimarlık kuramının da öncüsü olduğunu vurgulamaktadır.

Viollet-le-Duc üzerine Türkiye'de yapılmış bir tez çalışması olmamasına rağmen, Viollet-le-Duc iki doktora çalışmasında ele alınmıştır. Bunlardan ilki, Miyuki Aoki'nin hem Osmanlı İmparatorluğu'nda hem de Fransa'da çalışmış olan Viollet-le-Duc'ün öğrencisi Louis Léon Parvillée (1830–1885)'yi konu alan *Léon Parvillée: Osmanlı Modernleşmesinin Eşiğinde Bir Fransız Sanatçı* isimli doktora tezidir.⁶ Aoki tezinde Osmanlı Mimarlığı'nı Avrupa'da ilk kez tanıtan Parvillée'nin hazırlamış olduğu *l'Architecture et Décoration Turque Au XVe Siècle (15. Yüzyılda Türk Mimarisi ve Süslemesi)* isimli kitabında Viollet-le-Duc'ün düşüncelerinin etkisini anlatmaktadır. Aynı yıl Osmanlı İmparatorluğu'nca Osmanlı mimarlığını Avrupa'ya tanıtmak amacıyla hazırlatılan *Usul-i Mimari-i Osmani* kitabını⁷ konu alan en kapsamlı çalışmayı yapmış olan Ahmet Ersoy, *On the Sources of the Ottoman Renaissance: Architectural Revival and Its Discourse During the Abdülaziz Era, 1861-1876* isimli bu doktora tezinde ise *Usul-i Mimari-i Osmani* kitabının yazarlarının Viollet-le-Duc'ün mimarlık anlayışından ne kadar etkilenmiş olabileceğine yönelik düşüncelerini tartışmaktadır.⁸ Ersoy, *Usul* kitabının yazarlarının, Viollet-le-Duc'ün çalışmalardan ya da İslam Sanatına odaklanmış olan J.Bougoin, L.Parvillée ve E.Duthoit gibi Viollet-le-Duc'ün öğrencilerinin çalışmalarından ne kadar yararlanmış olduklarının bilinmediğini belirtmekte ve bunun ayrı bir araştırma konusu olduğuna da işaret etmektedir (Ersoy 1999:292).

⁶ Miyuki Aoki, *Léon Parvillée: Osmanlı Modernleşmesinin Eşiğinde Bir Fransız Sanatçı*, İstanbul Teknik Üniversitesi, (yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul, 2002.

⁷ Kitabın adının yazılışı için kaynak olarak Ahmet Ersoy'un bir sonraki dipnotta ayrıntılı olarak bahsedilen tezindeki kullanımı benimsenmiştir.

⁸ Ahmet Ersoy, *On the Sources of the Ottoman Renaissance: Architectural Revival and Its Discourse During the Abdülaziz Era, 1861-1876*, (Ph. D. Dissertation), Harvard University, 2000.

19. yüzyıl mimarlığı üzerine yapılan araştırmalara önemli katkıları olan mimarlık tarihçisi Zeynep Çelik ise, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul* kitabında⁹, ünlü sanat tarihçimiz Celal Esat Arseven'in (1875-1971) *İkdam Gazetesi*'nde yayınlanan (3.Ocak.1907) "Osmanlı Mimarlığı" başlıklı makalesinden bahsetmekte ve Arseven'in Viollet-le-Duc'ün mimarlık üzerine düşüncelerini özetlediğini bu makalesinde uluslararası değerde bulduğu Viollet-le-Duc'ün düşüncelerini Osmanlı mimarlığına uygulamaya çalıştığını belirtmektedir (Çelik 1998:122).

Zeynep Çelik'in bu saptaması bu tezin çıkış noktası olmuş; Türkiye'de, Viollet-le-Duc üzerine kapsamlı bir çalışma yapılmamış olması ve bahsedilen kaynaklarda da Viollet-le-Duc'ün Osmanlı mimarlığına etkilerinin yeterince irdelenmemesi, bu tür bir tezin bu alana önemli bir katkı sağlayacağı düşüncesine yol açarak tezimizle ilgili araştırmalara başlanmıştır.

1.1. İÇERİK

Tezimiz dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde tezin içeriği, araştırma yöntemleri ve kullanılan önemli ana kaynaklar sunulmaktadır. Tezin ikinci bölümünde, Viollet-le-Duc'ün biyografisi, mimari etkinlikleri ve mimarlık dünyasına katkısının ortaya konulması amaçlanmıştır. E.E.Viollet-le-Duc'ün yaşam öyküsü, mesleki eğitimi, mesleki etkinlikleri ve yayınları eşinde mimarlık üzerine düşünceleri ele alınmaktadır.

Tezin üçüncü bölümünde Viollet-le-Duc'ün, hem kendi ülkesinin mimarlığındaki hem de dünya mimarlığındaki önemli rolünün belirginleştirmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda önce Fransa mimarlığına etkilerinden, daha sonra sırasıyla Avrupa, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin mimarlığına etkilerinden kısaca bahsedilmektedir. Daha sonra Osmanlı mimarlığına etkileri ele alınmıştır.

Viollet-le-Duc, Osmanlı İmparatorluğu'na hiç gelmemiştir. Ancak dünya mimarlığını etkilemiş olan mimarlık düşünceleri şüphesiz ki Osmanlı mimarlığını da etkilemiştir.

⁹ Kitap, Zeynep Çelik'in *The Remaking of Istanbul Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century* isimli 1986 yılında tamamladığı doktora tezinden Selim Deringil'in çevirisiyle Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan 1996'da yayınlanmıştır.

Viollet-le-Duc'ün mimarlık düşüncelerinin Osmanlı mimarlığını nasıl ve ne boyutta etkilediğini de değerlendirmek amacıyla olan tez çalışmamız sırasında, bu etkinin Viollet-le-Duc'ün mimarlık düşüncelerini Osmanlı mimarlığına uygulayan mimar, mimarlık tarihçisi ve araştırmacılar yoluyla olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle tezin üçüncü bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu'nda Viollet-le-Duc'ün yaşadığı çağa denk gelen dönemin mimarlık ortamından kısaca bahsedilmesi önem kazanmıştır. Bu nedenle de, Tanzimat sonrası Osmanlı mimarlığındaki gelişmelerden ve dönemin etkin olan mimarları, mimarlık düşünceleri ve mimarlık etkinliklerinden kısaca bahsedilmiştir.

Tanzimat sonrasında batı mimarlığının etkileriyle kendi kimliğinden uzaklaşan Osmanlı mimarlığına yeniden kimlik kazandırma çabaları görülmektedir. Bahsettiğimiz bu çaba ilk olarak Viollet-le-Duc'ün öğrencisi Louis Léon Parvillée (1830–1885)'nin çalışmalarında görülmektedir. Parvillée bu dönemde Viollet-le-Duc'ün de desteğiyle, hem Osmanlı İmparatorluğu'nda, hem de Fransa'da çalışmış, bu süre içerisinde Sultan Abdülaziz'in (1861–1876) saray mimarlığını yapmıştır. 1874'de Paris'de yayınlanmış olan, önsözünü Viollet-le-Duc'ün yazdığı *l'Architecture et Décoration Turque Au XVe Siècle (15. Yüzyılda Türk Mimarlığı ve Süslemesi)* adlı kitabı, Osmanlı mimarlığını Avrupa'da tanıtan ilk eserlerden biri olmuştur. Bu nedenle, tezin üçüncü bölümünde Parvillée'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda yapmış olduğu mimari etkinliklerde, özellikle de Osmanlı mimarlığına ilişkin kurallar belirlediği kitabında Viollet-le-Duc'ün mimarlık düşüncelerini ne boyutta ve nasıl uygulamış olduğu ayrıca önem kazanmış ve ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Osmanlı mimarlığını dünyaya tanıtmak amacıyla hazırlanmış olan diğer bir kitap *Usul* Parvillée'nin kitabından bir yıl önce yayınlanmıştır. Sultan Abdülaziz *Usul* kitabını öncelikle 1873 Viyana Sergisi'nde Türk mimarlığını ve özelliklerini tanıtmak için, daha sonra da Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılacak yeni yapıların mimari özelliklerinin biçimlenmesine bir kaynak oluşturması amacıyla hazırlanmıştır. Ulusal mimarlık üzerine çalışmalar yapmış olan ünlü mimarlık tarihçimiz, Sedat Hakkı Eldem (1908-1988),

Osmanlı mimarlığında ulusallaşma hareketlerinin bu kitap ile başladığını vurgulamaktadır.¹⁰

Çeşitli araştırmacılar, *Usul* kitabını, Parvillée'nin *l'Architecture et Décoration Turque Au XVe Siècle* isimli kitabı ve Viollet-le-Duc'ün Rus Sanatı üzerine 1877'de yayınlanan *L'Art Russe: Ses Origines, Ses Éléments Constitutifs, Son Apogée, Son Avenir (Rus Sanatı: Kaynakları, Strüktürel Öğeleri, Olgunluk Dönemi, Geleceği)* isimli kitabı ile karşılaştırarak, bu eserlerin birbirleriyle olan amaç ve yöntem benzerliklerine ilişkin görüşler sunmuşlardır.¹¹ Ayrıca kitabın yazarlarından özellikle Pierre Montani (1829-1887) Efendi ve Viktor Marie de Launay'nin Viollet-le-Duc'ün mimarlık düşüncelerini benimsemiş oldukları belirtilmiştir. Bu nedenlerle üçüncü bölümde *Usul* kitabında Viollet-le-Duc'ün mimarlık düşüncelerinin ne boyutta yansıdığı tartışılması da konumuz için önem kazanmıştır.

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk mimarlık okulu olan Sanayi-i Nefise Mektebi kurulmuş (1882) ve mimarlar yetiştirmeye başlamıştır. Bu nedenle, Okulun mimarlık eğitiminde Viollet-le-Duc'ün mimarlık üzerine düşüncelerinin ne boyutta bir etkisi olduğuna da değinilmeye çalışılmış; Viollet-le-Duc'ün etkin olduğu 1869-1878 yılları arasında Paris'de *Ecole des Beaux-Arts*'da mimarlık eğitimi alan, daha sonra Sanayi-i Nefise Mektebi'nin mimarlık bölümünün kurucusu ve 1883-1908 yılları arasında bu okulda hocalık yapmış olan Alexandre Vallaury (1850-1921)'nin çalışmalarından kısaca bahsedilmiştir.

Türk Sanat Tarihi'nin kurucusu olarak kabul edilen Celal Esad Arseven (1875–1971) Osmanlı sanatını diğer İslam ülkelerinin sanatlarından ayıran özellikleri ortaya koymak amacıyla 1906-1907'de *İkdam Gazetesi*'nde iki hafta içinde “Arap Sanayi-i Nefisesi”, “İran ve Türk Sanayi-i Nefisesi” ve “Osmanlı Mimarlığı” isimli üç makale

¹⁰ Sedat Hakkı Eldem, “Son 120 Sene İçinde Türk Mimarisinde Millilik ve Rejionalizm Araştırmaları”, *Türk Milli Üslubu Semineri*, 11-12 Haziran 1984, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul: 53-59

¹¹ Bkz: Miyuki Aoki, *Léon Parvillée: Osmanlı Modernleşmesinin Eşiğinde Bir Fransız Sanatçı*, İstanbul Teknik Üniversitesi, (yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul, 2002. Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, (Çeviren: Selim Deringil), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 1998. Ahmet Ersoy, *On the Sources of the Ottoman Renaissance: Architectural Revival and Its Discourse During the Abdülaziz Era, 1861-1876*, (Ph. D. Dissertation), Harvard University, 2000. Paolo Girardelli, *Istanbul e L'Italie, 1837-1908: Confronto E Interpretazioni Reciproche Di Due Tradizioni Architettoniche*, Università Degli Studi Di Napoli Federico II. Naples, 1994.

yayınlanmıştır.¹² Viollet-le-Duc'un, Parvillée'nin kitabının önsözünde, Türk mimarlığının Arap sanatı içinde değerlendirilebileceği görüşüne cevaben Arseven'in başladığı bu çalışmalarında, Viollet-le-Duc'un mimarlık düşüncelerinin Osmanlı mimarlığına ne boyutta uygulanabileceğini tartışır. Arseven'in bu tartışması da üçüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde yer alır.

Üçüncü bölümde son olarak, ulusal bir mimarlığa sahip olma çabalarında Viollet-le-Duc'un etkilerinin tartışılabilmesi için I. Ulusal Mimarlık Dönemi ve bu dönemde en etkin mimarlardan biri olan Kemalettin Bey'in yapmış olduğu çalışmalar kısaca ele alınmış, Viollet-le-Duc'un bu alandaki etkileri tartışılmıştır.

Tezin dördüncü bölümünde de daha önceki bölümlerde tek tek ele alınan konular topluca değerlendirilerek bu çalışmanın ana kahramanı olan Viollet-le-Duc'un dünya mimarlığına ve Osmanlı mimarlığına etkileri üzerine bir değerlendirme yapılmış ve kimi sonuçlara ulaşılmıştır.

I.2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ ve KAYNAKLAR

Viollet-le-Duc'un Osmanlı mimarlığına etkilerini ortaya koymaya çalıştığımız tezimizde Viollet-le-Duc'ü anlamaya çalışmak araştırmamızın üzerinde durulması gereken ilk konusu olmuştur. Bu nedenle çeşitli üniversitelerin (Hacettepe Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Melbourne Üniversitesi) ve çeşitli kurumların kütüphanelerinde (İslam Sanat Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, Mimarlar Odası Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, Beyazıt Kütüphanesi, İstanbul Fransız Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, İstanbul Arkeoloji Müzesi

¹² Celal Esad, "Arap Sanayi-i Nefisesi", *İkdam*, 18 Aralık 1906. Celal Esad, "İran ve Türk Sanayi-i Nefisesi", *İkdam*, 24 Aralık 1906, Celal Esad, "Osmanlı Mimarisi", *İkdam*, 3 Ocak 1907. Bu üç makaleden bahseden ilk araştırmacı Zeynep Çelik'tir. Zeynep Çelik ilk makalenin başlığının "Garb-Sanayi-i Nefisesi" olduğunu söylemektedir. Ancak makalenin başlığında "Arap Sanayi-i Nefisesi" yazmaktadır ve makalenin içeriği de bunu desteklemektedir. İlhan Tekeli kendisiyle yaptığımız bir görüşmede Celal Esad'ın *İkdam* dergisinde 5 makalesinin yayınlanmış olduğunu ancak bu bilginin de kendisine sözlü bir bilgi olarak verildiğini söylemiştir. *İkdam* gazetesinin sayılarının tamamına ulaşamamıştır. Çeşitli sayılarının bulunduğu ancak birçok sayısının da ciltte olduğu için ulaşamadığı üç farklı kütüphaneden (İslam Sanat Araştırmaları Merkezi, Beyazıt Kütüphanesi ve Atatürk Kitaplığı'nda) adı geçen makalelere ulaşılabilmiştir. Bu nedenle *İkdam* gazetesi taranamamıştır.

Kütüphanesi, Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi) araştırmalar yapılmış; Fransa'daki çeşitli kurumların kütüphaneleri internet üzerinden taranmış, internette erişilebilen Viollet-le-Duc ile ilgili sitelerden de yararlanılarak, Viollet-le-Duc'ün yazmış olduğu tüm kitaplara ve hakkında yazılan kitap, makale ve eleştiri yazılarının da büyük bir çoğunluğuna ulaşılmıştır.

Bu bağlamda, 1980 yılında Viollet-le-Duc'ü ölümünün yüzüncü yıldönümünde anmak amacıyla Paris'de düzenlenen, daha önce Haluk Togay'ın da katılmış olduğunu belirttiğimiz serginin¹³ katalogu ve sergi kapsamında 13 ülkeden uzmanın katılımıyla gerçekteşen uluslararası kongrenin¹⁴ kitabı tezimiz için yönlendirici kaynaklar olmuşlardır. Kongre kitabında kuramcı, restorasyon uzmanı ve tasarımcı yönleri ile ele alınan Viollet-le-Duc'ün mimarlık kuramlarının dünya üzerindeki etkileri tartışılmaktadır. Viollet-le-Duc'ün tüm mimarlık etkinlerini zengin bir görsel malzeme ile sunan sergi katalogunda, yaptığı rölövelere, restorasyonlara, tasarımlara; yazdığı tüm kitap, makale, mektup ve raporlara ilişkin kapsamlı bir araştırma da yer almakta; Viollet-le-Duc'ün ölümünden (1879) 1980 yılına kadar Viollet-le-Duc ile ilgili yazılmış olan tüm makale ve kitaplarının dökümü verilmektedir.¹⁵ 1980 yılında, *Architectural Design* (Mimari Tasarım) isimli dergi de, Viollet-le-Duc'ün hayatını, mimarlık üzerine düşüncelerini, çeşitli yapılarını ve yayınlarını konu alan çok yazarlı bir derleme olan *Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc 1814-1879* isimli özel bir sayı yayınlamıştır.¹⁶ Bahsedilen bu yayınlar, Viollet-le-Duc'ü çok yönlü ve kapsamlı olarak ele almaları bakımından önemli kaynaklardır. Bahsedilen üç yayının da ekinde sunulan Viollet-le-Duc'ün hayatına ilişkin kronolojik bibliografyalar, Viollet-le-Duc'ün yaşam öyküsüne ilişkin en kapsamlı bilgileri sunan kaynaklar olmaları nedeniyle önemlidir. Viollet-le-Duc'ün oğlu

¹³ 19 Şubat-5 Mayıs 1980'de Büyük Saray'da (*Grand Palais*) düzenlenen '*Viollet-le-Duc*' isimli sergi.

¹⁴ Centre National Des Lettres, Actes du Colloque International, Paris 1980, Paris: 1982. Viollet-le-Duc'ün 17 Eylül 1879 tarihinde Lausanne'daki ölümünün yüzüncü yılında 14 Nisan 1980 tarihinde *Galleries Nationales du Grand Palais*'deki oditoriumda bir anma töreni düzenlenmiştir. Daha sonra Viollet-le-Duc'ün "kuramcı yönü", "restoratör ve yaratıcı yönü" ve "etkileşimler" olarak belirlenen 3 ana tema kapsamında üç gün süren 13 ülkenin katılımıyla uluslararası bir kongre düzenlenmiştir. Bahsedilen sempozyumda sunulan 31 makaleyi içeren bir kongre kitabı yayınlanmıştır.

¹⁵ Bu sergi katoluğundan yararlanılarak, Viollet-le-Duc'ün mimarlık etkinliklerinin ne kadar kapsamlı olduğu ve ne kadar etkin bir yazar olduğunu gösteren bir derleme teze eklenmiştir. bkz. Ek 1 ve Ek 2. Ancak katalogda yer alan rapor ve makaleler sayıca çok oldukları ve içerikleri bilinmedikleri ayrıca tez konusu ile doğrudan bağlantılı olmadığı için kaynakçaya konulmamıştır.

¹⁶ A.D. Architectural Design Profile: *Viollet-le-Duc*, London: Academy Editions, 1980.

Eugène-Louis'nin torunu olan Geneviève Viollet-le-Duc'ün, sergi katoloğunda bulunan aile arşivlerinden yararlanarak yazmış olduğu biyografi ve *Architectural Design*'da yayınlanan kendisiyle yapılan söyleşi, tezde Viollet-le-Duc'ün yaşam hikayesini anlatan bölümde önemli bir kaynak olarak kullanılmıştır. Bahsedilen sergi kataloğu Viollet-le-Duc'ün mimari etkinliklerini zengin bir görsel malzemeyle sunduğu için, sempozyum kitabı ise Viollet-le-Duc'ün dünya mimarlığı üzerine etkilerini ortaya koyan değerli çalışmalar içerdiği için, tezimizde bu alanlardaki çalışmalarımız için önemli kaynaklar olmuşturlardır.

Viollet-le-Duc'ün yaşam hikayesi, mesleki eğitimi, mimari etkinlikleri ve dünya üzerindeki etkilerini anlatmaya çalıştığımız tezimizin ikinci ve üçüncü bölümlerinde Viollet-le-Duc üzerine yapılmış en kapsamlı araştırmalar olduğu belirtilen Pevsner'in *Some Architectural Writers Of The Nineteenth Century* (1972) ve 20. yüzyılın en önemli İngiliz mimarlık tarihçilerinden Sir John Newenham Summerson'ın *Heavenly Mansions and Other Essays on Architecture* (1949) kitabından büyük ölçüde yararlanılmıştır.¹⁷ Çeşitli araştırmacıların Viollet-le-Duc'ün yayınları ve mimarlık düşüncelerine ilişkin değerlendirme ve eleştiri yazılarından büyük ölçüde yararlanılmıştır. Özellikle Viollet-le-Duc üzerine doktora çalışmaları yapmış olan, aynı zamanda 19. yüzyıl mimarlık tarihi üzerine araştırmalarıyla tanınmış Robin Middleton ve Barry Bergdoll'un çalışmaları bu anlamda aydınlatıcı kaynaklardır. Viollet-le-Duc'ün bahsettiğimiz kitaplarından beşi hikaye edici üslupla yazılmış eserlerdir. Martin Bressani'nin "Notes On The Viollet-le-Duc's Philosophy Of History: Dialectics And Technology" isimli makalesi Viollet-le-Duc'ün bu kitaplarda sunduğu mimarlık düşüncelerini anlamamızda önemli bir kaynak olmuştur.

Viollet-le-Duc'ün hem Fransa'da hem de dünyada tanınmasını sağlayan on ciltlik ansiklopedi niteliğindeki kitabı *Dictionnaire Raisoné de l'Architecture Française du*

¹⁷ 19. yüzyıl Avrupa mimarlığı üzerine önemli çalışmalar yapmış olan Berry Bergdoll, 1984'de yayınlanan makalesinde Viollet-le-Duc'ün çalışmalarının bir çoğunun tekrar basılmasına, birçok sergi düzenlenmiş olmasına ve bir çok araştırmacı tarafından özellikle ölümünün yüzüncü yıldönümünde yapılan çok sayıda araştırmaya rağmen, hala Viollet-le-Duc'ü tam anlamıyla anlatan onun 19. yüzyıl mimarlığında ve mimarlık kuramında önemli rolünü ortaya koyan bir yayının bulunmadığını vurgulamaktadır. Bahsettiğimiz kongre bildirimlerini eleştiren Bergdoll, bu araştırmaların Viollet-le-Duc'ü en iyi ve kapsamlı anlatan Pevsner'in ve Summerson'ın çalışmalarına yeni birşey eklememiş olduklarını belirtmektedir (Bergdoll 1984:363-364).

XIe au XVIe Siècle (11. Yüzyıldan 16. Yüzyıla Kadar Fransız Mimarlığının Açıklamalı Sözlüğü)'dir. Viollet-le-Duc diğer yayınlarında yinelediği mimarlık üzerine düşüncelerini anlattığı eserin özellikle onbeş sayfalık önsözü, bizim için aydınlatıcı bir kaynak olmuştur. Bahsettiğimiz üzere aynı eserin restorasyon maddesinin Türkçe'ye çevirisini yapan Cevat Erder'in *Restorasyon: Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc* isimli kitabı da Viollet-le-Duc'ün restorasyon düşüncelerini anlamamızda birincil kaynak olmuştur.

Viollet-le-Duc'ün mimarlık üzerine tüm düşüncelerini sunmak amacıyla hazırlanmış olduğu, 19. yüzyıl mimarlık ortamında çığır açan, hem Fransa'da hem de dünyada birçok uygulamacı, araştırmacı ve yazar mimarlar tarafından bir el kitabı gibi kullanılmış olan, ünlü eseri *Entretiens sur l'Architecture (Mimarlık Üzerine Konuşmalar)*, onun mimarlık düşüncelerinin anlaşılmasında çok önemli bir kaynaktır. Tezde orijinali Fransızca olan *Entretiens* kitabının İngilizce çevirisinden yararlanılmıştır.¹⁸

Viollet-le-Duc'ün Rus sanatı üzerine hazırlanmış olduğu *l'Art Russe* kitabı, Viollet-le-Duc'ün mimarlık üzerine düşüncelerini Fransa dışındaki bir ülkenin mimarlığına uygulama biçimini gösteren tek örnek kitap olması nedeniyle önemlidir. Kitabın önsözü ve sonuç bölümü Viollet-le-Duc'ün bu konudaki düşüncelerini, yaklaşımını ve yöntemini anlamamızda yardımcı olmuştur. Bu bağlamda, Lauren Connell'in Viollet-le-Duc'ün Rus sanatı üzerindeki etkisine ilişkin yaptığı araştırmaları da bizim için önemli kaynaklar olmuştur.

Melbourne Üniversitesi¹⁹ bünyesindeki kütüphanelerde araştırma yapmak imkanı değerlendirilerek, dönemin mimarlık alanında yayınlanmış en önemli süreli yayınlardan biri olan *Encyclopédie d'Architecture (Mimarlık Ansiklopedisi)*'ün 1851–

¹⁸ Viollet-le-Duc, *Lectures On Architecture*, (Çeviren: Benjamin Bucknall), 2 cilt, Dover Publications, New York: 1987.

¹⁹ Nisan-Ekim2006 tarihleri arasında Avustralya Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından verilen "2006 yılı Türkiye İçin Teşvik ve Araştırma Bursu" (2006 *Endeavour Research Fellowship For Turkey*) kapsamında Melbourne Üniversitesi, Mimarlık, Bina ve Planlama Bölümü'nde "Çanakkale Savaşı Sonrası Gelibolu ve Avustralya'da Mimari Üretimler" konusunda çalışmalar sürdürülmüştür.

1877 yılları arasındaki sayıları taranmıştır.²⁰ Viollet-le-Duc'un, bu dergide, seri halinde yayınlanmış olan gezi notları, mektupları, konferans ve ders notları; bunların dışında mimarlık eğitimine ilişkin görüşlerini sunduğu ve *Ecole des Beaux-Arts*'ın mimarlık eğitimini eleştirdiği yazılar, Dünya Fuarlarına ya da Salon Sergilerine ilişkin yazdığı değerlendirmeler, restorasyonunu yaptığı yapılara ilişkin raporlar, çeşitli konularda araştırma ve eleştiri yazılarından oluşan 59 makalesi tezimiz için önemli kaynaklar olmuştur (Ek 2).

Çalıştığımız döneme ilişkin yapılmış araştırma yazılarının çoğunda Fransızca terimlerin özgün isimleri kullanıldığı görülmektedir. Tezimizde de aynı yöntem benimsenmiş, eserler ve kurum adlarının ilk geçtiği yerde Türkçe isimlerinin de verilmesi, sonrasında özgün dilinde yer alması tercih edilmiştir. Türkçe karşılıklarının kolaylıkla görülebilmesi için ekde sunulan Fransızca Terimler Sözlüğü hazırlanmıştır (Ek 4). Bazı eser adlarının çok uzun olması ve metin içerisinde tekrar ettiğinde metnin okunmasını zorlaştırdığı için, dönem kaynaklarında da kendileri için kullanılan kısaltmalar tezimizde de kullanılmış bu kısaltmalar da hazırlanan sözlükte belirtilmiştir.

²⁰ *Encyclopédie d'Architecture* 1851-1877 yılları arasında adı değiştirilerek yayınlanmaya devam etmiştir. İlk sayısının önsözünde sanatçılara, mimarlara, arkeologlara, müteahhit ve zanaatçılara, çalışmalarında ve incelemelerinde yararlanabilecekleri, mimarlık tarihinin seçkin eserlerine ilişkin çizimlerin ve eleştirel yazılar sunmak amacıyla ansiklopedi şeklinde hazırlanmış olduğu anlatılmaktadır. Ancak zaman içinde bir süreli yayın kimliği kazanmış ve adı değiştirilmiş olsa da *Mimarlık Ansiklopedisi* adından vazgeçilmemiştir. İlk olarak 1851'de *Encyclopédie d'Architecture* adıyla A. Morel editörlüğünde M. Victor Calliat ve M.Adolphe Lance yönetiminde aylık olarak yayınlanmış, 1863 yılından itibaren *Encyclopédie d'Architecture, Deuxième Série, Gazette des Architectes et du Batiment (Mimarlık Ansiklopedisi, İkinci Seri, Mimarlık ve Yapı Gazetesi)* adı ile E. Viollet-le-Duc'un oğlu ve A. De Baudot'nun yönetiminde ayda iki kez yayınlanmaya başlamıştır. 1872 yılında adı tekrar değişerek *Encyclopédie d'Architecture : Deuxième Série, Revue Mensuelle des Travaux Publics et Particuliers (Mimarlık Ansiklopedisi, İkinci Seri, Kamusal ve Özel İnşaatlar Aylık Dergisi)* adı ile Mimarlık ve Mühendislik Komitesi yönetiminde aylık olarak yayınlanmaya başlamıştır.

II. EUGENE EMMANUEL VIOLLET-LE-DUC

II.1. YAŞAM ÖYKÜSÜ

Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, sözü geçen ve sanatla ilgili bir ailenin çocuğu olarak 27 Ocak 1814'de Paris'te doğar. Sanata meraklı olan babası Emmanuel Viollet-le-Duc (1781-1857), Savunma Bakanlığı'nda çalışmaktadır ve devrim sırasında birçok özel kütüphaneden dağıtılmış olan 16.yüzyıl ve öncesi Fransız yazarlarının kitaplarını toplayarak oluşturduğu özel bir koleksiyonun sahibidir. Annesi ise Odéon ve Hotel de Salm'ın inşasını üstlenmiş başarılı bir mütahitin kızıdır ve her cuma Viollet-le-Duc'ün doğduğu Rue Chabanais'deki konutlarının birinci katında dönemin sanat çevresinden ünlü isimlerin katıldığı seçkin salon toplantıları düzenlemektedir. Aynı konutun dördüncü katında yaşayan dayısı Etienne-Jean Delécluze (1781-1863) ise sanat eleştirmeni ve ressamdır. Ressam Jacques Louis David'in (1748-1825) öğrencisi olan Delécluze, *Journal des Débats* da sanat üzerine eleştiri yazıları yazmıştır. Pazar günleri öğleden sonra, saat 2 ile 5 arasında özellikle dönemin romantizm akımının ünlü isimlerini ağırladığı belirtilmektedir.

Viollet-le-Duc'ün hem annesinin hem de dayısının düzenlediği bu toplantıların pek çok ünlü misafiri vardır. Bunlar arasında özellikle; realizmin öncülerinden kabul edilen *Kırmızı ve Siyah* (1830) ve *Parma Manastırı* (1839) romanları ile tanıdığımız Marie Henri Beyle Stendal (1783-1842), yazdığı *Karmen* (1845) romanıyla anılan dönemin etkin tarihçi ve arkeoloğu Prosper Mérimée (1803-1870), 1830'a kadar güzel sanatlar başkanlığı yapmış olan politikacı ve gazeteci Emile de Girardin (1802-1881), *Globe* gazetesi yazarlarından ve Victor Hugo'ya yakınlığı ile de bilinen dönemin ünlü edebiyat tarihçisi ve eleştirmeni Charles Augustin Sainte-Beuve (1804-1869), politikacı Ludovic Vitet (1802-1873), politika üzerine yazılarıyla tanınan Paul-Louis Courier (1773-1825), mimar Jean-Jacques-Marie Huvé (1783-1852) ve mimar Achille François-René Leclère (1785-1853), heykeltıraş Desboeuf, ressam Raymond Monvoisin (1790-1870), jeolog Alexandre Brongniart (1770-1847) ve elektromagnetizmayı ilk bulan kişi olan ünlü fizikçi André-Marie Ampère (1775-1839) gibi kişiler bu toplantıların müdavimi olarak

ortaya çıkar (Viollet-le-Duc 1980a:31, Erder 1972: 65, Summerson 1968:135-136, Pevsner 1972: 194-195, Jokilehto 1999:140).

Eugène 9-10 yaşında iken küçük kardeşi Adolphe ile birlikte cumhuriyetçi ve laik olduğu için dayısı tarafından seçilmiş olan Fontenay-aux-Roses yakınındaki bir yatılı okula gönderilmiştir.²¹ Yeğenlerinin eğitimi ile bizzat ilgilenen dayısı Delécluze, eğitimleri sırasında onları yalnız bırakmamış ve Fontenay'a taşınmıştır. Delécluze, Viollet-le-Duc'ün sadece alacağı eğitime yönelik kararlarda değil, kişiliğinin ve dünya görüşünün gelişiminde de önemli bir rol oynamış; onun sadece dayısı değil, akıl hocası ve kendini en yakın hissettiği kişi olmuştur. Viollet-le-Duc 11 yaşında başladığı Bourbon Koleji (*Collège de Bourbon*)'ndeki eğitiminden 16 yaşında olgunluk sınavını (*baccalauréat*) almıştır²² (Viollet-le-Duc, 1980a:30).

1827'de Valenion'da küçük bir ev inşa eden Viollet-le-Duc, *Ecole des Beaux-Arts*²³ (Güzel Sanatlar Okulu)'da eğitim görmeyi reddetmiş ve mimarlık kariyerine 1830'da henüz 16 yaşında iken mimarlık ofisinde çalışarak başlamıştır. İlk olarak ailesinin ve Delécluze'un yakın dostu olan ve Madeleine Kilisesi (1828-1842)'nin yapımından sorumlu olan mimar Jean Huvé'ün yanında, daha sonra da mimar Achille Leclère'in yanında çalışmıştır (Viollet-le-Duc 1980a:31, Bercé 1996:594).²⁴

Babasının 1830 yılında Paris'deki Tuileries sarayına yönetici olarak atanmasıyla ailecek buraya taşınmışlardır. 1831 yılında dayısı Delécluze ile birlikte ilk gezisine çıkmış, 21 Temmuz-20 Ekim tarihleri arasında Fransa'nın güney kentlerini gezmiştir. 1832 yılında annesinin vefatı Viollet-le-Duc'ü çok etkilemiş, yaşadığı bu üzüntüyle kendini

²¹ Pevsner, Viollet-le-Duc'ün Lycée Condorcet'de eğitim aldığını belirtmektedir (Pevsner 1972:194)

²² Paris'te o dönemde yatılı olmayan iki liseden biridir. 1800'de Bonaparte Lisesi olarak kurulan lisenin adı 1814'de Bourbon Kraliyet Koleji olarak değişmiştir. *Stanford Paris Guide*, Stanford, 1862:135.

²³ Fransa'nın en ünlü mimarlık, heykel ve resim sanatları eğitimi veren okulu olan Paris'deki *Ecole des Beaux-Arts*'in kuruluşu 1648'e dayanmaktadır. Ünü dünyaya yayılan okulun eğitim programı, pek çok ülkenin mimarlık okulunda örnek alınmıştır. neo-Klasik mimari düzenlerin en iyi şekilde taklit edilmesine yönelik verilen eğitimde, ayda bir kez düzenlediği tasarım yarışmaları ile neo-Klasik mimarlığın sembolü olarak değerlendirilen 'Büyük Roma Ödülü'nü kazanmaları yönünde öğrencilere deneyim ve bilgi kazandırmak amaçlanmaktadır Okulun adı 1968'den bu yana *Ecole Nationale Supérieure des Beaux-Art* olarak anılmaktadır (Levine 1982a:67-68).

²⁴ Bahsedilen her iki mimar da ressam David gibi, 1804-1815 yılları arasında Fransız İmparatorluğu'na hükmeden 1. Napoléon'un (Napoléon Bonaparte 1769-1821) beğenisini yansıtan, İmparatorluk üslubunun uygulayıcılarından olan mimar Charles Percier'in (1764-1838) *Ecole des Beaux-Arts*'daki atölyesinden mezun olmuşlardır.

okumaya, gezmeye, yazmaya ve çizim yapmaya vermiştir. Bu dönemde aşık olduğu genç kızın ailesi yaşı küçük olduğu için Viollet-le-Duc'ü kabul etmediklerinde üzüntüsünü unutmak için Fransa'nın kuzey kentlerine tek başına 25 günlük bir seyahat yapmıştır. Viollet-le-Duc ondokuz yaşında bir kez daha aşık olmuş ve Fransa'da 4 Mayıs-15 Eylül 1833 tarihleri arasında yaptığı seyahatlerin üçüncüsünde kendisine eşlik eden müzisyen Emille Millet'nin²⁵ evinde tanışmış olduğu Elisabeth Tempier isimli bu bayanla 1834'de evlenmiştir (Viollet-le-Duc 1980a:33-34, Summerson, 1968:137).

Aynı yıl Viollet-le-Duc, 1851'e kadar ders vereceği, *Ecole Gratuite de Dessin* (Parasız Tasarım Okulu)'nde süsleme ve kompozisyon hocası olarak dersler vermeye başlamış, aynı zamanda ülke içi gezilerine de devam etmiştir.²⁶ Eşi ve erkek kardeşi Adolphe ile birlikte bir haftalığına Normandiya'ya seyahat eden Viollet-le-Duc, ertesi yıl da gravür sanatçısı Léon Gaucherel (1816-1886)²⁷ ile birlikte tekrar 1 aylık bir Normandiya seyahatı yapmıştır. Viollet-le-Duc ilk yurtdışı seyahati olan İtalya gezisini yine Gaucherel ile birlikte yapmış, eşini ve 1835'de doğmuş olan oğlu Eugène Louis'yi Paris'te bırakarak, 12 Mart 1836- 1 Eylül 1837 tarihleri arasında Napoli, Sicilya, Floransa, Assisi, Bolonya, Venedik, Perugia, Siena, Pisa, Pompeii ve Roma'da mimari eserleri yerinde incelemiştir. Roma'da bulunduğu 6 ay içinde Fransız Akademisi Villa Medici'de yönetici olan Jean Auguste Dominique Ingres (1780-1867) ile de tanışmıştır.²⁸ Birçok detaylı eskiz ve rölöve çizimleriyle²⁹ Paris'e dönen Viollet-le-Duc'ün gezi sırasında yapmış olduğu 221 adet çizim, 1838-1845 yılları arasında Baron Isidore Justin Séverin Taylor (1789-1879)'ın editörlüğünü yaptığı *Voyages Pittoresques et Romantiques dans l'Ancienne France (Antik Fransa'da Romantik ve Pitoresk Görünümler)*'de yayınlanmıştır. Viollet-le-Duc, Paris'e döndükten sonra babası, eşi ve çocuğu ile birlikte Tuilerise Palace'dan ayrılarak Rivoli caddesi 16 numaralı eve

²⁵ Babası minyatür sanatçısı annesi heykeltıraş olan Emile Millet, 1813'de Paris'de doğmuştur (<http://sylvianemas.free.fr/Emile1.htm>).

²⁶ *Académie de Peinture, Sculpture et Architecture (Valenciennes)*'e (Resim, Heykel ve Mimarlık Akademisi) bağlı olarak 1766'da kurulan ve *Petite Ecole* (Küçük Okul) olarak da bilinen okulun adı 1877'de *École des Arts Décoratifs* (Süsleme Sanatı Okulu) olarak değişmiştir.

²⁷ *Ecole Gratuite de Dessin*'de Viollet-le-Duc'ün öğrencisi olan Gaucherel, daha sonar Viollet-le-Duc'ün yayınlarının gravür sanatçısı olarak çalışmıştır.

²⁸ Scott C. Elliott, *Frank Lloyd Wright and Viollet-le-Duc: Organic Architecture and Design from 1850-1950*, Kelmscott Gallery of Chicago, 1986:8

²⁹ Packard Viollet-le-Duc'ün 450 çizimle döndüğünü belirtmektedir (Packard 1989: 254).

taşınmıştır. 1838’de ikinci çocuğu olan kızı Marie-Sophie doğmuştur (Viollet-le-Duc 1980a:35).

Viollet-le-Duc İtalya seyahatinin ardından, Paris’e döndükten sonra, 1838’de, daha önce yanında çalışmış olduğunu belirttiğimiz, mimar Achille Leclère’in başkanı olduğu *Conseil des Bâtiments Civils*’de (Resmi Yapılar Konseyi)³⁰; 1839’da da dayısı Delécluze’un dostu Prosper Mérimée’nin başkanı olduğu *Commission des Monuments Historiques*’de (Tarihi Anıtlar Komisyonu) görevlendirilmiştir (Viollet-le-Duc 1980a:35, Pevsner 1972:195).

Konumuzla ilgili olması nedeniyle, bahsedilen kurumların Fransa’daki kentleşme ve mimari yapı faaliyetlerinde ne kadar yetkin ve etkin olduğunu burada kısaca anlatmak yararlı olacaktır. Viollet-le-Duc’ün yaşamı boyunca ülkesi Fransa’nın yönetiminde köklü değişimler olmuş, her yönetim kendi ideolojisini mimarlık üzerinden ifade etmeyi amaçlamıştır.³¹ Değişen yönetimlerin beğenileri farklılaşırken, XIV. Louis (1638-1715) rejiminden itibaren Paris’in devleti temsil eden anıtsal bir mimari biçimlenmeyle yapılandırılması amacı, ortak bir tavır olmuştur.³² Viollet-le-Duc’ün mimari çalışmalarıyla etkin olduğu 1830-1870 yılları arasındaki dönemde ise, Fransa’daki mimari etkinlikler daha önce hiç olmadığı kadar sıkı bir şekilde devletin kontrolü altında yürütülmüştür. Tüm yapılar; anıt, tiyatrolar, kiliseler, saray yapıları, enstitüler, hapisaneler, kütüphaneler ve tarihi yapılara ilişkin müdahaleler devletin çeşitli kurumlarının³³ kontrolünde, bu kurumlarda çalışan mimarlar³⁴ tarafından, devletin

³⁰ *Conseil des Bâtiments Civils*’i Haluk Togay “Fransız Sivil Binalar Konseyi” olarak Türkçe’ye çevirmiştir (1980:111) C. Erder, ise “Bayındırlık Bakanlığı Resmi Yapılar Konseyi” olarak Türkçe’ye çevirmiştir (Erder 1972:65). Türkçe çevirisinin ‘Resmi Yapılar Konseyi’ olmasının daha doğru olacağı düşünülmüştür.

³¹ Ülke yönetimindeki değişimler sırasıyla şu şekilde gelişmiştir: Fransa’nın son kralı olan Louis Philippe’nin (1773-1850) yönetimindeki Temmuz Monarşisi (1830–1848), İkinci Cumhuriyet Dönemi (1848-1852), III. Napoléon’un (Charles Louis Napoleon Bonaparte 1808-1873) yönetiminde İkinci İmparatorluk dönemi (1852–1870) ve Üçüncü Cumhuriyet Dönemi (1870-1940).

³² Örneğin III.Napoleon Paris’i çarşılar, çeşmeler, bulvarlar, köprüler, okullar, hapishane, mezarlık ve Borsa yapısı ile donatan bir tasarım hazırlamıştır (Van Zanten, 1994: 136, Jacques 1982: 62).

³³ Bahsedilen kurumlar *Conseil des Bâtiments Civils*, *Travaux de Paris* (Paris İmar Müdürlüğü), *Palais Impériaux* (İmparatorluk Sarayı), *Conseil des Edifices Diocésains* (Dini Yapılar Konseyi), *Commission des Monuments Historiques* (Tarihi Anıtlar Komisyonu)’dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. David Van Zanten, 1994.

gücünü ve karakterini yansıtabilecek şekilde biçimlendirilmişlerdir. Devletin tek mimarlık eğitimi kurumu olan *Ecole des Beaux-Art* da, devletin tüm sanatsal faaliyetlerini yöneten *Académie des Beaux-Art*'ın (Güzel Sanatlar Akademisi) belirlemiş olduğu öğretiyi vermektedir.³⁵ *Conseil des Bâtiments Civils*, Fransa'nın tüm yapı faaliyetlerinden ve tüm kentlerin planlanmasından sorumlu olan kurumdur. Bütün projeler öncelikle bu konseye sunulmakta; proje, eleştiri ve öneriler doğrultusunda konsey tarafından değiştirilebilmektedir (Van Zanten, 1994: 46-51).³⁶

Commission des Monuments Historiques ise bahsettiğimiz dönemde tarihi anıtların belgelenmesi, korunması, restore edilmesi amacıyla kurulan devlete bağlı yeni bir kurumdur. Victor Hugo'nun, 1831'de yayınlanan, kahramanı Paris'deki Notre-Dame Katedrali olan ünlü *Notre-Dame'ın Kamburu* isimli, eserinin yankılarıyla Ortaçağ yapıları ilgi odağı olmuştur. Ulusal birliğin vurgulanması ve ulusal belleğin yapılandırılması arzusunda olan Fransız Kralı Phillippe'in de yönetimiyle, Ortaçağ dönemine ait anıtların belgelenmesi ve rölövelerinin çıkarılması için, Arcisse de Caumont (1801-1873)'nin çabaları³⁷ sonucunda kültür bakanı François Pierre Guillaume Guizot (1787-1874) önderliğinde 1833'de *Société Française d'Archéologie* (Fransız Arkeoloji Derneği) ve *Société pour la Conservation des Monuments* (Anıtları Koruma Derneği) kurulmuştur. Bu derneklerin kurumlaşmasıyla 1837'de tarihi anıtların restorasyon projelerinden sorumlu olan *Commission des Monuments Historiques* kurulmuştur (Van Zanten, 1994: 61, Pevsner 1972:195, Bercé 1996:594).

³⁴ Bu dönemde hem eğitim alanındaki hem de mimari uygulama alanındaki en ünlü mimarların Jean-Nicolas-Louis Durand (1760-1834), Charles Percier (1764-1838), P.-F.-L. Fontaine (1762-1853), Quatremère de Quincy (1755-1849), Félix Duban (1796-1871), Henri Labrouste (1801-1875), Louis Duc (1802-1879), Léon Vaudoyer (1803-1872), Victor Baltard (1805-1874), E.E.Viollet-le-Duc ve Charles Garnier (1825-1898) olduğu belirtilmektedir (Van Zanten, 1994:47).

³⁵ 1795'de kurulan *Institut de France* (Fransa Enstitüsü)'a bağlı beş akademiden biri olan *Académie des Beaux-Art*, 1816'da kurulmuş, 40 üyeden oluşan bir kuruldur. Akademik düzenden sorumlu olan Akademinin genel sekreteri, A.C. Quatremère de Quincy (1755-1849), Klasik mimarlığı dönemin mimari biçimlenişine kaynak olarak belirlemiştir. Ortaçağ mimarlığını ise kuralsız ve tuhaf olarak nitendirerek tamamen reddetmiştir. 1836'da emekliye ayrılınca yerine geçen Raoul-Rochette (1790-1854) de onun görüşlerini benimsemiştir (Levine 1982a:67, Pevsner 1972:197).

³⁶ 1791'de kurulmuştur. *Académie des Beaux-Art* üyeleri de bu konseyde görevlendirilmişlerdir. Özellikle 'Büyük Roma Ödülü'nü kazanan mimarlar, Roma'dan döndükten sonra, bu konseyde görev almaktadırlar (Van Zanten, 1994: 47-51).

³⁷ 1814'de yayınlanmaya başlanan İngiltere'nin Antik Katedralleri'ni konu alan John Britton (1771-1857)'un 14 ciltlik çalışmasından ve Augustus Welby Northmore Pugin'in (1812-1852) Gotik mimarlık üzerine 1821'de yayınlanan çalışmasından etkilenen Arcisse de Caumont (1801-1873) 1823'de *Société des Antiquaires de Normandie* (Normandiya Anıtlar Birliği)'yi kurmuş ve 1830'da Norman Mimarlığı üzerine önemli bir çalışma yayınlamıştır (Pevsner 1972:195).

1834'de Prosper Mérimée *Société pour la Conservation des Monuments*'ın başkanı olmuştur.³⁸ Prosper Mérimée, Vézelay'daki Madeleine manastırının restorasyon işini; mimar A.N. Caristie ve Duban, biri sağlığının iyi olmadığını, diğeri ise yapının kurtarılmasının olanaksız olduğunu belirterek kabul etmeyince; Viollet-le-Duc'e vermiştir. 1840'da Vézelay'daki Madelaine Kilisesi'nde ilk restorasyon çalışmaları ile, Viollet-le-Duc; hayatının sonuna kadar sürdüreceği, Fransa'nın ortaçağ yapılarının restorasyonlarında önemli bir rol üstlendiği; bu kurumdaki kariyerine başlamıştır. Aynı zamanda, Duban'ın yönetiminde, Paris'deki Sainte-Chapelle'in restorasyonunu Jean-Baptiste-Antoine Lassus (1807–57) ile birlikte sürdürmüştür (Pevsner 1972:195,197, Summerson 1963:137).³⁹

A.N. Didron (1806-1867) tarafından kurulan ve benimsediği görüşlerle *Ecole des Beaux-Arts* karşıtı bir tutumu olan *Annales Archéologiques* (Arkeoloji Yıllığı) isimli gazetenin⁴⁰ 1844'de yayınlanan ilk sayısındaki makalesiyle Viollet-le-Duc, mimarlık üzerine düşüncelerini de yazmaya başlamıştır.

Viollet-le-Duc'ün, Paris mimarlık ortamında adının duyulması ise Lassus ile birlikte 1842'de katıldıkları Paris Notre-Dame Katedrali restorasyonu proje yarışmasını

³⁸ *Société pour la Conservation des Monuments*'ın ilk başkanı Ludovic Vitet, üyeleri ise arkeolog ve tarihi eser uzmanları Baron Justin Taylor (1789-1879), Auguste Leprevost (1787-1848), Charles Lenormant (1802-1859) ve Kont Montesquiou, mimar Augustin-Nicolas Caristie (1783-1862) ve *Ecole des Beaux-Arts* binasının ünlü mimarı Félix Duban (1789-1870)'dır.

³⁹ Fransız neo-Gotik mimarlık savunucularından Lassus, *Ecole des Beaux Art*'da eğitim almış, eğitiminin son senesinde (1830) Henri Labrouste'un öğrencisi olmuştur. Önemli restorasyon çalışmaları yapmış olan Lassus, Viollet-le-Duc'ün yanında mimarlık tarihinde öne çıkamamış, ancak yaşadığı dönemde mimarlık ortamında önemli bir yere sahip olmuştur. Lassus'un çalışmalarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Christopher Mead, "Jean-Baptiste Lassus, ou le Temps Retrouve des Cathedrales", *The Art Bulletin*, vol.65, No:3, September 1983: 523-525. Robin Middleton, "Jean-Baptiste Lassus, ou le Temps Retrouve des Cathedrales", *The Burlington Magazine*, vol. 124, No:952, Special Issue in Honour of Terence Hodgkinson, July 1982: 456-457.

⁴⁰ Bahsedilen gazete, 1840'da César Daly (1809-1893) tarafından kurulan *Revue Générale de l'Architecture* (Mimarlığa Genel Bakış) isimli gazete ile birlikte, akademinin neo-Klasik mimarlık anlayışına ve mimari uygulamalarına ve neo-Gotik mimarlık düşüncelerine yönelik yayınlanan eleştirel yazılarıyla kamu oyununda yarattığı tartışma ortamı Paris'de 1848'de neo-Klasik uygulamaların başlamış olmasında önemli bir yeri vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Odile Boucher-Rivalain, "Attitudes to Gothic in French Architectural Writings of the 1840s", *Architectural History*, Vol:41, 1998:145-152. Bu iki gazetedeki yayınlanan yazılarla 1845-1846 yılları arasında *Ecole des Beaux-Arts* hocalarının Neo-Klasik mimarlığı, ile Viollet-le-Duc ve Lassus önderliğindeki yazarların ise neo-Gotik mimarlığı savundukları, birbirlerine karşı kimi zaman sert tutum ve ifadelerin de yer aldığı yazılar için bkz. Pevsner 1972: 197-203.

kazanması ile olmuştur (Resim: 7-10). 1845’de başlayan Notre-Dame Katedrali restorasyon çalışmaları ile artık tanınan bir mimar olan Viollet-le-Duc, kendine Marché-St-Honoré Sokağı 4 numaralı dairede bir mimarlık ofisi açmıştır. 1864 yılında tamamlanacak olan Notre-Dame Katedrali restorasyon çalışmalarına devam ederken; Yapımı 1867 yılına kadar sürecek olan Carcassone’daki St-Nazaire Kilisesi tasarımını ve Berlin Sokağı’ndaki Courmont Evi’nin tasarımını yapmıştır (Resim: 28-29).

Viollet-le-Duc, mimarlık ofisinde yoğun mimarlık etkinliklerini yürütürken, Louis-Napoléon Bonaparte’ın Cumhuriyet yönetiminin başına getirildiği 1848 yılında *Conseil des Edifices Diocésains* üyesi olmuş ve babasından ayrı ailesi ile birlikte yaşayacağı Vemeuil sokağı 9 numaralı daireye taşınmıştır (Packard 1989: 253).

1849 yılında Amiens Katedrali restorasyon projesine başlayan Viollet-le-Duc, 1850’de Prosper Mérimée ile birlikte bir aylık İngiltere seyahatine çıkmıştır. Oxford, Londra, Cambridge, Ely, Lincoln, Canterbury, Hampton, Winchester, Boston, Peterborough kentlerini gezdiği 26 Mayıs-21 Haziran tarihleri arasında gerçekleşen bu seyahati sırasında, arkeolog John Henry Parker (1806-1884)’la da tanışmıştır.⁴¹ Aynı yıl, Napoléon’un anıt mezarı projesini (Resim 37) Viollet-le-Duc’ün yakın arkadaşı Lassus’un da hocası olan *Ecole des Beaux-Arts* hocalarından, Henri Labrouste (1801-1875)⁴² ile birlikte tasarlamışlardır. 1851 yılında Viollet-le-Duc, St-Denis Kilisesi restorasyonuna, 1852 yılında da ölümüne kadar sürecek olan Carcassonne’daki çalışmalarına başlamıştır (Pevsner 1972:198).

Viollet-le-Duc, 1853’de, daha önce bahsettiğimiz devletin yapım faaliyetlerini kontrolü altında tutan kurumlardan bir diğeri olan, *Conseil des Edifices Diocésains* (Dini Yapılar Konseyi) başkanı olmuştur. 1856’da Ulusal Sanat ve Endüstri Sergisi’nde birincilik madalyası kazanmıştır. Bu süre içerisinde çeşitli restorasyon projelerini sürdürmekte olan Viollet-le-Duc, Rhine’de M. Dolifus için bir kent evi (1853) ve M. Polonceau için

⁴¹Parker İngiltere’de Gotik mimarlık üslubuna yönelik araştırmalar yapmış, kitaplar yazmış bir arkeologdur bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/John_Henry_Parker. Viollet-le-Duc’ün Parker’ın 1845’de yayımlanmış olan *A Glossary of Terms Used in Grecian, Roman, Italian and Gothic Architecture* isimli eserini çok beğenmiş olduğu belirtilmektedir (Bressani 2000a: 136).

⁴² Henri Labrouste, yapımına 1843’de başlanıp 1851’de tamamlanan neo-Rönesans üslupta tasarladığı *Sainte-Geneviève* kütüphanesini, dökme demir yapım sistemiyle inşa ederek, tam da bu yıllarda Paris mimarlık ortamında çığır açmış bir mimardır.

Sebastopol Bulvarı'ndaki 23 numaralı evi (1856) tasarlamıştır (Middleton: 1967: 800, Packard 1989: 254).

Viollet-le-Duc'ün Ortaçağ dönemi mimarlığı üzerine yaptığı araştırmalarının ve Gotik mimarlık üslubu üzerine düşüncelerinin, önce Fransa'da daha sonra dünyada yayılmasını sağlayan, ünlü *Dictionnaire Raisoné de l'Architecture Française du XIe au XVIe Siècle* isimli ilk büyük eseri; 1854 yılında 40 yaşında iken yayınlanmaya başlamış, 10 ciltlik bu eseri 7 yıl içinde tamamlamıştır (Summerson 1963:140).

Viollet-le-Duc, kızı Marie-Sophie'yi öğrencisi Maurice Ouradou (1822-1884) ile evlendirdiği yıl olan, 1857'de babasını kaybetmiştir. İmparator III. Napoléon ve ailesine yakınlaştığı belirtilen bu dönemde, imparatora özel bir konut olarak Gotik üslupta düzenleyeceği Pierrefonds Şatosu'nun restorasyon projesinde görevlendirilmiştir (Resim 14-20) (Middleton: 1967: 800, Packard 1989: 254).

Viollet-le-Duc'ün düşüncelerini benimsediği ve çok saygı duyduğu Henri Labrouste'un, 1856'da *Ecoles des Beaux-Arts*'daki atölyesini kapamasıyla, öğrencileri Anatole de Baudot'nun önderliğinde Viollet-le-Duc'den atölye açmasını talep etmişler ve Viollet-le-Duc de 15 Ocak 1857'de *Ecoles des Beaux-Arts*'da bir atölye kurmuştur. Birkaç ay sonra kapanan bu atölyede Viollet-le-Duc atölye dışından isteyenlerin de katılabileceği bir ders açmış ve bu derslerin özetlerini *Encyclopédie D'Architecture*'de yedi bölüm halinde yayınlamıştır. Her ders yapıldıktan sonra birer kitap çıkmıştır (Pevsner 1972:207).⁴³

Viollet-le-Duc, bu derslerde anlattığı mimarlık üzerine düşüncelerini yazarak başladığı, önce Fransa daha sonra dünya mimarlık ortamında çığır açacak olan *Entretiens sur l'Architecture (Mimarlık Üzerine Konuşmalar)* isimli ünlü eserinin hazırlıklarına başlamış; iki ciltlik eserin ilk cildi 1863'de; ikinci cildi ise 1870-1871 Fransa-Prusya savaşı sonrasında, 1872'de yayınlanmıştır (Summerson 1963:140).

⁴³ "Enseignement de l'Architecture: Un Nouveau Professeur", *Encyclopédie*, Tome Septième, No:1, 1857: 1-3.

1858 yılında kendisine Milano Güzel Sanatlar Akademisi üyeliği ve “Officier de la Légion d’Honneur” ödülü verilen Viollet-le-Duc, 1860 yılında Tarihi Anıtlar Komisyonu, Bilimsel Tarih ve Arkeoloji Derneği, Milano Güzel Sanatlar Kraliyet Akademisi, Floransa Güzel Sanatlar Akademisi ve Amerika Mimarlar Enstitüsü üyesi olmuştur.

1861’de dönemin mimarlık dergilerinden biri olan *Encyclopédie d’Architecture*’de ilginç bir haber yayınlanır. Derginin editörü olan Bance’nin kütüphanesinden Viollet-le-Duc’ün portre fotoğrafı satın alınabilecektir. Bu haber Viollet-le-Duc’ün bu dönemde ne kadar ünlü ve popüler bir mimar olduğunu açıkça göstermektedir.⁴⁴

1861 yılında Reims Katedrali restorasyonuna başlayan Viollet-le-Duc, 1862’de, ölümüne kadar yoğun mimari çalışmalarını sürdüreceği Condorcet sokağı 68 numaralı yapıyı kişisel ofisi olarak tasarlamıştır. Aynı yıl Korsika’ya kısa bir gezi yapmış, Prusya Kızıl Kartal Örgütü tarafından kendisine şövalyelik ünvanı verilmiştir.

İmparatorluğun 13 Kasım 1863’de Güzel Sanatlar Okulu’nda yürürlüğe koyduğu yeni düzenlemede III. Napoleon’un atamasıyla, Viollet-le-Duc okulun “Sanat ve Estetik Tarihi” hocası olmuştur.⁴⁵ Viollet-le-Duc *Ecole des Beaux-Arts*’da, kabul gören mimarlık eğitim metotlarını tehdit eden görüşleri nedeniyle verdiği ilk dersten itibaren, akademinin hem hocaları hem de öğrencileri tarafından, özellikle ressam Jean Auguste Dominique Ingres (1780-1867) ve öğrencileri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu nedenle, 18 Mart 1864’de okuldaki son dersini verdikten sonra akademiden ayrılan Viollet-le-Duc, aynı gün okulun Başkanı M. Coumont’a yazdığı mektupta, daha sonra ise yazdığı birçok yazıda, okulun eğitim anlayışının yenilenmesi gerektiğine ilişkin düşüncelerini belirtmiş, bu yöndeki çabasını hayatı boyunca sürdürmüştür (Viollet-le-Duc, 1902: 48-50).⁴⁶ 1865’de ise Prosper Mérimée ile birlikte *Ecole Centrale*

⁴⁴ *Encyclopédie D’Architecture*, Paris, Tome Onzième, 1861, No 4: 64.

⁴⁵ *Encyclopédie D’Architecture, Deuxieme Série: Gazette des Architectes et Du Batiment*, No 16, Paris, 1863: 222.

⁴⁶ Jean-Jacques Aillagon, Viollet-le-Duc’ün 1963’de *Entrentiens* kitabının yayınlanmasına kadar *École Des Beaux-Arts*’da reform yapılması yolunda çeşitli makaleler yazdığını ve ölümüne kadar da bu düşünceleri geliştirdiğini belirtmektedir (Foucart ve Diğerleri, 1980: 396).

d'Architecture (Mimarlık Merkezi Okulu) adında yeni bir okul kurmuşlardır. Bu okul 1930'a kadar eğitim vermiştir (Van Zanten, 1994:63).⁴⁷

Viollet-le-Duc'e 1863 yılında Amsterdam Mimarlık Derneği, Lizbon Güzel Sanatlar Kraliyet Akademisi, Belçika Güzel Sanatlar, Edebiyat ve Bilim Kraliyet Akademisi üyelikleri verilmiştir. 1864'de Britanya Mimarları Kraliyet Enstitüsü'nden altın madalya kazanmış, İspanya St. Ferdinand Kraliyet Akademisi tarafından İspanya'daki mimarlık etkinliklerini değerlendiren ve ödüllendiren jurinin seçkin üyesi olarak görevlendirilmiştir. 1865'de de Viyana Akademisi üyesi olmuştur. Yaşlı ve yorgun olduğu için kendisine önerilen taşradaki mimari restorasyon işlerini artık yapamayacağını belirten Viollet-le-Duc, 1868'de yaptığı iki gezi ile Mont Blanc'daki çalışmalarına başlamıştır. 1869'da kendisine İmparatorluk Güzel Sanatlar ödülü verilmiştir.

1870-71 yılları arasında Fransa-Prusya savaşında İstihkam Sınıfı İkinci Kumandanı olarak görev almış, yönetimindeki 1200 askerle Noissy Kalesini işgal etmiş, Paris çevresindeki kaleleri sağlamlaştırmış, Notre-Dame ve St-Denis bölgelerini korumuştur.

1872'de Lozan Katedrali restorasyonu için görevlendirilen Viollet-le-Duc, Londra'da düzenlenen Dünya Fuarı'nın Komisyon başkanlığını da üstlenmiştir. 1873 yılında Viyana'da düzenlenen Dünya Fuarı'nda madalya kazanmış; aynı yıl *Académie des Beaux-Arts* tarafından kendisine teklif edilen akademi üyeliğini reddetmiş, ertesi yıl da politik nedenlerle *Conseil des Edifices Diocésains* başkanlığı görevinden istifa etmiştir.

Brezilya Kralı tarafından da şövalye ilan edilen Viollet-le-Duc, 1874 yılında Cenevre Sanat Derneği üyesi olmuştur. Viollet-le-Duc, 1875 yılında Philadelphia'daki Amerikan Felsefe Derneği'ne, 1876 yılında Boston'daki Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi'ne

⁴⁷ "l'Ecole Centrale d'Architecture", *Encyclopédie D'Architecture, Deuxieme Série: Gazette des Architects et Du Batiment*, Paris, 1865, No2: 23-26. Mimarlık dergisindeki bu yazıda 2 Mayıs 1865'de kurulmuş olan *Société de l'Ecole Centrale d'Architecture* üyeleri listesi verilmekte ve bahsedilen okulunun eğitim ve öğretim programına yönelik kurul kararları sunulmaktadır. Bu kurulun başkanlığını Viollet-le-Duc'ün ve MM. Emile de Girardin'in yaptığı belirtilmektedir. Kurul, okulun mimarlık ders programında mimarlık tarihi ve konstrüksiyon derslerinin ağırlığı olması gerektiği yönünde karar almıştır. Okulun hocaları ise E.E. Viollet-le-Duc, Anatole de Baudot, Ferdinand de Lesseps, Eugène Flachet, Dupont de l'Eure, Jean-Baptiste André Godin ve Émile Muller'dir.

ve Paris Mimarlar Odası Konseyi'ne üye olmuştur. Aynı yıl *Entretiens* kitabını İngilizceye çevirmiş olan Benjamin Buncknall ile birlikte Mont Blanc'a 20 günlük bir seyahat yapmıştır.⁴⁸ 1872'de Chamonix'de kendisine yazlık bir ev inşa ettiren Viollet-le-Duc iki yıl sonra Lozan'da kendisi için La Vedette evini inşa etmiştir (Resim 35-36).

Viollet-le-Duc'ün her gün; sabah saat 7 ile 9 arasında yazılarını yazdığı, 9 ile 10 arasında ziyaretlerini yaptığı, sabah 10 ile akşamüstü 5 arasını mimari çalışmalarına ayırdığı, akşam 8'e kadar yemeğini yiyerek çeşitli ziyaretlerde bulunduğu, akşam 8'den sonra gece yarısı 12'ye kadar okuma ve araştırmalar yaptığı ve bu yoğun programına hayatı boyunca sadık kaldığı belirtilmektedir (Pevsner 1969:15).

Bu yoğun çalışma temposu nedeniyle rahatsızlanan Viollet-le-Duc, 1876'nın Ocak ayında bir süre dinlenmeye çekilmiştir. Ancak, Ağustos 1878'de rahatsızlığı artınca dinlenmek üzere Lozan'daki evi La Vedette'ye yerleşen Viollet-le-Duc, gezmeyi ve özellikle Mont Blanc'a yürüyüşler yapmayı çok sevmesine rağmen artık sadece kısa yürüyüşler yapabilmektedir.

Viollet-le-Duc, sağlığının kötüye gitmesine rağmen Lozan Katedrali restorasyonu çalışmalarını da sürdürmüştür; Eylül ayında, restorasyonları halen devam etmekte olan Carcassonne ve Pierrefonds'u ziyaret etmiştir. 1879 yılında, Duvar resimlerinin kopyalarının da sergilenebileceği bir Heykel Müzesi tasarımı üzerinde çalışmakta olduğu belirtilmektedir. Aynı yıl, öğrencisi ve arkadaşı olan Emile Millet için bir anıt mezar tasarlamıştır. 10 Ağustos'da ise Lozan'a dönmüş, Mont Blanc dağına 2 hafta süren bir gezi yaptıktan iki hafta sonra, henüz 65 yaşında iken, 15 Eylül 1879 tarihinde kendi evinde vefat etmiştir. Lozan La Salle Mezarlığı'nda yapılan küçük bir törenin ardından kendi isteği üzerine Lozan'daki Bois-de-Vaud Mezarlığına gömülmüş, vasiyeti üzerine organları 1877'de asli üyesi olduğu Paris Antropoloji Derneği'ne bağışlanmıştır.

⁴⁸ Viollet-le-Duc, 24 Aralık 1876 tarihinde 1851'de III. Napoléon Hükümeti ile Fransa dışına yerleşmiş ve Cumhuriyet yeniden kurulunca 1870'de Paris'e tekrar dönmüş olan Viktor Hugo (1802-1885) ile bir akşam yemeği yemiştir. 1879 yılının Mayıs ayında ölümünden dört ay önce Viktor Hugo ile yine bir akşam yemeği yemişlerdir.

II.2. MESLEKİ EĞİTİMİ

Viollet-le-Duc evlerinde sanat çevresine verilen toplantılar sayesinde, daha küçük yaşta dönemin ünlü sanatçı ve düşünürlerinin görüşlerini dinleme şansına sahip olarak büyümüştür. Henüz 16 yaşında iken, 19. yüzyılda önce Fransa'da daha sonra tüm dünyada mimarlık eğitimine ve mimarlık ortamına damgasını vurmuş mimarlık okulu olan *Ecole des Beaux-Arts*'da mimarlık eğitimi almayı reddeden Viollet-le-Duc, mimarlığı eğitim veren bir kurumda değil, bizzat uygulama alanı olan mimarlık ofisinde öğrenmeyi tercih etmiştir.

Mimari bilgi birikimini ülke içinde ve ülke dışında yaptığı mimari gezilerle ve bu geziler sırasında tarihi yapılar üzerine yaptığı ayrıntılı mimari araştırmalarla geliştiren Viollet-le-Duc, gezdiği yapıları anlamak için yaptığı detaylı eskiz çizimlerle de önemli bir mimari belge birikimine sahip olmuştur.

Viollet-le-Duc aile çevresinden tanıdığı sanatçı, yazar ve bürokratlarla yakın ilişkiler içinde bulunarak devletin yapı faaliyetlerinden sorumlu kurumlarında önemli görevler almış, başarıları sayesinde kısa sürede bu kurumlarda üst düzey yetkilere sahip olmuştur. Bu yetkiler ona, kendini mesleki anlamda geliştirebileceği yoğun mimari uygulamalar yapma fırsatını vermiş; hayatının sonuna kadar mimarlığa araştırmacı ve eleştirel yaklaşımıyla mesleki anlamda kendini geliştirmiştir.

Viollet-le-Duc'ün mesleki eğitimini ele aldığımız bu bölümde, mimariye yaklaşımında, mimariye yönelik düşüncelerinde ve mimarlık uygulamalarında ona esin kaynağı olmuş olan çeşitli sanatçı, mimar, yazar ve düşünürlerin kısaca ele alınmasının aydınlatıcı olacağı düşünülmüştür.

Viollet-le-Duc'ün her hafta evlerinde yapılan, yakın aile dostlarının ve dayısının sanatçı arkadaşlarının katıldığı toplantılarda ilk sanat eğitimini almış olduğunu daha önce belirtmiştik. Özellikle ressam David'in öğrencilerinden biri olan sanat eleştirmeni dayısı Delécluze, Viollet-le-Duc'ün gençlik dönemindeki eğitiminde çok etkili olmuştur. Viollet-le-Duc'ün gideceği okulları o belirlemiş, onun resim hocası olmuş; kendi

deyimiyle Viollet-le-Duc onun eline doğmuş, çocukluğu ve eğitimi süresince onun hep yanında bulunmuştur. Viollet-le-Duc'e doğanın gözlemlenmesi ve kopyalanmasına dayanan bir resim eğitimi veren Delécluze filozof-ressam olarak adlandırdığı yine David'in öğrencilerinden biri olan Nicolas Paillot de Montabert (1771-1849)'ün düşüncelerini benimsemiş ve Viollet-le-Duc'e de benimsetmiştir (Bressani 2000: 130-131).

Nicolas Paillot de Montabert, 1828 de yayınlanan on ciltlik *Traité Complet de la Peinture* (Resim Üzerine İnceleme) kitabının yazarıdır. Montabert bu kitabında sanatın fikir ve hislere değil, mantıklı ve bilimsel nedenlere dayanması, bu nedenle de sanatçılara bir takım kurallar sunulması gerektiğini savunmaktadır. Montabert kitabında *Ecole des Beaux-Arts* eğitimini eleştirmekte ve sanatın ana prensiplerine geri dönülülerek yeni bir kuram geliştirilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Montabert'e göre, anatomi ve geometri sanata bilimsel bir nitelik kazandırmaktadır. Bu nedenle, çizimi yapılacak her nesnenin öncelikle doğal geometrisinin kavranması gerekmektedir (Bressani 2000: 130-131). Viollet-le-Duc, Montabert'in de savunduğu gibi, yaptığı gezilerle tarihi yapıların ana biçimlenme prensiplerini keşfetmeye çalışmış, yine Montabert'in sunduğu yöntemle tarihi yapıların eskizlerini çizerek onların biçimlenme mantığını geometrik analizlerle çözümlenmeye çalışmıştır.

Babası gibi çok zengin bir kütüphaneye⁴⁹ sahip olduğu bilinen Viollet-le-Duc'ün, mimarlıkta bu bilimsel yaklaşımı benimsemesinde Montabert'in yanı sıra dönemin ünlü Fransız bilim adamlarından jeolog Jacques Boucher de Perthes (1788-1868)⁵⁰ ve anatomi üzerine çalışmaları bulunan zoolog Georges Cuvier (1769-1832) ile doğabilimci Etienne Geoffroy-Saint Hilaire'in (1772-1844) düşüncelerinin de önemli boyutta bir etkisi olduğu belirtilmektedir (Middleton 1998: 764).⁵¹ Ayrıca, Viollet-le-

⁴⁹ Kütüphanesinde 2000'i aşkın kitap bulunduğu belirtilen Viollet-le-Duc'ün ölümünden sonra 1880'de bu kitapların açık arttırma ile satıldığı bilinmektedir. Kitapların 166 tanesinin din kitabı, 180 tanesinin fen bilimleri kitabı, 850 tanesinin sanat kitabı olduğu belirtilmektedir (Eigen 1999:226, Pevsner 1972:215).

⁵⁰ 6 yıl İtalya'da yaşamış olan Perthes, İstanbul, Danimarka, İsveç, İspanya, Cezayir, Rusya ve Polonya'ya da geziler yapmış, her gezisini ayrı bir kitapta yayınlamıştır.

⁵¹ Middleton 1992'de yayınlanan Laurent Baridon'un *l'Imaginaire Scientifique de Viollet-le-Duc* (Viollet-le-Duc'ün Bilimsel Hayalgücü) isimli kitabını tanıttığı yazısında, Baridon'un bahsettiğimiz bilim adamlarının Viollet-le-Duc'e etkilerini çok kapsamlı ele aldığını belirtmektedir. Viollet-le-Duc'ün bahsettiğimiz kütüphanesindeki kitapların listesinin de Baridon'un kitabında bulunduğunu söylemektedir.

Duc'ün bu bilimsel yaklaşımında Descartes'ın yöntemini kullanmış olduğu da söylenmektedir.⁵²

Viollet-le-Duc'ün *Commission des Monuments Historiques*'de birlikte çalışmaya başladığı, yakın aile dostlarından ünlü *Karmen* romanının yazarı Prosper Mérimée, zaman içerisinde Viollet-le-Duc'ün sadece iş arkadaşı değil, fikirlerini paylaştığı dostu olmuştur. Hem Prosper Mérimée'nin, hem de *Commission des Monuments Historiques*'in ilk başkanı Ludovic Vitet'nin Viollet-le-Duc'ün benimsediği mimarlık anlayışında yönlendirici ve destekleyici etkileri olmuştur. Fransa ulusal mimarlığının temel ilkelerinin belirlenmesi çalışmaları kapsamında Ludovic Vitet ve Prosper Mérimée, Viollet-le-Duc'ü Fransa'daki Romanesk ve Gotik üslupta inşa edilmiş olan mimari anıtların eskiz çizim ve rölevelerini yapması amacıyla görevlendirmişlerdir. Viollet-le-Duc'ün mesleki eğitimi birebir mimari anıtlar üzerine yaptığı bu çalışmalara dayanmaktadır. Fransa'daki ilk gezilerinden sonra Napoli, Sicilya, Floransa, Assisi, Bolonya, Venedik, Perugia, Siena, Pisa gezileri sırasında ve yedi aya yakın bir süre kaldığı Roma'da dini yapıları inceleyen Viollet-le-Duc, 1838'de Paris'e döndükten sonra kendisine verilen bu görev sayesinde de birkaç yıl süresince Fransa'nın tüm kentlerini gezmiştir. Yaptığı tüm bu yurt içi ve yurtdışı gezilerde, Romanesk, Gotik ve Rönesans yapılarını detaylı eskiz çizimler yaparak incelemiş, tüm katedralleri detaylı çizimler ile belgelemiştir (Viollet-le-Duc 1990:4).

Viollet-le-Duc'ün sahip olduğu mimari bilgi ve belge birikimi bunlarla sınırlı değildir.⁵³ 1855-56 yılları arasında bir yıl süre ile Almanya'daki kentleri gezmiş, 6 ay İngiltere'de ve bir süre Yunanistan'da kalarak bu ülkelerin mimarlığını incelemiş, Fransız mimarlığı ile karşılaştırmıştır.⁵⁴

Viollet-le-Duc'ün oğlu Eugène-Louis'nin torunu olan Geneviève Viollet-le-Duc, kendisiyle yapılan sözleşide, Viollet-le-Duc'ün, 13. yüzyıl Gotik mimarlığın en önemli

⁵² Viollet-le-Duc'ün Descartes'ın bilimsel yöntemini kullandığı da belirtilmekte, *Entretiens* kitabında birçok kez yinelediği “önemli olan şudur; Mimarlık tarihi bilgisini titiz bir metotla uygulamak için Descartes'ın dört temel unsurundan daha iyi bir uygulama göremiyorum” dediği belirtilmektedir (Mead, 1983:525, Savarenskaia, 1982: 322).

⁵³ “Un Nouveau Dictionnaire d'Architecture”, *Encyclopédie d'Architecture*, 1853, No 7 : 28.

⁵⁴ Viollet-le-Duc, “Excursion En Allemagne (8)”, *Encyclopédie D'Architecture*, Tome Sixième, No:3, 1856: 43

eserlerinden biri olan Chartres Katedrali'nin (Resim 1-2)⁵⁵ kendisinde uyandırdığı ilk çarpıcı etkiyi hayatı boyunca taşıdığını ve sadece Gotik üslubu değil, romanesk üslubu da içine alan tüm ortaçağ mimarlığını büyük bir merakla incelediğini belirtmektedir (Viollet-le-Duc 1980b:15).⁵⁶

Ludovic Vitet ve Prosper Mérimée de Viollet-le-Duc'ün Fransız milli üslubu olarak gotik mimariyi benimsemesini teşvik etmişlerdir. Viollet-le-Duc'ün bu mimarlık anlayışına sahip olmasında onu en çok etkilemiş olan düşünürlerden biri 1830 kuşağı üzerinde en etkin yazarlardan biri olan Viktor Hugo ve 1824-1832 tarihleri arasında yayınladığı *Notre-Dame'ın Kamburu* isimli ünlü eseridir. Viktor Hugo, kitabının sekizinci baskısında (1832), Fransızlara ulusal mimarlık sevgisini aşılamanın, sadece yazdığı romanın değil, yaşamının da asıl amacı olduğunu belirtmektedir. Hugo kitabında Fransa'daki çağdaş yapıların neden Fransa'nın tarihi anıtlarının özelliklerinden bağımsız olarak Yunan ve Roma mimarlığını taklit ettiğini sorgulamaktadır. Endüstrileşmeyle Ortaçağ sanatındaki dehanın kaybolduğuna değinen Hugo'ya göre çağdaş yapılarda Fransa'nın tarihi anıtlarının üslubu olan Gotik mimari üslubun tekrar ele alınması mimarlıkta yeni bir çığır açacaktır (Levine, 1982b: 139-140).

Mimarlık tarihçisi Günkut Akın Victor Hugo'nun bu görüşlerinin, Fransa'da Viollet-le-Duc'ü, İngiltere'de Ruskin'i etkilediğini ve böylelikle neo-Gotik üslubun bu ülkelerde yayıldığını anlatmaktadır. Akın, zamanla neo-Gotik üslubun neo-Klasik üsluba karşı yürütülen romantik bir savaş niteliği kazandığını ve mimarlıkta ulusalcılığın neo-Gotik üslup ile doğduğunu belirtmektedir (Akın, 2003:28).

⁵⁵ Paris'in 80km. dışında konumlanmış olan Katedral, 1140'a tarihlenmektedir. Yıkıldıktan sonra 1260'da Romanesk temeller üzerine 13. yüzyıl Gotik üslubunda yeniden inşa edilmiş olan yapı uçan payanda sistemiyle de desteklenmiştir.

⁵⁶ Viollet-le-Duc'ün yaşadığı dönemde tüm Ortaçağı kapsayan üslubun 'Gotik' olarak adlandırılması nedeniyle Viollet-le-Duc'ün zaman içinde Gotik üslupla özdeşleştirildiğini belirten Geneviève, bu bağlamda Viollet-le-Duc'ün Vézelay'daki Madeleine Kilisesi restorasyonundaki tutumunu örneklemektedir. Tezimizin *mimari etkinlikler* bölümündeki Viollet-le-Duc'ün restorasyonlarına ilişkin anlatımlarımızda daha detaylı görüleceği gibi, Gotik üslup özellikleri taşıyan kilisenin, restorasyonundan sonra, Viollet-le-Duc'ün büyük ölçüde yaptığı Romanesk üsluptaki tamamlamalarla, Romanesk üslup özellikleri taşıyan bir yapı olmuştur.

Victor Hugo'nun romanın kahramanı olan Notre-Dame Katedrali'nin restorasyonu adını duyuran Viollet-le-Duc, bu projede birlikte çalıştığı Lassus'nün hem mimari restorasyon anlayışından hem de mimarlık üzerine düşüncelerinden etkilenmiştir. Lassus, 1845'de *Annales Archéologiques* gazetesinde yayınlanan makalesindeki görüşleriyle tarihi anıtların restorasyonuna ilişkin bilimsel bir metod sunmaktadır. Onun, mimari yapı restorasyonunda mimarın amacının bilimsel bir yaklaşımla yapıyı korumak ve sağlamlaştırmak olduğu ve yapıya bir ek yapma mecburiyetinde kalırsa mimar öncelikle yapacağı analizlerle yapıyı iyi anlaması böylelikle yapının biçim ve malzemesine sadık kalması gerektiği yönündeki düşünceleri Viollet-le-Duc'ün tarihi anıtlara yaklaşımında temel olmuştur (Jokilehto, 1999: 139).

Viollet-le-Duc'ün aynı gazetede yayınlanan makalelerinde ise Lassus'nün, *Ecole des Beaux-Art*'ın benimsediği Antik mimarlığa karşı Gotik mimarlığı savunduğu, 1845 yılında yayınlanmış olan makalesindeki, mimarlık üzerine düşüncelerini aynen yinelediği görülmektedir. Bahsedilen makalesinde Lassus, Fransız topraklarındaki tek mimari üslubun 13. yüzyıl mimarlığı olmadığını kabul ettiğini, ancak mevcut Antik dönem mimarlığının da Fransa'ya özgü bir mimarlık anlayışı olmadığını belirtmekte ve eklektik bir tutumla bir araya getirilen parçalarla biçimlenen mimarlığın ise yeni bir mimari üslup olmayacağını anlatmaktadır. Belirtilen gazetede, Lassus'ya tepki olarak yayınlanan yazılara ise Viollet-le-Duc'ün, cevabı çok daha sert olmuştur. Raoul-Rochette'in eklektik mimari anlayışını eleştirerek Rönesans mimarlığının 'bazen çekici ama genellikle soysuz olduğunu' dile getiren Viollet-le-Duc, *Ecole des Beaux-Art*'ın ise benimsediği Antik mimarlığın Fransa'nın iklim koşullarına ve geleneklerine uygun olmadığını fark edemeyecek kadar 'kör' olduğunu belirtmiştir. Fransa'nın, yeni bir mimarlık üslubu geliştirebilecek yeni bir medeniyet olmadığına işaret eden Viollet-le-Duc, ulusal ruhunu yansıtan, mantıklı ve güzel bir mimarlığa sahip olabilmesi için Antik mimariyi değil, 13. yüzyıl mimarlığını kaynak alması gerektiğini belirtmiştir (Pevsner 1972:200).

Viollet-le-Duc'ün, III. Napoleon anıtı tasarımında (1849) birlikte çalıştığı, *Ecole des Beaux-Arts*'da Lassus'nün de hocası olan Henri Labrouste'un (1801-1875), modern mimarlığa ve modern teknolojinin kullanılmasına yönelik düşüncelerinden etkilenmiş

olduğu çeşitli yayınlarda belirtilmektedir. Henri Labrouste, yapımına 1843’de başlanıp 1851’de tamamlanan neo-Rönesans üslupta tasarladığı *Sainte-Geneviève Kütüphanesi*’ni, dökme demir yapım sistemiyle inşa ederek, tam da bu yıllarda Paris mimarlık ortamında çığır açmış bir mimardır (Resim 3). Henri Labrouste dönemin neo-Klasik mimarlık anlayışında olduğu gibi, çağdaş mimarlığın biçimlenişinde tarihsel biçimlerin tekrar eden tüm tutumlarını reddetmekte; strüktürel, biçimsel ve dekoratif öğelerin akılcı prensiplerle şekillenmesi gerektiğini savunmaktadır⁵⁷. Viollet-le-Duc, Henri Labrouste’un akılcı prensiplerle mimarlığın biçimlenmesi gerektiği yönündeki düşüncelerini benimsemiş ve bu görüş Viollet-le-Duc’ün mimarlık anlayışının ana amacı olmuştur. Hayatı boyunca Gotik üslubunu biçimlendiren akılcı prensiplerin belirlenmesi ve çağdaş yapıların da aynı akılcı prensiplerle biçimlenmesine yönelik çalışmalar yapmıştır. Labrouste’un *Sainte-Geneviève Kütüphanesi*’ni dökme demir yapım sistemiyle inşa etmesi onun demirin çağdaş mimarlıkta nasıl kullanılacağını ortaya koymaya çalıştığı araştırmalarında esin kaynağı olmuştur.

II.3. MESLEKİ ETKİNLİKLERİ

II.3.1. Mimari Etkinlikleri

Viollet-le-Duc yaşadığı dönem boyunca Fransa’daki mimarlık ve mimari restorasyon faaliyetlerini yönetimi altında tutan devletin önemli kurumlarında merkezi ve etkin roller üstlenmiştir. Fransa’nın tarihi yapılarının restorasyonundan sorumlu olan *Commission des Monuments Historiques*’deki görevi sırasında, Fransa’da 150 Ortaçağ yapıya ait detaylı eskiz ve/veya rölöve çizimleri yapmış, büyük bir çoğunluğunda da mimari müdahalelerde bulunmuş ve 70’e yakın yapının restorasyonunu yapmıştır. Bunların yanı sıra, Almanya, Belçika, Hollanda, İsveç, İtalya, İngiltere, Avusturya ve Çekoslovakya’da da çeşitli yapıların rölöve ve mimari restorasyon projelerini yapmış; İsveç’de bir şato, bir şapel, bir anıt ve kendisi için bir ev inşa etmiştir. Çok yönlü bir sanat adamı olan Viollet-le-Duc, tüm bu işlerinin yanısıra restorasyonunu yapmış olduğu katedral, kilise, şato ve konut yapıları için heykeller, mobilyalar, vitraylar, ayrıca imparatorluk için tren vagonu tasarlamıştır (Ek 1).

⁵⁷ Pevsner 1972:198, Mead 1983: 523, Viollet-le-Duc 1990:8.

Viollet-le-Duc'ün mimari etkinliklerini içeren, yaptığı rölöve, mimari restorasyon ve tasarımlarının bir dökümünün verildiği tezin sonuna eklenmiş olan listeden de görüleceği gibi, bu çalışmaların hepsini burada anlatmak tez konumuzun çerçevesi dışına çıkan kapsamlı bir araştırma gerektirmektedir. Bu nedenle de, bu bölümde Viollet-le-Duc'ün mimari restorasyon ve mimari tasarımlarından kısaca bahsedilmesi ve önemli birkaç örnek üzerinden mimari restorasyona ve mimari tasarıma yaklaşımının sunulması amaçlanmıştır.

Mimari Restorasyonları

Viollet-le-Duc, Fransa'da iki kentin surlarının, 26 katedralin, 21 şatonun, 6 manastır yapısının, 71 kilisenin, 6 köprünün, üç belediye sarayının, iki okulun, bir tiyatro yapısının, bir kulenin, bir çeşmenin, bir büstün ve Papalık Sarayı'nın rölövelerini yapmıştır. Bunun yanı sıra Avrupa'da da bir çok yapının rölöve çizimlerini yapmıştır. Almanya'da üç kentin surlarının, altı katedralin, iki kilisenin, bir sinagogun, bir şatonun, iki köprünün, bir kulenin, bir müzenin, bir anıtın rölövelerini; İngiltere'de beş katedralin, iki manastırın, iki konutun ve iki kulenin rölövesini; İsveç'te üç katedralin, iki kilisenin, bir köprünün, Belçika'da bir şapelin, İtalya'da bir konutun, Çekoslavakya'da bir katedralin, Avusturya'da dağ evlerinin rölövelerini çizmiştir.⁵⁸

Viollet-le-Duc, Fransa'da iki şehrin surlarının, bir şehrin kalesinin, dokuz katedralin, 29 kilisenin, üç manastır yapısının, 12 şatonun, iki kulenin, üç köprünün, bir okulun ve Papalık Sarayının restorasyonunu yapmıştır. Bunun yanı sıra, İsveç'te bir katedralin ve bir şapelin restorasyonunu yapmış; Polonya'da bir katedralin, Hollanda'da bir kilisenin, Belçika'da Belediye Sarayı'nın restorasyon projesini çizmiştir.

Araştırmacılar tarafından en önemli mimari restorasyonları olarak kabul edilen çalışmaları arasında şunlar sayılabilir; Vezelay'da Madeleine Kilisesi, Paris'te Notre-

⁵⁸ Viollet-le-Duc hayatı boyunca her yere çizim defteri ve kalemiyle gitmiş, gördüğü her yapı için çizim yapmıştır. Viollet-le-Duc'ün çizim tekniğine ilişkin ayrıntılı bir çalışma yapmış olan Martin Bressani, bu çizimlerin çoğunun yapıların mevcut durumlarını yansıtmadığını, Viollet-le-Duc'ün hayal gücünü çizimlerine kattığını, *Dictionnaire Raisoné de l'Architecture Française du XIe au XVIe Siècle* yer alan tüm çizimlerin bu niteliği taşıdığını anlatmaktadır (Bressani 2000: 122).

Dame Katedrali ve Sainte-Chapelle Kilisesi, Saint-Denis Katedrali, Carcassone kenti surları ve Carcassone'da Saint-Nazaire Kilisesi, Amiens Katedrali, Reims Katedrali, Toulouse'da Saint-Sernin Kilisesi, Clermont- Ferrand Katedrali, Pierrefonds Şatosu, Coucy Şatosu, Avinyon kenti surları ve Lozan Katedrali (Bercé 1996:594, Erder 1972:67-70).

Viollet-le-Duc, *Commission des Monuments Historiques* başkanı Prosper Mérimée'nin görevlendirmesiyle 1840 yılında henüz 26 yaşında iken, ilk mimari restorasyon çalışmasına Vézelay'daki Madeleine Kilisesi'yle başlamış, kısıtlı bir bütçe ile sürdürdüğü restorasyon 1862'de tamamlanmıştır. Restorasyon öncesinde 12. yüzyıl Romanesk ve Gotik cephe özelliklerine sahip olan Madeleine Kilisesi bir dönem terkedilmiş, bu sırada büyük ölçüde yıkılmış ve strüktürel anlamda zor ayakta durabilen bir yapıdır (Resim 4). Viollet-le-Duc yaptığı restorasyonda orta nefi oturttuğu uçan payandalarla destekleyerek yapıyı sağlamlaştırmış; yapının yıkılmış olan kısımlarını Romanesk üslupta tamamlamış; büyük ölçüde zarar görmüş olan ana portalini özgün ikonografisine uygun olarak yenilemiş; böylece üslup birliği sağladığı yapıya yeni bir görünüm kazandırmıştır (Resim 5-6).⁵⁹

Bu projedeki başarısı sonrasında Viollet-le-Duc, Paris'deki Sainte-Chapelle Kilisesi'nin restorasyon çalışmaları için ikinci müfettiş tayin edilmiş, birinci müfettiş olan Lassus ile bu çalışma sırasında tanışmış ve birlikte 1843'de katıldıkları Paris Notre-Dame Katedrali için açılan onarım yarışmasını kazanmışlardır. Lassus'nün 1857'de ölümünden sonra Viollet-le-Duc 1864 yılına kadar sürecek olan restorasyon çalışmalarını tek başına yürütmüştür. Restorasyon çalışmalarına başladıktan sonra Notre-Dame Katedrali'nin erken dönem tasarımlarına ilişkin sürekli yeni arkeolojik izler bulan Lassus ve Viollet-le-Duc restorasyon projelerini bu yönde sürekli değiştirmişlerdir (Resim 7-8).⁶⁰ Viollet-le-Duc, Notre-Dame Katedrali'nin cephelerinde

⁵⁹ Yapının restorasyonuna ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Viollet-le-Duc'ün Vézelay'daki Madeleine Kilisesi restorasyonu üzerine Northwestern Üniversitesi'nde doktora tezi hazırlayan Kevin D. Murphy'nin 1992'de tamamlanan araştırması: Kevin Murphy, *Memory and Modernity: Viollet-le-Duc at Vézelay*, Pennsylvania: Pennsylvania University Press, 2000.

⁶⁰ Pencerelemin renkli boyanmış vitraylarla kaplanmasının, Viollet-le-Duc'ün beğenisinden çok 1840-1850 yılları arasında *Commission des Monuments Historiques*'in benimsediği bir tutum olduğu belirtilmektedir (Bressani 2000:552).

yer alan ancak günümüze gelemeyen heykellerinin yerine yenilerini tasarlamış ve bu tasarımlarını heykeltıraşlara yaptırmıştır (Resim 9-10).

Viollet-le-Duc'ün Languedoc'daki Carcassonne kentinde 1852'de başladığı restorasyon çalışmaları yaşamının sonuna kadar devam etmiştir. Büyük ölçüde yıkılmış olan sur duvarlarını restorasyonda yeniden inşa eden Viollet-le-Duc; sur duvarlarına yapının hiç bir döneminde sahip olmadığı bir strüktür olan mazgallar eklemiştir (Resim 11-13).

Viollet-le-Duc, Carsassone surlarında olduğu gibi büyük ölçüde yeniden inşa etmiş olduğu Pierrefonds Şatosu restorasyonunda (Resim 14-17), Şatoyu İmparator III. Napoleon ve eşi Eugénie'nin özel konutu olarak düzenlediği için iç mekanların romantik bir havaya sahip olmasına çalışmıştır. Şatonun tüm mobilyalarını da tasarlayan Viollet-le-Duc'ün, bu mobilyalardaki, özellikle de sandalye ve koltuklarda kullandığı bitkisel motifler *Art Nouveau*'nun habercisi olarak nitelendirilmektedir (Bercé 1996:597, Elliot 1989:8) (Resim 18-19). Cephede görülen timsah şeklindeki heykelsi çörten ise, onun mimari süslemeye yaklaşımını ve süslemeyi ancak mimarının işlevsel ya da strüktürel elemanlarıyla bir bütün olacak şekilde kullandığını gösteren güzel bir örnektir (Resim 20).

Toulouse'daki Saint-Sernin'de Viollet-le-Duc yapının zaman içinde tahribatla yokolan süsleme elemanlarını, yapı çevresinde bulunduğu süsleme elemanlarına uygun olarak yeniden yapmıştır. Ancak süsleme elemanlarının bir tahribat nedeniyle yok olmadığı, aslında özgün yapıda da tamamlanmadan bırakılmış olduğu tespit edilince, Viollet-le-Duc'ün yaptığı bu eklerin kaldırılması gündeme gelmiştir (Clark 1989: 357). Buna karşın, 1848'de Toulouse'daki Jacobin Kilisesi cephesi restorasyonu ise 1960'larda en doğru restorasyon uygulamalarına örnek olarak gösterilmektedir (Clark 1989:358).

Viollet-le-Duc'ün yaptığı restorasyonlar yaşadığı dönemde bu yana mimarlık ortamında tartışılan bir konu olmuştur. Araştırmacıların bu konudaki görüşleri iki karşıt grupta toplanabilir. Viollet-le-Duc'ün birçok restorasyonunda tarihi yapılara yaptığı büyük ölçekli tamamlamalarla tarihi anıtların özgünlük değerinin azaldığını düşünen birçok uzman vardır (Hitchcock 1982:279-280). Bahsedilen eleştiri doğrultusunda, diğer

grup ise, Viollet-le-Duc'ün yaptığı restorasyonlarla tarihi anıtları günümüze kazandırmış olmasının çok daha önemli olduğunu savunmaktadırlar. Viollet-le-Duc'ün tarihi yapılarla modern mimarlığı birleştirdiği bu restorasyonlarının, bu anlamda mimarlık ve mimari restorasyon tarihinde eşsiz bir değere sahip olduğunu düşünenler de vardır (Murphy 2000:130).

Mimari Tasarımları

Fransa'da, Viollet-le-Duc'ün dokuz kilise tasarımından beşi, yedi şapel tasarımından altısı inşa edilmiş; bir katedralin cephesini de tasarlamıştır. Dört yönetim binası, üç okul, bir gaz fabrikası, bir belediye sarayı tasarımı yapmış ve bir müzenin de içini düzenlemiştir. Paris'de inşa edilen 11 apartman tasarımı dışında yedi konut tasarlamış, bunlardan sadece biri inşa edilmiştir. Ayrıca diğer tasarımları arasında dokuz anıt mezar, 11 anıt, üç bahçıvan evi, üç bekçi evi, iki çeşme, bir hangar, bir sokak tuvaleti, bir çamaşırhane yapısı bulunmaktadır. Katıldığı iki yarışma projesinden biri olan Paris Opera binası tasarımı yarışmayı kazanamadığı için inşa edilmemiştir. Viollet-le-Duc ayrıca İsveç'te bir şato, bir şapel, bir anıt ve kendisi için bir ev inşa etmiştir. İspanya'da ve Rusya'da inşa edilen birer anıt projesi bulunmaktadır. New York'daki Özgürlük Anıtı'nın strüktürel tasarımını da Viollet-le-Duc yapmıştır.⁶¹

Carcossone'da Saint Gimer (1852-59) Kilisesi'nin az bütçeli olması nedeniyle Viollet-le-Duc bu projede ekonomik ve çevrenin karakterini yansıtan birtasarım anlayışı benimsemiştir. Kesme taş kaplamalı yığma yapının üstünü civar konutlarında görülen kırmızı kiremitli ahşap bir çatıyla örtmüştür. İşlevsel ihtiyacı karşılayan basit bir kilise tasarımı yapması istenen Viollet-le-Duc'ün bu yapısında uyguladığı yöntem, onun mimari tasarıma yaklaşımını anlamamız için güzel bir örnektir. Önce kilise için bir yer belirlemesi gereken Viollet-le-Duc, kilise kulesini üç caddenin kesiştiği yere yerleştirmiş ve yapıyı Saint Gimer'nin doğduğu şehir yönüne bakacak şekilde konumlandırmıştır. Viollet-le-Duc Partheon'da belirlediği Mısır üçgeni oranlarını

⁶¹ New York Limanı'nın girişindeki Özgürlük Adasında bulunan ve Bayan Özgürlük (Lady Liberty) olarak da adlandırılan anıt, bir seyir kulesidir. Fransa ile Amerika arasındaki ilişkileri sağlamlaştırmak amacıyla tasarlanmıştır. Özgürlüğün simgesi olan anıt 28 Ekim 1886 yılında Başkan Grover Cleveland tarafından açılmıştır.

uygulayarak yaptığı basit bir geometriye sahip olan orta nef, iki yan sahnın ve bir kuleden oluşan haç planlı bir kilise tasarlamıştır. Yapının maliyetinin ekonomik olması için binayı alçak tutmuş ve kulesini de çok yüksek yapmayarak basit bir strüktürle tek katlı mütevazı bir yapı inşa etmiştir (Resim 21-24). Plan şeması için Carcassonne'daki Saint Etienne (Resim 25) ve Saint Vincent (Resim 26) kiliselerinin plan özelliklerinden ve yerel mimarının özelliklerinden esinlenen Viollet-le-Duc, böylelikle yapısını 12., 13. ve 14. yüzyıl kilise mimarlığının özelliklerini taşıyan bir eser haline getirmiştir. Viollet-le-Duc'ün Saint Gimer'nin tasarımı için, plan şemasında ve yapı malzemesinde yerel kiliselerden esinlenmiş olması; mantıklı bir işlevsel analizle tarihsel mimari biçimleri ihtiyaca yönelik ekonomik ve sade bir mimari biçimlenmeye uygun uyarlanması, onun mimari tasarıma yaklaşımını ortaya koymaktadır.⁶²

İnşa ettiği kiliselerden bir diğeri olan Aillant-sur-Tholon Kilisesi (1861-65) ise erken Gotik üslubundaki tasarımı ile Viollet-le-Duc'ün mimari restorasyon projelerini yapmış olduğu sayısız kiliseden farklı değildir (Clark 1989:358). Bahsedilen bu kilise ve Viollet-le-Duc'ün aynı anlayışla Saint Denis'de inşa ettiği St. Denis-de-l'Estrée Kilisesi (Resim 27) (1864-66) malzemenin kullanımı ve detaylardaki incelik ile dönemin neo-Gotik mimarlık uygulamalarına esin kaynağı olmuşlardır (Middleton 2003:358).

Saint Verand (Rhône) yakınında inşa edilen La Flachère Şatosu, Viollet-le-Duc'ün yapı işlerini nasıl yürüttüğünü örneklemesi açısından önemlidir. Kont Antonin-François Louis Chaponay (1816-1889) 1862'de Viollet-le-Duc'den Rhône'da *La Flachère* Şatosunu tasarlamasını istemiştir. Viollet-le-Duc, çevrede bulunan *Chamousset* şatosundan oldukça farklı bir tasarım yapmıştır. Yapım süreci sırasında *La Flachère*'e gitmemiş olan Viollet-le-Duc; kendisinin yerine inşaatı denetlemek için gitmiş olan Anatole de Baudot'nun görüşleri doğrultusunda ve Paris'den Chaponay'la yaptığı yazışmalarla yapımı yürütmüştür.⁶³ Bu yazışmalar sonucunda 1869 yılında tasarımı biten 15. yüzyıl Gotik üslubundaki şatonun inşaatına başlanmıştır.

⁶² Lucy Macclintock, "Monumentality Versus Suitability: Viollet-le-Duc's Saint Gimer At Carcassonne", *Journal of the Society of Architectural Historians*, 40, No:3, October 1981: 218-235.

⁶³ Bu yapım sürecinin yazışmalarla nasıl yürütüldüğünü görmek için bkz Matthieu Meras, "Un Chateau de Viollet-le-Duc: La Flachère", *Actes Du Colloque International Viollet-le-Duc*, Nouvelles Editions Latines, Paris 1980: 165-175.

Viollet-le-Duc, Paris’de *Rue de Berlin*’de⁶⁴, Mérimée’nin yakın bir arkadaşı olan Henri de Courmont için bir 22 nolu Courmont Evi (1846)’ni tasarlamıştır. Paris sokaklarında bulunan konutların genel mimari özelliklerini taşıyan bu yapının cephesinde özellikle balkon altındaki saçaklarda görüldüğü gibi yapının strüktürel ve işlevsel elemanlarında Gotik detaylar uygulamıştır (Resim 28-29). Daha geç dönemde Paris’de tasarladığı *Rue de Douai*’de 15 nolu Milon Evi (1857-1860) (Resim 30-31) ve *Rue Condorcet*’de 68 nolu kendi evi (1862-3) (Resim 32-34) gibi kentsel konut yapılarında ise Viollet-le-Duc’ün Gotik mimarlığı belki de kent mimarisine uygun bulmadığı için uygulamadığı görülmektedir (Middleton 2003: 356-357).

Viollet-le-Duc’ün konut tasarımları arasında en önemlilerinden biri de Lozan’da kendisi için tasarladığı ve büyük zamanını geçirdiği *La Vedette* evidir (Resim 35-36).⁶⁵ Viollet-le-Duc’ün duvarlarına *Mont Blanc*’i⁶⁶ resmettiği adı geçen evin ilkel konut ile modern konutun bir sentezi olduğu söylenmektedir. Ancak yapı günümüze gelememiş, 1975 yılında yıkılmıştır (Elliot 1986:9).

Viollet-le-Duc, dönemin mimarlık kompozisyon anlayışında zorunlu bir uygulama olan simetriye karşı olan tutumunu, konut yapılarında doğadan kaynaklanan bir özellik olduğunu savunduğu asimetrik kompozisyonlar tasarlayarak göstermiştir (Pevsner 1972:211). Hitchcock, Viollet-le-Duc’ün kamu yapılarını, İkinci İmparatorluk döneminin mimari üslubunu benimseyerek, eklektik bir üslupta tasarladığını; 1850’nin sonlarında tasarlamış olduğu yapıların ise Milon evi’nde olduğu gibi İngiliz Yüksek Viktoryen Gotiği özellikleri taşıdığını belirtmektedir (Hitchcock 1982:280).

Viollet-le-Duc’ün mimari tasarımlarındaki biçimlenmenin, yayınlarında geniş kapsamlı olarak vurguladığı düşünceleri ile örtüşmediği çeşitli araştırmacılar tarafından da belirtilmektedir. Bunların dışında Viollet-le-Duc’ün savaş sırasında gerçekleştirdiği askeri yapılar da vardır.

⁶⁴ Bugün yapının bulunduğu sokağın ismi Rue de Liège’dir ve yapı numarası 28’dir.

⁶⁵ Viollet-le-Duc’ün Fransa ve İsviçre’de yapmış olduğu kent evleri için bkz: Ann Melissa, *Aristocratic Chateau To Republican Villa: The Changing Construction Of Rational Theory And Regional Form In The Country Houses Of Viollet-le-Duc (France)*, (Ph.D.Dissertation), Harvard University, 2003.

⁶⁶ Fransızcada Beyaz Dağ olarak bilinen Mont Blanc, Alp Dağları’nın en yüksek olanıdır. Viollet-le-Duc, dağdaki çalışmaları sırasında kullanmak üzere en yakın iki kasabadan biri olan Chamonix’de kendisine bir ev inşa etmiştir.

Anıt Tasarımları

İmparator III. Napolyon 1862’de Viollet-le-Duc’dan I. Napolyon için Henri Labrouste ile birlikte bir anıt yapmasını istemiştir. neo-Klasik özellikler taşıdığı görülen bu anıt (Resim 37) inşa edilmemiştir (Bercé 1996:595). Viollet-le-Duc’un 1867’de Alba Düşesi için Madrid yakınında yapmış olduğu türbenin mimari süsleme detaylarında ise İslam sanatının mimari süsleme motiflerini kullanmış olduğu belirtmektedir (Bergdoll 1982:231).⁶⁷ Fransız heykeltıraş Frederic-Auguste Bartholdi (1834-1904) tarafından tasarlanmış olan *Özgürlük Anıtı*’nın (1879) çelik konstrüksiyon tasarımını da Alexandre-Gustave Eiffel (1832-1923) ile birlikte Viollet-le-Duc yapmıştır.

Mimari Yarışma Projeleri

Daha önce bahsettiğimiz, Lassus ile birlikte katılıp kazandıkları Paris Notre-Dame Katedrali restorasyonu yarışmasının dışında Viollet-le-Duc bir mimari yarışmaya daha katılmıştır. 1852’de III.Napoléon Paris’in modern bir görünüm kazanması arzusuyla, sokaklarının daha güvenli, trafiğin daha akıcı olduğu bir biçim kazanması için Georges-Eugène Haussmann’ı (1809-1891) görevlendirmiş; Haussmann’ın çalışmalarıyla Paris Bulvarı açılacağı zaman Bulvar’ın Paris Opera Binası ile sonlanmasına karar verilerek bir proje yarışması düzenlenmiştir. Viollet-le-Duc de 1858’de açılan Paris Opera Binası proje yarışmasına katılmış, ancak yarışmayı Jean-Louis-Charles Garnier’in (1825-1898)⁶⁸ projesi (Resim 38-39) kazanmıştır (Packard 1989:254).⁶⁹

⁶⁷ Viollet-le-Duc’un öğrencilerinden E.Duthoit’nın Paris’e döndükten sonra yapmış olduğu mimari etkinliklerinden ayrıntılı olarak bahseden Barry Bergdoll, Duthoit’nın Antoine D’Abbadie D’Arast (1810-1897) için yeniden düzenlediği şatoda, Abbadie’nin sahip olduğu oryantalist eşyalara uygun olması için, Gotik ve İslam mimarlığının süsleme sanatından motifler eklediğini de belirtmektedir.

⁶⁸ Garnier, mimarlık eğitimine ilk önce *Ecoles des Beaux-Arts*’da başlamış, daha sonra *Ecole de Dessin*’de Viollet-le-Duc’un öğrencisi olmuştur. Viollet-le-Duc’un asistanlığını da yapan Garnier, onun mimarlık düşüncelerini benimsemediği gibi, bu karşıt görüşlerle Viollet-le-Duc’ü eleştiren yazılar da yazmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Robin Middleton ve D. Watkin, *Architecture of the Nineteenth Century*, (ilk baskı 1980), Electa Architecture, Milano, 2003: 253-254.

⁶⁹ Viollet-le-Duc’un 1858’de açılan Paris Opera Binası yarışmasına katıldığı projesinin modern mimarlığı, yarışmayı kazanan Garnier’in binasından çok daha fazla etkilediği, Garnier’in bile daha sonraki tasarımlarında Viollet-le-Duc’un bu çizimlerinden esinlenmiş olduğu söylenmektedir (Clark, 1989:356).

II.3.2. Diğer Etkinlikleri

Viollet-le-Duc'e göre bir mimar, yapılarının bütünlüğünü sağlamak için heykeltıraş, ressam ve kuyumcuları yöneten ortaçağın büyük ustaları gibi, diğer sanatçıların işlerini organize eden bir orkestra şefi gibi olmalı sanatın her alanından anlamalıdır. Viollet-le-Duc bu anlayışla restorasyonunu yaptığı yapıların mimari süslemelerini, heykellerini kendisi yapmış, iç mekanlarını düzenlediği yapıların mobilyalarını da kendisi tasarlamıştır. Mobilya tasarımlarının hepsinde yapım malzemesi olarak parlak meşe ağacı kullanmıştır.

İmparatorun kişisel kullanımına yönelik düzenlediği Pierrefonds Şatosu için imparatorun isteği üzerine Gotik üslupta mobilyalar tasarlamıştır. Yaşamının son yıllarında düzenlediği *d'Eu* Şatosu için tasarladığı mobilyalar ise, Gotik üslup özelliklerinden çok farklı olarak, neredeyse hiç bir süsleme ögesi taşıyamayan gösterişsiz ancak işlevsel tasarımlardır. Kendi kullanımını için ise parlak meşe ağacından köşeleri pahlanmış mobilyalar tasarlamış; yine işlevselliğin ön planda olduğu bu tasarımlarda süsleme ögesi olarak üçlü yonca motifi kullanmıştır (Viollet-le-Duc 1980:16).

Çizimlerinin sunulduğu sergilerin kataloglarında görüldüğü gibi, Viollet-le-Duc'ün Gotik döneme ilişkin sadece yapı ve mobilyaları değil; o dönemin herşeyini: kıyafetlerini, silahlarını, aksesuarlarını vb. tasarladığı bilinmektedir.⁷⁰ *Histoire d'une Maison* (Bir Evin Tarihi) isimli kitabında duvar kağıdı tasarımları bile bulunmaktadır.

Bunun dışında Viollet-le-Duc, imparator için lüks bir tren ve vagonlarının da mobilyalarını tasarlamıştır.⁷¹ Tren vagonu tasarımında ahşap oyma tekniğiyle yaptığı sarmaşık ve haşhaş çiçeklerinden oluşan bitkisel süslemeler *Art Nouveau* habercisi olarak nitelendirilmektedir (Resim 40-42).

⁷⁰ Bkz. 1980'de düzenlenen Sergi Kataloğu: Foucart, Bruno ve Diğerleri, 1980.

⁷¹ Viollet-le-Duc'ün imparator için tasarladığı tren vagonu tasvir ve çizimleri için bkz. "Wagons du Train Impérial: Offert à S. M. l'Empereur Par la Compagnie du Chemin de Fer d'Orleans (*Orleans Demir Yolları Şirketi Tarafından Ekselansları İmparatora Arz Edilen İmparatorluk Treni Vagonları*)" *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Heuvième, 1859, No 9: 129-131.

Viollet-le-Duc'ün *Mont Blanc* dağı üzerine 1868 yılında başlayıp ölümüne kadar zevkle sürdürdüğü jeolojik bir çalışması da bulunmaktadır. Dağın yüzlerce çizimini yapmış ve topografik bir haritasını hazırlamıştır. Son zamanlarını *Monc Blanc*'da geçiren Viollet-le-Duc, Lozan'daki çalışmaları sırasında Cenevre gölüne bakan *La Vedette* evinin duvarlarına da *Mont Blanc* peysajları yapmıştır (Resim 43).

Ayrıca Viollet-le-Duc'ün, İmparatorluğun önemli kutlama günleri için dekor tasarımları (Ek 1), tiyatro oyunları için kostüm tasarımları (Resim 44), bir çok desen çalışması ve 1870-71 yılları arasında katılmış olduğu Fransa-Prusya savaşı sırasında yapmış olduğu suluboya resimleri de bulunmaktadır (Resim 45).

II.3.3. Yayınları

20. yüzyıl İngiliz mimarlık tarihçilerinin öncüsü kabul edilen Sir John Newenham Summerson (1904-1992) Avrupa mimarlık tarihinde Viollet-le-Duc'ün, Leon Battisti Alberti'den (1406-1472) sonra yaşamış en önemli ve en ünlü mimarlık kuramcısı olduğunu belirtmekte, modern mimarlığın kuramlarının da mimarlık dünyasının son büyük kuramcısı olan Viollet-le-Duc'ün mimarlık düşünceleri üzerine temellendiğini vurgulamaktadır (Summerson 1963:135).

Viollet-le-Duc'ün biri Fransız gotik mimarlığını anlatan on ciltlik, diğeri Gotik dönem mobilyalarını anlattığı altı ciltlik iki ansiklopedik kitabı, iki mimarlık kuram kitabı; iki ciltlik mimarlık üzerine düşüncelerini anlattığı kuramsal kitabı ve bu kuramlarının bir uygulaması olan Rus sanatı üzerine yazdığı bir kitabı vardır. Bunların yanı sıra beş hikaye kitabı, restorasyonunu yapmış olduğu yapılara ilişkin altı monografi kitabı, mimarlık eğitimine ilişkin üç kitabı, *Mont Blanc*'da yaptığı jeolojik çalışmaya ilişkin bir kitabı, askeri mimarlığa ilişkin üç kitabı bulunmaktadır. Ayrıca, başka araştırmacılarla ortak çalışmalarına ilişkin birlikte yazdıkları altı kitap ve önsözünü yazdığı dört kitap bulunmaktadır. Viollet-le-Duc yukarıda saydığımız 22 kitabı, altı ortak yayını ve dört önsözünün yanı sıra dönemin önemli mimarlık dergilerinde 200'ü aşkın makale, eleştiri

ve gezi yazıları yazmıştır. Yazdığı mektuplar derlenerek dört kitap, mimari süsleme üzerine yazdığı makaleler derlenerek bir kitap yayınlanmıştır.⁷²

Viollet-le-Duc bu yayınları ile sadece Fransa'da değil, birçoğunun 1864'den itibaren İngilizce'ye çevrilmesiyle dünyada da tanınmış ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya mimarlık ortamında, yarattığı çeşitli tartışma platformlarıyla, en ünlü mimarlardan biri olmuştur. Bazı yayınları da tekrar basılan Viollet-le-Duc'un hem mimarlık etkinlikleri hem de mimarlık üzerine düşünceleri yaşadığı dönemden itibaren pek çok araştırma ve eleştiri yazısına da konu olmuştur.⁷³

Summerson, Viollet-le-Duc'un mimari yapı etkinliklerinin muazzam aydınlatıcı belgeler olduğunu, ancak Viollet-le-Duc'un mimari çalışmaları içinde ortaya koyduğu mimarlık düşüncelerinin yanında çok önemsiz kaldığını belirterek Viollet-le-Duc'un mimarlık düşüncelerini anlamamızda yayınlarının önemini ortaya koymaktadır (Summerson 1963:156).

Çalışmamız kapsamında Viollet-le-Duc'un mimarlık düşüncelerini anlattığı yayınlarından kısaca bahsetmenin yararlı olacağı düşünülerek, tezimizin bu bölümünde; Viollet-le-Duc'un dönemin mimarlığı üzerine, mimarlık eğitimi üzerine ve mimari restorasyon üzerine yazmış olduğu yayınlar kısaca anlatılmıştır.

II.3.3.1. Dönemin Fransız Mimarlığı Üzerine Yayınları

Viollet-le-Duc'un hayatı boyunca yazmış olduğu tüm kitap ve makalelerde Fransız mimarlığına yönelik savunduğu görüşlerini, henüz 32 yaşındayken *Annales Archéologiques*'de yayınlanan ilk makalesinde ana hatlarıyla sunmuş olduğu görülür. Bu makalede Viollet-le-Duc, 15. yüzyıl sonunda mimarlıkta Gotik üslubun geçerliliğini yitirmesinden sonra Fransız mimarlığının bu üslubun prensiplerinden bağımsız biçimlendiğini anlatmakta; ancak Fransız mimarlığının ulusal kimliğini yeniden kazanması için zaman içinde kaybetmiş olduğu bu prensipleri yeniden keşfetmesi ve

⁷² Viollet-le-Duc'un yayınlarının listesi için bkz. Ek 2

⁷³ Viollet-le-Duc üzerine yapılmış çalışmalar için bkz. Ek 3

çağdaş yapıların bu prensiplerle biçimlenmesi gerektiğini savunmaktadır (Viollet-le-Duc 1846: 351-352).

Viollet-le-Duc hayatını Fransa'nın çağdaş ve ulusal bir mimarlığa sahip olmasına adanmış, çalışmalarında Fransa'nın mimari mirası olan Ortaçağ mimarlığını anlamaya ve bu mirasın çağdaş Fransa mimarlığına nasıl kaynak teşkil edebileceğine yönelik bir yöntem geliştirmeye odaklanmıştır. Öncelikle Fransa'nın tüm kentlerini gezerek Ortaçağ yapılarını yerinde incelemiş, daha sonra İngiltere, Almanya, İtalya gibi Avrupa ülkelerine yaptığı seyahatlerle bahsedilen ülkelerdeki Ortaçağ yapılarını, kendi ülkesindeki Ortaçağ yapıları ile karşılaştırarak Fransa'ya özgü olan mimari özellikleri belirlemeye de çalışmıştır.

Onun ortaçağ mimarlığını anlamak için ne kadar kapsamlı çalışmalar yaptığı ve günümüz mimarlık tarihi araştırmalarında benimsenmiş bir yaklaşım ve yöntemle çalışmış olduğu şu sözlerinden anlaşılmaktadır;

“Ortaçağ mimarlığı hakkında bir tarih yazmak istemek, imkansız gerçekleştirmeye çalışmaktır çünkü birçok halkın dini, politik, feodal ve sivil tarihlerini bir arada incelemek; çeşitli bölgeleri etkilemiş çeşitli öğelerin farklı derecelerdeki etkileşimini tespit etmek; bu etkileşimlerin bağlarını bulmak, karışımını incelemek ve sonuçlarını tanımlamak; bölgesel gelenekleri, halkların zevkleri ve göreneklerini, malzeme kullanımında uyguladıkları kuralları, ticari ilişkilerini, olayların doğal bir şekilde gelişmesine veya yapay bir şekilde belli bir yöne eğilmesinde etkili olmuş dahilerin varlıklarını göz önünde bulundurmamak; oluşmakta olan yeni bir medeniyetin durmak bilmeyen araştırmalarını takip etmek ve ortaçağın ansiklopedik, dini ve felsefi ruhuna girmek gerekir.” (Viollet-le-Duc 1854: 4-5).

Bu düşünceler ışığında Viollet-le-Duc araştırmacıların ve mimarların Ortaçağ mimarlığını kolaylıkla inceleyebilecekleri bir eser hazırlamaya karar vermiş; Ortaçağ yapılarının kronolojik olarak rölöve çizimleriyle ve detaylarıyla tek tek sunulduğu ansiklopedi formatında 10 ciltlik ansiklopedik bir kitap hazırlamıştır.⁷⁴ Kendisini hem Fransa'ya hem de dünyaya tanıtan *Dictionnaire Raisoné de l'Architecture Française du XIe au XVIe Siècle* isimli bu ilk eseriyle Fransa'nın ortaçağ yapıları belgelenmiştir. 1854'de Viollet-le-Duc 40 yaşında iken ilk cildi yayınlanan eser, yayınlandığı tarihten itibaren büyük bir yankı uyandırmış, 1868'de son cildi yayınlanarak tamamlanan bu

⁷⁴ Bahsedilen bu eserinde Viollet-le-Duc'ün Güzel Sanatlar Akademisi üyelerinden Quatremère de Quincy (1755-1849)'nin 1785'de yayınlanmış olan *Dictionnaire Méthodique de l'Architecture (Mimarlığın Metodik Sözlüğü)*'den etkilemiş olduğu belirtilmektedir (Bergdoll 1990: 12-16).

ansiklopedik kitap çeşitli ödüller almıştır.⁷⁵ Özellikle katedral, kilise, şato gibi ortaçağ yapılarını kronolojik bir sırada çizimleriyle anlattığı bu eserini belki de tamamlaması düşüncesiyle 1858-1875 yılları arasında, Gotik döneminin mobilyalarına yönelik kapsamlı bir çalışma olan altı ciltlik *Dictionnaire Raisoné du Mobilier Français, de l'Epoque Carlovingienne à la Renaissance (Karolenj Dönemi'nden⁷⁶ Rönesans'a Kadar Fransız Mobilyalarının Açıklamalı Sözlüğü)* adlı ansiklopedik kitap yayınlarak Gotik döneme ilişkin tüm bilgi, belge ve düşünce birikimini araştırmacı ve uygulamacı mimarlara sunmuştur.

5000 sayfalık *Dictionnaire*, 515 terimin anlatıldığı sözlük ve gotik dönem yapılarının çizimlerinin yer aldığı ek olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Sözlük bölümünde örneğin mimarlık kelimesi 336 sayfa boyunca, inşaat kelimesi ise 279 sayfa boyunca anlatılmaktadır. *Dictionnaire Raisoné du Mobilier Français, de l'Epoque Carlovingienne à la Renaissance* isimli yayınının ise ne kadar ayrıntılı olduğu şu şekilde ifade edilmiştir;

“Şato sahibesinin saç tuvaletinden, sevgilisinin yayına, sehpalı baldekenden yatağa kadar, mimar bize ortaçağın tüm uğraşlarını tanıtılmaktadır.” (Togay 1980:109).

Viollet-le-Duc, *Dictionnaire*'in 1854'de yayınlanan ilk cildinin onbeş sayfalık önsözünde, bu eserle, mimari biçimleri değil, bu biçimlerin varoluş nedenlerini, bu biçimlerin arkasında yatan ana düşünceleri ve Ortaçağ toplumuyla uyumlu olarak gelişmiş olan Ortaçağ sanatının ruhunu açığa çıkarmayı amaçladığını belirtmektedir. Onun, mimarlık tarihine bakışı şu sözleriyle görülebilmektedir;

“Yüzyulumuz geçmişi özetlemeye çalışıyor; görünen o ki, geleceğe doğru bir yol açabilmek için nereden geldiğimizi iyi bilmemiz ve önceki yüzyılların bize aktardığı bilgiyi almamız gerekiyor”(Viollet-le-Duc, 1854:5).

⁷⁵ Eserin yayımlandığı günden itibaren hem Fransa'daki hem de Fransa dışı ülkelerdeki uygulamacı, yazar ve araştırmacı mimarları ne kadar etkilediği *Encyclopédie d'Architecture*'de çıkan bir çok haber ve yazıdan izlenebilmektedir. Viollet-le-Duc'ün *Dictionnaire Raisoné*'nin 2. cildi için Académie des Inscriptions et Belles-Lettres'den ödül aldığı belirtilmektedir. *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Sixième, 1856, No 8: 135. Viollet-le-Duc'ün yine bu eseri Académie des Beaux-Arts'dan ödül kazanmıştır. *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Onzième, 1861, No 10: 153.

⁷⁶ Pepin le Bref adlı Fransız Kralı Dönemi veya VIII.-X. Yüzyıllarda Fransa'daki dönemi işaret eden Karolenj Dönemi için bu kelimenin ilk defa 19. yüzyılda Viollet-le-Duc tarafından kullanıldığı belirtilmektedir.

Bir ulusun, tarihindeki çeşitli dönemlerini bir araya getiren bağlardan meydana geldiğini; 16. yüzyıldan itibaren ise Fransız mimarlığında, önceki dönemlere ilişkin mimari bağlardan bir kopuş yaşanmaya başlandığını anlatmaktadır. 12. yüzyıldan itibaren oluşan mimari bilgi birikiminin bir bütün olarak anlaşılmasının ne kadar önemli olduğunu vurgulayan Viollet-le-Duc, mimarlık tarihini iyi incelememiş ve geleneklerini korumamış uluslar için bir geleceğin olmayacağını söylemekte, bu bağlamda Fransa'nın çağdaş mimarlığının ancak kendi mimari mirasını oluşturan ana prensiplere temellenen bir biçimlenme ile ulusal bir nitelik kazanabileceğini belirtmektedir.

Viollet-le-Duc, Fransız mimarlığının ruhunu belirleme çalışmalarında bir kaynak olması amacıyla hazırlamış olduğunu dile getirdiği eserinin önsözünde Fransa'nın çağdaş mimarlığının nasıl biçimlenmesi gerektiğine yönelik bir yöntem de sunmaktadır. Öncelikle mimarlık tarihindeki biçimlerin var oluş ve ortaya çıkış sebepleri ile benimsenmelerindeki nedenler araştırılmalıdır. Bu araştırmalar ışığında, 'varoluş nedeni' olarak adlandırdığı, mimari biçimlenmenin mantığı kavranmalı, bu mantığın ana prensipleri belirlenmelidir. Çağdaş yapılar bu prensiplerle günün teknolojisini kullanarak, günün ihtiyaçlarına uygun bir şekilde biçimlenmelidir. Viollet-le-Duc, ilk büyük eserinin önsözünde anlatmış olduğunu bahsettiğimiz mimarlık düşüncelerini, 1854'den itibaren yayınlanan ilk cildinden sonra yazdığı birçok kitap ve makalelerde yinelemiştir.

Bahsettiğimiz bu düşüncelerini kapsamlı olarak ikinci büyük eseri *Entretiens sur l'Architecture* isimli kitabında sunmuştur.⁷⁷ İlk cildi 1863 yılında, ikinci cildi 1872 yılında iki cilt halinde yayınlanan kitap, her cildinde 10'ar tane olmak üzere toplam 20 bölümden oluşmaktadır. Tarih boyunca gelişen çeşitli dönemlerin mimarlığının ve üsluplarının biçimlenme mantığını sorguladığı kitabının ilk cildi Viollet-le-Duc'ün mimarlık tarihi öğretisini sunmaktadır. İlk bölümünde ilkel yapıları; sonra sırasıyla Yunan mimarlığını, Roma mimarlığını, Bizans mimarlığını, Ortaçağda batı mimarlığının prensiplerini, Romanesk ve Gotik üsluplarının mimarlığını; mimarlığın

⁷⁷ Kitabın İngilizce çevirisinden yararlanılmıştır E.E.Viollet-le-Duc, *Lectures On Architecture*, (Çeviren Benjamin Bucknall) 2 cilt, New York: Dover Publications, 1987.

zayıfladığı bir dönem olarak kabul ettiği özellikle Fransa'daki Rönesans dönemi mimarlığını son olarak da 19. yüzyıl mimarlığını anlatmaktadır.

Roma dönemine ait az sayıda yapı olmasına ve Roma dönemi mimarlarının kaynak olacak bir metin yazmamış olmalarına karşın, Fransa topraklarının 12., 13. ve 14. yüzyıllarda yapılmış dini yapılarla dolu olduğuna dikkat çeken Viollet-le-Duc; Rönesans sanatçılarının da 17. yüzyılda yaptıkları kiliselerde 13. yüzyıl kiliselerinin planlarını ve Fransa'ya özgü yapı özelliklerini taklit ettiklerine işaret ederek aynı prensiplerin sürekliliğine dikkat çekmiştir. Verdiği örneklerle Antik dönemin bir mimari elemanının, 13. ve 14. yüzyılın 'böylesine güzel' plan düzenine birşey katmayacağını belirterek Fransa'da çağın mimarlıktaki bu 'düzensizlik' ve 'anarşi' yerine ulusal mimarlığa geri dönülmesi çağrısında bulunmuştur. Ona göre, ulusal malzeme, din, iklim ve çağdaş kullanımların gözardı edilerek Antik dönem yapılarının kopyalanması yerine, günün toplumunun ihtiyaçlarına cevap veren akılcı bir mimarlığın kurallarının oluşturulması gerekmektedir.

Yeni bir uygarlık olmadığından, yeni bir mimari biçimin de olmayacağını açıklayan Viollet-le-Duc, 13.yüzyıl sanatını⁷⁸ ulusal mimarlığa bir kaynak olarak belirlemiştir, bunun nedenini şu sözleriyle açıklamıştır;

“Fransa’da mimarlık (bizim için bir gurur kaynağı ise) 12. yüzyılın sonunda doğmuştur, (Beğenilen veya beğenilmeyen biçimlerini bir yana bırakacak olursak) ve özelliği de her koşula, ihtiyaca ve kullanıma uygun bir yapıım yönteminin olmasıdır. Gerçek kaynağı, ilerlemedir, şekil değiştirebilme imkanlarıdır, ilerleyişi hangi hızda olursa olsun her uygarlığa uyarlanabilir olmasıdır: içeriğindeki prensip hep canlıdır çünkü sanayinin hızlı gelişimine ayak uydurabilmiştir.”⁷⁹

Viollet-le-Duc, bu dönemi çalışan mimarların, bu mimarlığın dilini dolayısıyla kelimelerini, dil yapısını ve ruhunu öğrenmesi gerektiğini anlatmıştır. Bu öğretiy için Gotik mimarlığının tüm kaynaklarının bilinmesi gerektiğine işaret ederek sanatçıların bunu kopyalama yoluyla öğrenmesinin kaçınılmaz olduğu ve bu kopyalamalar sonunda

⁷⁸ Viollet-le-Duc bu dönemin sanatının, diğer dönemlerle karşılaştırıldığında sanatçıların daha özgür bir şekilde tasarımlar yapabildikleri için, demokratik bir sanat anlayışı olduğunu söylemektedir.

⁷⁹ Viollet-le-Duc, “Mon Cher Confrère: la Réforme de l’Enseignement Officiel de l’Architecture (*Sevgili Meslektaşım: Mimarlığın Resmi Eğitimi Üzerine Reform*)”, *Encyclopédie d’Architecture*, Paris, TomeSixième, 1856, No 1: 4–11. (20 Aralık 1855 tarihli mektup).

sanatçının akıllı, mantıklı kopyalar üreterek ulusal mimarlığın kendi bütünlüğünü koruyan bir dil geliştireceğini belirtmektedir.

Viollet-le-Duc, dönemin akademik ve mimarlık ortamlarında benimsenmiş olan neo-Klasik mimarlık üslubunun aksine, ulusal olma özelliği nedeniyle neo-Gotik mimarlık üslubunu benimsemiş olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, *Ecoles des Beaux Arts* önderliğinde akılcı temelleri olmadığı düşünülen Gotik dönem mimarlığının en az neo-Klasik dönem mimarlıkları kadar akılcı olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bunun için de, oranlarına ve biçimlenişine yönelik yaptığı geometrik analizler ve matematiksel anlatımlardan oluşan sentezlerle mimarlık tarihi dönemlerinin ne kadar akılcı bir mimariye sahip olduklarını incelemiştir. (Summerson 1963:150).

Öncelikle, neo-Klasik üsluba kaynak olan Yunan sanatı, Roma sanatı ve Rönesans sanatı özelliklerini çeşitli yapılardan örnekler vererek incelemiştir; hem bu dönem sanatlarının hem de Gotik dönem sanatının biçimlenme geometrisini ve bu geometriye oturan oranlarını açıklamaya çalışmıştır. Kitabın dokuzuncu bölümünde, batı mimarlık tarihine temel olan anıtlarda, Yunan tapınaklarında ve Fransa'daki Ortaçağ dönemi yapılarında görülen geometri ve oran sistemini örneklerle açıklamaktadır. Hepsinin de Pluchart'ın üçgenine (bir kenarı 4 birim, diğer kenarı 3 birim ve hipotenüsü 5 birim olan dik üçgen), eşkenar üçgene ve mısır üçgeni olarak adlandırdığı (yüksekliği kare tabanın bir kenarının $5/8$ 'i olan) mısır piramidinin diogonal kesitinde görülen üçgene temellenen bir geometri ve oran sistemine sahip olduğunu göstermeye çalışmaktadır (Resim 46).

Yaptığı çizimlerle; Resim 46'da görülen eşkenar üçgen, mısır üçgeni ve dik üçgenden oluşan bir geometrik çözümlenmeye dayanarak; Gotik dönem anıtlarının da antik Roma dönemi anıtlarıyla aynı geometri prensiplerine dayanan bir oran ve düzen sistemine sahip olduğunu göstermektedir (Resim 47-49). Böylelikle Viollet-le-Duc, neo-Klasik mimari üslupların temellendirildiği Antik Çağ'da olduğu gibi Ortaçağ'da da kendine özgü mimari oran sisteminin (Resim 48-49) olduğunu ispatlamıştır (Viollet-le-Duc, 1987:392-427).

Daha sonra ise, belirlediği bu ana prensiplerin akılcı bir mimarlığın temeli olduğunu söyleyen Viollet-le-Duc, iyi bir mimarlığın ve bu bağlamda 19. yüzyıl mimarlığının da akılcı olması gerektiğine işaret etmiş, yani belirlemiş olduğu bu ana prensiplere dayanan bir mimarlık olması gerektiğini vurgulamıştır.

Viollet-le-Duc yine on bölümden oluşan kitabının ikinci cildinde ise, ilk üç bölümde mimarlık tarihinden verdiği örneklerle taş yapım sistemini, tuğla yapım sistemini ve kamu yapıları tasarımları sunarak bahsettiğimiz yapım sistemlerine çağın yeni malzemesi olan demirin nasıl eklenebileceğini anlatmış; dördüncü bölümde ise mimarlık eğitimi hakkında görüşlerini sunmuştur. Kitabın beşinci bölümde çeşitli coğrafyalardaki mimari üslupların mimari süsleme elemanlarını ele almakta, altıncı bölümde bunlardan, anıtsal yapılarda süsleme elemanı olarak kullanılan, heykelleri anlatmaktadır. Viollet-le-Duc kitabın devam eden üç bölümünü konut mimarlığına ayırmıştır. Bu üç bölümde ilk olarak Venedik saraylarından, daha sonra Fransa'daki kentsel ve kırsal yerleşimlerdeki konutlardan, şatolardan ve Paris'teki apartmanlardan çeşitli örnekler vererek bunların mimari özelliklerini ve işlevsel programlarını anlatmış; özellikle konutlara ayırdığı ikinci bölümden itibaren bahsedilen yapı türlerinin yapım sistemlerinde demirin nasıl kullanılabilceğini detaylı çizimlerle göstermiştir. Son bölümde yaşadığı çağın, yani 19. yüzyılda, Avrupa'da mimarlığın durumunu ve Fransa'daki mimarların yaklaşımlarını değerlendirmiştir.

Ortaçağ yapılarının taş ve tuğla yığma yapım sistemlerini çeşitli örneklerle analiz ederek Ortaçağın yapım sistemi mantığının ana prensiplerini belirlemeye çalışan Viollet-le-Duc, 19. yüzyılda keşfedilen demirin, yeni yapı malzemesi olarak çağın mimarlığında nasıl doğru ve ekonomik olarak kullanılabilceğini de araştırmıştır. Kitabında ahşap yapım sisteminin detaylarından yararlanarak hem kamu yapılarına hem de konut gibi özel yapılara ilişkin çeşitli örneklerle demirin kullanıldığı tasarımlar sunmuştur.

Demirin, Antik ve Roma dönemi yapılarının yapım sistemine uygulanamayacağını ancak Gotik üsluba kolaylıkla uygulanabileceğini söyleyen Viollet-le-Duc, demirin fabrika, köprü gibi yapılarda da kullanılabilceğini söylemiş; geniş açıklıkları geçmek

için yada bitkisel bezemeli sütun başlıkları yapmak için demirin nasıl kullanılabilirliğini yine detaylı çizimlerle göstermeye çalışmıştır (Pevsner 1972: 209-213).

Örneğin kitapta yer alan Konser Salonu çiziminde Gotik tonoz örtü sisteminin prensiplerinin yapım sisteminde demirin kullanılmasıyla nasıl biçimlenebileceğini göstermiştir (Resim 50). Konser Salonu'nun yapımında, demirden bir kaburga sistemi ile tuğla dolgu malzemesi kullanarak tasarladığı strüktürel örtü sistemini; taş malzemeden çok daha hafif olduğu için, taş yığma destekler kullanmak yerine yükü önce galeriye, galeriden de duvara aktaran; yarı yığma yarı demir kolanlara taşıtmıştır. Gotik prensiplerle geliştirdiği bu çözüm ile Viollet-le-Duc, hem akılcı düşüncenin çağdaş tasarımları nasıl etkileyeceğini, hem de demirin mimari yapım sisteminde nasıl geniş olanaklar sağlayabileceğini ortaya koymuştur (Summerson 1963:156).

Kitaptaki kamu ve konut yapıları tasarımlarında geometrinin önemi ve süslemenin ihtiyatlı kullanımı ile sade, ekonomik, cesur tasarımlar olduğu, ancak tasarladığı yapıların belli bir üslup özelliği taşımadığı görülmektedir. Bu durum, Viollet-le-Duc'un kitabının altıncı bölümünde üslup üzerine yazmış olduğu düşüncelerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Summerson 1963: 154).⁸⁰

Kitabının ilk cildinde mimarlık tarihi dersi verdiğini belirttiğimiz Viollet-le-Duc, görüldüğü üzere ikinci cildinde de yapım sistemlerine ilişkin ve kamu ve özel yapıların tasarımına ilişkin dersler vermekte; her iki kitabında da çağın mimarlığına ilişkin düşüncelerini anlatmaktadır. Kitabın her iki cildi de, birçok uygulamacı, araştırmacı, kuramcı mimar tarafından bir el kitabı gibi kullanılmış, mimarlık üzerine bahsettiğimiz düşünceleri hem kendi döneminde hem sonrasında mimarlık ortamında yayılmıştır. 1864'de eserinin İngilizce'ye çevrilmesiyle, Viollet-le-Duc tüm dünyada tanınmaya ve düşünceleri tartışılmaya başlanmıştır. (Summerson 1963:140). Eser, *Ecole des Beaux-*

⁸⁰ 'Belirli nedenlere ve prensiplere dayanarak tasarlanmış olan iyi ve saygın yapıların kendi üsluplarına da sahip olacağı'nı belirten Viollet-le-Duc'un üslup üzerine düşüncelerine yönelik ayrıntılı bilgi için bkz. E.E.Viollet-le-Duc, *The Foundations Of Architecture: Selections From The Dictionnaire Raisonné*, (Introduction by Barry Bergdoll), (Translation by Kenneth D. Whitehead), New York: George Braziller, 1990: 259

Arts'in mimarlık anlayışının egemen olduğu bu dönemin mimarlık ortamında geliştirdiği farklı mimarlık anlayışıyla çığır açmış, 20. yüzyılda modern mimarlık kuramının öncü mimarları tarafından modern mimarlığın en önemli kaynak kitaplarından biri olarak benimsenmiştir.⁸¹

Dönemin mimarlıkta tarihselci biçimlenme anlayışı içinde diğer Gotik üslubu benimseyen Pugin, William Butterfield, Gilbert Scott, Street ve Pearson gibi İngiltere'deki çağdaşları ise, Gotik mimarlığa olan beğenilerini romantik bir bakış açısından ileriye götürerek, Viollet-le-Duc'un yaptığı gibi, her çağın mimarlığına uygulanabilecek felsefi bir bakış açısı geliştirememişlerdir. Viollet-le-Duc ise adı geçen mimarlar gibi Gotik üslupta yapı inşa etmenin yanı sıra onlardan farklı olarak modern mimarlığın temelleneceği bir düşünce yapılandırmıştır. Viollet-le-Duc'un 19. yüzyılda günümüz mimarlığına temel olan öğretisi, gotik mimarlık üzerine yaptığı çalışmalarla ortaya koymuş olduğu temel fikir, tarih boyunca deneyimlenerek öğrenilmiş olan bilinen mimari çözümlerle bilinmeyen yeni mimari çözümlerin keşfedilebileceği yönündeki düşüncesidir (Summerson 1963:141,150).

II.3.3.2. Fransa Dışındaki Ülkelerin Mimarlığı Üzerine Yayınları

Viollet-le-Duc'un 12 Mart 1836- 1 Eylül 1837 tarihleri arasında İtalya'da, 26 Mayıs-21 Haziran 1850 tarihleri arasında altı ay İngiltere'de, 1855-56 yılları arasında bir yıl süre ile Almanya'da, ve bir süre Yunanistan'da kalarak bu ülkelerin mimarlıklarını incelediğini daha önce belirtmiştik. Viollet-le-Duc bu gezileri sırasında kent kent dolaşp, yapı yapı gezmiş; yapıların detaylı eskiz çizimlerini yapmış, araştırma ve gözlemlerine dair düşüncelerini anlattığı mektupların büyük bir çoğunluğu önce dönemin süreli yayınlarında daha sonra derlenerek kitap halinde yayınlanmıştır.

⁸¹ Kitap 1875'te İngilizceye çevrildikten sonra tüm dünyaya yayılmıştır. Ancak bu tarihten çok daha önce, 1864'den itibaren kitabın bölümlerinin İngilizceye çevrilerek, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde gazetelerde yayınlanarak okuyucuya sunulduğunu burada belirtmekte fayda var. Bu konu Viollet-le-Duc'un Amerika Birleşik Devletleri'nin mimarlığına etkilerinin tartışıldığı bölümde daha ayrıntılı anlatılmaktadır. B.Bergdoll ise kitabın Viollet-le-Duc hayattayken İngilizceye çevrilmesi nedeniyle İngiliz okuyucular için Viollet-le-Duc'un en iyi bilinen kitabı olduğunu belirtmektedir. (Bergdoll 1990:3).

Viollet-le-Duc'ün Avrupa ülkeleri dışındaki bir ülke üzerine yaptığı tek çalışma, Rus sanatı üzerine hazırladığı 1876'da yayınlanan *L'Art Russe: Ses Origines, Ses Eléments Constitutifs, Son Apogée, Son Avenir* (*Rus Sanatı: Kaynakları, Strüktürel Öğeleri, Olgunluk Dönemi, Geleceği*) adlı kitaptır. Ayrıca İslam mimarisine özel bir ilgisinin olduğu ve Doğu sanatına ilişkin yapılan çalışmaları desteklediği bilinen Viollet-le-Duc, kendi öğrencilerinin de bu alandaki çalışmalarını yayınladıkları kitapların önsözlerini yazmıştır (Bergdoll 1982: 237). Viollet-le-Duc'ün öğrencilerinden Jules Bourgoïn (1838-1907)'nin Suriye ve Lübnan'da yapmış olduğu çalışmaları yayınladığı *Les Arts Arabes* (Arap Sanatı)⁸² (1868) ve Leon Parvillée'nin (1830–1885) Osmanlı İmparatorluğu'nda yapmış olduğu çalışmaları yayınladığı *l'Architecture et Décoration Turque Au XVe Siècle* (1874) kitaplarının önsözlerini yazmıştır. Bu önsözlerde, öğrencilerinden Edmond-Clément-Marie-Louis-Duthoit'nın (1837-1889) da İslam mimarlığı üzerine yaptığı çalışmalardan bahsetmiştir.

Tezimizin bu bölümünde Viollet-le-Duc'ün bahsedilen bu yayınlarından ve çalışmalarından kısaca bahsedilmesinin yararlı olacağı düşünülerek; Avrupa mimarlığı, Rus mimarlığı ve İslam mimarlığı üzerine yayınları bu başlıklar altında derlenerek kısaca tanıtılmıştır.

Avrupa Mimarlığı Üzerine Yayınları

Viollet-le-Duc, yukarıda bahsettiğimiz Avrupa ülkelerindeki seyahatleri sırasında gezdiği yapıları detaylı inceleyip detaylı eskiz çizimlerini yapmış, bu yapılara ilişkin araştırma ve gözlemlerini yazdığı mektuplarda anlatmıştır. Viollet-le-Duc'ün bu mektuplardaki anlatım ve değerlendirmelerinin, 19. yüzyıl seyahatlerinin romantik anlatımlarından farklı olarak olağanüstü ve bilimsel gözlemler olduğu, özellikle kırsal kesimlere yönelik ilk bilimsel betimlemeler olduğu belirtilmektedir.⁸³

⁸² Kitabın tam adı: *Les Arts Arabes: Menuiserie-Bronzes-Plafonds-Revêtements-Marbes- Pavements-Vitreaux etc at Avec Une Table Descriptive et Explicative et Le Trait Général de l'Art Arabe.*

⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Géza Hajos, 'Relations Entre Viollet-le-Duc et l'Autriche au XIXeme Siècle', *Actes Du Colloque International Viollet-le-Duc*, Paris 1980

Viollet-le-Duc'ün bu gezilerindeki ana amacının mimarlık tarihini öğrenmek ve Ortaçağ yapılarını anlamak olduğu mektuplarındaki anlatımlarından anlaşılmaktadır. Bu ülkelerdeki Ortaçağ yapılarını, kendi ülkesindeki Ortaçağ yapıları ile karşılaştırarak Fransa'ya özgü olan mimari özellikleri de belirlemeye çalışmıştır. Dönemin etkin mimarlık gazetelerinden biri olan *Encyclopédie d'Architecture*'da yayınlanmış olan bu mektuplarında Viollet-le-Duc Avrupa ülkelerinin yüzyıllar boyunca yapılarını koruyarak kendi mimari prensiplerini bugüne taşıdıklarını, yine bir Avrupa ülkesi olan ancak farklı bir dili konuşan Fransa'nın ise Fransız mimarlığının başyapıtlarını yapmış olan mimarlarının ortaya koyduğu mimari prensiplere sahip çıkmadığı için kendi ulusal mimarlığını oluşturamadığını belirtmektedir.⁸⁴

Viollet-le-Duc'ün Napoli, Sicilya, Floransa, Assisi, Bolonya, Venedik, Perugia, Siena, Pisa, Pompeii ve altı ay kaldığı Roma'da yaptığı 221 çizimi, 1838–1845 yılları arasında Baron Taylor'ın editörlüğünü yaptığı *Voyages Pittoresques et Romantiques dans l'Ancienne France* adlı eserinde yayınlanmıştır.⁸⁵ Bu gezi sırasında yazdığı mektuplar, oğlu Eugène Louis'nin torunu Geneviève Viollet-le-Duc tarafından derlenerek *Lettres d'Italie 1836-1837: Adressées à sa Famille (1836-37 Ailesine Yazdığı İtalya Mektupları)* adlı kitapta 1971'de yayınlanmıştır. Almanya'dan yazdığı mektuplar *Lettres Adressées d'Allemagne à M. Adolphe Lance (Adolphe Lance'e Hitaben Almaya'dan Yazılmış Mektuplar)* adlı kir kitapta 1856'da, Sicilya'dan yazdığı mektuplar *Sicile: à Propos des Événements de Juin et Juillet 1860 (Sicilya Mektupları: 1860 Haziran-Temmuz Olayları Üzerine)* 1860'da derlenerek yayınlanmıştır. Oğlu Eugène Louis Viollet-le-Duc'ün yayınlanmamış olan mektuplarını da derleyerek *Lettres Inédites (Basılmamış Mektuplar)* adlı kitapla 1902'de yayınlamıştır.

⁸⁴ Viollet-le-Duc, "Excursion En Allemagne (8)", *Encyclopédie D'Architecture*, Tome Sixième, No:3, 1856: 43 (Prag'dan A. M. Adolphe Lance'a Eylül 1854'de yazmış olduğu mektubunda) ve Viollet-le-Duc, "Excursion En Allemagne (11)", *Encyclopédie D'Architecture*, Tome Sixième, No:9, 1856: 141. (Prag'dan A. M. Adolphe Lance'a Eylül 1854'de yazılmış olan onbirinci mektup)

⁸⁵ Isidore-Justin-Severin Taylor, Charles Nodier (1783-1844) ve Alphonse de Cailleux'ün topografik ve mimari bir yüzey araştırmasıdır (Bercé 1996:594). B. Bergdoll bu kitabın Baron Taylor'ın Ortaçağ anıtları koleksiyonu olduğunu belirtmektedir (Viollet-le-Duc 1990:5).

Rus Mimarlığı Üzerine Yayınları

Viollet-le-Duc'ün Rus Sanatı üzerine hazırlamış olduğu *l'Art Russe* adlı kitabı, Viollet-le-Duc'ün 'bir ulusun başka ulusların mimarlığından değil kendi geçmişindeki mimarlığın biçimlenişinden esinlenmesi' düşüncesini Fransa dışında bir ülkenin mimarlığına uygulamış olması açısından önemlidir.

Kitabın hazırlanış süreci ilginçtir.⁸⁶ O dönemde Fransız Elçiliği'nde görevli, 1868'de Moskova'da Endüstri ve Sanat Müzesi kurulmasında öncü olmuş Fransız bir ekonomist olan Natalie Rondot (1821-1902)⁸⁷, Rus Sanatında ulusallaşma hareketinde önemli bir rol oynamıştır. Rondot, 1870'de, kurduğu müzenin başkanı olan Viktor Boutowsky'nin (1815-1881)⁸⁸ Rus Sanatında yabancı etkilerle en az bozulmuş olması nedeniyle ulusal olarak belirlediği döneme ilişkin *Histoire de l'ornement Russe du Xème eu XVIème Siècle d'Après Les Manuscrits (Elyazmalarına Göre X-XVI'ncı Yüzyıllar Arasındaki Rus Süslemeleri Tarihi)* isimli iki ciltlik kitabının Paris'te yayınlanmasını sağlamıştır. Bundan hemen sonra Rus Sanatına ilişkin bir kitap hazırlanması amacıyla Viollet-le-Duc ile irtibata geçmiş olması bir tesadüf değildir.⁸⁹ 1872'de Viollet-le-Duc'e bir mektup yazarak *Encyclopédie d'Architecture*'de Rus Sanatını tanıtan bir eleştiri yazısı yazmasını talep etmiştir.

Bunun üzerine Viollet-le-Duc, ulusal sanat bilincinin Rusya'da ortaya çıkışını tartıştığı "Mouvement d'Art en Russie" (Rusya'da Sanat Hareketi) başlıklı bir makale yazmıştır.⁹⁰ Bu makale ve *Entretiens* kitabının aynı yıl yayınlanan ikinci cildinde yer

⁸⁶ Bkz. Lauren M. O'Connell, "A Rational Architecture: Viollet-le-Duc's Modest Proposal for Russia", *Journal of the Society for Architectural Historians*, 1993: 436-452.

⁸⁷ Natalie Rondot, Lyon ve Viyana'da da Endüstriyel Sanat Müzelerinin kurulmasında öncü olmuştur.

⁸⁸ Viktor Boutowsky; Rus endüstrisini ve gerçek, ulusal, sanatsal üslubun kaynağının araştırılması için kurulmuş olan, dönemin yeni okulunun (Stroganoff Endüstriyel Tasarım Okulu) başkanıdır. Aynı zamanda yeni kurulmuş olan müzenin de başkanıdır.

⁸⁹ Rondot Viollet-le-Duc'e yazmış olduğu mektupta kendisinin Rus Sanatının gerçek değerini takdir edecek az sayıdaki mimar ve bilim adamından biri olduğunu bu nedenle kendisine yazdığını da belirtmektedir. O'Connell, Viollet-le-Duc'ün Rus kültürüne olan ilgisinin, Rus edebiyatına ilgisi olan arkadaşı Prosper Mérimée tarafından da yazılmış olduğunu belirtilmektedir (Connell 1993:439).

⁹⁰ Viollet-le-Duc, "Mouvement d'Art en Russie (Rusya'da Sanat Hareketi)", *Encyclopédie d'Architecture, Revue Mensuelle des Travaux Publics et Particuliers, Deuxième Série*, Paris, 1872: 74-76.

alan aynı konudaki düşünceleri, Viollet-le-Duc'ün *l'Art Russe* kitabının ana temasını oluşturmaktadır (Connell 1993: 439).

Viollet-le-Duc, gerekli çizimleri ve bilgileri kendisine gönderen Boutowsky⁹¹ ve Rusya'ya gidip onunla görüşerek gerekli bilgileri toplayan öğrencisi aynı zamanda damadı olan Maurice Ouradou (1822–1884)'nun yardımları ile Rusça bilmeden ve Rusya'ya hiç gitmeden bu kitabı hazırlamıştır (Connell 1993: 439).⁹²

Viollet-le-Duc bahsedilen *l'Art Russe* kitabı için çeşitli kitaplardan da yararlanmıştır. Özellikle Rus tarihi üzerine çalışan Fransız tarihçi Alfred Nicolas Rambaud'nun (1842-1905) kitaplarını, ünlü Rus tarihçisi Nikolai Karamzine i Alexandre Radichtchev'in (1766-1826) oniki ciltten oluşan *l'Histoire de l'Etat Russe (Rus Devletinin Tarihi)* (1816-1829) kitabını, Rusya'dan kendisine özel olarak getirilen *Antiquités de l'Etat Russe (Rus Devletinin Kültür Varlıkları)*, V.I Boutowsky'nin *Histoire de l'Ornement Russe du Xème eu XVIème Siècle d'Après Les Manuscrits* kitabını ve Maurice Ouradou'nun Rusya'dan getirdiği resim ve planları kullanmıştır (Savarenskaia, 1982: 320).⁹³

Viollet-le-Duc'ün bahsedilen kitabı 1877'de ilk olarak Fransa'da yayınlanmış, 1878'de Mimar Nicolas Vladimirovitch Soultanov tarafından Rusça'ya çevrilerek Rusya'da da yayınlanmıştır. Kitabın Rusya'da yayınlanmış olduğu bu yıllar Rusya'da tarihi yapılar üzerine yapılan araştırmaların ve yayınların arttığı, ulusal mirasa yönelik özel bir ilginin geliştiği bir dönemdir.⁹⁴ Böyle bir dönemde yayınlanmış olan Viollet-le-Duc'ün bu eseri

⁹¹ Viollet-le-Duc Boutowsky'e yazdığı 7 Ocak 1876 tarihli mektubunda birkaç gün önce kendisine göndermiş olduğu mektubu ve öğrencilerin çizimlerini içeren paketi aldığını, bir diğer mektup da ise Rus mimarlığına ve Moskova panoramalarına ait kitaplar ve yapı çizimleri göndereceği haberine çok sevindiğini belirtmekte ve teşekkür etmektedir (Viollet-le-Duc, 1902: 154).

⁹² Viollet-le-Duc Boutowsky'nin bir mektubuna cevaben 30 Aralık 1878 tarihinde yazdığı mektupta ise Moskova'da birkaç gün kalmayı çok istemesine rağmen işlerinin çok yoğun olması nedeniyle böyle bir geziye gelmesinin mümkün olmadığını belirtir. Mektubunda 1871'den itibaren kendi görüşlerini ortaya koymak için ne kadar çok çalışma yapmış olduklarına değinen Viollet-le-Duc kendisini eleştiren broşürü gördüğünü ancak önemsemediğini de belirtmektedir (Viollet-le-Duc, 1902: 166-167).

⁹³ Robin Middleton, Viollet-le-Duc'ün en çok Valerien Kiprianoff'un *Histoire Pittoresque de l'Architecture en Russie* (Rus Mimarlığının Pitoresk Tarihi) kitabından yararlandığını ancak Viollet-le-Duc'ün esin kaynağının kendi kişisel görüşlerinden başka bir şey olmadığını belirtmektedir (Middleton 1970:68).

⁹⁴ 1870'lerde Rusya'da Moskova Arkeoloji Topluluğu, Eski Rus Sanatı Topluluğu, Rus İmparatorluk Tarihi Topluluğu ve Arkeoloji Enstitüsü gibi birçok bilimsel ve sosyal eğitim merkezleri vardı. Saint-

hem kuramsal anlamda sunduğu düşünceler hem de uygulamaya yönelik sunduğu tavsiyeler nedeniyle önemli bir yere sahip olmuştur (Savarenskaia, 1982: 319-320).

Viollet-le-Duc'un bu kitabı 6 bölüm 263 sayfadan oluşmakta, kitapta, Rus sanatının tarihi anlatılmakta ve gelişimi için bir program sunulmaktadır. Viollet-le-Duc kitabın ilk bölümünde Rus mimarlığının kökenlerini, ikinci bölümünde Rus mimarlığının yapı elemanlarını, üçüncü bölümünde Rus mimarlığının klasik dönemini⁹⁵ ve daha sonra mimarlık, heykel ve resim sanatı olmak üzere ayırdığı üç bölümde Rus sanatının geleceğini anlatmaktadır.

Kitabın önsözünde, Viollet-le-Duc, batıyı taklit ederek kendi ulusal karakterini batı medeniyetleri etkisiyle bastıran bir mimari biçimlenmeyi benimsemiş olan Rus mimarlığının, özünde Bizans sanatı ile yakın ilişkisi olduğunu vurgulamaktadır.⁹⁶ Rus sanatındaki farklı kültürlerin etkilerine değinen Viollet-le-Duc, Rus sanatının kendine özgü özelliklerini bu etkilerden ayırtırmaya çalışmıştır.⁹⁷

Viollet-le-Duc, zaman içinde toplumsal kalkınma ihtiyacıyla batı medeniyetlerinden alınan mimari biçimlerin Rus sanatının özelliklerini bozduğunu anlatmakta, batıdan sadece mimari yöntem ve malzeme kullanımına ilişkin yeniliklerin alınabileceğini belirtmektedir. Ulusal Rus sanatının yeniden canlandırılması isteğine de dikkat çekmekte ve kitabını bu konuya ışık tutması amacıyla hazırladığını belirtmektedir.

Viollet-le-Duc, bu kitapta Rus mimarlarını akılcı tasarımlar yapmaya teşvik etmekte, bunun için de kendi ulusal tarihlerindeki mimari kültürlerinin kaynak, gelenek ve ihtiyaçları ile uzlaşmaları gerekliliğine işaret etmektedir. Tarihin bu şekilde ele alınması ile Rus Mimarlığında bir Rönesans olacağını belirtirken, Büyük Petro dönemi öncesinin

Petersbourg Güzel Sanatlar Akademisi yakınındaki Rus Sanat Müzesinin dışında Moskova'da Endüstriyel Sanat Müzesi ve Tarih Müzesi açılmıştır. Ayrıca, ülke çapındaki tarihi yapıların belgelenmesi ve korunması amacıyla bir komisyon kurulmuştur.

⁹⁵ Viollet-le-Duc Rus sanatında batı etkisinin görülmeye başlandığı Büyük Petro öncesi dönemi ulusal, Batı ülkelerinin mimarlıklarından etkilenmemiş olduğu için saf ve özgün olma niteliklerine dayanarak Rus sanatının zirvede olduğu dönem olarak belirlemiştir.

⁹⁶ Viollet-le-Duc Bizans sanatını, Uzak Doğu, İran, Orta Asya ve hatta Roma'dan aldığı çeşitli elemanlarla uyumlu bir bütün yakalamış özgün bir sanat olarak tanımlamakta; Bizans sanatının farklı uluslarda kendine özgü olarak yeniden biçimlendiğini anlatmaktadır.

⁹⁷ Viollet-le-Duc'e göre Rus sanatı Doğu geleneklerinden aldığı özelliklerle Yunan sanatının yani Greko-Bizans sanatının harmanlanmasıyla oluşmuştur.

ulusal, saf ve özgün olduğunu ve bu dönemin mimari biçimlerinin geliştirilebileceğini söylemiştir.

Viollet-le-Duc, kitabın sonuç bölümünde, Rus mimarlığının geçirdiği temel dönüşümleri anlatmaya çalıştığını, mimarlık okullarındaki öğrencilerin ancak kendi mimari mirasını koruyarak ve çağdaş yapılarını bu mirasın mimari prensiplerine göre temellendirerek ulusal mimarlıklarını geliştirebileceklerini söylemektedir. Bu bakış açısının kuramsal bir çelişki yarattığını, bu kuramın sonuçta bir aynılığa, tekdüzeliğe ve taklide götürürmüş gibi görünse de, uygulamada estetik bir bakış açısıyla diğerlerden üstün olan eserlerin ayrıştığını ve yapılan çalışmaların da amacının böyle mimari eserler yapmak olduğunun unutulmaması gerektiğini belirtmektedir.

Bu kitap üzerine çalışma yapmış olan Savarenskaia, Viollet-le-Duc'ün sınırlı kaynaklar kullanmasına rağmen Rus mimarlığının ve sanatının gelişmesine farklı ve kişisel bir bakış açısı yaratmış olduğunu belirtmektedir. Rus mimarlığının, Rus topraklarının Rusya prensliğine katılmasıyla bir gelişim sürecine girdiğini, 16. yüzyılın ortalarının “Moskova sanatının en parlak dönemi” olduğunu ve bu dönemin en önemli yapısının “Basile-le-Bienheureux” (Intercession Kilisesi) olduğunu savunan Viollet-le-Duc'ün, 19. yüzyılda eleştirilen bu görüşlerinin yapılan araştırmalar sonucunda günümüzde benimsenmiş olduğunu söylemektedir (Savarenskaia, 1982:320-321).

İslam Mimarlığı Üzerine Yayınları

Viollet-le-Duc'ün *Ecole des Beaux Arts*'da eğitim gören öğrencilerin iki yıl boyunca Roma'da kalmalarını eleştirdiğini, tek bir ülkenin mimarlığından ilham almalarını doğru bulmadığını daha önce anlatmıştık. Nitekim Güzel Sanatlar Akademisi Daimi Sekreteri M.Beulé'ye yazdığı bir mektupta öğrencilerin Roma'da 2 yıl kalmak yerine, bu süre içinde Yunanistan, İstanbul, Kudüs, İspanya ve Afrika gibi ülkelere mimari araştırma gezileri yapmalarının kişisel yeteneklerini daha çok geliştireceğini anlatmıştır.⁹⁸

⁹⁸ Viollet-le-Duc, “Décret du 13 Novembre 1863: Réponse à M. Beulé Secrétaire perpétuel de l'Académie des Beaux-Arts (1) (13 Kasım 1863 Kararnamesi: Güzel Sanatlar Akademisi daimi sekreteri M.Beulé'ye Cevap)” *Encyclopédie D'Architecture, Deuxieme Série: Gazette des Architectes et Du Batiment*, Paris, 1863, No 16: 213.

Nitekim, kendi öğrencilerinin İslam mimarlığı üzerine çalışmalarını desteklemiş,⁹⁹ öğrencilerinden Bourgoin Mısır’da, Duthoit Suriye ve Lübnan’da, Parvillée ise Osmanlı İmparatorluğu’nda İslam mimarlığı ve sanatı üzerine çalışmalar yapmışlardır.

Jules Bourgoin Mısır’dan dönüşünde çalışmalarını *Les Art Arabes* adlı kitabında yayınlamış ve *Ecole des Beaux-Arts*’da “Süsleme Sanatı” dersleri vermeye başlamıştır. Edmond Duthoit ise Erken Hristiyan sanatı, Bizans sanatı ve Arap sanatı üzerine çalışmıştır. Suriye ve Lübnan’a gitmiş, buradaki çeşitli yapıların çizimlerini yapmıştır. Yazdığı mektuplarda¹⁰⁰ ve otobiyografisinde Atina, Roma, Sicilya, Cezayir, Mısır, Tunus, İspanya ve İstanbul’da Erken Hristiyan Sanatına ilişkin araştırmalar yapmış olduğunu, sayısız İslam yapısını gezdiğini, altı ay Kıbrıs’ta kaldığını ve 1200 adet çizimle döndüğünü anlatmaktadır. Duthoit’ın İstanbul’a gelmiş olması önemli bir bilgidir, 21 Aralık 1861’de ailesine yazmış olduğu bir mektupta Fransa’ya İstanbul, Yunanistan ve İtalya üzerinden dönmeyi planladığını söylemektedir. Ancak İstanbul’a ne zaman geldiği ve ne kadar kaldığı bilinmeyen Duthoit’ın, İstanbul’da yaptığı çalışmalara ilişkin de herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Duthoit’ın camilerde yaptığı incelemelerle, plan ve strüktürel özelliklerinden çok mimari süslemelerin biçimlenme geometrisini ve bu biçimlenişin ana prensiplerini çözümlenmeye çalıştığı söylenmektedir. Duthoit’ın, İslam sanatına yönelik çalışmalarında İslam sanatının Antik dönem sanatı gibi akılcı prensiplere sahip olduğunu ortaya koymaya çalıştığı belirtilmektedir (Bergdoll 1982: 219, 223-225).

Viollet-le-Duc’ün Osmanlı İmparatorluğu’na gelen öğrencisi Parvillée, 1851-1853 yılları arasında İstanbul’da, 1855-1866 yılları arasında hem İstanbul hem de Bursa’da bulunmuştur. Tezimizin üçüncü bölümünde kapsamlı olarak ele alacağımız bu çalışmalarını 1874’de *l’Architecture et Décoration Turque Au XVe Siècle* isimli

⁹⁹ Viollet-le-Duc’ün, Gotik olarak değerlendirilen mimarlığın Fransa’ya Haçlı seferleriyle Araplardan gelmiş olduğuna ilişkin düşünceleri onun bu ilgisinin nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Viollet-le-Duc, “l’Architecture dans ses Rapports Avec l’Histoire: Conférence à la Sorbonne du 4 Février 1867. (4 Subat 1867’de Sorbonne’daki Konferans:Tarihle İlişki Olarak Mimarlık)”, *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et Du Batiment*, Paris, 1866, No 23: 353–364.

¹⁰⁰ 21 Aralık 1861’de ailesine yazmış olduğu bir mektupta Duthoit, Fransa’ya İstanbul, Yunanistan ve İtalya üzerinden dönmeyi planladığını söylemektedir.

kitabında yayınlanmıştır¹⁰¹. Bu kitap Osmanlı Mimarlığına ilişkin hazırlanmış ilk yabancı yayın olması bakımından önemlidir.

Viollet-le-Duc'ün bu kitaba önsöz yadığını belirtmiştik. Bu önsözde, Viollet-le-Duc, diğer İslam ülkelerinin mimari özelliklerini incelemiş olan Duthoit ve Bougoin'nın açığa çıkardığı süsleme ve oranlara ilişkin geometrik prensiplerin Parvillée sayesinde Osmanlı mimarlığında da olduğunu kanıtlandığını belirtmekte ve yaptığı bu çalışma için Parvillée'yi tebrik etmektedir (Viollet-le-Duc, 1874:1-4).

Viollet-le-Duc Bougoin'nın Kahire'de ve Duthoit'nın Cezayir'de yaptıkları çalışmalarla doğu süsleme kompozisyonlarının tamamıyla basit geometrik uygulamalar olduğunu ortaya koyduklarını ve Parvillée'nin de Osmanlı mimarlığı üzerine yaptığı çalışmalarıyla aynı sonuçlara ulaştığını anlatmaktadır. Parvillée'nin bu analizi ile daha önce Doğu sanatı üzerine yapılmış olan çalışmalara önemli bir katkı sağladığını belirtmekte ve İslam mimarlığının ortak kurallarına değinmektedir. Parvillée, Viollet-le-Duc'e göre, Doğu sanatında uygulanması oldukça basit bir kuralın mevcut olduğunu ortaya koymuştur (Viollet-le-Duc, 1874:1-4).

Bu kural daha önce bahsettiğimiz Viollet-le-Duc'ün oran ve geometriye ilişkin üçgenlere dayalı yapı çözümlemesidir. Parvillée kitabında Bursa Yeşil Camisi ve Türbesi'nde Viollet-le-Duc'ün daha önce belirlemiş olduğu, bir önceki bölümde anlatmış olduğumuz, yöntemin aynısını uygulamış, Osmanlı mimarlığının oranlarının ve biçimlenme geometrisinin üçgenlerden oluşan aynı sisteme oturduğunu anlatmaktadır (Viollet-le-Duc, 1874:1-4).

Viollet-le-Duc, kendisinin de Ortaçağ yapıları üzerine yaptığı çalışmalarında benzer sonuçlara vardığını belirterek, Doğu'da da Batı'daki gibi üçgenlere dayalı oran

¹⁰¹ Viollet-le-Duc, birkaç yıl Kahire'de kalarak Kahire Camileri üzerine araştırma yapan Bougoin'ın çalışmalarından bahsettiği 1868 yılında yayınlanan bir makalesinde Parvillée'nin de Bursa ve İstanbul'da Osmanlı eserleri üzerine bir kitap hazırlamakta olduğunu, bu kitap ile Arap mimarlığının farklı İslam ülkelerinde ne kadar farklılaştığının da ortaya çıkacağını belirtmektedir. Buradan da anlaşıldığı gibi Parvillée eseri için çalışmalarına 1868 yılından önce başlamış olmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Viollet-le-Duc, "Les Arts Arabes, par M. Jules Bougoin, architecte (*Mimar Jules Bougoin Tarafından: Arapların Sanatları*)", *Encyclopédie d'Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1868, No 3: 20.

sisteminin kullanılmış olduğuna işaret etmektedir. Böylelikle Ortaçağ mimarlığına ilişkin tespit ettiği prensiplerin, İslam mimarlığında da benzer olduğunun üç öğrencisinin yapmış olduğu bu çalışmalarla ortaya konduğunu söylemektedir (Viollet-le-Duc, 1874:1-4). Bu düşüncesinden hareketle de Viollet-le-Duc, hem Ortaçağ hem de İslam sanatında ortak olan akılcılığın kaynağının Bizans sanatı olduğunu söylemektedir (Bergdoll 1982: 237, Aoki 2002:46).

Ancak bu önsözde yazdığı üzere Viollet-le-Duc'ün Türk Sanatına ilişkin görüşleri Parvillée'ninkinden farklıdır.

“M. Parvillée'nin yazdığı, aslında hiç uygun olmayan başlığa itiraz etmek istemem, ama bu sanat, bir Türk Sanatından ziyade İran'ın bir kolu ve denildiği gibi Arap Sanatıdır gibi geliyor bana. Bir Türk Sanatından bahsedilebilir mi? Türklerin geleneklerine, dinlerine uyan sanat veya sanatları benimsemelerinden daha doğal bir şey olamaz. Ama yerel bir sanatın babaları olduğunu söylemek, kanımca ispatlanması zordur. Gerçekten de, Parvillée'nin sunduğu tüm örneklerde Arap ve İran sanatına rastlamak mümkün, belki biraz Hint sanatından esinlenmeler de vardır ama Türk Sanatı denilebilir mi?” demektedir (Viollet-le-Duc, 1874:1-2).

Viollet-le-Duc'ün bu görüşü şüphesiz dönemin ‘İslam Sanatı’, ‘Türk Sanatı’ tanımlarının yapılmasında etkin olmuş olmalıdır. Tezin üçüncü bölümünde bu etki ve Viollet-le-Duc'ün bu görüşlerine karşı Celal Esad Arseven'in bu tanımları nasıl ele almış olduğu anlatılacaktır.

Viollet-le-Duc bilindiği kadarıyla Osmanlı İmparatorluğu'na hiç gelmemiştir. 18 Aralık 1853 tarihli bir mektubunda dört adam ve bir onbaşı ile Ayasofya'nın rölövesini çıkarmaya gitmek için ümitsiz olmadığını ve bunu yapmayı çok istediğini belirtmektedir.¹⁰² Ancak, Viollet-le-Duc'ün İstanbul'a geldiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Bunun yanı sıra, Viollet-le-Duc'ün hazırlamış olduğu bir kitapta kendi imzası ile yayınlanmış olan Ayasofya'ya ait çizimlerin bulunması ilgi çekicidir. Bahsettiğimiz *La Décoration: Appliquée Aux Édifices (Yapılara Uygulanan Süsleme)* isimli bu kitap Viollet-le-Duc'ün *l'Art (Sanat)* dergisinde Mısır, Yunan, Roma, Bizans ve Orta Çağ

¹⁰²M. Vitet'nin Fransa'daki Bizans Mimarlığı'nı konu alan yazısına cevap olarak Viollet-le-Duc'ün Bizans mimarlığına ilişkin düşüncelerini anlattığı bu mektup için bakınız Viollet-le-Duc, *Lettres Inédites De Viollet-le-Duc Recueillies Et Annotées Par Son Fils*, Paris, 1902.

mimarlığının yapı, mekan, heykel ve resim yapma kültürlerinin birbirlerinden ayrılan ve birbirlerine benzeyen yönlerini tartıştığı seri halinde yayınlanmış olan makalelerinin bir derlemesi olarak basılmıştır.¹⁰³ Kitabın içinde Ayasofya'nın cephe, iç mekan görünüşü ve sütun başlığına ilişkin 3 adet çizim bulunmaktadır (Resim 51-53).¹⁰⁴ Bu çizimler kendi özgün çizimlerinde olduğu gibi kendi imzası ile yayınlanmıştır. Viollet-le-Duc'un Ayasofya'nın cephe çizimlerini yaparken bugün İtalya'da bulunan dört adet bronz at heykelini¹⁰⁵ de cepheye yerleştirerek bir tamamlama yapmış olduğu görülmektedir (Resim 52). Viollet-le-Duc metinde, diğer doğu ülkelerine ait mimari çizimlerine ilişkin çeşitli mimarlara referans vermesine rağmen Ayasofya çizimleri için hiç bir referans vermemektedir. Bu durum "Ayasofya çizimlerini Viollet-le-Duc mü yaptı? Eğer öyleyse İstanbul'a gelmiş olmalı, ne zaman geldi?" sorularını akla getirmektedir.¹⁰⁶

Viollet-le-Duc çok istemesine rağmen işlerinin yoğunluğu nedeniyle Rusya'ya gidememiştir ancak daha önce bahsettiğimiz Rus Sanatına yönelik hazırladığı kitapta bulunan çizimleri, daha önce anlattığımız üzere öyle görülmüyorki çeşitli belgelerden hazırlamıştır. Bu çizimlerinde de kendi imzasının bulunduğu tespit edilmiştir. Benzer bir şekilde Ayasofya çizimlerinin de fotoğraflardan yararlanılarak yapılmış olabileceği düşünülerek 1870'lerin son yıllarında yayınlamış olduğu bu çizimler, Fossati'nin ve dönemin diğer mimarlarının Ayasofya çizimleri ile karşılaştırmıştır. Aynı çizim bulunamamıştır ancak yine de fotoğraflardan çizilmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır.¹⁰⁷

¹⁰³ E.E. Viollet-Le-Duc, *La Décoration: Appliquée Aux Édifices*, Paris, 3. baskı, 1883 (1. Baskı: 1880).

¹⁰⁴ *Dictionnaire*'de Ayasofya'nın sadece planı bulunmaktadır.

¹⁰⁵ Bu heykeller Latin istilaları sırasında Venedik'e taşınmıştır, halen yerleştirildikleri San Marco Katedrali'nin giriş cephesinde bulunmaktadır.

¹⁰⁶ Mısır'da Menephtehum Tapınağı ve Khorsabad Sarayı'ndan bahsederken V.Place'a, İsfahan'da Sultan Hüseyin Camisi ve Kahire'de Hasan Camisi'nden bahsederken Pascal Coste'un "İran'daki Modern Anıtlar" kitabına Suriye'deki yapılardan bahsederken M. De Vogué ve M. Duthoit'ya, referans vererek kendi imzasını taşıyan mimari çizimler ile anlatmıştır.

¹⁰⁷ Melbourne Üniversitesi Gotik ve neo-Gotik dönem mimarlığı üzerine uzman olan mimarlık tarihi hocalarından Prof. Miles Davis, kendisiyle Eylül 2006'da yapılan görüşmede, bu çizimlerin bir fotoğraf ya da bir resimden kopyalanmış çizimler olabileceğini belirtmiştir. Prof. Davis'e göre, o dönemde birçok araştırmacının Ayasofya'nın fotoğrafını çekmiş veya resimini yapmış olduğu için Viollet-le-Duc'un bunlardan hangisini kullanmış olabileceğinin tespit edilmesi de mümkün olmayacaktır.

II.3.3.3. Mimarlık Eğitimi Üzerine Yayınları

Viollet-le-Duc'ün mimarlık eğitimi üzerine yayınları iki ana konu çerçevesinde ele alınabilir; *Ecole des Beaux-Art*'ın mimarlık eğitimini eleştirdiği yayınlar ve mimarlık eğitimi verdiği yayınlar. Bu bağlamda, mimarlık eğitimi üzerine yayınlarını kısaca tanıtacağımız bu bölümde, öncelikle Viollet-le-Duc'ün mimarlık okullarındaki etkinliklerine değinmek yararlı olacaktır.

Viollet-le-Duc, 1834'den 1851'e kadar, *Ecole Gratuite de Dessin*'de süsleme ve kompozisyon hocası olarak tasarım dersleri vermiştir (Packard 1989: 253).¹⁰⁸ Viollet-le-Duc'ün düşüncelerini benimsediği ve çok saygı duyduğu Henri Labrouste 1856'da *Ecoles des Beaux-Arts*'daki atölyesini kapatınca, Labrouste'un öğrencileri Anatole de Baudot'nun önderliğinde Viollet-le-Duc'den atölye açmasını talep etmişlerdir. Bunun üzerine, Viollet-le-Duc de 15 Ocak 1857'de *Ecoles des Beaux-Arts*'da bir atölye kurmuştur. Birkaç ay sonra kapanan bu atölyede Viollet-le-Duc atölye dışından isteyenlerin de katılabileceği bir ders açmış ve bu dersler *Encyclopédie D'Architecture*'de yedi bölüm halinde yayınlamıştır. Her ders yapıldıktan sonra birer kitap yayınlanmıştır (Pevsner 1972:207).¹⁰⁹

Viollet-le-Duc, 1855 yılından itibaren dönemin çeşitli süreli yayınlarında, daha küçük yaşta eğitimini reddettiği, *École Des Beaux-Arts*'da verilen mimarlık eğitimini eleştiren yazılar yazmıştır.¹¹⁰ Okulun, çağdaş mimarlıkta neo-Klasik mimarlığın biçimsel

¹⁰⁸ 19. yüzyılda desen ve tasarım çalışmalarının kapsamı bugünkünden farklıdır. Bu kelimelerin 19. yüzyılda ne ifade ettiği üzerine yaptığı araştırmada Richard Moore, *desin* teriminin günümüzde kullanılan tasarım kelimesine tam olarak karşılık bulmadığını aslında cisimlerin ana konturlarının çizilmesi ile elde edilen perspektiften bağımsız geometrik bir aktarım olduğunu söylemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Richard A. Moore, "Academic "Design" Theory in France after the Reorganization of 1863", *The Journal of the Society of Architectural Historians*, vol. 36, No.3, 1977:145-174

¹⁰⁹ Viollet-le-Duc 1. derste mimarlığın heykel ve resim sanatıyla ilgisi, bu sanatların genel gelişim tarihini, 2. derste batı uygarlığının mimarlık tarihini, 3. derste antik dönemden 19. yüzyıla kadar inşaat tekniklerini, 4. derste Ortaçağ'dan Rönesans'a kadar Roma'da ve Fransa'da mimarlık, 5. derste kamu ve özel inşaatların yönetimi, 6. derste yapıların korunması ve 7. derste bayramlar ve kamuya açık törenlerde yapıların iç dekorasyonu konularını anlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Enseignement de l'Architecture: Un Nouveau Professeur (*Mimarlık Eğitimi: Yeni Bir Profesör*)", *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Septième, 1857, No 1: 1-3.

¹¹⁰ 1856'da dönemin Fransa Devlet Bakanı yazdığı bir mektupta Viollet-le-Duc'ün mimarların yeniden organize edilmesi ve güzel sanatlar eğitiminin yeniden düzenlenmesi yönündeki başlattığı tartışmaları desteklediğini ve bu konularda acil olarak yenileme yapılması gerektiğini düşündüğünü belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Encyclopédie D'Architecture*, Tome Septième, No:1, 1856: 3-4.

özelliklerinin tekrarlanmasına yönelik öğretiler vermesi nedeniyle Fransa'nın kendi topraklarındaki mimari mirası unutup, mimari kimliğini kaybetmiş olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, 'Fransa'nın ulusal mimarlığına tekrar kavuşması için *Ecole des Beaux Art*'ın eğitim sistemi değişmelidir' düşüncesini savunmuştur.¹¹¹

Viollet-le-Duc'e göre toplumların kendi ülkelerine ve yaşadıkları zamana uygun bir mimarlığa ihtiyaçları vardır. *École Des Beaux-Arts*'da ise öğrencilere bu anlamda mimarlık öğretilmemektedir. Öğrenciler neyi neden yaptıklarını bile sorgulama bilincinden yoksun, Klasik dönem anıtlarına yönelik arkeolojik çalışmalar yapmakta ve ve çizimlerle onların kopyalarını üretmektedirler. Oysa Viollet-le-Duc'e göre, mimarlık eğitiminde öğrencinin tartışma, mantıklı çözümler üretme ve sorumluluk alma bilincinin geliştirilmesi, mimari pratik yapmasını sağlamak gereklidir (Viollet-le-Duc, 1987:385-388). Mimar öncelikle geçmişin önemli eserlerini analiz etmeyi, daha sonra kendi sentezini yapmayı öğrenmeli; ihtiyaca uygun bir mimari biçimlenmeyi kendi döneminin yapım malzemelerini kullanarak yapmalıdır (Summerson 1963:141).¹¹²

Viollet-le-Duc Roma'daki okula eğitim görmek için giden öğrencilerin iki yıl boyunca Roma'da kalmalarını da eleştirmektedir. Öğrencilerin, tek bir ülkenin mimarlığından ilham almalarını doğru bulmamaktadır. Öğrencilerin Roma'da buldukları süre içinde Yunanistan, İstanbul, Kudüs, İspanya ve Afrika'ya mimari araştırma gezileri yapmalarının kişisel yeteneklerini geliştireceğini savunmuştur. Bu görüşlerini Güzel Sanatlar Akademisi Daimi Sekreteri M.Beulé'ye yazdığı mektubunda açıkça dile getirmiştir.¹¹³

¹¹¹ *École Des Beaux-Arts*'da Antik Yunan ve Roma mimarlığı oran ve düzenlerinin en iyi şekilde taklit edilmesine yönelik verilen derslerin dışında, aylık tasarım yarışmaları düzenlenmekte, böylelikle öğrencilere "Büyük Roma Ödülü" kazanmalarına yönelik deneyim ve bilgi kazandırılmaya çalışılmaktadır. Bu ödüle yönelik tasarımlar ise Güzel Sanatlar Okulu'nun neo-Klasik akımına bağlılığının sembolü olarak değerlendirilmektedir (Levine 1982:67-68). Akademi kendi öğretisini 1858 yılından itibaren *Dictionnaire des Beaux-Arts* (Güzel Sanatlar Sözlüğü) adlı sözlükle de yayınlamaya başlamıştır (Arseven, 1998: 27-28).

¹¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Viollet-le-Duc, "Mon Cher Confrère: la Réforme de l'Enseignement Officiel de l'Architecture (*Sevgili Meslektaşım: Mimarlığın Eğitimi Üzerine Resmi Reform*)", *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Sixième, 1856, No 1: 4-11. (20 Aralık 1855 tarihli mektup).

¹¹³ Viollet-le-Duc, "Décret du 13 Novembre 1863: Réponse à M. Beulé Secrétaire perpétuel de l'Académie des Beaux-Arts (1) (13 Kasım 1863 Kararnamesi: Güzel Sanatlar Akademisi daimi sekreteri M.Beulé'ye Cevap)" *Encyclopédie D'Architecture, Deuxieme Série: Gazette des Architects et Du Batiment*, Paris, 1863, No 16: 213.

Kamu oyununda yarattığı tartışmalar sonucu, Ortaçağ mimarlığına beğenisi ve ilgisi olan III.Napoleon Viollet-le-Duc'ü desteklemiş ve 13 Kasım 1963'de *Ecole des Beaux Arts*'da yeni bir düzenleme yapmıştır. Bu yenileme çerçevesinde Viollet-le-Duc okulun "Sanat ve Estetik Tarihi" hocası olarak ders vermiştir.¹¹⁴ Yukarıda da değinildiği gibi, Viollet-le-Duc'ün mimarlık anlayışı o dönemde hem Fransa'da hem de dünyada etkin olan *Ecole des Beaux-Arts*'ın mimarlık anlayışından farklıdır. Nitekim, Viollet-le-Duc *Ecole des Beaux-Arts*'da, kabul gören mimarlık eğitim metotlarını tehdit eden görüşleri nedeniyle verdiği ilk dersten itibaren, öğrenciler tarafından özellikle ressam Jean Auguste Dominique Ingres (1780-1867) ve öğrencileri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. 18 Mart 1864'de okuldaki son dersini verdikten sonra akademiden ayrılan Viollet-le-Duc okulun Başkanı M. Coumont'a yazdığı mektupta da okulun eğitim anlayışının yenilenmesi gerektiğine ilişkin düşüncelerini belirtmiştir (Viollet-le-Duc, 1902: 48-50).¹¹⁵

Dönemin süreli yayınlarında bu konuda pek çok yazısı çıkan Viollet-le-Duc bunlarla yetinmemiş, 1864'de mimarlık eğitimine ilişkin kuramları ve *École Des Beaux-Arts*'da yönelik eleştirileri konusunda üç kitabı yayınlanmıştır. *Réponse à M.Vitet, à Propos de l'Enseignement des Arts du Dessin* (M. Vitet'ye Cevap: Resim Sanatı Eğitimi Üzerine), *Intervention de l'Etat dans l'Enseignement des Beaux-Arts* (Güzel Sanatlar Eğitiminde Devletin Müdahalesi) ve *Ce que Réclame au XIX Siècle l'Enseignement des Beaux-Arts* (19. Yüzyılda Güzel Sanatlar Eğitimi Üzerine) başlıklı eserinde yukarıda bahsedilen düşüncelerini yinelemiştir.

1865'de ise Prosper Mérimée ile birlikte *Ecole Centrale d'Architecture* (Mimarlık Merkezi Okulu) adında yeni bir okul kurmuştur (Van Zanten, 1994: 63).¹¹⁶ 2 Mayıs 1865'de *Société de l'Ecole Centrale d'Architecture* adı altında kurulan okulun eğitim ve

¹¹⁴ *Encyclopédie D'Architecture, Deuxieme Série: Gazette des Architects et Du Batiment*, Paris, 1863, No 16: 222.

¹¹⁵ Jean-Jacques Aillagon, Viollet-le-Duc'ün 1963'de *Entrentiens* kitabının yayınlanmasına kadar *École Des Beaux-Arts*'da reform yapılması yolunda çeşitli makaleler yazdığını ve ölümüne kadar da bu düşüncüyü geliştirdiğini belirtmektedir (Foucart ve Diğerleri, 1980: 396).

¹¹⁶ Adı daha sonra *l'Ecole Spéciale d'Architecture* olarak değişen okul 1930'a kadar eğitim vermiştir. Okulun öğrencilerinin 1865'de %30'unu, 1925'de %50'sinin yabancı uyruklu olduğu belirtilmekte, Fransa dışındaki ülkelerin mimarlık eğitiminde etkisinin büyük olduğu belirtilmektedir. Bahsedilen okulla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Barry Bergdoll, "Une Entreprise d'Idée: l'Ecole Spéciale d'Architecture, 1865-1930, *The Burlington Magazine*, vol 138, No 1117, April:259.

öğretim programına yönelik kurul kararlarından başkanlığı Viollet-le-Duc'ün ve MM. Emile de Girardin'in yaptığı anlaşılmaktadır. Ecole des Beaux-Art'dan farklı olarak okulun sadece antik dönem değil, mimarlık tarihinin tüm dönemlerine ilişkin eğitim verdiği; Ecoles des Beaux-Arts'daki eğitimden farklı olarak yeni yapı malzemesi olan demirin yeni yapıların yapım sisteminde kullanımına da değinen daha yoğun bir strüktür dersinin verildiği anlaşılmaktadır.¹¹⁷

4 Subat 1867'de Sorbonne'da bir konferans veren Viollet-le-Duc mimarlığa ve mimarlık eğitimine ilişkin görüşlerini anlatmıştır.¹¹⁸ 1872 yılında yayınlanan ünlü eseri *Entretiens*'ın ikinci cildinin ondördüncü bölümünde de mimarlık eğitimine ilişkin bu eleştiri ve görüşlerini yineleyerek; akademiyi, *Ecoles des Beaux-Art*'ın eğitim anlayış ve yöntemini, Fransa'daki merkezi yönetim sisteminin bu konudaki payını eleştirmiş, mimarlık eğitiminin nasıl olması gerektiğini anlatmıştır.¹¹⁹

İlk cildi 1868'de, ikinci cildi 1872'de yayınlanan söz konusu eser *Entretiens de Viollet-le-Duc*'ün mimarlık eğitimi anlayışı ayrıntılı olarak yer alır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Viollet-le-Duc bu kitabında okuyuculara 20 dersde mimarlık eğitimi vermiştir. Ona göre mimarlık eğitimi klasik mimarlık eğitimi veren *Ecoles des Beaux-Arts*'ın mimarlık anlayışında değil, mimarlık tarihini ve çağdaş yapım sistemlerini anlatan çağdaş mimarlığa yönelik tasarım dersleri veren bir eğitim programını benimsemelidir. Eser, yayınlandığı tarihlere bakılırsa, *Ecoles des Beaux-Arts*'ın mimarlık eğitimi eleştirdiği ilk cildi Viollet-le-Duc'ün 1864'den sonraki çalışmalarını içermektedir. Çağdaş mimarlığa ilişkin tasarım ve yapım sistemi yaklaşımlarını anlattığı ikinci kitabı ise 1870-1871 yılları arasında savaş olması nedeniyle ancak 1872'de yayınlama imkanı bulmuş olmalıdır.

Döneminin mimarlık ortamına *Entretiens* isimli kuramsal kitabıyla öğretilerini sunan Viollet-le-Duc bu tarihten sonra genç nesile hitaben 5 hikaye kitabı yazmıştır. Bunlar sırasıyla; 1873'de *Histoire d'une Maison* (Bir Evin Tarihi), 1874'de *Histoire d'une*

¹¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Viollet-le-Duc, *Lectures on Architecture*, 1987:140-169

¹¹⁸ Viollet-le-Duc, "De l'Architecture Dans Ses Rapports Avec l'Histoire: Conférence A La Sorbonne du 4 Février 1867. (4 Subat 1867'de Sorbonne'daki Konferans: Mimarlığa İlişkin Raporlar)", *Encyclopédie D'Architecture, Deuxieme Série: Gazette des Architects et Du Batiment*, Paris, 1866, No 23: 353-364

¹¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Viollet-le-Duc, *Lectures on Architecture*, 1987: 140-169.

Forteresse (Bir Kalenin Tarihi), 1875’de *Histoire de l’Habitation Humaine* (İnsan Yerleşimleri Tarihi), 1877’de *Histoire d’un Hôtel de Ville et d’une Cathédrale* (Bir Belediye Sarayı ve Bir Katedralin Tarihi), 1879’da *Histoire d’un Dessinateur : Comment on Apprend à Dessiner* (Bir Ressamın Hikayesi: Resim Çizmek Nasıl Öğrenilir)’dir. Bu kitaplarıyla okuyucuların mimarlığa bakışını yönlendirmeye çalışmakta, topluma yönelik mimarlık eğitimi vermektedir. Mimarlık üzerine düşüncelerini tarihsel bir yaklaşımla sunduğu *Entretiens*’den farklı olarak bu hikayelerinde Viollet-le-Duc evrensel bir yaklaşımla mimarlığı anlatmaktadır. (Viollet-le-Duc 1980: 17, Bressani 1989:329).¹²⁰

Histoire d’une Maison isimli hikayede, Paul de Gandelau isimli bir okul öğrencisi Fransa-Prusya savaşı nedeniyle okullar tatil olunca; eşinden ayrılan kız kardeşi için bir ev tasarlar. Ev, kırsal bir yerleşimdeki aile malikanesi içinde inşa edilecektir. Paul, mimar olan kuzeni Eugene ile birlikte evi tasarlar ve yapımına yardım eder. Hikaye hem mimari tasarım sürecini hem de yapım aşamalarını anlatmaktadır.

Histoire de l’Habitation Humaine isimli hikayede, *Doxius* ve *Epergos* adında iki kahraman, Orta Asya, Mısır, Roma, Suriye, Hindistan, Uzak Doğu ve İskandinavya ülkelerine seyahat etmekte ve gördükleri yerlerin konut mimarisi üzerine tartışmaktadırlar. *Doxius* tutucu ve değişime karşı olan bir karakter iken, *Epergos* ise gelişimi ve değişimi destekleyen bir karakterdir. Kitap, Viollet-le-Duc’ün Fransa dışındaki ülkeleri gezmeye olan düşkünlüğünü de yansıtmakta, ve yerel konut mimarisinin değerini anlatmaktadır. 27 bölümden oluşan kitapta dokuzuncu bölümde teokrasi toplumu Mısır uygarlığı, 18. bölümde Roma İmparatorluğu ve 27. bölümde Rönesans dönemi Fransız krallığı anlatılmakta; bu tarihsel süreç içinde taş yığma yapıdan ahşap iskelet sisteme geçiş gözler önüne serilmektedir.¹²¹

¹²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. F. Hearn, *The Architectural Theory of Viollet-le-Duc: Readings And Commentary*, Cambridge: Massachusetts Institute of Technology (MIT) Press, 1995.

¹²¹ Viollet-le-Duc’e göre, insanlar ve doğa çizgisel bir gelişim göstermektedir. İnsanlar, doğa ile mücadele ettikleri ölçüde doğayı ve kendilerini geliştirmektedirler. Bu bağlamdaki gelişimi Viollet-le-Duc kısaca şu şekilde anlatmaktadır: Antik Mısır uygarlığında Geometri sanatı keşfedilmiş; Antik Yunan uygarlığında sanat özgürleş; Roma İmparatorluğu’nda ise sanat devlet yönetimi altına alınmıştır. Bu kitapla ilgili ayrıntılı anlatımlar için bkz. Martin Bressani, “Notes On The Viollet-le-Duc’s Philosophy Of History: Dialectics And Technology”, *Journal Of The Society Of Architectural Historians*, 48, December 1989 (4/1989): 327-350.

Nasıl çizim yapılacağını anlattığı *Histoire d'un Dessinateur* isimli hikayede, bir bahçıvanın 11 yaşındaki oğlu küçük Jean'ın görsel analiz yeteneği bir yapım ustası olan M. Majorin'i etkiler ve Majorin çocuğun eğitimini üstlenir. Majorin çocuğa sırasıyla basit geometriyi, doğadaki çiçekleri resmetmeyi, perspektif çizimi yapmayı, çizimde gölgelendirme metodunu, trigonometri, anatomi ve jeoloji bilgisi öğretir. Hikayesinde bu öğrenim sürecini anlatan Viollet-le-Duc, kendisinin çizim yapmayı nasıl kendi kendine öğrendiğini de açıklamaktadır. Viollet-leDuc'e göre nasıl çizim yapılacağını öğrenmek beyni en çok geliştiren yöntemdir, bilgiye ulaşmanın yolu ise nasıl göreceğini bilmekle başlamaktadır. Kitabın sonunda Jean, öğrendiklerini öğretmek için bir okul açmayı düşünmektedir (Durant, 1980: 30-33).

II.3.3.4. Mimari Restorasyon Üzerine Yayınları

Fransız ihtilalinde yıkılan anıtların onarılması zorunluluğu ve ortaçağ yapılarının restorasyonu için kurulan Fransız Tarihi Anıtlar Komisyonunda Prosper Mérimée ile çalışan Viollet-le-Duc, mimarlık etkinlikleri bölümünde genel bir çerçeve ile bahsettiğimiz gibi Fransa'da restorasyon işlerinin öncüsü olmuş; birçok ortaçağ yapısı onun önderliğinde belgelenmiş ve restore edilmiştir (Pevsner 1972:194) (Ek: 1).¹²²

Viollet-le-Duc'e göre restorasyon,

“Restorasyon kelimesi de restorasyon yapmak da moderndir. Bir yapıyı restore etmek demek, onu korumak, onarmak, veya yeniden yapmak değil, belirli bir zamanda hiç varolmadığı şekliyle tam bitmiş bir yapı haline getirmek demektir” (Erder 1972: 19, Viollet-le-Duc 1990:195).

Viollet-le-Duc'ün mimari etkinliklerini anlattığımız bölümde Viollet-le-Duc'ün mimari uygulamalarındaki restorasyon anlayışını çeşitli örneklerle sunmaya çalışmıştık. Bu örneklerde görüldüğü üzere Viollet-le-Duc yukarıdaki restorasyon tanımını uygulamıştır. Restorasyonunu yaptığı yapılarda sadece harap kısımları onarmakla kalmayıp, yapıların restitüsyonuna ilişkin yaptığı araştırmalar doğrultusunda; geç dönem eklerini kaldırarak kendi tasarımları ile yapıları bir üslubun mimari özelliğine

¹²² Viollet-le-Duc, Pierrefond Şatosu kadar büyük bir şato olan Bonaguil Şatosu'nu, yıkılmaktan kurtarmak için satın almış ve devlete vermiştir. Bu örnek onun hem ortaçağ yapılarına hem de bu yapıları korumaya yönelik sevgisini ve ciddiyetini açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Viollet-le-Duc 1980:16).

göre tamamlamıştır (Erder 1972: 13). Viollet-le-Duc'ün bu tamamlamaları, yapılarda üslup birliği sağlamakta, öte yandan Viollet-le-Duc'ün, mimari restorasyonu yapının mimari yaratıcılıkla hayali bir şekilde yeniden inşa edilmesi olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu bölümde ise Viollet-le-Duc'ün mimari restorasyona ilişkin yazdığı yayınların sunulması ve mimari restorasyon anlayışının belirginleştirilmesi amaçlanmaktadır.

Bugün de mimari restorasyon tarihinin ilk kuramcısı olarak kabul edilen Viollet-le-Duc, restorasyon üzerine görüşlerini anlattığı ayrı bir kitap yazmamış ancak bu konudaki görüşlerini *Dictionnaire* adlı eserinde “restorasyon” başlıklı madde altında geniş kapsamlı olarak anlatmıştır. Bunun dışında restorasyon çalışmalarıyla ilgili 50 rapor yazdığı tespit edilmiştir. Paris Notre-Dame Katedrali, Pierrefonds Şatosu, Coucy Şatosu, Carcassonne Surları çalışmalarını ise kitap olarak yayınlamıştır (Ek:2).

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü bünyesinde ülkemizin ilk Restorasyon Bölümünü kurmuş olan arkeolog Cevat Erder, 1972'de yayınlanan *Restorasyon: Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc* isimli kitabında Viollet-le-Duc'ün söz konusu eserindeki “restorasyon” maddesini de Türkçeye çevirmiştir. Bu restorasyon maddesinde Viollet-le-Duc, bir yapının restorasyonun yapılması için nelere dikkat edileceğini; restorasyon uzmanının hangi özelliklere sahip olması gerektiğini ve restorasyona ilişkin belirlediği kriterleri anlatmıştır.

Viollet-le-Duc, bir restorasyon uzmanının hem tecrübeli ve becerikli bir mimar, hem de titiz bir arkeolog olması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca, her kentin mimarlığının coğrafi özelliklere uygun, kendine özgü bir üslup ve mimari prensiplerle biçimlenmesi nedeniyle, mimarın mimarlık tarihini iyi bilmesi gerektiğini söylemiştir (Erder 1972:39-40).

Bu özelliklere sahip olan mimarın, yapının restorasyonuna başlamadan önce biçimini, strüktürünü, üslubunu, anatomisini, analiz etmesi; her izi değerlendirerek yapının mimari elemanlarını tarihlendirmesi, düşmüş olan parçaların özgün yerlerini tespit etmesi ve yapıyı mimari özelliklerini anlatan rapor, çizim ve fotoğraflarla belgelenmesi

gerektiğini belirtmiştir Ortaçağ yapılarının strüktürünün de antik Roma dönemi yapılarından farklı olarak, her parçanın birbirine yaptığı kuvvetlerin dengesine dayanan bir strüktürle inşa edildiğini, bu nedenle yapılan müdahalelerin yapıya zarar vermemesi için mimarın yapının strüktürel dilini iyi anlaması gerektiğini vurgulamıştır. Mimarın bu analizleri sırasında yapının problemlerini de belirlemesi ve bu problemlere ilişkin birden fazla çözüm üretmesi gerektiğini, böylelikle karşılaşılabileceği en kötü durumlarda soğukkanlılıkla ne yapacağını bilecek durumda olacağını anlatmaktadır (Erder 1972: 47-50).

Viollet-le-Duc'e göre her yapı yapıldığı dönemin üslup özelliklerine uygun olarak onarılmalı ve tamamlanmalıdır. Ona göre ekler belli bir dönemi ifade ediyorsa ve sağlamsa kaldırılmamalıdır. Ancak daha sonra yapılan ekler ve müdahalelerin ilk dönemden farkını ortaya koyan izler korunmalı ve hatta belirginleştirilmelidir. Eğer geç dönem ekleri harabe durumunda ise yada yapıldığı dönemin karakterini yansıtan özellikler sunmuyorsa, bu ekler kaldırılmalı ve yapı ilk yapıldığı dönemdeki haline göre restore edilmelidir. Ancak bunun için mimarın kendini o yapıyı yapan mimarın yerine koyarak düşünmesi ve o mimarın aynı durumda nasıl davranacağını anlayarak yapıyı tamamlaması gerekmektedir. Böylelikle yapı yaşadığından daha uzun süre gelecek nesillere aktarılabilir (Erder 1972: 45-46).

Bir yapıyı korumanın en iyi yolunun ona bir işlev kazandırmak olduğunu belirten Viollet-le-Duc, restorasyon uzmanının kendini o yapıyı yapan mimarın yerine koyarak, aynı programı onun nasıl çözeceğini düşünerek, içinde bulunduğu dönemin de olanaklarını kullanarak güzel bir çözüm üretebileceğini; çağın teknolojisinin ve yeni malzemelerin de bu anlamda geniş olanaklar sağlayacağını anlatmaktadır (Erder 1972: 56-57).

Viollet-le-Duc restorasyon maddesi altında yaşadığı döneme ilişkin düşüncelerini şöyle anlatmıştır;

“...tarihi devirlerin başlangıcından buyana sadece bizim devrimiz, geçmişe karşı alışılmadık bir tavır takınmıştır. Adım adım ileriye yönelişi ve gelişmeleri, insanlığın değişimini takip ederek maziye çözümlenmek, mukayese etmek, sınıflandırmak onun gerçek tarihini ortaya koymak istemiştir.”(Erder 1972: 23).

Fransız yönetimindeki merkezîyetçi tutumun sonucu olarak Paris ve birkaç merkezde hakim olan mimari bilgi, metod ve teknolojik yeniliklerin ülkenin diğer kentlerine ulaşmadığından bahseden Viollet-le-Duc; *Ecole des Beaus Arts*'da ve Roma'daki Fransız Akademisinde eğitim gören mimarların ise sadece antik yapı eğitimi aldıkları için ortaçağ yapılarını restore edemeyeceklerini, daha da önemlisi hemen hemen hepsinin Paris'ten ve diğer birkaç merkezden dışarı çıkmadığını, bu nedenle Fransa'nın diğer kentlerindeki mimar ihtiyacını karşılayamadıklarını belirtmiştir (Erder 1972: 51-53).

Viollet-le-Duc'ün restorasyon etkinlikleri, kimi uzmanlar tarafından ortaçağ yapılarının günümüze kadar korunmasını sağladığı için olumlu yönde eleştirilirken; kimi uzmanlar tarafından da yapıların özgün niteliklerini korumayıp kendi tasarımları ile tamamladığı için olumsuz eleştirilmiştir. Örneğin, Ocak 1978'de Tarihi Anıtlar Yüksek Komisyonu'nda Toulouse kentindeki St Sernin Katedrali ile St Raymond'un Koleji incelenmiş ve Viollet-le-Duc'ün yapmış olduğu ekler hem yapı hem de insanlar için tehlikeli bulunarak kaldırılmıştır. Katedral, Viollet-le-Duc'ün restorasyona başlamadan önce yapmış olduğu rölövelere uygun olarak 1860 öncesi durumuna getirilmiştir (Togay 1980: 109-110, 153).

Viollet-le-Duc'ün restorasyon çalışmalarında restorasyona ilişkin kendi görüşlerini uygulamamış olduğu bir çok araştırmacı tarafından belirtmektedir (Pevsner 1972:213). K.Murphy, Viollet-le-Duc'ün restorasyon üzerine düşünceleri ile restorasyon uygulamalarının ayrı tutulması gerektiğini, yukarıda bahsedilen restorasyon maddesini (1868-1874); Vézelay'daki Katedral, Paris Notre-Dame Katedrali, Pierrefonds Şatosu, ve St. Denis'deki restorasyonlarından çok sonra yazmış olduğunu belirtmiş ve onun restorasyon düşüncelerinin yaptığı restorasyon çalışmaları sayesinde olgunlaşmış olduğundan söz etmiştir (Murphy 2000: 13).

III. VIOLLET-LE-DUC'ÜN MİMARLIK DÜŞÜNCELERİNİN DÜNYA MİMARLIĞINA ETKİLERİ

Viollet-le-Duc, sadece Fransa'da ortaçağ ile ilgilenen ilk mimar ve ilk restorasyon uzmanı olarak tanınmamış, onun 19. yüzyılın başında romantik akımın, akılcı mimarlığın ve eleştiri çağına geçiş döneminin öncüsü olduğu da belirtilmiştir (Erder 1972: 5-6). Bu nedenle, Viollet-le-Duc'ün hem kendi ülkesinin mimarlığındaki hem de dünya mimarlığındaki önemli rolünün belirginleşmesini amaçlayan tezimizin bu bölümünde Viollet-le-Duc'ün önce Fransa mimarlığına etkileri ayrı olarak ele alınmakta, daha sonra sırasıyla Avrupa mimarlığına, Rus mimarlığına, Amerika Birleşik Devletleri'nin mimarlığına ve Osmanlı mimarlığına etkilerinden kısaca bahsedilmektedir.

III.1.FRANSA MİMARLIĞINA ETKİLERİ

Viollet-le-Duc mimar, mühendis, restorasyon uzmanı, sanat tarihçisi, eğitimci, yazar, jeolog, etnoğraf, dekoratör ve eleştirmen¹²³ olarak yayınlarının pek çok dile çevilmesiyle Amerika'da, Almanya'da, Belçika'da, Hollanda'da ve İngiltere'de neo-Gotik mimari öncülerini etkilemiştir. Nitekim, İngiltere'de neo-Gotik mimarlığın öncüsü kabul edilen John Ruskin (1819-1900)¹²⁴ Viollet-le-Duc'ün *Dictionnaire* adlı eseri için “bu kitabı benim yazmam gerekirdi” demiştir (Summerson 1963:183).¹²⁵

19. yüzyılda Gotik mimarlık üzerine yapılan çalışmalar içerisinde Fransa'da Viollet-le-Duc'ün, İngiltere'de ise John Ruskin (1819-1900) yaptığı çalışmalar öne çıkmaktadır. Mimarlık tarihçisi Günkut Akın'ın da belirttiği gibi, Victor Hugo'nun görüşlerinin etkisi ile, Fransa'da Viollet-le-Duc, İngiltere'de Ruskin sayesinde neo-Gotik üslup

¹²³ (Erder 1972: 3), (Togay 1980: 108)

¹²⁴ Sanat eleştirmeni, yazar ve şair olarak da anılan John Ruskin, İngiltere'de neo-Gotik mimarlığın öncüsüdür. Viollet-le-Duc gibi birçok kitap yazmış olan yazarın *The Seven Lamps of Architecture* (1849) ve üç ciltten oluşan *The Stones of Venice* (1851-1853) adlı kitapları İngiliz neo-Gotik mimarlığı için kaynak kitaplar olarak anılmaktadır. Yazar bu iki kitapta 1275-1380 yılları arasındaki Gotik dönem mimarlığını (bu dönemin Gotiğine verilen çeşitli adlar vardır: ‘decorated’ (süslemeli), ‘flamboyant’, ‘geometric’ (geometrik), ‘middle pointed’, ‘curvilinear’) İngiliz mimarlığının en üstün biçimi olarak kabul ettiğini belirtmiştir.

¹²⁵ Ruskin'in Viollet-le-Duc'ün mimari etkinliklerini takip ettiğine ve beğendiğine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Robin Middleton ve D. Watkin, *Architecture of the Nineteenth Century*, (ilk baskı 1980), Electa Architecture, Milano, 2003: 386-388.

yayılmış; zaman içerisinde neo-Klasik üsluba karşı yürütülen romantik bir savaş niteliği kazanan bu hareket, ulusal mimarlığın doğuşunda da önemli bir rol oynamıştır (Akin, 2003:28).

Viollet-le-Duc'ün 19. yüzyılda Gotik mimarlık üzerine çalışma yapmış olan diğer araştırmacılar arasından sıvrılarak 19. yüzyıl dünya mimarlığına damgasını vuran büyük bir kuramcı olarak kabul edilmesinin nedeni, diğer mimarların Gotik mimarlığa romantik yaklaşımlarından¹²⁶ farklı olarak benimsediği akılcı tutumudur. Pevsner'in Ruskin ve Viollet-le-Duc'ün Gotik mimarlık anlayışlarını sunduğu çalışması bu farkı ortaya koyan bir örnektir. Ruskin Gotik mimarlığın biçimlenişinin iç mekanda sunduğu canlılığa, Viollet-le-Duc ise Gotik mimarlığın strüktürel mantığına hakim olan tasarımcısına hayrandır. Ruskin için Gotik mimarlık zanaatçıların bir tasarımı değil ama süsleme harikası eserleridir. Viollet-le-Duc'e göre ise Gotik katedralleri tasarlayanlar, bağımsız ve yüksek zekalı tasarımcılardır (Pevsner, 1969:18-22).

Viollet-le-Duc'ün Gotik mimarlık üzerine çalışmaları sayesinde eski zanaatler yeniden keşfedilmiş ve yeni teknikler üretilebilmiştir.¹²⁷ Şehirli bir adamın bir köylü çocuğa perspektif, geometri, ölçü gibi bilimleri öğrettiği *Histoire d'un Dessinateur* adlı kitabında güzel sanatlar ile uygulamalı sanatlar arasında ayırım yapmadan sanatçıyı ilk defa bir mimar-mühendis olarak tanımlaması Fransa'da 1882'de Dekoratif Sanatlar Birliği, 1887'de Süsleme Sanatları Okulu'nun kurulmasına esin kaynağı olmuştur.

Viollet-le-Duc'ün Gotik mimarlık üzerine yaptığı çalışmalarının amacı, diğer araştırmacılar gibi bu mimarlığı tekrar eden mimari biçimler üretmek için değil, bu

¹²⁶ Mimarlıkta neo-Gotik uygulamalar romantizmin bir sonucu olarak doğmuştur. Gotik mimarlık Hıristiyanlık ile özdeşleştirildiği ve tüm Avrupa Hıristiyan olduğu için Avrupa'da bir çok mimar Gotik üslubu, Viollet-le-Duc gibi ulusal olduğu için değil, dinsel olduğu için benimsemişlerdir. Örneğin, Pugin'e göre de Gotik mimarlık Hıristiyanlığın ifadesidir ve katolizmin yükseliş ve düşüşüne paralel olarak üslupsal farklılıklar göstermiştir. Pugin, ideal olarak belirlediği ortaçağ toplumunu yeniden diriltilerek ideal bir mimarlığın yaratılacağını savunmuştur.

¹²⁷ Onun çalışmaları sayesinde mimarlar ve inşaat işçileri daha yakın ilişkiler kurmuş, eski malzemelerin ve tekniklerin kullanılması ile duvar işçiliği, dövme demir işçiliği, kurşun kaplama sanatı, doğramacılık, vitray sanatı, duvar boyacılığı yeniden işlerlik kazanmış; yeni malzemelerin kullanılmasıyla da yeni iş sahaları açılmıştır. İhtiyaç duyulan teknolojiye göre, restorasyonu yapılacak yapıların buldukları yerlerde hatta köy ve kasabalarda eski taşocakları yeniden açılmış, yeni atölyeler kurulmuştur (Erder 1972: 50).

mimari mirasın dehasıyla akılcı modern yapılar yapmak olmuştur.¹²⁸ Viollet-le-Duc'ün tarihsel üslupların tekrarlarına dayanan bir mimari anlayışın egemen olduğu 19. yüzyılda mimarlara tarihsel üslupları bir kenara bırakıp bir sanatçı ve mühendis yaklaşımıyla özgür tasarımlar yapmalarını öğütlemesi dünya mimarlığında eşi olmayan bir atılım olarak tanımlanmıştır (Summerson 1963:199). Nitekim, Fransa'da Gotik mimarlık 1848'de uygulanmaya başlayıp, tasarımını F.Ch. Gau'nun yaptığı Sainte-Clotilde Kilisesi 19. yüzyıl Fransız mimarlık uygulamaları için neo-Gotik üslubun uygun olup olmadığı konusunda bir tartışma ortamı yaratmış, 1857'de yapımının tamamlanmasıyla Fransa'daki neo-Gotik mimari uygulamalar son bulmuştur.¹²⁹ Fransa'daki neo-Gotik üslupta tasarlanan mimarlık uygulamalarının İngiltere'deki gibi uzun sürmemesi İngiltere'deki gibi dini bir altyapısının olmamasından kaynaklanmıştır. Viollet-le-Duc'ün yaptığı çalışmalar sayesinde Fransa'daki Gotik hareket İngiltere'dekinden farklı olarak anti-tarihsel ve geleceğe bakan bir yaklaşım geliştirmiştir. Gotik üslup ve Ortaçağ yapıları, neo-Gotik bir mimarlık uygulaması için değil, Fransa'daki modern mimarlığın ihtiyaçlarına uygun bir biçimlenme mantığının kaynağı olarak kullanılmıştır (Boucher-Rivalain, 1998:151).

1895'de tamamlanmış olan *École du Sacré Couer'un* tasarımında Hector Guimard (1867-1942), Viollet-le-Duc'ün *Entretiens* kitabında yer alan "Kapalı Pazar" tasarımını kaynak olarak kullanmıştır (Packard 1989: 255). 19. yüzyılda Fransız Art Nouveau akımının en önde gelen isimlerinden biri olarak kabul edilen Hektor Guimard, dökme demir tasarımlarında ve özellikle ünlü Paris Metro'su girişi tasarımında da Viollet-le-Duc'ün süslemeli strüktürel elemanlarından esinlenmiştir.¹³⁰

¹²⁸ Bir önceki bölümde detaylı bir şekilde anlattığımız St. Gimer Kilisesi tasarımında benimsediği tutum, Viollet-le-Duc'ün çağdaş yapı tasarımındaki akılcı yaklaşımı sunan en iyi örnektir. Çağın ihtiyaçlarına uygun, çağın malzemesini kullanan; tarihsel biçimlenme üsluplarından bağımsız ve ekonomik bir mimari çözümün ürünü olan konut tasarımları ve *Entretiens*'de sunduğu kamu yapılarına ilişkin tasarımları da akılcı modern yapı tasarımlarına örnek teşkil etmektedir.

¹²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Odile Boucher-Rivalain, "Attitudes to Gothic in French Architectural Writings of the 1840s", *Architectural History*, Vol:41, 1998:145-152. Boucher-Rivalain, Fransa'da 1848-1857 yılları arasında Sainte-Clotilde Kilisesi'nin yapım süreci içinde 200'e yakın neo-Gotik kilise inşa edilmiş olduğunu ancak aynı yine aynı süreçte neo-Gotik mimari uygulamanın tartışıldığını ve 1857'den sonra neo-Gotik yapı inşa edilmediğini söylediği makalesinde dönemin mimarlık gazetelerinde çıkan yazılardan izlenebilen bahsettiğimiz tartışmayı da sunmaktadır.

¹³⁰ 1882'de *Ecole Nationale des Arts Décoratifs (Ulusal Dekoratif Sanatlar Okulu)*'de 1885'de *Ecole des Beaux-Art*'da eğitim görmüş, 1891'den itibaren dokuz yıl boyunca *École Nationale des Arts Décoratifs*'de mimarlık hocası olarak çalışmıştır.

Viollet-le-Duc'ün İmparator III. Napolyon tasarladığı Pierrefonds Şatosu mobilyaları ve imparatorluk treninde kullandığı bitkisel motiflerin Art Nouveau'nun habercisi olarak nitelendirildiğinden bahsetmiştik. İşlev ve malzeme kullanımını ön planda tutarak strüktürel çözümlerinde geliştirdiği bu yeni bitkisel tasarımlar, Hektor Guimard ve Antonio Gaudi'nin Art Nouveau üslubunu geliştirmelerinde ilham kaynağı olmuştur (Bercé 1996:597, Elliot 1989:8).

Betonarme yapım sisteminin öncüsü olan Auguste Perret¹³¹ (1874-1954) ise, Viollet-le-Duc'ün akılcı mimarlık düşüncelerini yeni yapım sistemi olan betonarmeye uygulaması ve onun mimarlık düşüncelerine temellenen yeni bir mimari dil geliştirmiş olmasıyla, onun gerçek bir takipçisi olarak nitelendirilmektedir.¹³² Perret, tasarladığı kilise yapılarında betonarme yapım sistemini Gotik biçimlenmeye uygulamıştır. Notre-Dame du Raincy katedrali bu uygulamasına bir örnektir (Resim 54-55). Katedral'in kademeli olarak yükselen kütlesi ve bu dikey yükselişi cephede vurgulayan mimari elemanları, Gotik üslupta inşa edilen kiliselerin göğe kademeli olarak yükselen kütlesini ve bu kütleli strüktürel inceliğini yansıtmaktadır. Gotik kiliselerin, mekanın içerisine bol ışık almak ve aynı zamanda mekanda mistik bir hava yaratmak amacıyla tasarlanan vitraylı pencerelerle kaplı geniş açıklıklarından esinlenen Perret; katedralde benzer bir etkiyi tasarladığı büyük açıklıkları kaplayan ızgara biçimli mimari elemanlarla yakalamaya çalışmıştır. 1905'de inşa edilen betonarme garaj yapısında çelik yapım sistemi kullanarak tasarladığı büyük pencere ise Gotik kiliselerin gül pencerelerini andırmaktadır. Perret, betonarme ve çelik yapım sistemini kullandığı bu uygulamalarıyla klasik mimari düzenlere yeni bir yorum getirmiştir (Summerson 1963:185-186).¹³³

¹³¹ Auguste Perret Belçikada doğmuş, 1891'de *Ecole des Beaux-Art*'da mimarlık eğitimine başlamış ancak okuldan mezun olmamıştır. Perret'nin bahsedilen düşünceleri kendisiyle çalışan öğrencilerinden Le Corbusier'i de etkilemiştir.

¹³² Babasının kütüphanesinde bir kitap ararken şans eseri *Dictionnaire*'i görüp, etkilenen Perret, bu on ciltlik kitabı defalarca okuduğunu ve mimarlığı görmeyi bu kitap sayesinde öğrendiğini belirtmektedir. Bkz Claude Thoin, "La Parole, La Musique et Le Chant Dans L'Architecture Au XIXème Siecle, Les Rapports Entre Viollet-le-Duc et L'Acoustique Architecturale. *Actes Du Colloque International Viollet-le-Duc*, Nouvelles Editions Latines, Paris 1980:108

¹³³ Perret, II.Dünya Savaşı sırasında Almanların hava saldırısında 1944'de yıkılan Le Havre kentini yeniden inşa etmiş, bu ilk betonarme kent, modern konut ve kent mimarlığı için önemli bir örnek olmuş, yapılar da betonarme yapım tekniğinin başyapıtları olarak kabul edilmiştir.

Modern mimarlık kuramının en önemli isimlerinden biri olan Edouard Jeanneret Le Corbusier (1887-1964) gençlik yıllarında (1910-1911) Perret'nin mimarlık ofisinde 1 yıl, Behren'in mimarlık ofisinde ise 5 ay süre ile çalışmıştır. Corbusier'nin de, Viollet-le-Duc gibi, yaşamı boyunca yapı faaliyetleri ve kuramsal kitaplarıyla etkin olması ve mimarlık kuramlarını geliştirerek yenilemesi, onu diğer modern mimarlık kuramcıları arasında öne çıkarmış ve günümüz modern mimarlık kuramında da en önemli isimlerden biri olmasını sağlamıştır. Corbusier'nin Viollet-le-Duc'ün düşüncelerini benimsemiş olan Perret'nin ve Behren'nin yanında çalışmış olması onun da benzer bir mimari yaklaşımı benimsemesinde şüphesiz etkin olmuştur. Corbusier, mimarlık düşüncelerini anlattığı 1922'de yayınlanan *Vers une Architecture (Bir Mimariye Doğru)* adlı kitabında makine estetiği, tasarımda geometrinin önemi, akademik geleneğin eleştirisi ve tarihin akılcı değerlendirilmesi gerektiği yönündeki düşünceleri ile aynı konuları ele almış olan Viollet-le-Duc'ün mimarlık düşüncelerini yinelemekten öteye geçememiştir. Corbusier'ye göre de yapının strüktürü yapının üslubunu belirlemektedir. Bu nedenle makine çağının üslubunda da makine estetiği olmalı görüşünü savunmuştur. Corbusier de Viollet-le-Duc gibi birçok yurtdışı seyahati yapmış ve bu seyahatlerde eskiz defterini yanından ayırmayarak gördüğü yapıları hep çizim yaparak anlamaya çalışmıştır. Nitekim geleneksel mimariye yönelik yaptığı çalışmalar sonucunda geleneksel mimarinin detaylarda standart olan sayısız üretimindeki çeşitliliğini modern mimarlığa yansıtmak amacıyla modülör¹³⁴ kuramını geliştirmiştir. Geleneksel mimarlığın belli standartları tekrar ederek kendi üzerinde mayalanarak mükemmelleştiği sonucuna varan Corbusier, bilgi akışının hızlandığı kendi çağında ise bunun mümkün olmadığını fark eder¹³⁵. Bu nedenle tüm çağların ötesinde bir sentez yapabilmeyi ve evrensel standartları oluşturabilmeyi amaçlayarak yaptığı yapılarla bu kuramını

¹³⁴ Le Corbusier, Vitruvius'la başlayan bir geleneğin devamı olarak, Leonardo da Vinci'nin (1452-1519) Vitruvius Adamı ve Leone Battista Alberti'nin (1404-1472) çalışmalarında olduğu gibi, insan vücudunun oranlarına dayanan matematiksel bir oran sistemi geliştirmiştir. Mimari ve mekanik yapılara uygulanması için geliştirdiği bu sistem insan vücudu oranlarına, Fibonacci sayılarına ve altın orana dayanmaktadır. Le Corbusier, 1904'ten itibaren üzerinde çalıştığı ve 'modülör' adını verdiği bu oran sistemini 1948'de *Le Modulor* kitabı ile anlatmış; 1955'de de *Modulor 2* isimli kitabı ile bu konuda geliştirdiği düşüncelerini yayınlamıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Suveydan, *The Modulor: The Emergence of New Possibilities in Architecture Theory*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Ankara, 2000.

¹³⁵ Corbusier, 1911'de İstanbul'a gelerek, yalınlığına hayran kaldığını belirttiği, Klasik Osmanlı camilerinin ve ahşap strüktürlü geleneksel konut mimarlığının mekan ve inşaat özelliklerine ilişkin eskiz çizimler yapmıştır. Corbusier'nin Doğu Avrupa ve Türkiye'nin geleneksel mimarlığına olası bir modern mimarlık üslubunun kavramsal modelleri olarak baktığı belirtilmektedir (Bozdoğan 2002:16).

geliştirmeye çalışır. Modern mimarlık kuramında çığır açan onun bu düşünceleri, Viollet-le-Duc'ün ortaya koyduğu mimari düşüncelere ve Perret'nin bu düşüncelere getirdiği yoruma dayanmaktadır (Summerson 1963:187-188,192).¹³⁶

III.2. FRANSA DIŞINDAKİ ÜLKELERİN MİMARLIĞINA ETKİLERİ

Viollet-le-Duc'le aynı çağda yaşamış olan modern öncü mimarlardan kabul edilen Hollanda'da Hendrik Petrus Berlage (1856-1934), Fransa'da Auguste Perret (1874-1954), Belçika'da Viktor Horta (1861-1947), Almanya'da Peter Behrens (1868-1940)¹³⁷, Avusturya'da Otto Wagner (1841-1918)¹³⁸, İspanya'da neo-Gotik mimarlığın ve ortaçağ yapılarına temellenen ulusal mimarlığın öncülerinden Mas y Juan Martorell (1833-1906) ve birlikte çalıştığı öğrencisi, Art-Nouveau sanat akımının da dünyaca ünlü öncüsü olan Antonio Gaudi (1852-1926) Viollet-le-Duc'ün mimarlık üzerine düşüncelerini benimsemişlerdir. Bu bölümde Viollet-le-Duc'ün Hollanda, Polonya, Macaristan ve Hırvatistan mimarlığına etkilerinden kısaca bahsedilmektedir. Bu bölüm için büyük ölçüde Viollet-le-Duc için düzenlenmiş olan sempozyum bildirilerinden yararlanılmıştır.¹³⁹

¹³⁶ Corbusier'nin önemi ve mimarlık alanında yankılanan düşünceleri ayrı bir çalışma konusu olduğu için tez konumuz çerçevesinde ele alınmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur Tanyeli ve diğerleri, *Sanat Dünyamız: Le Corbusier'den Türkiye'ye*, Yapı Kredi Yayınları, sayı:87, Bahar 2003.

¹³⁷ Peter Behrens modern mimarlığına yön veren *Bauhaus* okulunun kuruluşunda önemli bir ilk adım olarak kabul edilen, 1907'de *Deutscher Werkbund*'u kuran 10 üyeden biridir. Modern mimarlığın öncülerinden Le Corbusier, Walter Gropius, Adolf Meyer, Jean Kramer onun öğrencileridir. 1934'de Berlin'deki Prusya Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü Başkanı olan Behrens *Akademie der Kunst*'de da ders vermiş, Adolf Hitler'in beğenisini kazanarak Hitler'in düşünceleri ışığında Berlin'i yeniden biçimlendiren mimar Albert Speer'in planlarını uygulayan komisyonun da başkanlığını üstlenmiştir.

¹³⁸ Akademi geleneği dışında sanat yapma özgürlüğü amacıyla 1897'de kurulan *Vienna Secession*'un kurucularından olan Otto Wagner, Art Nouveau süsleme öğelerini farklı yorumlayarak, özellikle Almanca konuşulan Kuzey Avrupa ülkelerinin mimarlığında ulusal olarak kabul edilmiş olan, *Jugendstil* yapılar tasarlamıştır.

¹³⁹ *Actes Du Colloque International Viollet-le-Duc*, Paris 1980

III.2.1.Avrupa Ülkelerinin Mimarlığına Etkileri

Hollanda Mimarlığına Etkileri

Hollanda'da dönemin tanınmış mimarlarından Pierre Cuypers (1827-1921)'in Viollet-le-Duc'ün arkadaşı olduğu belirtilmektedir. Cuypers'in De Haar Şatosu (1827-1921) restorasyonuna Viollet-le-Duc'ün Pierrefonds Şatosu restorasyonu esin kaynağı olmuş; Cuypers Viollet-le-Duc'ün *Dictionnaire*'ini kaynak kitap olarak kullanmıştır¹⁴⁰. Cuypers ülkesi için ulusal mimarlığın gotik mimarlığın strüktürel özelliklerine ve rönesans üslubunun görselliğine sahip olması gerektiğini savunmaktadır. 1865'de Hollanda ulusal mimarlığının sembolü olması için Guillaume Müzesi'nin biri neo-Gotik diğeri neo-Klasik olan iki tasarımını yapmıştır. Yapı inşa edilmemiştir ancak bu tasarımlara dayanarak Cuypers 1875'de Amsterdam Rijksmuseum'ı yarı neo-Rönesans yarı neo-Gotik üslupta inşa etmiş; ve bu yapı Hollanda ulusal mimarlığı için örnek alınmıştır (Resim 56) (Vries 1982: 305-317). Cuypers'in, İngiliz Viktoryen üslupta tasarladığı Amsterdam Garı'ndaki (1881-1889) asimetrik düzen ve strüktürel detaylar da Viollet-le-Duc'ün etkisini taşımaktadır. Delft'in silüetinde önemli bir etkisi olan Nieuw Kerk Kilisesi ise neo-Gotik üslupta inşa edilmiş bir başka yapıdır. Hollanda'da yine neo-Gotik mimarlık uygulamalarıyla tanınan K.P.C. de Bazel de Viollet-le-Duc'ün düşüncelerini benimsemiş diğeri bir mimardır.

Hollanda Güzel Sanatlar Akademisi'nin mimarlıkta Gotik üslubu benimsememesinin sebebi, yine Viollet-le-Duc'ün düşüncelerinden esinlenen, Hollanda mimarlığında ulusal kimliğini bulma çabalarıdır. 1892'de 'Fransız Rasyonalizmi' isimli dersinde Willem Kromhout, Viollet-le-Duc'ün mimarlık düşüncelerini anlatmıştır. (Reinink, 1982:290-291) Hollanda'da modern mimarlığın öncüsü olan Berlage, tuğla modern bir yapı olan ve neo-Gotik öğeler taşıyan *Amsterdam Commodities Exchange* binasını (1898-1903) Viollet-le-Duc'ün *Entretiens* kitabında ortaya koyduğu mimari prensiplere uygun olarak tasarlamış, bir ortaçağ sanatçısı yaklaşımıyla heykelleri ve mobilyalarıyla iç mekanı da tasarlamıştır. Hollanda'da modern tasarıma yönelik hazırlanmış ilk

¹⁴⁰ Cuypers'in bahsedilen restorasyonunda, Viollet-le-Duc'ün restorasyonlarından ve kitabından nasıl etkilendiğine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. M.Aart de Vriens, "Viollet-le-Duc et l'Architecture Hollandaise du XIXème Siècle", *Actes Du Colloque International Viollet-le-Duc*, Paris 1980: 306-309.

bilimsel çalışma olduğu belirtilen Berlage'ın *'Idea and Style'* (düşünce ve üslup) adlı kitabıyla Viollet-le-Duc'ün *Dictionnaire* kitabı arasında da birçok paralellikler kurulmuştur.¹⁴¹

Polonya Mimarlığına Etkileri

Prens Czartoryski'in talebi üzerine Viollet-le-Duc Paris'teki Polonya okulu projesini¹⁴² gerçekleştirmiş ve Lambert Hotel'inin restorasyon çalışmalarını takip etmiştir. Bu dönemde, Fransa'da bulunan Polonyalı mimarların Viollet-le-Duc'ün adının ülkelerinde duyulmasında büyük etkisi olmuştur. 1870-1871 yılları arasında Prenses Isabelle Czartoryska'nın eşi Kont Jan Dzialynski, Viollet-le-Duc'ten Polonya'daki Goluchow şatosunun restorasyon işini yapmasını istemiştir. 1870 ve 1874 yılları arasında Viollet-le-Duc bazı eskizlerle proje taslağını hazırladığı restorasyon işini meslektaşı ve aynı zamanda damadı olan Maurice Ouradou'ya devretmiştir.

Viollet-le-Duc, yapımı 1878-1881 yılları arasında süren Krakow'daki Czartoryski müzesinin de tasarımcısıdır. Czartoryski'nin daveti üzerine M.A.Ouradou, 1875 yılı sonlarında birkaç kere inceleme yapmak üzere Krakow'a gelmiş ve Goluchow şatosunu gezmiştir.¹⁴³ Viollet-le-Duc ise Polonya'ya hiç gitmemiş ama eserine yönelik yapılan çeşitli eleştirilerle hep gündemde kalmış ve ünü Polonya'da sürmüştür. Polonya'da bahsettiğimiz *restorasyon* maddesinin çevrilmesi dışında Viollet-le-Duc'ün üzerine bir çalışma yapılmamıştır. Onun Polonya'daki uygulamaları, 19. yüzyıl anıtları içinde özel bir yeri olan Notre Dame de Krakow Kilisesi'nin 1889'da başlamış olan restorasyonuna kaynak olmuştur. Projenin Fransa'da eğitim görmüş mimarı Tadeusz Stryjenski ile onunla bu projede çalışanlardan biri olan Jan Matejko ise Viollet-le-Duc'ün görüşlerini benimsemiş olduklarını belirtmişlerdir (Jakimowicz, 1982: 251-263).

¹⁴¹Gottfried Semper'in öğrencisi olarak Zurich Teknoloji Enstitüsünde eğitim aldıktan sonra Avrupa'yı gezmiştir. Ayrıca Louis Sullivan ve F.L.Wright'ın da organik mimarlığından etkilenmiş, Hollanda'da bu düşüncelerin yayılmasında etkin olmuştur. Onun mimarlık üzerine düşünceleri Alman modern mimarlığında etkin bir grup olan *DeStijl* ve *Amsterdam Okulu*'nu etkilemiştir. Bahsedilen kitabındaki Viollet-le-Duc'ün *Dictionnaire* kitabının etkisi için bakınız: H.J.Jaffe, "H.P.Berlage: Idea and Styleé, *The Burlington Magazine*, vol 117, No.867, June 1975: 406-409)

¹⁴² Okul halen Boulevard Montparnasse 80 numaralı adreste varlığını sürdürmektedir

¹⁴³ Polonya gazeteleri, Krakow'a ve Galuchow'a gelen mimarın Viollet-le-Duc olduğunu yazmışlardır. Bu nedenle Viollet-le-Duc'ün Polonya'ya geldiğine dair bir efsane oluşmuştur. 1965'de M.Pierre-Marrie Auzas'ın araştırmaları sonucunda gerçek açığa çıkana kadar bu efsane sürmüştür.

Macaristan Mimarlığına Etkileri

19. yüzyılın ikinci yarısında Macaristan'da Imre Henszlmann (1813-1888)'in mimari etkinlikleriyle ulusal mimarlıkta Gotik üslup benimsenmiştir. 1850'de İngiltere ve Fransa'ya gezi yapan Henszlmann'ın hem Pugin'in hem de özellikle Viollet-le-Duc'ün mimarlık üzerine düşüncelerini benimsemiş olduğu belirtilmektedir. Prosper Mérimée, Lassus ve Viollet-le-Duc ile yakın ilişkiler içinde olan Henszlmann 1840'lardan itibaren tarihi Alman kiliseleri üzerine çalışmalar yapmaktadır. Çalışmaları sırasında Macaristan'ın Avustralya'dan farklılaşan özelliklerini belirlemeye çalışmış ve Gotik oranlar üzerine bir eser yayınlamıştır (Horler 1980:243-245).¹⁴⁴

Macaristan'da yerel mimarının ortaçağ yapıları olduğu görüşü henüz oluşmamışken, Henszlmann, 1861'de Akademinin düzenlediği Macaristan'ın ulusal sembolü için bir yapı tasarımı yarışmasına, Viollet-le-Duc'ün Gotik mimarlık üzerine yaptığı çalışmalardan esinlenerek, neo-Gotik üsluptaki bir tasarım ile katılmıştır. Fakat yarışmayı neo-Rönesans üsluptaki tasarımıyla August Stüler kazanmıştır. Ne var ki, 1883'de düzenlenen bir diğer yarışma sonucunda Macaristan'ın yeni ulusal sembolü Imre Steindl'in (1839-1902) neo-Gotik üslupta tasarladığı Parlamento Binası (Resim 57) olmuştur (Bergdoll 2000:169). Viollet-le-Duc'ün düşüncelerini benimsemiş olan Imre Steindl 12. yüzyıla tarihlenen Vajdahunyad Kalesi ve St. Elizabeth Kilisesi restorasyonlarını gerçekleştirmiştir ve restorasyonlarının Viollet-le-Duc'ün yaptığı gibi büyük ölçüde tamamlamalar olduğu görülmektedir. Macaristan'daki çok sayıda kilisenin restorasyonu yine Viollet-le-Duc'ün çalışmaları ve düşünceleri ışığında yapılmıştır.¹⁴⁵

¹⁴⁴ 1860'da yayınlanan bu iki eserinin adları sırasıyla; *Méthodes des Proportions dans l'Architecture Égyptienne, Dorique et du Moyen-âge ve Theorie des Proportions Appliquées dans l'Architecture depuis la XIIe Dynastie des Rois Égyptiens jusqu'au XVIème Siècle*'dir.

¹⁴⁵ Macaristan mimarlığında Viollet-le-Duc'ün etkisine yönelik ayrıntılı bilgi için bkz. M.Miklos Horler, "Viollet-le-Duc et les restaurations au XIXème Siècle en Hongrie", *Actes Du Colloque International Viollet-le-Duc*, Paris 1980: 243-249.

Hırvatistan Mimarlığına Etkileri

Viollet-le-Duc'ün Hırvatistan'daki etkileri üzerine araştırma yapmış olan Ana Deanoviç, Viollet-le-Duc'ün *Entretiens* ve *L'Art Russe* kitaplarının Hırvatistan'daki tarihçilik anlayışına katkıda bulunduğunu, araştırmacıları etkilediğini ve ulusal üslubun oluşmasında etken rol oynadığını belirtmektedir. Zagreb Katedrali'nin ve daha sonra Hırvatistan'daki pek çok yapının restorasyonunu yapan mimar Friedrich Von Schmidt (1825-1891) Viollet-le-Duc ile birçok kez görüşmüş ve onun düşüncelerini benimsemiştir. Viollet-le-Duc'ün öldüğü yıl başlayıp 25 yıl boyunca süren katedralin restorasyonunu Schmidt, daha önce birlikte Viyana Katedrali'nin restorasyonunu gerçekleştirdiği, Köln Katedrali'nin restorasyonunu yeni bitirmiş olan Hermann Bollé'ye (1845-1926) devretmiştir. Bollé de Viollet-le-Duc'ü şahsen tanımıştır. Hırvatistan'da, Zagreb Katedrali restorasyonu (Resim 58-59) yapıldıktan sonra, sadece başkentin tarihi bir sembolü değil, ulusun da sembolü olmuş, ulusal mimarlık örneği olarak kabul edilerek mimari biçimlenişi ile Hırvatistan'daki diğer kilise yapılarının tasarımına ilham kaynağı olmuştur (Deanovic, 1982:324-325).

III.2.2.Rusya Mimarlığına Etkileri

Viollet-le-Duc'ün mimarlık düşüncelerini Rusya'ya uygulamaya çalıştığı *L'Art Russe* isimli kitabının, Rusçaya çevirisi ve yayınlanması, iki Rus araştırmacı sayesinde gerçekleşmiştir: Mimar Nicolas Vladimirovitch Soultanov, (Profesör ve daha sonra Saint-Petersburg'daki İnşaat Mühendisleri Enstitüsü Müdürü) ve Victor Ivanovitch Boutowski (Stroganov Teknik Resim Okulu Müdürü ve Moskova Endüstri Sanatları Müzesi kurucusu). İlki, kitabı Rusçaya tercüme etmiştir, diğeri ise kitaba bir önsöz yazmıştır. Her ikisi de Viollet-le-Duc'ün bu kitabına farklı yönde ilgi göstermiştir. Viollet-le-Duc'ün bilimsel metodu, restorasyonla ilgilenen ve Rus mimarlık tarihi üzerine ders veren N.V. Soultanov'u derinden etkilemiştir; V.I. Boutowski ise Viollet-le-Duc'ün Rus mimarlığının mirasını modern Rus mimarlığına ve süsleme sanatına uygulayabilme imkanlarına yönelik düşüncelerinden etkilenmiştir (Savarenskaia, 1982: 320).

Viollet-le-Duc'ün bahsedilen bu kitabı bazı eleştirilere de konu olmuştur. Örneğin, arkeolog S.G. Stroganov (1794-1882) “E. Viollet-le-Duc ve 10- 18’nci Yüzyıllarda Rus Mimarlığı” isimli yayında (1878), halk bilimci ve tarihçi F.I. Bouslaiev “Fransız Bir Bilim Adamının Bakış Açısıyla Rus Sanatı” isimli *Kriticheskoie obozrenie* dergisinde yayımlanan makalesinde Fransız yazarın Rus sanatına ilişkin kullandığı kaynakların yetersizliğini eleştirmiş, vardığı sonuçlarda batı etkileri gördüklerini belirtmişlerdir (Savarenskaia, 1982: 320). Viollet-le-Duc ise Boutowsky’e yazdığı 14 Mayıs 1879 tarihli bir mektupta 29 Nisan 1879’da kendisine gönderilen eleştiri yazılarına karşı hazırlamış olduğu kitabın içeriğini ve bölümlerini savunarak, eleştirilerin haksız olduğunu söylemiş, olabilecek aynı tarz eleştirilere karşı da artık yorum yapmayacağını belirtmiştir (Viollet-le-Duc, 1902: 172-174).

Viollet-le-Duc'ün *L'Art Russe* kitabı Rusya’da batılı bir anlayışın Rusya mimarlığına yansıdığı ilk örnek olduğu için bir tartışma ortamı yaratmış ve modern Rus mimarlığının biçimlenişine yönelik tavsiyelerinin benimsenmesi mümkün olmamıştır. Ancak sınırlı sayıdaki ulusal mimarlık örnekleri için bir kaynak teşkil etmiştir. Viollet-le-Duc'ün sadece bu kitabının değil birçok yazısının Rusçaya çevrilmiş olduğunu belirten Robin Middleton, son olarak 1937’de Prof. A. Gabrichovsky tarafından *Entretiens* kitabının da Rusçaya çevrilmiş olduğuna işaret ederek Rus Konstruktivistlerinden (1919-1934) Vladimir Tatlin (1885-1953), Konstantin Melnikov (1890-1974) ve Alexander Vesnin (1883-1957)’in Viollet-le-Duc’ün çalışmalarından ilham almış olabileceğini düşündüğünü anlatmıştır (Middleton, 1970:67-68).

III.2.3. Amerika Birleşik Devletleri’nin Mimarlığına Etkileri

Viollet-le-Duc, Amerika Birleşik Devletleri’nde modern mimarlığın babası kabul edilen Louis Henri Sullivan (1856-1924) ve öğrencisi Frank Lloyd Wright (1867-1959) ve Ludwig Mies van der Rohe’ye (1886-1969) kadar birçok mimar onu modern mimarlığın öncüsü olarak kabul etmiştir (Bercé 1996:598, Togay 1980:111, Erder 1972: 18, Middleton 1967: 800, Packard 1989: 254, Clark 1989:358).

Viollet-le-duc'ün *Entretiens* kitabının hem Fransa'da hem de tüm dünyada mimarlık ortamını etkilediğini ve dönemin mimarlık anlayışında yeni bir çığır açtığını daha önce belirtmiştik. Bu kitabın özellikle ilk modern Amerikan mimarlığına çok etkisi olmuştur. Kitabın 1875'de Henry Van Brunt (1832-1903) tarafından İngilizce çevirisi yayınlanmıştır.

Ancak bu tarihten çok daha önce, Amerika Birleşik Devletleri'nde mimarlık ortamında Viollet-le-Duc'ün mimarlık üzerine düşüncelerinin Paris'de etkin olduğu dönemlerle eş zamanlı olarak, tanınmaya başlandığı tespit edilmiştir. Brunt kitabın yayınlanan ilk bölümünü aynı yıl 1863'de tanıtıcı bir yazı ile gündeme getirmiştir. Viollet-le-Duc'ün *Gazette des Architects*'de yayınlanan 1863-64 yıllarında *Ecole des Beaux-Art*'da verdiği yedi dersin notları İngilizceye çevrilmiş, 1868'de New York'daki *American Institute of Architects*'in (*Amerika Mimarlar Enstitüsü*) çeşitli toplantılarında okunmuştur. 1869'da Russel Strugis *Dictionnaire* kitabının on cildini tanıtan bir yazı yazmıştır. 1872'de 1874'de *Histoire d'une Maison*'un (1873) İngilizce çevirisi yayınlanmıştır. 1875'de *Entretiens sur l'Architecture* (1873) çevirisini 1876'da *Histoire d'une Forteresse* (1874) ve *Habitation* (1875) kitabının çevirisi izlemiştir¹⁴⁶ (Reiff, 1988:34). John W. Root (1897-1981) da yazdığı yazılarda mimarlık üzerine düşüncelerine Viollet-le-Duc'ün esin kaynağı olduğunu belirtmiştir.

Henry Van Brunt, kendisi gibi Richard Morris Hunt'un öğrencisi olarak Harvard'dan mezun olmuş olan William Robert Ware (1832-1915) ile birlikte çalışmıştır. Her ikisi de Amerika'daki ilk Gotik kiliselerin ve üniversitelerin (MIT ve Columbia üniversiteleri) mimarlarından. Yine Hunt'un öğrencilerinden Frank Furness (1839-1912)'in en yoğun mimari etkinliklerini sürdürdüğü 1870-1895 yılları arasında, Philadelphia'da, Ortaçağ sanatından esinlenen özgün bir üslupta tasarladığı bir çok yapı inşa etmiştir. Çeliği Viollet-le-Duc gibi kullanmaya çalışan Furness'in yapılarının mimari detaylarında, Viollet-le-Duc'ün *Entretiens* kitabındaki çeşitli çizimleri aynen uygulamış olduğu görülmektedir. Özellikle *Baltimore and Ohio Passenger Station*

¹⁴⁶ Viollet-le-Duc'ün yayınlarının bu kadar yoğun bir şekilde İngilizceye çevrilmesinin Amerikan mimarlarının Viollet-le-Duc'e olan ilgisini gösterdiğine işaret eden Reiff, 1876'da kurulan *The American Architect and Building News* dergisinde 1876-1895 yılları arasında Viollet-le-Duc'ü konu alan 71 adet yazı yayınlanmış olduğunu belirtmektedir (Reiff, 1988:34).

(Baltimore ve Ohio İstasyonu) yapısının çelik kolon detaylarında (Resim 60-61); *Saving Fund Society Building* yapısının galeriyi taşıyan konsollarında (Resim 62-63); *National Bank of Republic* (Ulusal Cumhuriyet Bankası) yapısının tavan örtü sisteminde (Resim 64-65); Pennsylvania Üniversitesi kütüphanesi'ndeki çelik kolon tasarımında (Resim 66-67); ve Güzel Sanatlar Akademisi'nin merdiven korkuluğu tasarımında (Resim 68-69); Viollet-le-Duc'ün tasarımlarından ne kadar etkilenmiş olduğu ve onun çizimlerini kopyalayarak nasıl uyguladığı açıkça görülmektedir.¹⁴⁷

Frank Furness'in ofisinde bir süre çalışmış olan Louis Sullivan da Viollet-le-Duc'ün mimarlık üzerine düşüncelerini benimseyen modern mimarlığın öncü mimarlarından. Modern gökdelenlerin yaratıcı olarak kabul edilen ve mimarlık etkinlikleri ile hem Chicago Okulu'na hem de Prairie Okulu'na ilham kaynağı olan Sullivan'ın; 20. yüzyılda gerek mimarlık eğitiminde gerek mimarlık uygulamalarında temel kural olan ünlü 'biçim işlevi izler' düşüncesi, Viollet-le-Duc'ün 'biçim konstrüksiyonu izler' sözüne temellenmektedir (Elliot 1986:11).¹⁴⁸

Viollet-le-Duc'ün Gotik mimarının strüktürel elemanlarının demir ve dökme demir kullanılarak da yapılabileceğine yönelik yaptığı yorumlar, çelik yapım sistemi ile inşa edilen modern gökdelenlerin gelişmesinde bir temel olmuştur (Elliot 1986:8). 1880'de ilk gökdelenlerden birini yapan Leroy S. Buffington (1847-1931) Viollet-le-Duc'ün sözlüğündeki strüktürel tanımlamalardan etkilendiğini belirtmiştir (Togay 1980: 154).

Frank Lloyd Wright kendi mimarlık kuramında Viollet-le-Duc'ün *Entretiens*'deki mimarlık düşüncelerini benimsemiş olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁹ Nitekim, *Entretiens'in* Benjamin Bucknall'ın çevirisinin 1987 yılı basımının arka yüzünde kitabın tanıtımına Wright'dan bir alıntıyla başlanmaktadır. Wright, "Mimarlık eğitimine ilişkin ihtiyacınız

¹⁴⁷ Frank Furness'in ve çağdaşları diğer Amerikalı mimarların Viollet-le-Duc'den ne kadar etkilendiklerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Daniel D. Reiff, "Viollet-le-Duc And American 19th Century Architecture", *Journal Of Architectural Education*, v:42, Fall 1998:32-47.

¹⁴⁸ 16 yaşında MIT'de eğitim almaya başlayan Sullivan 1872'de *Ecole Des Beaux-Art*'da da bir yıl mimarlık eğitimi almıştır.

¹⁴⁹ Wright'ın mimarlık kuramı ile Viollet-le-Duc'ün mimarlık kuramı arasında karşılaştırmalı çalışma yapan Donald Hoffmann Wright'ın Viollet-le-Duc'ün düşüncelerini ne kadar benimsemiş olduğunu da ortaya koymaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Donald Hoffmann "Frank Lloyd Wright and Viollet-le-Duc", *The Journal of the Society of Architectural Historians*, vol 28, no 3, October 1969, 173-183.

olacak olan her şeyi bu kitabın bölümlerinde bulacaksınız” demektedir.¹⁵⁰ Viollet-le-Duc gibi akademik eğitime karşı olan Wright Chicago Arts&Crafts Derneği'nin de kurucularındandır. 1901'de Hull House'da verdiği ünlü 'The Arts&Crafts of Machine' dersinde Viollet-le-Duc'ü anarak, mimarlığın asıl başarısının makinanın kölesi olmayıp onu yöneten bir konuma gelmesi olduğunu söylemiştir (Elliot 1986:12). Ona göre Gotik mimarlığın organik bir karakteri vardır. Oak Park'taki Unity Temple tasarımındaki strüktürel biçimlenme ve Susan Lawrence Dana evindeki ayrıntılar bu etkiyi göstermektedir (Hoffman 1969:179).

Viollet-le-Duc'ün Gotik mimarlık yorumlarıyla kurduğu akılcı mimarlık düşünceleri kendinden bir sonraki kuşakta süreklilik kazanmamıştır. Ancak Viollet-le-Duc, mimarlık ortamında çok daha önemli bir entelektüel heyecan uyandırarak bir sonraki neslin mimarlarının onun öğretileri üzerine kafa yormalarını ve sanata yaklaşımlarında önemli bir değişim gerçekleştirmelerini sağlamıştır (Summerson 1963:199).¹⁵¹

Viollet-le-Duc'ün Gotik üzerine yaptığı araştırmalarla modern mimarlığın kurallarını belirleme çalışmaları Fransa'daki, gotik hareketin diğer Avrupa ülkelerinden farklı bir gelişim göstererek, mimarlığın 19. yüzyıl historicizminden kopmasını sağlamıştır. Viollet-le-Duc'ün sadece düşüncelerini değil, onun mimarlığa yaklaşımı ve bu yaklaşım için sunduğu yöntemleri benimseyip uygulamaya çalışan Fransız mimarlar, modern mimarlığın (modernizmin)¹⁵² gelişmesinde etkin olmuşlardır.

Viollet-le-Duc'ün mimarlık düşüncelerinin modern mimarlığın doğuşunda büyük bir etkisi olduğu görülmektedir. Modernizm, öncelikle, mimarlıktaki hakim akademik anlayışlara ve benimsenmiş üsluplara meydan okuyan eleştirel bir söylemdir. Üslup karşıtı tavrıyla, mekan ve zaman parametreleriyle sınırlanamayan; her koşula göre kendini sürekli dönüştürebilecek olan bir mimarlık iddiası vardır. Modernizmin

¹⁵⁰ Viollet-le-Duc, *Lectures on Architecture*, 1987, Toronto

¹⁵¹ Summerson, modern mimarlık hareketinin Viollet-le-Duc'ün *Ecole Des Beaux-Arts*'da verdiği derslerde doğmuş olabileceğini düşünmektedir.

¹⁵² Mimarlık ortamında 'modernizm', ilk çıkışında 'uluslararası üslup' olarak nitelendirilen devrimci, bilimsel, evrensellik ve akılcılık prensiplerini benimsemiş olan bir mimari harekettir. Betonarme, çelik ve cam kullanımı; kübik biçimli geometrik şekillerin ve kartezyen ızgara sisteminin öne çıktığı; bezeme, tarihsel üslupsal motif ve geleneksel detaylardan arınmış bir mimari estetik anlayışına sahiptir (Bozdoğan 2002:16).

bahsettiğimiz bu söyleminin ilk olarak Viollet-le-Duc'ün mimarlık düşüncelerinde filizlenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Viollet-le-Duc, dönemin mimarlık ortamının benimsenmiş mimari üslup ve akademik anlayışa karşı çıkararak; çağdaş mimarlık için her koşulda pratik olarak kullanılabilir ana prensipler belirlemeye çalışmıştır. Fransa mimarlığı için ulusal nitelikler taşıması nedeniyle Gotik mimarlık üzerine yaptığı araştırmalarında Viollet-le-Duc'ün esas amacı; çağının yapım sistemiyle ihtiyaçlarına cevap veren yani değişen zaman ve mekana göre dönüşebilen, ancak her zaman belirli ulusal ana prensiplere dayanan yeni bir mimarlık yapmak olmuştur.

Yaptığı çalışmalarla tanınmış olduğu diğer Avrupa ülkelerinin mimarlık ortamında da Viollet-le-Duc'ün mimarlık düşüncelerinin etkili olduğu görülebilmektedir. Viollet-le-Duc'ün düşüncelerini benimsemiş olan mimarlar, onun çağdaş mimarlığa ilişkin uygulamalarını tekrarlayarak, onu anlamaya çalışmışlardır. Birçok ülkede olduğu gibi özellikle restorasyon uygulamalarıyla Polonya, Macaristan ve Hırvatistan'da da benimsenen Viollet-le-Duc'ün ulusallaşma düşüncelerinin bu ülkelerde de yaygınlaşmasında, onun düşüncelerini benimsemiş olan Friedrich Von Schmidt'in de etkisi olmuştur.¹⁵³ Viollet-le-Duc'ün Rus mimarlığı için yaptığı çalışmanın etkisi onun istediği boyutta gelişmemiştir. Ancak Rus mimarların da onun mimarlık düşüncelerinden etkilendikleri ve anlamaya çalıştıkları görülmektedir. Nitekim henüz üzerine bir araştırma yapılmamış olsa da Rus Konstrüktivizminin Viollet-le-Duc'ün düşüncelerinden filizlendiğini düşünmek kanımızca çok da yanlış olmayacaktır.

Amerika Birleşik Devletler'inde 19. yüzyılda ulusal bir mimarlığın oluşturulması çabaları içinde mimaride neo-Klasik yaklaşımlar ve bunun yanı sıra demir ve çeliğin yapım malzemesi olarak kullanılmasına yönelik uygulamalar yapılmaktadır. Aynı zamanda yayınları yazıldığı dönemden itibaren İngilizceye çevrilen Viollet-le-Duc'ün mimarlık üzerine düşünceleri de okunmakta ve tartışılmaktadır. Nitekim, Viollet-le-Duc'ün yeni bir üslup olduğunu düşünerek kitabında sunduğu tasarımlarının bazılarının bire bir uygulamaya geçirilmesi Viollet-le-Duc'ün Amerikalı mimarlar üzerindeki önemli etkisini ortaya koymaktadır. Bahsettiğimiz bu tasarımlar şüphesiz modern

¹⁵³ Berry Bergdoll, Ana Deanoviç'in araştırmasını eleştirdiği yazısında, Hırvatistan'daki gelişmelerde, Gotik mimarlığın ulusal olarak kabul edildiği Almanya'nın etkisinin kesinlikle daha güçlü olduğunu belirtmektedir (Bergdoll 1980:364).

mimarlığın ilk örnekleri değildir. Ancak, onun dinsel bir yorum yapmadan, simgeci olmayan bir tutumla Gotik mimarlığı mantıksal bir düzen olarak ele alan çalışmaları yeni nesil Amerikalı mimarların benzer yöntemlerle çağdaş mimarlığa yeni bir yorum getirmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle, Viollet-le-Duc modern mimarlık kuramının ilk öncüsü olarak kabul edilebilir. 20. yüzyılın en önemli İngiliz mimarlık tarihçilerinden Sir John Newenham Summerson;

“Her kim günümüz mimarlık düşünce ortamına uygun bir modern mimarlık düşüncesi kurmak isterse, daha kesin bir başlangıç noktasının ve daha sağlam bir bilgi birikiminin Viollet-le-Duc’dan başkası olmadığını keşfedecektir.” demektedir (Summerson 1963:158).

III.2.4. OSMANLI MİMARLIĞINA ETKİLERİ

19. yüzyılda Avrupa ülkelerinin mimarlığında, Paris’deki *Ecole des Beaux-Arts* önderliği ile 18. yüzyıldan beri etkili olan neo-Klasik üslup, ona karşıt olarak gelişen Viollet-le-Duc’ün de önderliğini yaptığı Romantik Rasyonalizm akımı, ve doğu ülkelerinin mimarlıklarına olan ilginin sonucu ortaya çıkan oryantalizm akımı ile biçimlenmiş seçmeci bir tutum görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun 18. yüzyılda başlayan modernleşme süreci içerisinde, Avrupa’da mimarlık alanında benimsenmiş olan bu görüş ve uygulamalar Osmanlı mimarlığını da etkilemiştir.¹⁵⁴

Tanzimat dönemi Osmanlı mimarlığındaki gelişmeler içerisinde, yukarıda bahsedilen Avrupa’daki yaklaşımların etkisiyle Osmanlı mimarlığının kendi kimliğinden uzaklaşmaya başladığı düşüncesi gelişmiş ve Osmanlı mimarlığının kendi kimliğini yeniden kazanması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Bu bölümde öncelikle Osmanlı mimarlığında hakim Batı mimarlıklarının etkileri dönemin etkin mimarlarının öne çıkan mimari yapılarından örneklerle kısaca sunulmaya çalışılmıştır. Ardından, Osmanlı

¹⁵⁴ Mustafa Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995. Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, (Çeviren: Selim Deringil), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998. Serim Denel, *Batılılaşma Sürecinde İstanbul’da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri*, O.D.T.Ü Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara, 1982. Ayrıca bu konuyla ilgili bkz. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul 1985) ve *Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul, 1993), *19. Yüzyıl İstanbul’unda Sanat Ortamı, Habitat II’ye Hazırlık Sempozyumu, Bildiri Kitabı*, İstanbul 1996, *Osman Hamdi Bey Ve Dönemi, Sempozyum Kitabı*, İstanbul, 1993’nde çıkan yazılar kaynakçada belirtilmiştir.

mimarlığına yeniden kimlik kazandırma çabalarında Viollet-le-Duc'ün mimarlık düşüncelerinin ne boyutta ve nasıl etkili olduğunu tartışılması düşünülmüştür.

III.2.4.1. Batı Etkisinde Kimliğinden Uzaklaşan Osmanlı Mimarlığı

Avrupa'da egemen olan mimari üsluplar, 18. yüzyıldan itibaren, Osmanlı sanat ve mimarlığında da etkili olmaya başlamıştır. Nuruosmaniye Külliyesi (1749-1755) (Resim 84) ile belirginleşmeye başlayan Osmanlı Baroğu olarak adlandırılan mimarlık üslubu 18. yüzyılın sonuna kadar çeşitli örneklerle varlığını sürdürmüştür. III. Selim döneminde (1789-1808) Osmanlı İmparatorluğu'nda yapı faaliyetinde bulunan ilk yabancı mimar olan Antoine Ignace Melling'in (1763-1831)¹⁵⁵, III. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan için tasarladığı Defterdarburnu'ndaki Neşatabad Sarayı, neo-Klasik üslubun Osmanlı mimarlığında görülen ilk örneğidir. İstanbul'a Rus Elçilik yapısının yapımı için gelen İtalyan mimar Gaspare Fossati'nin (1809-1883)¹⁵⁶ bahsedilen Rus Elçiliği yapısı (1849) Osmanlı mimarlığında uygulanan neo-Klasik mimari üslubun diğer bir örneğidir. Fossati tarafından Ayasofya ile Sultanahmet camileri arasında yapılan Darülfünun binası ise neo-Klasik cephe özellikleriyle, İstanbul silüetinde kapladığı büyük alanla kentin imajında neo-Klasik mimari etkisini vurgulamıştır.

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetim, hukuk, eğitim ve mimarlık alanlarında önemli değişimler gerçekleşmiş; yeni hukuksal düzenlemelere, kurumsal örgütlenmelere, askeri alanda gelişmelere, ekonomi, kültür ve eğitim alanında yeniliklere gidilmiştir. Sarayın yönetimi altında bulunan imar faaliyetleri, II. Mahmut döneminde (1808-1839) 1831'de kurulan Ebniye-i Hassa Müdürlüğü ile kurumlaşmaya başlamıştı. Bu kurum, 1848'den itibaren kentsel planlamaya yönelik hazırlanan nizamnamelerle Osmanlı İmparatorluğu'nun kentsel mimarisinin değişiminde önemli bir rol üstlenmiştir. Nitekim, 1857 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk belediyeçilik örneği olan, Galata ve Pera bölgesine hizmet veren,

¹⁵⁵ Melling 1784'te İstanbul'a gelmiştir.

¹⁵⁶ Milano'daki Brera Akademisi'nde mimarlık eğitimini tamamladıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu'na gelmeden önce Rus İmparatorluğu'nda 5 yıl kalıp Çar'ın resmi mimarı olarak çalışmıştır. 1831'de Beyoğlu'nda Rus Elçiliği binası yanınca yenisinin inşası için 1837'de İstanbul'a gelmiştir. Bkz: Cengiz Can, 1993, "Fossati", *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 3: 326-27. Ayrıca bkz. Cezar 1995: 166, Eyice 1996: 30-31.

Altıncı Daire kurulmuştur (Batur 1995:1047-1051, Tekeli 1996: 21-25, Cezar 1995: 135).

Yeni işlevleri karşılayacak yeni bina programlarıyla birlikte yeni yapı türleri doğmuştur. Özellikle Galata ve Pera bölgesinde hız kazanan ticaret etkinlikleri için işhanı, pasaj, mağaza, banka, büro yapıları yapılmaya başlanmıştır. Eğitim alanında gerçekleştirilen yenilikler çerçevesinde medreselerin yerini çağdaş eğitim kurumları almıştır. İlk hastane, postane, otel, tiyatro ve yeni sanayi yapıları kurulmaya başlanmıştır (Batur 1995: 1060-1066).

Usta-çırak ilişkisi içinde eğitim veren Hassa Mimarlar Ocağı'nda yetişen mimarlar endüstrileşme sonrasında doğan yeni yapı teknolojileri ile bahsedilen yeni yapı ihtiyaçlarına cevap verecek çözümler üretmeyeceği için Osmanlı yönetimi, bir taraftan ülkesine yabancı mimarları davet etmiş; bir taraftan da yetenekli gençleri mimarlık eğitimi için Avrupa'ya göndermiştir. 19. yüzyılın ilk yarısında Fransa ile kurulan yakın ilişkiler sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'na birçok yabancı mimar gelmiş ve 1835'den itibaren Fransa'ya birçok öğrenci sanat ve mimarlık öğrenimi için gönderilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'tan itibaren askeri okulların öğrencileri başta olmak üzere, her sene en az 4-5 kişiyi Avrupa'daki çeşitli enstitülere öğrenci olarak göndermeye başladığı bilinmektedir. İlk gönderilen öğrenciler resim eğitimi için gitmişlerdir.¹⁵⁷ Mimarlık alanında ise başta Ermeni ve Rum olmak üzere gayrimüslimler kendi kurdukları okulların himayesi ile öğrencilerini Avrupa'ya göndermişlerdir.¹⁵⁸ Nitekim, II.Mahmut döneminden itibaren dört kuşak boyunca Osmanlı mimarlığında

¹⁵⁷ İlk gönderilenler arasında bulunan Vehip Abdullah resim eğitimi için gönderilmiştir. 1845 yılında döndükten sonra saray ressamlığı yapmıştır. İlk yağlıboya taval ressamı olarak kabul edilen Ferik İbrahim Paşa (1815-1889) İngiltere'ye gönderilmiştir, Ferik Tefrik Paşa (1819-1866) ise Paris'e gönderilmiştir. Ferik Tefrik Paşa 1855 Bursa Depremi'nden sonra Ulu Cami'nin mihrap cephesi süslemelerini yapmıştır. Hüsnü Yusuf (1817-1861) ve Ahmed Emin (1826-1891) de gönderilenler arasındadır (Ersoy 1999:75, Cezar 1995:96, 379-380) Hüsnü Yusuf Paris, Belçika, Viyana, Berlin ve İtalya gibi önemli sanat merkezlerinde resim eğitimi almıştır. Ayrıca Paris'te açılan Mekteb-i Osmani'nin tavan süslemelerini de yapmış olabileceği belirtilmektedir (Renda 2002: 950). Sebuh Manas (1816-1889) ve Rupen Manas (1810?-1875)'da Paris'te diplomatik görevlerinin yanı sıra resim eğitimi almış, Osmanlı sarayına hizmet eden iki Ermeni kardeştir (Sürbahan 2002:98).

¹⁵⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslim ve yabancıların eğitim teşkilatları için bkz: İlhan Tekeli-Selim İlkin, 1993, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sistemlerinin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara: 188-193, Mustafa Cezar 1995: 377-381.

etkin olmuş ve saray mimarlığını da üstlenen Ermeni Balyan ailesinden¹⁵⁹ Nigoğos (Nikogos) Balyan (1826-1858) ve Sarkis Balyan (1835-1899) 1843 yılında mimarlık eğitimi için Paris'e gitmişler ve Collège Saint-Barbe'da¹⁶⁰ eğitim görmüşlerdir. 1855 yılında İstanbul'a dönen Sarkis Balyan Devletin baş mimarı olmuştur. 1860/61 yılında ise Osmanlı İmparatorluğu'ndan gönderilen öğrencilerin eğitim alması için Paris'te "Mekteb-i Osmani" açılmıştır.¹⁶¹

Bu dönemde tüm yeni yapı faaliyetlerini yabancı ülkelerden gelen mimarlar ve yabancı ülkelerde özellikle Fransa'da eğitim gören Osmanlı mimarlar yapmıştır. 1773'te kurulan Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da Fenn-i Mimari dersi okutulmaya başlanmıştı, ancak bu atılım bahsettiğimiz mimarlığa ilişkin sorunların çözümü için tabî ki yeterli olmamıştı. İlk defa olarak Tanzimat döneminde eğitim alanında yapılan yeniliklerin bir devamı olarak, 1 Ocak 1882'de Sanayi-i Nefise Mektebi-i Alisi'nin kurulmasıyla bir mimarlık okulunun açılması süreci başlamış ve 1883'de Sanayi-i Nefise Mektebi öğrenime açılmıştır.

Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı mimarlar uygulama alanında olduğu gibi eğitim alanında etkin olmuşlardır.¹⁶² Yabancı mimarların ve Devlet'in yurtdışında eğitim alan mimarlarının Avrupa'da yaygın olan benimsemiş oldukları üsluplar Osmanlı mimarlığında da yoğun etkisi görülmeye başlanmıştır.

19. yüzyılın ilk yarısında Napolyon'un imparatorluğunun mimari üslubu olarak benimsediği, Antik Yunan ve Roma sanatlarının mimari biçimlerini tekrarlayan Ampir üslup da Osmanlı mimarlığını etkilemiştir. Nitekim, Kirkor Amira Balyan (1764-1831)

¹⁵⁹ Balyan ailesi ve yapı etkinlikleri için bkz. Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İnkılap ve ata Yayınevi, İstanbul, 1981.

¹⁶⁰ Bu okul *Ecole des Beaux-Arts* için hazırlık okuludur ve *Saint-Geneviève* Kütüphanesi'nin bitişiğindedir. Okulun müdürü kütüphaneyi inşa etmekte olan Henri Labrousse'un akrabasıdır. Balyan ailesinin çocuklarının bu okulda bulunduğu yıllar, tam kütüphanenin inşaa sürecine rastlamaktadır. Balyan ailesinin mimarları üzerindeki *Ecole des Beaux-Arts* ve özellikle Labrousse etkisinin buradan kaynaklanması olanaklıdır (Aoki 2002: 102).

¹⁶¹ Paris'e gönderilen askeri okul öğrencileri için hazırlık eğitimi veren bir kurum olarak açılmış, 1874 yılında kapatılmıştır. Gustave Boulanger, Cabanel ve Jean-Léon Gérôme bu okulda hocalık yapmış ünlü Fransız ressamlardır (Cezar 1995: 395). 1862 yılında Şeker Ahmed Paşa (1841-1907) ve Süleyman Seyyid (1842-1913) "Mekteb-i Osmani"de okumak üzere Paris'e gönderilirler (Renda ve Erol 1982: 114).

¹⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz: Arslanoğlu 2001, Sözen 1973: 89-108, Sözen 1996, Batur 1985:1054, Yavuz 1981, Barillari 1997: 15, Cezar 1971: 455-470, Cezar 1991, Alsaç 1976, Bozdoğan 2002: 39-47.

tarafından inşa edilen Nusretiye Camisi'nde (1825) (Resim 88) Osmanlı Barok üslubunun ve Fransız Ampir üslubun bir arada uygulandığı görülmektedir.

19. yüzyıl ortalarına doğru Avrupa'da etkili olan mimarlıkta seçmeci üslup Osmanlı mimarlığında da görülmeye başlanmıştır. Abdülmecit döneminde Garabet Balyan tarafından yapılan Dolmabahçe Sarayı (1848-1856) (Resim 89) neo-Klasik, neo-Rönesans, neo-Barok ve Ampir üslupların mimari özelliklerinin bir arada kullanıldığı seçmeci bir üslupta inşa edilmiştir. Yine aynı dönemde Sarkis ve Agop Balyan tarafından yapılan Beylerbeyi Sarayı (1865) geleneksel konut mimarlığının plan düzeninde tasarlanmış olsa da, cephe tasarımında bahsettiğimiz seçmeci üslupla biçimlenmiştir.

Osmanlı mimarlığındaki bahsettiğimiz seçmeci üsluba, 19. yüzyılın ikinci yarısında batıda gelişen oryantalizm akımının etkisiyle, batıda kullanılan oryantalist biçimlerden seçilen mimari öğelerin de eklendiği görülmeye başlanmıştır. Pietro Montani ve Agop Balyan'ın birlikte tasarladıkları Aksaray Valide Sultan Camisi (1869-1871) (Resim 86) neo-Rönesans, neo-Gotik, neo-İslam mimari özelliklerinin bir arada kullanıldığı Osmanlı mimarlığında yaygınlaşmaya başlayan bahsettiğimiz seçmeci üslubun önemli bir örneğidir. Eminönü'nde Aléxandre Vallauray tarafından tasarlanan Hidayet Camisi (1887) (Resim 90) de bu biçimlenmeye diğer bir örnek olarak sayılabilir. 1883 yılında açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi'nde 1890 yılından başlayarak mimarlık dersleri vermiş olan Alman mimar August Jachmund tarafından yapılan, Rumeli Demiryolu'nun son bulunduğu Sirkeci Garı'nda (1889-1890) (Resim 91) ise Selçuklu dönemi taç kapılarını andıran girişi, sivri kemerli pencereleri, at nalı kemerleri ile İslam mimarlığından esinlenen bir seçmeci tutum görülmektedir.

19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı mimarlığındaki bu üslup çokluğuna katılan diğer bir üslup da Art-Nouveau'dur. 1893 yılında Ulusal Osmanlı Kompleksi'nin tasarımı için İstanbul'a gelen Raimondo D'Aronco (1857-1932)'nin 1900-1901 yılları arasında padişahın özel terzisi Jean Botter için İstiklal Caddesi'nde tasarladığı apartmanı İstanbul'daki Art-Nouveau üslubunda yapılmış yapılara örnek olarak verilebilir.

Avrupa kültür ve sanat ortamında ulusal ve uluslararası fuarların önem kazanmasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu da ilk olarak 1851’de Londra Dünya Fuarına¹⁶³ katılmıştır. 1863 yılında ise Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk sanayi sergisi olan “Sergi-i Umumi-i Osmani” 28 Şubat-16 Haziran arasında Sultanahmet’de açılmıştır.¹⁶⁴ Sultan Abdülaziz dönemi (1861–1876)’nde Paris’de (1867) ve Viyana’da (1873) dünya fuarlarına katılarak Osmanlı İmparatorluğu, kendisini ve sanatını uluslararası ortamlarda tanıtmaya başlamıştır.¹⁶⁵

Dünya Fuarlarında Osmanlı mimarlığını ilk defa uluslararası ortamda tanıtan bu eserlerin oluşumunda imparatorluğun benimsediği sanat politikası, eserlerin sanatçıları, sanatçıların benimsedikleri üsluplar, eserlerde Osmanlı kimliğini yansıtması için seçilmiş olan biçimlenmeler konumuz açısından önem kazanmaktadır. Sultan Abdülaziz’in yaptığı yurtdışı sehayatleri ile imparatorluk tarihinde bir ilk olması süphesiz ki mimarlık politikasına da yansımıştır.¹⁶⁶ Mısır’da Mehmet Ali Paşa’nın ayaklanması (1831-38)¹⁶⁷ ve Balkanlar’daki ayaklanmaların etkisiyle de, Fransa’dan tüm dünyaya yayılmakta olan ulusallaşma hareketi Osmanlı İmparatorluğu’nu da

¹⁶³ Dünya Fuarlarının öncüsü 1798’de devrimden sonraki yerli sanayiye teşvik etmek için Paris’te gerçekleştirilen Sanayi Fuarıdır. Fransa ve İngiltere’nin girişimi ile sergilenen sergiler, Avrupa’da sanayinin gelişmesi ile artan üretimin pazarlanması amacıyla düzenlenmekteydi. 1851 fuarı ile uluslararası boyut kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu da tarım, sanayi ve el sanatı alanındaki ürünleri ile yenileşme çabalarını ortaya koymak istemekteydi. Bu ürünler Londra’ya gönderilmeden önce, kısa bir süre İstanbul’da sadece Osmanlı yönetici sınıfı, Avrupalı elçiler ve tüccarlar için sergilenmiştir. Bahsettiğimiz sergiler için bkz: Önsoy 1983: 195-235, Germaner 1991:35-36.

¹⁶⁴ Bu sergi için Raimondo D’Aronco tarafından tasarlanan birkaç pavyon projesi günümüze ulaşmıştır. Serginin tanıtımı için daha sonra Fransa’da *Empire Ottoman, Coup d’Oeil sur l’Exposition Nationale à Constantinople* isimli bir kitap basılmıştır (Aoki 2002: 155-157).

¹⁶⁵ Zeynep Çelik, *Şark’ın Sergilenişi: 19. Yüzyıl Dünya Fuarında İslam Mimarisi*, (Çev: Nurettin Elhüseyni), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2005. Semra Germaner, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları”, *Tarih ve Toplum*, 1991:289-96.

¹⁶⁶ Sultan Abdülaziz 1863’de Mısır seyahati ile Kahire ve İskenderiye’yi gezmiş, ve 1867’de yaptığı Avrupa seyahati sırasında Paris’deki evrensel sergiye katılmış, saray yapılarında kalmış; İngiltere’de saray, tersane, fabrika ve müze yapılarını gezmiş, Belçika ve Almanya’da bazı Ortaçağ yapılarını ve ayrıca Viyana’yı gezmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Kutay, *Sultan Abdülaziz’in Avrupa Seyahati*, İstanbul: 1991.

¹⁶⁷ Osmanlı İmparatorluğu Mehmet Ali isyanını bastırmak için İngiltere’den yardım istediği zaman, İngiltere maddi yardım yerine Osmanlı ordusunun ve donanmasının gelişmesi için uzman göndermeyi uygun bulmuştur. 1838’de, 1833-1841 yılları arasında İstanbul’da bulunan İngiliz elçisi Ponsonby ile Hariciye Nazırı Reşid Paşa arasında bir antlaşma imzalanmış ve gümrük konusunda İngiltere’ye ayrıcalık tanınmıştır. Dış ticaretteki tekel düzeni kaldırılmış, imparatorluğun önemli bir gelir kaynağı olan ithalat ve ihracat vergilerinin oranları değiştirilmiştir. 1838’de Fransa, 1840’da İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Prusya, 1841’de Danimarka ile benzer içerikli ticaret antlaşmaları yapılmıştır (Yücekök 1968: 406, Ünal 1981: 1374). Bu anlaşmalar Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünü hızlandıran faktörler olarak, 1838 Osmanlı-İngiliz antlaşması da imparatorluğun yıkılışının başladığı tarih olarak nitelendirilmektedir (Koloğlu 1988:26).

etkilemiş ve bu dönemde Osmanlı mimarlığında ulusal kimlik arayışları görülmeye başlamıştır.¹⁶⁸

III.2.4.2. Osmanlı Mimarlığının Yeniden Kimlik Kazanma Çabaları ve Viollet-le-Duc'ün Bu Alandaki Etkileri

Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Fuarlarına katılmaya başlaması ile Osmanlı mimarlığını ilk defa uluslararası ortamda tanıtacak olan eserler hazırlanmıştır. Bu eserlerin hazırlanması için Osmanlı mimarlığının kimliğinin belirlenmesini gerekmiş; bu nedenle de öncelikle, Osmanlı mimarlığının özelliklerinin belirlenmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kendini bu fuarlarda tanıtmak için hazırladığı eserlerde Osmanlı mimarlığına yönelik yaptığı tanımlamalar ve seçtiği mimari biçimlenmeler üzerinde Viollet-le-Duc'ün mimarlık düşüncelerinin etkisinin tartışılması da tezimizin konusu açısından önem kazanmıştır.

1867'de Paris Dünya Fuarı'nda, Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Osmanlı mimarlığını temsil etmesi için bir cami, bir hamam, bir konut ve bir çeşmeden oluşan Osmanlı sergi yapıları hazırlanmıştır (Resim 70-80). Bu sergi yapılarını ise Viollet-le-Duc'ün öğrencilerinden biri olan Leon Parvillée yapmıştır.¹⁶⁹

Tezin ikinci bölümünde, Parvillée'nin Osmanlı İmparatorluğu'na gelerek İstanbul ve Bursa'da çalışmış olduğundan ve hocası Viollet-le-Duc'ün de doğu mimarlıklarına olan ilgisi nedeniyle onu desteklediğinden bahsetmiştik. Ayrıca Viollet-le-Duc'ün, bu çalışmalar sonucunda Parvillée'nin hazırladığı 1874'de Paris'de yayınlanmış olan, *l'Architecture et Décoration Turque Au XVe Siècle* isimli kitabının da önsözünü yazmış olduğunu ve bu önsözde Parvillée'nin Osmanlı mimarlığının kurallarını belirlediğini söylediğini anlatmıştık (Viollet-le-Duc, 1874: 1-4).

¹⁶⁸ Bkz. Turgut Saner, *19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığı'nda 'Oryantalizm', Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.*, İstanbul, 1998. Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığı'nda Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul 1981, Semra Germaner ve Zeynep İnankur, *Oryantalistlerin İstanbul'u* İstanbul, 2002.

¹⁶⁹ Aoki, Viollet-le-Duc'ün Ortaçağ'daki usta-çırak ilişkisi gibi birkaç kuşaktır dekorasyon yapan köklü ailelerin çocuklarını yanına çırak olarak alıp yetiştirdiğini de belirtmekte ve Parvillée'nin de bunlardan biri olduğunu söylemektedir (Aoki 2002: 75).

Osmanlı mimarlığını Avrupa’da tanıtan ilk kitaplardan biri olması bakımından önemli olan bahsettiğimiz eser ile Osmanlı mimarlık tarihinde ilk defa “Osmanlı Mimarlığı”nın kurallarının ortaya konmaya çalışıldığı bilinmektedir (Aoki 2002:32).

Osmanlı İmparatorluğu’nun katıldığı uluslararası diğer bir fuar olan 1873 Viyana Sergisi için ise, Sultan Abdülaziz’in emri ile İbrahim Edhem Paşa’nın yönetiminde *1873 Yılında Türkiye’de Halk Giyisileri Elbise-i Osmaniye (Les Costumes Populaires de la Turquie en 1873)* kitabı ve *Usul-i Mimari-i Osmani* kitabı¹⁷⁰ hazırlanmıştır. Serginin türk pavyonunda ise: Sultan III. Ahmed Çeşmesi, Türk Hamamı, çini imalathanesi, bir Türk kahvehanesi, geleneksel konut mimarlığının haremlik ve selamlık mekanları ve bir arasta sergilenmiştir.

Osmanlı mimari eserlerinin yapım kurallarını ve çizimlerini, Osmanlı mimarlığının tarihi ve bilimsel tanımlarını içeren ve Osmanlıca, Fransızca ve Almanca olmak üzere 3 dilde hazırlanmış olan *Usul* kitabı konumuz açısından önem kazanmaktadır.¹⁷¹ Nitekim, Abtullah Kuran, *Usul* kitabı ile Parvillée’nin bahsettiğimiz eserinin “Yeni Türk” üslubunun gelişmesinde başlıca rolü üstlenen yayınlar olduğunu belirtmektedir (Kuran 1992: 113-117). Bu nedenle tezin bu bölümünde, bu eserlerin incelenmesinin yararlı olacağı düşünülmüş; Viollet-le-Duc’ün mimarlık düşüncelerinin bu eserler ve eserleri hazırlayanlar üzerindeki etkisi sorgulanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, bahsettiğimiz gibi, bir taraftan da 1883 yılında açılan Sanayi-i Nefise Mektebi’nde mimar yetiştirmeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda hem uygulamacı hem de eğitimci olarak etkin olmuş olan İtalyan asıllı¹⁷² ve Fransız uyruklu İstanbul doğumlu Levanten mimar Alexandre Vallaury (1850-1921) Osmanlı İmparatorluğu’nda kurulan ilk Güzel Sanatlar Okulu olan Sanayi-i Nefise Mektebi’nin

¹⁷⁰ Bahsettiğimiz kitap, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi’nde ve Milli Kütüphane’de kitabın künyesi bulunmuştur ancak kitaba ulaşamamıştır. Kitabın “Osmanlı İmparatorluğu Mimarisi” ismiyle, içinde türk alfabesine transkripsiyonu ve İngilizce çevirisinin de bulunduğu, 1998 yılında Kültür Bakanlığınca çıkarılan tıpkı basımı için bkz. Tülây Duran (Editör), *Osmanlı İmparatorluğu Mimarisi*, (Çevirenler: Türkçe Metin: Tevfik Temelkuran, İngilizce Metin: Robert Bragner ve Rosalyn Pressant), TC Kültür Bakanlığı, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul, 1998.

¹⁷¹ 22 Nisan 1872 tarihinde dönemin sadrazamı tarafından onaylanmış olduğu görülen ve kitabın da giriş kısmında bulunan belgede bahsettiğimiz amaç belirtilmektedir.

¹⁷² Zeki Sönmez Vallaury’nin dedesinin İtalyan kökenli olduğunu belirtmektedir. Zeki Sönmez, *Türk İtalyan Siyaset ve Sanat İlişkileri*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2006:257.

mimarlık bölümünün kurucusudur. Bu nedenle Vallaury'nin Osmanlı mimarlığına yaklaşımı Osmanlı mimarlık eğitiminin yenilenmesinde Viollet-le-Duc'ün etkisini sorgulamamız açısından önem kazanmıştır.

Osmanlı mimarlığının yeniden kimlik kazanmasındaki çabaları içinde özellikle Türk Sanat Tarihi'nin de kurucusu olarak kabul edilen Celal Esad Arseven (1875–1971)'in çalışmalarının önemli bir yeri vardır. Arseven'in Osmanlı mimarlığını diğer İslam ülkelerinin mimarlığından ayıran özellikleri belirlemeye yönelik yaptığı çalışmalar ve bu çalışmalarda Viollet-le-Duc'ün etkilerinden bahsetmemizin, Viollet-le-Duc'ün Osmanlı mimarlığına etkilerini tartıştığımız bu bölüme önemli katkısı olmuştur.

1873 Viyana'daki Dünya Fuarı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun, *Elbise-i Osmaniye* ve *Usul* kitapları ile kendi kimliğini tanıtmayı amaçladığını belirtmiştik. *Elbise-i Osmaniye*'de Osmanlı İmparatorluğu, sınırlarını çizen bir coğrafyayla tanıtılmaktadır.¹⁷³ *Usul* kitabı ise imparatorluğun yani hanedanlığın mimarisini sunmaktadır. Bu dönemde Osmanlı imparatorluğunun ulusal kimliğini topraklarının sınırlarına dayanan bir 'vatansever'likle¹⁷⁴, Türk, Gayrimüslim ve Levanten halkı da içine alan etnik ve dini bakımdan kozmopolit bir kültürle özdeşleştiği görülmektedir.

Sultan Abdülaziz (1861-1876) ve Sultan II.Abdülhamid (1876-1909) dönemlerinde çoğunluğu Avrupa'da eğitim görmüş aydınlar, bürokratlar ve gazetecilerden oluşan Genç Osmanlıların 'vatanseverlik' düşüncesiyle gelişen 'Osmanlı milleti' kimliği, Çanakkale savaşından sonra değişmeye başlamıştır. Ortak tarih, kültür ve dil temeline dayanan 'ulus' düşüncesinin gelişmekteyken Cumhuriyet'in ilanından sonra (1923) 'Osmanlı' kimliğinden farklı bir kimlik arayışı sonucunda 'Türk milleti' Osmanlı

¹⁷³ İlk bölümde Avrupa kıtasındaki Edirne, Tuna (bugünkü Bulgaristan), Prizren, İşkodra, Yanya, Selanik ve Bosna-Hersek vilayetlerinin giyisilerini tanıtmıştır. İkinci bölümde giyisileri tanıtılan vilayetler Girit ile Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetleridir. Üçüncü bölümde de Hüdavendigâr (Bursa), Aydın, Konya, Kastamonu, Ankara, Sivas, Trabzon, Erzurum, Diyarbakır, Halep, Adana, Şam (Suriye), Bağdat, Hicaz, Yemen ve Trablusgarb vilayetlerinin giysileri tanıtılmıştır. Vilayetlerin tarihi gelişimi, özellikleri, ekonomik ve sosyal yapısına ilişkin tanıtıcı kısa bilgiler de verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Hamdi ve Viktor Marie de Launay, *Elbise-i Osmaniyye*, İstanbul Levant Times&Shipping Gazette Basımevi, İstanbul, 1873.

¹⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bozdoğan, 2002.

toplumunun asli çekirdeği kabul edilmiştir. Tartışmalarla geçen cumhuriyetin ilk on yılı sonunda ‘Osmanlı milleti’ kimliği ‘Türk milliyetçiliğine’ dönüşmüştür.¹⁷⁵

Osmanlı Devleti kendisine Avrupa ülkelerince yüklenmiş olan İslam kimliğini Osmanlı kimliğine dönüştürmüş daha sonra da Türk Milli üslubunu oluşturmuştur (Bozdoğan 2002:34-41). Bu dönüşümlerin mimarlığa yansımaları konumuz açısından önemlidir. Bu bağlamda, Osmanlı mimarlığına yeniden kimlik kazandırma ve ulusal bir mimarlığa sahip olma yolundaki çabaların öne çıkan mimarların eserlerinden örneklerle kısaca ele alınması düşünülmüştür. Bu alanda, Viollet-le-Duc’ün mimarlık üzerine düşüncelerinin etkilerinin de tartışıldığı bu bölümde; dönemin en etkin mimarlarından Kemalettin Bey; uygulamacı, eğitimci, yazar ve restorasyon uzmanı olması yönüyle Viollet-le-Duc’le benzer bir misyona sahip olması nedeniyle daha ayrıntılı ele alınmıştır.

III.2.4.2.1. Osmanlı Mimarlığının Kimliğinin Belirlenmesi Çabalarında Viollet-le-Duc’ün Etkisi

Viollet-le-Duc’ün Öğrencisi Leon Parvillée’nin Çabaları

Paris’de doğan Louis Léon Parvillée (1830–1885), heykeltıraş olarak yetişmiş, Paris’teki *Ecole Gratuite de Dessin*’de Viollet-le-Duc’ün öğrencisi olmuştur.¹⁷⁶ Parvillée Osmanlı İmparatorluğu’na ilk olarak 1851’de 1853’e kadar süren bir konağın dekorasyon işinde çalışmak üzere Pierre Victor Galland (1822-1892) ile birlikte gelmiş, daha sonra 1855 yılında tekrar gelerek, İstanbul’da ve Bursa’da çalışmış, bu süre içerisinde Sultan Abdülaziz’in (1861–1876) saray mimarlığını da yapmıştır. Bunun yanı sıra, İstanbul’da Barbe Richer, Philibert Rendelman, Charles Gillaume Harling gibi sanatçıların çalıştığı bir atölye kurmuştur.

1860-61 yılları arasında Paris’te büyükelçilik yapmış olan Ahmet Vefik Paşa, 1863-64 yılları arasında “Tanzimat”ın yeni reformlarının uygulanması yolunda 1855 Bursa

¹⁷⁵ Bozdoğan bu tartışmanın 10 yıl sürmesinin kültürel ve ideolojik ortamın ne kadar karmaşık olduğunu gösterdiğini belirtmektedir (Bozdoğan 2002:51).

¹⁷⁶ Parvillée, 1850’de heykeltıraş olarak kayıt olmuş ve Viollet-le-Duc’ün derslerini takip etmiştir (Aoki 2002: 73).

Depremi sonrasında kentin restorasyonu işlerini yürütmüştür.¹⁷⁷ Bunun için İstanbul'da Osmanlı mimarlığının kurallarını araştırmakta olan, Parvillée'yi görevlendirmiştir.¹⁷⁸ Parvillée, 1864–1867 yılları arasında Bursa'da, Ahmet Vefik Paşa (1823–1891)'nın başkanlığında depremden zarar görmüş olan Yeşil Cami (1419), Ulu Cami (1399), Orhan Camisi (1339) ve Muradiye Camilerinin (1426) restorasyonlarında çalışmıştır. Depremde büyük ölçüde yıkıldığı bilinen Ulu Cami'nin yeniden inşa edilmiş olması Parvillée'nin Viollet-le-Duc'ün restorasyon yaklaşımını benimsemiş olduğunu göstermektedir.

1863'te Sergi-i Umumi-i Osmani binasının iç dekorasyonunu yapmıştır. Parvillée'nin bir sonraki işi ise 1867 Paris Dünya Fuarı için yapılmış olan Osmanlı pavyonlarının mimarlığını üstlenmesidir. Osmanlı ülkesinde bulunduğu yıllarda çeşitli aralıklarla Fransa'ya giden Parvillée, 1866'da Paris'te Pierrefonds Şatosu restorasyonunda Viollet-le-Duc'ün yanında çalışmıştır. 1874 yılında ise Paris'e kesin olarak döndüğü bilinmektedir. Paris'e döndüğü yıl, *l'Architecture et Décoration Turque Au XVe Siècle* isimli kitabını yayınlanmıştır. Daha sonra Osmanlı çinilerinden esinlenerek seramikler üretmeye başlamıştır.¹⁷⁹

Parvillée Bursa yapılarının rölövelerini yaparken Viollet-le-Duc'ün geometrik analiz yöntemini uygulayarak Osmanlı mimarlığında kullanılmış olan bazı ilkeler keşfetmiştir. Bu ilkeler Viollet-le-Duc'ün Gotik mimarlıkta keşfettiği ilkelerle örtüşmektedir. Parvillée de, Viollet-le-Duc gibi üzerinde çalıştığı yapıların temelde 8, yükseklikte ise 5 oranından oluşan mısır üçgeni ile eşkenar üçgen geometrisine (Resim 46) dayanan bir ilke ile tasarlanmış olduklarını gösteren bir mimari ve geometrik çözümleme yapmıştır (Resim 48, 71, 72).

¹⁷⁷ 1879-1882 yılları arasında Bursa valiliği yapmış olan Ahmet Vefik Paşa'nın, Bursa kentinin hem modern hem de Osmanlı kimliğine sahip ideal bir kent olması için mimarlık ve şehircilik üzerine çalışmalar yaptığı belirtmekte; imparatorluk sanatını "Osmanlılaştıran" kişi olduğu vurgulanmaktadır (Saint Laurent 1996: 97-98).

¹⁷⁸ Aoki, Ahmet Vefik Paşa'nın Süleymaniye Camisi restorasyonu için 1861'de İstanbul'da olduğunu ve Parvillée ile tanışmış olabileceğini belirtmektedir (Aoki 2002: 13).

¹⁷⁹ Léon Parvillée'nin hayatı ve çalışmalarına yönelik ayrıntılı bilgi için bkz. Miyuki Aoki, "*Léon Parvillée: Osmanlı Modernleşmesinin Eşiğinde Bir Fransız Sanatçı*", İTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kasım 2002.

Parvillée sadece hocasının mimarlık kuramlarını uygulamamış, aynı zamanda kitabının önsözünü Viollet-le-Duc'e yazdırarak, onun takipçisi olduğunu ilan etmiştir. Buna dayanarak; Parvillée'nin Klasik Osmanlı mimarlığını, Viollet-le-Duc'ün Gotik mimarlık için ortaya koyduğu geometri ve oran ilişkilerine dayanan akılcı mantığına temellendirmesinin kaçınılmaz olduğu belirtilmektedir (Barillari 1997: 42-43).

Osmanlı mimarlığının, üçgen biçimli bir geometrik kompozisyon prensibine sahip olduğunu ispat etmeye çalışırken, Parvillée'nin aynı zamanda dönemin batı kültüründe "oryantalizmin" sadece bir fantazinin ürünü olduğu şeklindeki genel görüşü de değiştirmeye çalıştığı düşünülmektedir (Çelik 1992: 96-98).

Parvillée eserinde, 1867'de Paris Dünya Fuarı için yapmış olduğu bahsettiğimiz sergi yapılarını belirlediği bu ilkelerle tasarlamış olduğunu belirtmektedir (Parvillée 1874:14-16). Viollet-le-Duc ile birlikte çalışan mimar Anatole de Boudot 1867'de Paris Dünya Fuarı için makalede plan ve cephe çizimleri ile birlikte sergi yapılarını tasvir etmiştir. Cami, hamam ve konutun plan özellikleri, mekan kullanımlarının yanı sıra süsleme elemanlarındaki hayranlık duyduğu renk kullanımını ve iç mekandaki ışık etkilerini, çizimlerin bunları anlatmaktaki yetersizliğine ilişkin üzüntüsünü belirterek büyük bir özenle anlatmaya çalışmıştır.¹⁸⁰ Konutun anlatımındaki övgüleri dikkat çekici niteliktedir;

"Yapının tamamı uyumlu ve çok zengin bir bütün teşkil etmekle birlikte modern sanat için engin bir kaynak oluşturmaktadır ve prensipte en azından süslemeleri açısından ilham kaynağı olacak özelliklere sahiptir. Böylesi bir yapının yanında, günümüz iç mekanlarında kullanılan alçı-panolar ve bağıran resimler oldukça soysuz ve sıradan görünmektedir." (deBoudot, 1868, 272)

Parvillée'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çalışmaları üzerine araştırma yapmış olan Beatrice Saint Laurent, sergilenen bu yapıların mimari biçimlenişine ilişkin bir değerlendirme yapmıştır. Saint Laurent, sergilenen cami modelinin hem Bursa'daki Yeşil Cami'nin hem de 18. yüzyıl Osmanlı mimarlığının özelliklerini taşıyan bir tasarım

¹⁸⁰ Anatole de Boudot özellikle caminin çinilerine olan hayranlığını da dile getirerek kullanılan renk ve motifleri de anlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Baudot, A. De, "Etudes sur l'Exposition Universelle de 1867 (1867 Evrensel Sergisi Üzerine Çalışmalar)", *Encyclopédie d'Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1868, No ? : 265-272.

olduğunu, yalı tasarımının da İstanbul'da görülen birçok geç 18. ve 19. yüzyıl konutlarını andırdığını ancak yapı tipi ve süslemeleri ile daha erken bir eser olan Topkapı Sarayı Çinili Köskü'ne benzediğini belirtmektedir (1986: 273).

Parvillée, Viollet-le-Duc'ün Gotik mimariyi analiz etmek ve prensiplerini belirlemek için kullanmış olduğu yöntemi uygulayarak Osmanlı mimarlığına ilişkin ilkeler tespit etmiştir. Viollet-le-Duc'ün Saint Gimer Kilisesi'ni *Entretiens*'de belirlemiş olduğu kurallara göre tasarladığını birinci bölümde anlatmıştı. Parvillée de aynı tutumu benimsemiş ve 1867 dünya fuarında Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil eden sergi yapılarını eserinde Viollet-le-Duc'ün de kullanmış olduğu aynı geometrik kurallara dayanan oranlara göre tasarlamıştır. Başka bir deyişle Parvillée hem Viollet-le-Duc'ün mimari çözümlene yöntemini Osmanlı mimarlığının ilkelerini belirlemek için uygulamış, hem de bu ilkelere dayanarak yaptığı tasarımlarla Viollet-le-Duc'ün mimarlık düşüncelerini Osmanlı mimarlığına taşımıştır.

Usul-i Mimari-i Osmani Kitabı ve Yazarlarının Çabaları

Metin ve çizimler olmak üzere iki kısımdan oluşan kitap, 52 x 36.5 cm. Boyutlarındadır. Metin kısmı; “Başlangıç”, “Mimarlık Tarihi”, “Bursa Yeşil Cami”, “Süleymaniye Camisi”, “Edirne Selimiye Camisi”, “İstanbul Yeni Cami”, “Kanuni Sultan Süleyman'ın Türbesi”, “Şehzade Türbesi”, “III. Ahmed Çeşmesi”, “Azap Kapısı Çeşmesi”, “Mimarlık Usulleri (Çeşitli Yapı Yöntemleri)”, “Osmanlı Mimarlık Usullerinde Kullanılan Çiçekler ve Süsleme Motifleri”, “Osmanlı Mimarlık Süslemeleri” bölümlerini içermektedir. Metnin sonuna Mimar Sinan'ın mimari eserlerinin (312 adet) listesi eklenmiştir. İkinci kısım, metinde anlatılan mimari eserlere ait çizimleri içermektedir. Bu bölümde 14'ü renkli olan 190 adet çizim bulunmaktadır.

Kitabın ilk sayfasında, eserde kullanılan çizimlerin Montani ve Bogos Efendiler ile Maillard tarafından yapıldığı, gerekli belgelerin Montani Efendi tarafından sağlandığı belirtilmektedir. Ayrıca, M. Sebah'ın kitabı basıma hazırladığı ve Fransızca metnin Marie de Launay tarafından yazıldığı bilgisi de verilmektedir.

Kitabın “Başlangıç” bölümü, Sadrazamlık’tan Nafia Nezareti’ne (Bayındırlık Bakanlığı) yazılmış olan onay belgesinin örneğidir. Belge, Mimar Sinan, Hoca Kasım ve Mimar İlyas gibi ünlü mimarların Osmanlı mimarlığının gelişmesinde önemli bir yeri olduğuna değinmekte, İstanbul’da Süleymaniye Camisi ve Yeni Cami’nin, Bursa’da Yeşil Cami’nin ve Sultan II. Selim’in Edirne’de yaptırdığı yapıların çok değerli eserler olduklarını belirtmektedir. Belgede ayrıca dönemin hükümdarı Sultan Abdülaziz’e övgü dolu sözler söylenmekte ve sultanın mimarlığa ilgisi, desteği ve gelişmeye açık tutumu neticesinde İstanbul’un böyle önemli yapılarla süslendiği belirtilmektedir.

Kitabın “Mimarlık Tarihi” bölümünde; Selçuklu Devleti’nin son dönemlerinden başlayarak Osmanlı sultanlarının yaptırdığı yapılardan örnekler verilerek, Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş süreci anlatılmaktadır. İznik ve Bursa’daki yapılar;

“...Osmanlı mimarisine uygun olarak değiştirilmiş olan Arap mimarisinin karışımından oluşan büyük önemli yapılar” olarak sayılmaktadır (Edhem Paşa 1998: 15).

Daha sonra, Mimar Sinan’ın eserlerinden bahsedilmekte, Edirne Selimiye Cami, Osmanlı mimarlığının özelliklerini en iyi ortaya koyan yapı olarak belirtilmektedir. İstanbul Yeni Cami’nin ve Topkapı Sarayı içerisindeki Bağdat ve Revan köşklerinin de incelemeye değer oldukları vurgulanmaktadır. Ayrıca, Mimar Sinan’ın Yalı Köşkü ve Beşiktaş Köşkü’nün güzellikleri övülmekte, ancak yıkılmış oldukları belirtilmektedir.

III. Ahmet’in saltanatı sırasında yapılan bahçe düzenlemeleri için Fransa’dan mimar ve mühendislerin getirildiği; kendi sanatçıları da yanlarında getiren bu mimarlar nedeniyle Osmanlı mimarlığının özelliklerinin ve güzelliğinin değiştiği ve hatta bozulduğu belirtilmiştir. Nuruosmaniye Camisi (Resim 84) ve Laleli Camisi (1760-1763) (Resim 85) de bu duruma örnek olarak sunulmaktadır. Bu dönemden sonra yapılan sarayların da (Esmâ Sultan Sarayı ve Defterdar Burnu’nda yapılan saraylar) karışık bir üslupla yapıldığı belirtilmektedir. Mimar Sinan’ın yerine Rafael’in ve Ermeni mimarların geçtiği; bu mimarların çeşitli mimari usuller kullanarak ‘bozuk’ yapılar yaptıkları anlatılmaktadır (Edhem Paşa 1998: 16).

Osmanlı mimarlığının özelliklerinin kaybolmuş olması nedeniyle, mimarlık öğrencilerinin, Osmanlı, Yunan ve İtalyan mimarların ünlü eserlerini dergilerden inceleyerek mimarlıkta yeni bir usul geliştirmeye çalıştıkları söylenmektedir. Bu çalışmaların Sultan Abdülaziz döneminde başladığı ve Aksaray Valide Sultan Camisi (Resim 86) ve Çırağan Sarayı'nın (1871) (Resim 87) Osmanlı mimarlığının bu yeni özelliklerini taşıyan eserler olduğu belirtilmektedir.

“Bursa Yeşil Cami” bölümü’nde, Yeşil Cami ve Türbesi’nin mimari özellikleri anlatılmakta, ayrıca Ahmet Vefik Paşa’nın onarımlarından bahsedilmektedir. Bunun yanı sıra, Osmanlı yapılarındaki vitray tekniğinin Avrupa’dan farklı ve daha güzel olduğu belirtilmekte, yapım aşamaları ve yöntemleri anlatılmaktadır. Osmanlı mimarlarının, belirlenmiş bir birime dayanan oran sistemine¹⁸¹ göre yapı yaptıkları ve bunun da kitabın yazarlarından Montani Efendi tarafından araştırma ve incelemeler sonunda belirlendiği belirtilmektedir. Yeşil Cami’nin yapımında Mimar İlyas’ın bahsedilen oranları nasıl kullandığı anlatılmaktadır. Son olarak yapının kitabesinin içeriği ve kitapta yer alan 10 adet çiziminin listesi verilmiştir.

“Süleymaniye Camisi” bölümünde, caminin mimari özellikleri anlatılmakta, külliyyeden bahsedilmekte ve Osmanlı mimarlık yönteminin bu yapıda en gerçekçi şekilde görülebildiği belirtilmektedir. Ayrıca kitapta yer alan Süleymaniye Camisi’ne ait 5 adet çizimin listesi de verilmiştir. Bir sonraki bölüm olan “Edirne Selimiye Camisi”nde, caminin Mimar Sinan’ın en başarılı yapısı olduğu belirtilmiş ve mimari özellikleri anlatılarak kitapta camiye ait 2 adet çizimin olduğu belirtilmiştir. Diğer bölümlerde de sırasıyla, Yeni Cami, Kanuni Sultan Süleyman Türbesi, Şehzade Türbesi, III. Ahmet Çeşmesi, Azapkapı Çeşmesi aynı şekilde mimari özellikleri, yapım tarihleri anlatılarak ele alınmışlardır.

“Mimarlık Usulleri¹⁸²” (Yöntemleri) bölümünde, Osmanlı mimarlığının güzelliği; ayrıca Antik dönem Mısır, Hint, Çin, Yunan ve Roma yapıları; Bizans İmparatorluğu’nun yapıları, Arapların ve İranlıların yapıları ve son olarak Gotik üslupta

¹⁸¹ Türkçe çevirisinde ‘bir ölçü birimi’ olarak geçmektedir.

¹⁸² Usûl: 1. Asıllar, kökler; 2. Esas bilgi, 3. Yol, yöntem, tertip, metod, düzen . Bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat: Eski ve Yeni Harflerle*, Doğu Matbaası, Ankara, 1962:1350

yapılmış olan eserler övülmektedir. Mimarlıkta düzenlerin taşıyıcı sütunlara göre tanımlandığı belirtilmektedir. Antik Mısır yapılarındaki mimari düzen eleştirilirken, Antik Yunan yapılarındaki düzenlerin farklılığı belirtilmektedir. Arapların, İbranelerin, Gotların ve Çinlilerin mimarlıklarında karma düzenlerin kullanıldığı, mimarların istedikleri mimari düzenleri birleştirerek yeni yapılar yaptıkları belirtilmektedir (Edhem Paşa 1998: 41-42). Daha sonra, Osmanlı mimarlığında Antik Yunan mimari düzenlerinin örnek alındığı, Arap mimarlığında ise Bizanslı mimarların yaptığı gibi, bu düzenlerin değiştirilerek kullanıldığı, ancak belli bir mimari yöntemlerinin olmadığı vurgulanmaktadır.

Osmanlı mimarlığının belirli kurallarının ise Bursa Yeşil Cami ile kurulduğu belirtilmekte ve “Osmanlı Mimarlığının Çeşitli Yöntemleri” olarak adlandırılmış olan bir alt başlıkta, Osmanlı mimarlığında Antik Yunan mimari düzenleri olan dor, iyon, korint üsluplarına karşılık gelen üç mimari düzenin olduğu anlatılmaktadır. Bu üç düzeni oluşturan elemanların birbirlerine oranları, yapılarıdaki kullanımları ve detayları çizimlerle anlatılmış, anlatımların sonuna Vitruvius’dan deyişler de eklenmiştir. Dor düzenine karşılık gelen ‘konik düzen’ (*tarz-i mahrutî*) (Resim 81) sade binalarda, iyon düzenine karşılık gelen ‘elmasî düzen’ (*tarz-i müstevi*) (Resim 82) ciddi ve ağır olduğu için sivil yapılarda, korint düzenine karşılık gelen ‘mücevherî düzen’ (*tarz-ı mücevherî*) (Resim 83) ise hafif ve hareketli bir düzen olduğu için sivil yapıların iç mekanlarında kullanılması önerilmektedir.¹⁸³ “Mimaride Yöntem Uygunluğu” olarak adlandırılmış olan diğer bir alt başlıkta ise, Osmanlı mimarlığının, sütun başlıklarının genişlik ölçüsüne dayanan bir oran sistemine bağlı geliştirilmiş kuralları olduğu belirtilmiş ve diğer yapı elemanlarına ilişkin geometrik kurallar ve oranlar anlatılmıştır.

Bu bölümde yer alan diğer alt başlıklar ise şöyledir: “Yapı Elemanlarının Düzenlenmesi”, “Çeşitli Yapı Yöntemlerinin Uygulanması”, “Yapılarda Süsleme” ve “Osmanlı Mimarlığının Kuralları Hakkında Görüşler”. Bu son alt başlıkta, yabancı

¹⁸³Zeynep Çelik 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul, (Çeviren: Selim Deringil), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998:120. Düzenlerin Türkçe isimleri için bkz. Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası; Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür*, (Çeviren: Tuncay Birkan), İstanbul, 2002:37 ve Ahmet Ersoy, “Usul-ı Mimari-yi Osmani: A Source Of Revival In Ottoman Architecture”, *Turkish Art: 10th International Congress Of Turkish Art, Geneva, 17-23 September 1995*, Genève: Fondation Max Van Berchem, 1999: 294.

ülkelerin mimari kurallarının değerli olmasına karşın, Osmanlı mimarlığının kurallarının onlardan daha da üstün olduğu belirtilmektedir (Edhem Paşa 1998: 46). Kitapta yer alan ve bu bölümle ilgili olan 23 adet şeklin listesi de bölümün sonuna eklenmiştir. “Osmanlı Mimarlık Yöntemlerinde Kullanılan Çiçekler ve Süsleme Motifleri” bölümünde, mimari süslemede kullanılan çiçekler anlatılmış; “Osmanlı Mimarlığında Süslemeler” bölümünde ise, Osmanlı mimarlığında kullanılan çeşitli süslemeler belirlenmiştir. Bu bölümde, Osmanlı mimarlığında kullanılan bezemeler şu başlıklarla anlatılmıştır: Oyma İşleri, Tuğla ve Taş Yapı Yapım Yöntemleri, Madenden Yapılmış Sanat Eserleri, Mezar Taşları, Sırça Parçalarının Birleştirilmesiyle Yapılan Resimler, Ağaç Üzerine Oyma İşler, Duvar Üzerine İşlenen Resimler, Oyma Mermer İşleri, Duvar Çinileri.

Osmanlı mimarlığını dünyaya tanıtmak amacıyla hazırlanmış olan bu eser, aynı zamanda Osmanlı mimarlığının özelliklerini anlatmakta, belirlediği özelliklerin de Osmanlı İmparatorluğu’nda yapılacak olan yeni yapılarda kullanılmasını amaçlamaktadır. Eser aynı zamanda, İslam mimarlığı üzerine bir İslam ülkesinde hazırlanmış ilk kitaptır. *Usul* kitabının Osmanlı mimarlığını yeniden canlandırmada kaynak olarak kullanılmasına yönelik araştırma yapmış olan Ahmet Ersoy, kitabın Osmanlı mimarlık tarihi yazımının ilk kuramsal kitabı olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁴ Mimarlıkta ulusallaşma üzerine çalışmalar yapmış olan mimarlık tarihçisi Sedat Hakkı Eldem de, Osmanlı mimarlığında millileşme hareketlerinin bu kitap ile başladığını vurgulamaktadır.¹⁸⁵

Bahsettiğimiz eser Osmanlı mimarlığını İstanbul, Edirne ve Bursa’daki anıtsal yapılardan örnekler vererek tanıtmaya çalışmıştır. Osmanlı mimarlığının klasik dönem yapılarını da ilk defa uluslararası bir ortamda tanıtan eser, Viollet-le-Duc’ün Gotik dönemin 13. yüzyılını öne çıkarıp övmesine benzer bir tutumla, Osmanlı mimarlığının Klasik dönem yapılarından ve Mimar Sinan’dan övgüyle bahsetmiştir. Avrupa

¹⁸⁴ Ahmet Ersoy, “Usul-ı Mimari-yi Osmani: A Source of Revival in Ottoman Architecture”, *Turkish Art: 10th International Congress Of Turkish Art, Geneva, 17-23 September 1995*, Genève: Fondation Max Van Berchem, 1999: 295. Ahmet Ersoy’un bahsettiğimiz eser üzerine yaptığı çalışmalar için bkz. Ahmet Ersoy, *On the Sources of the Ottoman Renaissance: Architectural Revival and Its Discourse During the Abdülaziz Era, 1861-1876*, (Ph. D. Dissertation), Harvard University, 2000.

¹⁸⁵ Sedat Hakkı Eldem, “Son 120 Sene İçinde Türk Mimarisinde Millilik ve Rejionalizm Araştırmaları”, *Türk Milli Üslubu Semineri, 11-12 Haziran 1984*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul: 53-59.

mimarlığındaki biçimlerin taklit edilmeye başlanmasıyla, Fransız mimarlığının kendine özgü karakterini kaybetmeye başladığını anlatmış olan Viollet-le-Duc'un görüşleriyle benzer bir şekilde, *Usul* kitabında da yabancı mimarların etkileriyle Osmanlı mimarlığının kendine özgü özelliklerini yitirmeye başladığı belirtilmektedir. Bu bağlamda, Nuruosmaniye Camisi (Resim 84) ve Laleli Camisi (1763) (Resim 85) bu 'bozulmaya' örnek olarak verilmektedir. Osmanlı mimarlığının özelliklerini taşıyan eserlere örnek olarak ise, 1871'de tamamlanan Balyan ailesinin tasarımı olan Çırağan Sarayı (Resim 87) ve 1871'de Montani Efendi tarafından tasarlanmış olan Aksaray Valide Sultan Camisi (Resim 86) gösterilmektedir. Oryantalist ve Gotik mimari özelliklere sahip olduğuna değindiğimiz bu yapıların Osmanlı mimarlığında, ulusal biçimlenmeye örnek olarak gösterilmesi ilginçtir.

Kitapta Osmanlı mimarlığının, Antik Yunan mimari düzenleri olan dor, iyon, korint üsluplarına karşılık gelen 'mahruti', 'müstevi' ve 'mücevheri' olmak üzere üç ayrı mimari düzenden meydana geldiğini ortaya koymaya çalışması; Viollet-le-Duc'un tezin ikinci bölümünde bahsettiğimiz Gotik mimarlığın akılcı bir mimarlık olduğunu ispatlamaya çalışmasına benzer bir tutumdur. *Usul* kitabında sunulan bu üç mimari düzen ile, Osmanlı mimarlığının da Avrupa ülkelerinin mimarlığı gibi akılcı temellere oturduğunu, Antik ve Gotik dönemlerin mimarlığında görülen mimari düzenlere, kompozisyon ilkelerine ve geometrik kurallarına sahip olduğunu ispatlamaya çalışılmış, çağdaş yapıların belirlenen bu düzen, ilke ve kurallarla biçimlenerek ulusal bir karakter kazanması amaçlamıştır.

Ahmet Ersoy da kitabın yazarlarının Osmanlı mimarlığının ve süslemesinin kompozisyon ilkelerini ve geometrik kurallarını açığa vurmaya çalıştıkları bu kitapta, Viollet-le-Duc'un çok güçlü etkisi olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁶ Ersoy, İbrahim Edhem Paşa'nın ve Ahmet Vefik Paşa'nın *Usul* kitabının yazımında nasıl bir rol üstlendiklerinin net olmadığını ve eserin hazırlanması için kurulmuş olan komisyonun başkanı olan Edhem Paşa'nın o dönemde, komisyonda bulunan diğer üyelerle yaptığı

¹⁸⁶ Bkz. Ahmet Ersoy, "Usul-i Mimari-i Osmani: A Source of Revival in Ottoman Architecture", *Turkish Art: 10th International Congress Of Turkish Art, Geneva, 17-23 September 1995*, Genève: Fondation Max Van Berchem, 1999: 293-294. Ahmet Ersoy, Viollet-le-Duc'un çalışmalarından ve öğrencileri Parvillée, Duthoit ve Bourgoin'nın çalışmalarından ne kadar yararlanmış olduğunun araştırılması gerektiğini de belirtmiştir.

tüm yazışmaların ve hatta oğlu Osman Hamdi Bey'e yazdığı kişisel mektupların Fransızca olmaları nedeniyle metnin önce Fransızca yazılıp daha sonra Osmanlıcaya çevirisinin yapılmış olabileceğini söylemektedir (Ersoy 2000: 143-145). Almanca ve Fransızca versiyonlarda, kitabın önsözünün yazarı olduğu belirtilen Mehmet Şevki Efendi'nin de kitabı Fransızca'dan Türkçe'ye ve Almanca'ya çeviren kişi olduğunu belirtmektedir. Ersoy'a göre, kitabın büyük kısmının yazımını Viktor Marie de Launay¹⁸⁷ gerçekleştirmiştir ve kitabın teknik mimari bölümünün yazarı da İtalyan mimar Pietro Montani (1829-1887)'dir (Ersoy 2000: 157).

Nitekim, Marie de Launay kitap için gerekli teknik belgelerin Montani tarafından sağlanmış olduğunu belirtmektedir. *Usul* kitabının hazırlanışında bir rolü olmamasına karşın, Parvillée'nin Bursa'da yaptığı çalışmaların, *Usul* kitabının yazarlarını etkilemiş olmasının kaçınılmaz olduğunu ifade eden Ersoy, Montani'nin de Parvillée gibi teorik olarak Viollet-le-Duc'ün geometriye ağırlık veren yöntemine uymuş olduğuna işaret etmiştir (Ersoy 2000: 150-151).

Zeynep Çelik de, *Usul* kitabının bahsettiğimiz içeriğini Parvillée'nin çalışmalarındaki öğretilere dayandırmaktadır. Her ne kadar Parvillée'nin kitabından bir yıl önce basılmış olsa da, giriş kısmında belirtilen kuralların tesadüfi ya da özgün olamayacağına dayanarak; kitabın, Parvillée'nin 1867 Paris Dünya Fuarı için yapmış olduğu mimari çalışmaların ve Anatole de Baudot'nun aynı yıl bu yapılara ilişkin yazdığı analizin devamı olabileceğini söylemektedir (Çelik 1992: 156).

Bir diğer araştırmacı Paolo Girardelli ise, *Usul* kitabını Parvillée'nin kitabı ile karşılaştırarak iki eser arasında farklılıklar olduğunu belirtmiştir. Viollet-le-Duc'ün Montani Efendi üzerindeki etkisinden bahsetmiş ve *Usul* kitabının Viollet-le-Duc'ün *l'Art Russe* (1877) adlı kitabına olan benzerliğine dikkat çekmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Marie de Launay Osmanlı Sergilerine hem organizatör hem de ressam olarak katılmıştır. 1863 "Sergi-i Umumi-i Osmani" Sergisi için bir rapor yazmış; Osmanlı İmparatorluğu'ndan içlerinde Parvillée'nin de bulunduğu 10 kişinin katıldığı 1867 Paris Dünya Fuarı'nda ise Osmanlı sergisinin kataloğunu hazırlamıştır (Ersoy 2000: 159-163).

¹⁸⁸ Paolo Girardelli, *İstanbul e L'Italia, 1837-1908: Confronto e Interpretazioni Reciproche di due Tradizioni Architettoniche*, Phd Thesis, Università degli Studi di Napoli Federico II, 1994: 136-150.

Montani, İtalyan mimar Barborini ile beraber İstanbul'daki birçok anıtın çizimini yapmış ve bunların bir kısmı 1867 Paris Dünya Fuarı'nda sergilenmiştir. Çırağan Sarayı ve Aksaray Valide Sultan Camisi'nin yapımında da rol alan Montani Efendi'nin mimari faaliyetlerini inceleyen Ersoy, Montani'nin hem Viollet-le-Duc'ün İslam ve Hristiyan dünyasının Ortaçağ mimarlıklarının sahip olduğu ortak akılcı kaynaklarına ilişkin düşüncelerinden, hem de Parvillée'nin Osmanlı mimarlığı üzerine yaptığı çalışmalardan haberdar olduğunu belirtmektedir (Ersoy 2000: 192). Girardelli, Montani'nin Osmanlı mimarlığının yeniden kimlik kazanması ve ulusallaştırılması çabasında yeni bir yorum getirdiğini, Montani'nin Parvillée ile yakın ilişkiler içinde bulunduğunu ve çalışmalarında Viollet-le-Duc'ün mimarlık üzerine düşüncelerini esas aldığını belirtmektedir (Girardelli 1994:123-124, 144).

Oryantalist ve gotik mimari özelliklere sahip olduğunu belirttiğimiz Çırağan Sarayı ve Aksaray Valide Sultan Cami'sinin *Usul* kitabında Osmanlı mimarlığında ulusal biçimlenmeye örnek olarak gösterildiğine daha önce değinmiştik. Sedat Hakkı Eldem bu yapıların ne kadar Türk veya Osmanlı olduğu sorusunu gündeme taşırken; Turgut Saner ise, erken dönem Osmanlı yapılarından ve Gotik mimarlıktan esinlenmeyi Oryantalist bir tutum olarak değerlendirmektedir (Saner 1998:144–146).

Yazarların ve dönemin Osmanlı Sultanı Abdülaziz'in Osmanlı mimarlığında benimsediği, neo-Gotik ile oryantalizmin bir arada kullanılması tutumu, 1850'lerden itibaren Fransa'da Viollet-le-Duc'ün önderliği ile neo-Gotik'in benimsenmesi ve doğu ülkelerinin mimarlığına olan ilgi ile oryantalizmin de görülmesinin bir yansıması olarak düşünülebilir mi sorusunu gündeme getirmektedir.

III.2.4.2.2. Osmanlı Mimarlık Eğitiminin Yenilenmesinde Viollet-le-Duc'ün Etkisi

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk Güzel Sanatlar Okulu olduğunu belirtmiş olduğumuz Sanayi-i Nefise Mektebi'nde mimarlık, resim, heykel ve gravür bölümleri kurularak, 1883 yılında 8 öğretim elemanı ile 20 öğrenciye eğitim vermeye başlanmıştır. Mektebe kayıt olabilen, yaşları 17-25 arasında olan ve 'İdadi Mektebi'nden mezun olan

öğrenciler; bir yıllık hazırlık sınıfının ardından, mimarlık veya heykeltıraşlık eğitimi için dört yıl, gravür eğitimi için üç yıl, resim eğitimi için ise beş yıl eğitim görmektedirler.¹⁸⁹

Ecole Des Beaux-Arts'ın eğitim sistemini model alan okulun mimarlık eğitiminde ilk yılında sanat eğitimi vurgulandıktan sonra, ikinci yıl Yunan ve Roma üslupları inceleniyor, üçüncü yıl büyük kurum binalarına yönelik neo-Klasik ve neo-Rönesans projeler suluboya ile yapılıyor, son yıl öğrencilerden Klasik Osmanlı binalarının ölçekli çizimlerini yapmaları ve I. Ulusal Mimarlık üslubunun ilkelerine göre proje tasarımları isteniyordu. Simetri ve eksenselliğin hakim olduğu tasarımlarda biçim işlevden öncelikli ele alınıyordu (Bozdoğan 2002:42).

1883-1908 yılları arasında, Sanayi-i Nefise Mektebi mimarlık bölümü başkanlığını, bu bölümün kurucu da olan Alexandre Vallaury yapmıştır. Vallaury, aynı dönemde İstanbul'un çeşitli yerlerinde yapı faaliyetinde bulunmuştur. 1869-1878 yılları arasında *Ecoles des Beaux-Arts*'da Coquart Le Bas (1831-1903)'nın atölyesinde mimarlık eğitimi almıştır. 1896'da kendisine 'Légion d'Honneur' ödülü verilmiştir. 1899'da *Académie des Beaux-Arts*'ın yabancı muhabir üyeliğine seçilmiştir (Akpolat 1991: 9,16).

Vallaury'nin Paris'de bulunduğunu belirttiğimiz dönem, Viollet-le-Duc'ün de Fransa'da hem yapı faaliyetleri ile hem de mimarlık düşüncelerini yazdığı yazıları ile etkin olduğu ve hem ulusal hem de uluslararası saygınlık kazanmış olduğu bir dönemdir. Bu nedenle Vallaury'nin Viollet-le-Duc'ün mimarlık düşüncelerinden haberdar olması kaçınılmazdır.

Geç dönem Osmanlı mimarlığı ve Cumhuriyet dönemi mimarlığı üzerine araştırmalar yapan Mustafa Akpolat, Alexander Vallaury'nin hayatını, mimarlık eğitimini ve mimarlık etkinliklerini değerlendirdiği 'Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallaury' isimli doktora tezinde Vallaury'nin Güzel Sanatlar Okulu'ndaki öğrenciliği sırasında 26 proje yaptığını belirtmekte ve bu yapıların listesini vermektedir (Akpolat 1991:11).

¹⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Önder Küçükerman "Sanayi-i Nefise Mektebi", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, VI. Cilt:1994:447.

Akpolat, Vallaury'nin başta İstanbul olmak üzere Bursa, İznik, Konya ve Kütahya gibi kentlerde mimari anıtlarla ilgili araştırmalar yaptığını ve 1880 yılından itibaren Elifba Sanat Kulübü'nde açılan sergilerde bu yapılara ilişkin çizimler sergilediğini belirtmektedir (Akpolat 1991: 13-14). Vallaury İstanbul'da yaşayan yabancı sanatçı ve üst düzey sanayi yöneticileri ve bankacılarla birlikte İzmit, Bilecik, Eskişehir, Kütahya, Afyon, Akşehir ve Konya'yı kapsayan bir gezi yapmış ve geziye katılanları mimari yapılar hakkında bilgilendirmiştir. Akpolat, gezi ile ilgili yayınlanan kitaptaki¹⁹⁰ anlatımlara göre Vallaury'nin bu yapıları, daha önce ayrıntılı bir şekilde incelemiş olması gerektiğini belirtmektedir (Akpolat 1991:24).

Akpolat, Vallury'nin özellikle 1895 sonrası yapılarında Osmanlı anıtsal mimarlığının ve geleneksel Anadolu konut mimarisinin öğelerini kullandığını dönemin batı mimarlık kuram ve yöntemlerini Osmanlı mimarlığına uyguladığını anlatmaktadır.¹⁹¹ Nitekim Vallaury, gezileri sırasında Osmanlı mimarlığı üzerine yaptığı araştırmalar bağlamında yaptığı gezileri sırasında edindiği bilgi birikimini kullanarak tasarımlarında Osmanlı ve Selçuklu mimari elemanlarını kullanmıştır. Hidayet Camisi (1887) buna güzel bir örnektir (Resim 90). Viollet-le-Duc'ün aynı yöntemle çalışmış olduğunu, çağdaş yapıları temellendireceği ana prensipler belirlemek için öncelikle çeşitli gezilerde anıtların özelliklerini anlamaya yönelik yaptığı eskizlerle araştırma yaptığını belirtmiştik. Vallaury, hiç şüphesizki Osmanlı mimarlığına olan bu yaklaşımını Sanayi-i Nefise Mektebi'ndeki öğrencilerine de aşlamış olmalıdır. Bu anlamda Vallaury'nin kendisinden sonra gelen kuşağın başlattığı 'I. Ulusal Mimarlık Dönemi' için iyi bir mimari temel oluşturduğunu söyleyebiliriz.¹⁹²

¹⁹⁰ Akpolat'ın bahsettiği 1992'de İstanbul'da yayınlanmış olan kitabın adı Regie Delbeuf, *Deux Excursions en Anatolie de Constantinople à Koniah*'dir.

¹⁹¹Yapılara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akpolat, *Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallaury*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991 (yayınlanmamış doktora tezi). Akpolat, Vallaury'nin yapılarını konutlar, ticari yapıları, eğitim ve kültür yapıları, oteller, camiler dernek yapıları başlıkları altında tek tek incelediği bir katalog sunmaktadır. Vallaury'nin Osmanlı anıtsal ve konut mimarlığının öğelerini kullandığı yapılara 1897'de yapılmış olan Düyun-u Umimiye Binası (İstanbul Erkek Lisesi), Büyük Ada'daki 1890-1900 yılları arasında yapılmış olan Eski Rum Yetimhanesi, 1901 yılında inşa edilmiş olan Abdülmecid Efendi Köşkü örnek olarak verilebilir.

¹⁹² Akpolat da bunu belirtmektedir (Akpolat 1991:73).

Vallaury'nin Viollet-le-Duc'ün öğretilerini uygulamış olduğu, öncelikle Osmanlı mimarlığının prensiplerini öğrenmek için çeşitli kentlerdeki anıtsal yapıları ve konutları incelediği, daha sonra bu prensiplerle biçimlenen günün ihtiyaçlarına uygun bir mimari uygulamayı benimsemiş olduğu gözlemlenebilmektedir. Fransa'da Gotik mimari geleneğini günümüze taşıyan kişi olarak kabul edilen Viollet-le-Duc'ün misyonuna benzer bir değerlendirmeyi Mustafa Cezar da Vallaury için yapmış ve Osmanlı mimarlık geleneğinin devamının Vallaury'nin sayesinde olduğunu belirtmiştir.¹⁹³

1908 Meşrutiyetinden sonra Sanayi-i Nefise Mektebi'nde Türk-müslüman sanatçı ve mimarların da yer aldığı yeni girişimler ve kadro değişiklikleri yapılmıştır. Mimari stüdyoların bölüm başkanlığına Vallaury'nin yerine Vedat Bey ve Milano'da eğitim görmüş İtalyan mimar Giulio Mongeri (1873-1953) geçmiştir. Jasmund'un dersler verdiği Hendese-i Mülkiye Mektebi'nin mühendislik öğrencilerine verilen mimari derslerin başına da Kemalettin Bey geçmiştir (Bozdoğan 2002:43).

Ancak Türk mimarlığının Roma anıtlarının yerine Osmanlı anıtlarından ilham alması gerektiğini düşünen Sanayi-i Nefise öğrencileri 1913'te Mongeri'ye karşı ayaklanarak Türk öğretmenlerden eğitim almak istediklerini dile getirmişlerdir¹⁹⁴. 1920'lerin sonlarında ise Cumhuriyet yönetiminin uluslararası üslubu benimsemesi nedeniyle yabancı mimarlar yine etkin olmaya başlamıştır. 1927'de akademinin müfredatı da bu yönde yenilenmiş; I. Ulusal Mimarlık üslubunu benimsemiş olan akademi hocaları sırayla akademiden istifa etmişlerdir (Bozdoğan 2002:60).¹⁹⁵

¹⁹³ Mustafa Akpolat, Mustafa Cezar'ın *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi* kitabından nakletmiştir (Akpolat 1991:20).

¹⁹⁴ Örneğin, Behçet Ünsal (1909-2002) Mongeri'nin mimarlığı cephe tasarımı olarak anlattığını, Vedat Bey'in ise vaziyet planını (yani binanın araziye nasıl yerleşeceğini) önemsemeyen tasarım yaptığını söylemiştir. Modern Türkiye'nin önde gelen mimarlarından Sedat Hakkı Eldem (1908-1988) ise, başarısını eğitiminin başında Vedat Bey ile Mongeri'den öğrendiklerinden kopmasına bağlamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bozdoğan 2002:66-67

¹⁹⁵ Mongeri 1928'de, Vedat Bey 1930'da istifa etmiştir.

III.2.4.2.3. Celal Esad Arseven'in Osmanlı Mimarlığını Diğer İslam Ülkelerinin Mimarlığından Ayıran Özellikleri Belirleme Çabalarında Viollet-le-Duc'un Etkisi

Tezin ikinci bölümünde bahsettiğimiz üzere, Parvillée'nin kitabının önsözünde Viollet-le-Duc, Türk sanatından bahsedilemeyeceğini, Türk sanatının ancak İran sanatının bir kolu olarak Arap sanatı içinde değerlendirilebileceğini savunmuştur (Viollet-le-Duc, 1974:2-3). Viollet-le-Duc'un, Türk sanatına ilişkin bu düşünceleri Türk Sanat Tarihi'nin kurucusu olarak kabul edilen Celal Esat Arseven (1875–1971)'in çalışmalarında savunduğu görüşlerin bir başlangıç noktası olmuştur.

Neo-Gotik mimarlığın Hristiyanlığın bir ifadesi olarak geliştiği Avrupa'da, İslamiyeti benimsemiş olan ülkelerin mimarlığı da İslamiyetin doğduğu Arap ülkesinin mimarlığı ile özdeşleştirilmektedir. Avrupa ülkelerinde Ulusallaşma hareketlerinin etkisiyle Neo-Gotik mimarlık, dinsel kimlikten sıyrılmaya ve Viollet-le-Duc'un de benimsemiş olduğu gibi ulusal bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Ancak İslam ülkelerinin mimarlığını genelleyen bahsettiğimiz yaklaşım değişmemiştir. Avrupa'nın bakışında İran, Arap ve Türk mimarlığı ayrımı yoktur. Her ülkenin kendine özgü bir mimarlığa sahip olduğu düşüncesini benimsemiş olan Viollet-le-Duc bile, öğrencilerinin İslam ülkelerinin mimarlığı üzerine yaptıkları araştırmaları incelerken farklılıklara değinmiş olsa da; Osmanlı mimarlığının kendine özgü bir karakteri olmadığını savunarak Arap mimarlığına temellendirmiştir.

Arseven, Osmanlı mimarlığının, batılı mimarlar tarafından Viollet-le-Duc'un görüşlerine benzer şekilde değerlendirilmesini hakkında yeteri kadar araştırma yapılmamış olmasına dayandırmaktadır (Arseven, 1998: 2053). Bu nedenle, Viollet-le-Duc'un görüşlerinin aksine Osmanlı Sanatının diğer İslam ülkelerinin sanatından farklı, kendine has özgün bir üsluba sahip olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Bu amaçla, 1906-1907'de *İkdam* Gazetesi'nde iki hafta içinde "Arap Sanayi-i Nefisesi", "İran ve Türk Sanayi-i Nefisesi" ve "Osmanlı Mimarlığı" isimli üç makale yayınlamıştır.¹⁹⁶ Viollet-le-Duc'un Osmanlı mimarlığına etkisini anlamak için, öne sürülen bu etkinin en önemli

¹⁹⁶ Celal Esad, "Arap Sanayi-i Nefisesi", *İkdam*, 18 Aralık 1906. Celal Esad, "İran ve Türk Sanayi-i Nefisesi", *İkdam*, 24 Aralık 1906, Celal Esad, "Osmanlı Mimarisi", *İkdam*, 3 Ocak 1907.

göstergesi olan Arseven'in yukarıda anılan üç makalesinin detaylı bir şekilde irdelenmesi ve tartışılması aydınlatıcı olacaktır.

Arap sanatını anlattığı ilk makalesinde,¹⁹⁷ İslamiyet'i kabul etmiş tüm toplumların sanatının esasında Arap sanatından mülhem olduğunu söylemenin yanlış olacağını belirterek söze başlamış, bunu söylemekle yetinmeyerek Araplar'ın kendilerine has bir sanat beğenileri olmakla birlikte, İran ve Mısır sanatlarının da Arap sanatından farklı olduğunu belirtmiştir.

Arseven, Arap sanatının Bizans ve Antik Yunan sanatlarından ziyade, Mısır'daki Kıpti sanatından etkilendiğini öne sürer. Ona göre, Mısır'ın Arapların egemenliğine geçmesiyle, bölgedeki mevcut sanatsal birikimler ve gelenekler birden bire ortadan kaybolmamıştır, çünkü Araplar Mısır'ı aldıktan sonra doğal olarak bölgede halihazırda var olan Kıpti mimarları ve zanaatçıları ve bölgede var olan yapı malzemelerinin kullanmaya devam etmişlerdir. Böylece, bölgedeki Arapların sanatsal üretimlerinin biçimlenişinde Mısır'ın yerel mimari geleneğinin önemli bir etkisi olmuştur. Arseven, benzer bir şekilde, Osmanlı sanatında Bizans sanatı etkilerinin, Antik Roma sanatında da Antik Yunan sanatı etkilerinin görülmesinin de aynı etkileşim biçimiyle oluştuğuna değinmiştir.

Arseven, Şam ve Bağdat'taki Arap eserlerinin ise ticari ilişkiler ve yabancı sanatçı ve zanaatçıların etkisiyle farklılaştığını anlatmaktadır. Hiçbir sanatsal üretiminin bağımsız bir oluşum ve evrim gösteremeyeceğini vurgulayan Arseven, Arap sanatının da komşu ülkelerden etkilenmemesinin mümkün olmadığını belirtmektedir. Arap mimarlığının Bizans mimarlığından farklı olduğunu çeşitli yapılarla örneklerken, Bizanslı mimar ve zanaatçılar tarafından inşaa edilmiş olan Şam Emeviye Camisi ile birlikte Arap mimarlığının Bizans mimarlığından etkilenmeye başladığını söylemektedir. Bu dönemde Arap mimarlığının, Sasani ve Bizans sanatının etkisiyle yeniden biçimlendiğini ve kendine özgü karakterini bu şekilde oluşturduğunu anlatan Arseven, daha sonra ise Osmanlı sanatının da etkilerinin görüldüğünü söylemektedir.

¹⁹⁷ Celal Esad, "Arap Sanayi-i Nefisesi", *İkdam*, 18 Aralık 1906.

İran sanatını anlattığı ikinci makalesinde,¹⁹⁸ İran sanatının önce Arap sanatı etkisinde daha sonra Moğol, Türk, Hint ve Çin sanatlarının etkisinde olduğunu söyleyen Arseven'in saptamasına göre, İran sanatına giren bu farklı çevrelerin etkileri arasında, sonraki dönemde Çin sanatının etkisi daha belirleyici olmuştur. İran sanatına nüfuz eden Çin etkisi, bu sanatın başlangıçtaki esin kaynağı olan Arap sanatından çok farklılaşmasına sebep olmuştur.

Osmanlı sanatının temellerinin ise Selçuklu sanatına dayandığını anlatan Arseven, bu konuda Mimar Kemallettin'in Selçuklu sanatı üzerine İkdam gazetesinde yayınlanan çalışmalarının çok açıklayıcı olduğunu belirtmektedir. Selçukluların başkentleri Konya'da Arap ve İran sanatını Bizans sanatıyla da harmanlayarak kendilerine özgü bir sanat geliştirdiklerini; İran sanatının etkisiyle Türk ve Çin sanatlarının özelliklerinin Osmanlı sanatına taşındığını söylemektedir. Arseven, cami mimarisinde kullanılan destek ve örtü sistemi geçiş elemanlarının biçimlenişinden örnekler de vererek Osmanlı sanatının Arap sanatından çok Selçuklu sanatının etkisini taşıdığına işaret etmektedir.

Osmanlı sanatını anlattığı üçüncü makalesinde¹⁹⁹ ise Arseven, öncelikle imparatorluğun kurucusu Osman Gazi döneminden başlayarak Osmanlı mimarlığındaki değişim ve gelişmeleri anlatmış ve Osmanlı sanatını dört ana döneme ayırmıştır. Osman Gazi döneminde mimari biçimlenmenin Selçuklu sanatından etkilendiğini; Sultan I. Murat zamanında ise farklı diyarlardan bir çok usta getirtilerek sanatkarların yetiştirildiğini ve daha çok Bizanslı mimarların çalışması nedeniyle bu dönemin mimarlığında Bizans sanatının etkisinin fazla olduğunu söylemektedir. Sultan I. Murat'ın Bursa Çekirge mevkiinde yaptırdığı cami²⁰⁰ ile birlikte Osmanlı sanatında gelişmelerin başladığını; Osmanlı Devletinin şanını ortaya koyan mimari süsleme tarzının bu dönemde geliştiğini ve Osmanlı mimarlığının bir özelliği olan çini kullanımının da bu dönemde başladığını belirten Arseven, Nilüfer Hatun İmareti ile Osmanlı mimarlığında daha yoğun bir

¹⁹⁸ Celal Esad, "İran ve Türk Sanayi-i Nefisesi", *İkdam*, 24 Aralık 1906.

¹⁹⁹ Celal Esad, "Osmanlı Mimarisi", *İkdam*, 3 Ocak 1907.

²⁰⁰ Bursa Hüdavendigâr imareti içindeki alt katı zaviye, üst katı medrese olan, iki katlı zaviyeden bahsetmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecuması* sayı:23, 1963:1-80, Sedat Çetintaş, *Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1958.

Selçuklu etkisinin görülmeye başladığını ifade etmiştir. Sultan I. Çelebi Mehmet döneminin sanatsal üretimleri ile de Osmanlı mimarlığının kendine özgü bir üslup geliştirdiğini söyleyen Arseven; Sultan I. Murat ve Yıldırım Beyazıt'ın Edirne ve Bursa'da başladığı imar faaliyetlerini devam ettiren Sultan I. Çelebi Mehmet'in döneminde inşa edilen Bursa Yeşil Cami'yi ise Osmanlı mimarlığının ilk eseri olarak kabul etmiştir.

Bu nedenle Arseven, Osmanlı mimarlığının ilk dönemini Bursa Yeşil Cami ile başlatmıştır. İkinci dönemini ise Mimar Hayrettin'in Osmanlı mimarlığına yönelik kurallar ve geometrik oranlar belirleyen bir sütun düzeni geliştirdiği Beyazıt Cami ile başlatmaktadır. Bursa Yeşil Cami'ye benzediğini söylediği Beyazıt Camisi'ndeki bu sütun düzenini ayrıntılı olarak anlatan Arseven, bu yeni mimari sütun düzeni ile Osmanlı mimarlığında bir çığır açıldığını belirtmektedir. İlk olarak Mimar Hayrettin'in Osmanlı mimarlığına ilişkin belirlediği bu kuralları daha sonra Mimar Sinan'ın düzenlediğini ve bu sayede Osmanlı mimarlığının kendine özgü bir mimari geliştirmiş olduğunu anlatan Arseven, Mimar Sinan'ın ne kadar çok eser yaptığını da anlatırken, inşa ettiği tüm eser türlerini sayısal olarak vermiştir. Ayrıca, Mimar Sinan ve daha sonra öğrencilerinin etkin olduğu bu dönemin Osmanlı mimarlığının en parlak dönemi olduğunu vurgulamıştır.

Arseven, Osmanlı mimarlığının üçüncü dönemini ise Sultan I. Ahmet'in (1603-1617) yaptırdığı Sultan Ahmet Cami (1609-1617) ile başlatmaktadır. Bu dönemde gelişimin bir değişim olarak algılandığını, mimarlıkta gelişim amacıyla Mimar Hayrettin ve Mimar Sinan'ın Osmanlı mimarlığına yönelik belirlediği kuralların değiştirilerek yeni bir mimari geliştirilmeye çalışıldığını ancak sonuçta Osmanlı mimarlığının kurallarından uzaklaşan bir mimari biçimlenmenin görüldüğünü anlatmaktadır. III. Ahmet'in (1703-1730) ise Osmanlı mimarlığı için önemli eserler yaptırdığını söyleyen Arseven, böylece yeni bir dönemin başladığını ancak bunun da uzun sürmediğini ifade etmektedir.

Kuruluşundan sonuna kadar Osmanlı mimarlığını dönemlere ayırarak tartışan Arseven, makalesinin devamında Osmanlı mimarlığında kuralların belirlendiği Mimar Sinan'ın

dönemini Klasik dönem olarak nitelendirir. Sanatın belirli ana kurallarla biçimlenmesinin önemini resim sanatından örnek vererek anlatan Arseven; örneğin bir çiçeği resmeden iki sanatçının çizimlerindeki benzerliğin sanatı biçimlendiren ana kurallar olduğunu, üsluplarındaki farkın ise sanatçıya has özellikler olduğunu söylemektedir. Sadece belirli ana kurallarla yapılan eserlerin sanat eseri olamayacağını, ancak belirli ana kurallara temellenmeyen sanat ürünlerinin de gelecekte bir değer taşımayacağını söyleyen Arseven; sanatın ancak belirli kurallara dayanarak geliştirilebileceğini aşağıdaki sözleri ile anlatmaktadır:

“Kavâid-i sâbiteye merbûat olmayan bir san’at onu yapan san’atkârların gıyâbiyla gâib olur. Çünkü o san’atkârlardan sonra gelib onun derece-i iktidârında olmayan bir diğeri kendi icâdı olan kavâide ri ‘âyet velhâsıl bu vechle herkes kendi düşüncesi ve görüşüne göre tatbikâta kalkışırsa san’atta şahsiyet-i mahsûse görülmez. Fakat bu san’atkârlar san’atın kavâid-i esâsiyesine dokunmamak şartıyla ...kendi his ve duygusuna göre eserler husûle getirir ve bu meyânda san’atın tekâmülüne hizmet edecek kadar büyük esâslar ... muvaffak olan san’atkârların dahi yetişib eski kavâid yerine kendi işlerindeki kavâid-i esâsiyeyi vaz’ ederlerse san’atın şahsiyet-i mahsûsesini gâib etmeksizin yeni bir çığır veyâhûd başka bir üslûba girmesine ve bu vechle tekâmüle hizmet ederler.”
(Arseven, 1907)²⁰¹

Sanatın belirli kurallara sahip olması gerektiğini açıklarken kullandığı çiçeğin resmedilmesi örneği, Viollet-le-Duc’ün *Histoire d’un Dessinateur* kitabında verdiği örnekle örtüşen Arseven’in, yukarıdaki sözlerinde ise Viollet-le-Duc’ün mimalık üzerine düşüncelerini yinelediği görülmektedir. Nitekim, yukarıda içerikleri özetlenen makaleler arasında özellikle Osmanlı mimarlığını konu alan bu yazısında, Arseven bu tezin ana kahramanı olan Viollet-le-Duc’e de değinir. Viollet-le-Duc’ün tezin ikinci bölümünde belirttiğimiz mimarlığa ilişkin düşüncelerini benimsemiş olduğunu belirten. Arseven, Viollet-le-Duc’ün mimari görüşlerini Gotik mimarlığa uygulama yöntemini Osmanlı mimarlığına uygulamaya çalışır. Arseven bu düşüncesini şöyle dile getirir:

“Fransa sanâyi’-i nefîse atalarından olan mi’mâr-ı meşhûr Vîyole lu Dükü âkvâm-ı muhtelifenin mi’mârilerinde isti’mâl eyledikleri bir çok kavâid-i esâsiyeyi tahlîl etmiş²⁰² ve bunu bil hitâb meydâna çıkarmışdır ki elân âsârı meydânda duran bu düşünce (?) müsâhebesiyle hakikata yakındır. Bu kabilden

²⁰¹ İkdâm gazetesindeki makalenin yıpranmış sayfaları nedeniyle bazı kelimeler okunamamaktadır. Bu kelimelerin yerine ‘...’ işareti konmuştur. Zorlukla okunabilen ancak emin olunamayan kelimeler ise (?) işareti konularak belirtilmiştir.

²⁰² Viollet-le-Duc, *Entretiens*.

olarak müellif-i mümaileyh Türkler'in dahi sanâyi'-i nefise mi'mârlarında görülen şahsiyet ve hususundaki letafete terkib ve renklerin uyumu onları yapan san'atkârlar tarafından meçhul olmayan bir takım kavâide tâbi olduğunu ve elyam bu kavâid-i esâsiyenin henüz keşf edilmediğini söylüyor. Bursa câmi'-i şerîfin plan ve maktâlarının ve çevresi resm eddikden sonra meskûr resimler üzerinde tahribât ve tedkikâtta bulunan Mösyö Parvillée dahi Yeşil türbenin ve yeşil câmi'-i şerîfin inşâsında ve hatta Osmânî tezyinâtında böyle Osmânî san'atkârlarına Mısır-ı kadîmde müselleslere müşâbih kâidesi sekiz ve irtifâsı beş nisbetinde ve mutasaviyül sageyn (?) bir takım müsellisler isti'mâl eylediklerini ve hatta kubbelelerin genişliğine nazarân irtifâları, pencerelerin mahalleri ve sâir aksâmına varıncaya kadar bir takım kavâid-i hendesiye ve sâbiteye merbût olduğunu meydâna çıkarmıştır. İstanbul'da bulunan ve Osmânî mi'mârisine 'aid olan cevâmi'-i şerîfe ve emâkin-i sâire dahi bu vechle kemâl-i dikkatle ölçülüb resimleri yapılarak üzerlerinde tedkikât-ı hendesiye ve mi'mâriyede bulunacak olan (?) şimdiye kadar meçhûl olan bir çok kavâid -i esâsiye keşf olacağı şübhesizdir. İşte bu kavâid malûm oldukca Osmânî mi'mârisi ihyâ itmekte mümkün olamaz. Çünkü öyle muhtelif âsâr-ı mi'mâriyenin resimleri alub her kısmındaki bir özelliğin birer parçaları yan yana getirilerek gelişi güzel tertîb edilmekle hiçbir vakt bir eser-i Osmânî husûle getirilmiş olmaz.”(Arseven,1907)

Görüldüğü gibi, Osmanlı mimarlığının ilkelerinin belirlenmesine yönelik olarak Arseven, Viollet-le-Duc'ün *Entretiens* kitabında uygulamış olduğu yöntemini önermektedir. Parvillée'nin Bursa Yeşil Türbe'de yaptığı çalışmaları da örnek olarak anlatmıştır.

Aynı makalesinde, Osmanlı mimarlığının ilkelerinin belirlenmesine yönelik çalışmalar yapılmasının önemini vurgulayan Arseven, İstanbul'daki Osmanlı yapılarının da önce rölövelerinin çıkartılıp, sonra bu rölöveler üzerinden Parvillée'nin uygulamış olduğu gibi mimari biçimlenmenin geometrik özelliklerinin tespit edilmesi gerektiğini anlatır. Osmanlı mimarlığının kurallarının belirlenmesi gerektiğini ve Viollet-le-Duc'ün de savunduğu gibi, ancak bu ilkelere dayanan bir mimarlığın Osmanlı İmparatorluğu için ulusal bir kimlik taşıyacağını da şu sözleriyle dile getirmektedir;

“Nitekim bugünkü mi'mârlar Osmânî mi'mârisi adına bir eser yapmak arzu eyledikleri vakt evvelce fotoğrafları veyâ kopyaları alınmış resimlerden intihâb edilen aksâm birleştirilerek bir eser vücûda getiriyorlar. Fakat bu eserin aksâm-ı muhtelifesi ayrı ayrı benzediği halde heyet-i mecmûasının aheng ve irtibâtında san'at-ı Osmânîyeye benzemediği ve bunun taklîdden ibâret bulunduğu görülür. Bunu bir Türk hattâtının yazdığı yazı ile bir ecnebînin o yazıyı resm gibi taklîd eylemesine etsek hatâ itmeyiz. Vâka o yazıya âşinâ olmayanlar nazarında

her ikisinin dahi müşâbiyeti âşikâr ise de Türkçe yazıya âşinâ olanlar bu farkın pek büyük olduğunu görecekları tabidir.” (Arseven,1907)

Kısaca özetlemiş olduğumuz ‘Osmanlı Mimarisi’ makalesinde Arseven’in, Osmanlı mimarlığının Klasik döneminin, Osmanlı mimarlığına ilişkin ana kurallarının belirlendiği dönem olduğunu anlatması ve bu ana kuralları *Usul* kitabında olduğu gibi verdiği örneklerdeki mimari sütun düzenleri ile açıklamış olması *Usul* kitabından da yararlanmış olduğunu göstermektedir. Şüphesiz ki Mimar Sinan’ın eserlerini sayarken de *Usul* kitabından yararlanmışır.

Viollet-le-Duc’ün düşüncelerinin Arseven’in üzerindeki etkilerine yönelik, bahsettiğimiz bu makalelerinden sonra yapmış olduğu çalışmalarına kısaca değinmenin de yarar olacağı düşünülmüştür. Nitekim, Arseven, Viollet-le-Duc’ün Gotik mimarlık için hazırlamış olduğu sözlüklere benzer bir amaç ve yöntemle, *Sanat Ansiklopedisi*’nin önsözünde belirttiği üzere, 1908 yılında dönemin en yaşlı mimar, taşçı, duvarcı, ressam, hattat, nakkaş gibi sanat ve zanaat ustaları ile görüşerek unutulmaya başlanmış olan Osmanlı sanatının yapı, yöntem ve terimlerini ‘İstihhat-ı Mimariye’ isimli bir sözlükte toplamaya çalışmıştır.

1908 yılında Paris’e giden Arseven, 1909’da Paris’te *Constantinople de Byzance à İstanbul (Bizans Konstantinople’undan İstanbul’a)* isimli eserini yayınlamıştır. Kadıköy Belediye Başkanlığını yaptığı dönemde, onun girişimiyle 1917’de “Harbiye Nezareti Resim Atölyesi” kurulmuştur. Arseven, Viyana’da Türk ressamlarını biraraya getiren serginin de öncüsü olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında Sanayi-i Nefise Mektebi’nde önce ‘Belediyecilik ve Şehircilik’ daha sonra ‘Mimarlık Tarihi’ hocası olarak 1941 yılına kadar görev yapmıştır. 1925’de Ankara’nın imar planını hazırlamak için gelen Jansen ile iki yıl birlikte çalışmıştır. 1928’de Türkiye’yi tanıtım amacıyla Avrupa limanlarında seyyar dolaşan Karadeniz vapurunda görev almıştır. Türk mimarlığı üzerine yaptığı çalışmalar sonucunda 1939’da *l’Art Turc (Türk Sanatı)* ve *Les Arts Decoratifs (Türk Süsleme Sanatı)* adlı iki önemli eser yayınlamıştır. Bu iki eserden sonra 1943-52 yılları arasında Osmanlı sanatı üzerine hazırladığı beş ciltten oluşan ansiklopedi Osmanlı Sanatı üzerine hazırlanan ilk ansiklopedidir. Bahsettiğimiz

çalışmaları ile Türk Sanat Tarihinin kurucusu kabul edilen Arseven, yaşamı boyunca Osmanlı mimarlığı ve Türk mimarlığına ilişkin çalışmalarına devam etmiştir.²⁰³

III.2.4.2.4. Ulusal Bir Mimarlığa Sahip Olma Çabalarında Viollet-le-Duc'ün Etkileri

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında İttihat ve Terakki partisinin 1908'de yönetime geçmesiyle partinin 'Türk milliyetçiliği' düşüncelerine uygun ulusal bir mimarlık arayışı başlamıştır. II. Meşrutiyet dönemi (1908-1918)'nde Ziya Gökalp'in (1876-1924) de Türkçülük konusundaki düşünceleri etkili olmuştur. Ziya Gökalp, Türk kültürünün gerçek kaynağının Türklerin halk kültürü olduğunu bu nedenle diğer İslam ülkelerinden farklı bir kültüre sahip olduğunu belirtmiştir (Bozdoğan 2002:49). Böylelikle hem Ziya Gökalp'in düşünceleri hem de İttihat ve Terakki Partisi'nin düşünceleri ile İslam inancının da üstünde bir Türkçülük ideolojisi benimsenmiştir.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile başlayıp 1930'ların başında sona eren ve Türk mimarlık tarihinde Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi olarak adlandırılan bu dönemde Türk mimarlığı yabancı mimarların etkilerinden arındırılmaya çalışılmıştır (Yavuz 1981:69). Bu nedenle, Selçuklu ve Osmanlı mimarlığının mimari biçimleri seçmecî bir anlayışla çağdaş mimarlığın yeni işlevli yapılarının biçimlenmesinde kullanılmıştır. Bu dönemde başta Kemalettin Bey (1870-1927) ve Vedat Bey (1873-1942), Türk mimarlık ortamında ulusal mimarlık düşüncesinin yerleşmesinde etkili olmuşlardır. Almanya'da eğitim alan Kemalettin Bey²⁰⁴ ve Fransa'da eğitim alan Vedat Bey²⁰⁵, Avrupa'da 19. yüzyılda egemen olan mimarlık üsluplarından şüphesiz ki etkilenmişlerdir. Her ikisinin de yapılarında Selçuklu dönemi ve Klasik Osmanlı dönemi mimarlığının mimari öğelerini kullandıkları görülmektedir (Alsaç 1976:11-15).

²⁰³ Arseven, Viyana'da Tüek ressamlarını biraraya getiren serginin de öncüsü olmuştur. Arseven'in çalışmaları için bkz. Semavi Eyice, "Celal Esad Arseven", Belleten, sayı 23, 1972: 173-201. ve Kamil Gören, *Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi, Şişli Belediyesi Resim ve Heykel Müzeleri Derneği*, İstanbul, 1997

²⁰⁴ Önce Hendese-i Mülkiye'de, daha sonra Berlin'de eğitim görmüştür.

²⁰⁵ Ecole des Beaux-Arts'da eğitim gören Vedat Bey, 1898'de Paris'den döndükten sonra Pasta ve Telgraf ve Harbiye Nezaretleri'nde ve Şehremaneti'nde (Belediye'de) çalışmıştır. Sultan Mehmet Reşat döneminde (1909-1918) sarayın baş mimarlığını yapmıştır. Sanayi-i Nefise Mektebi hocalığı da yapmış olan Vedat Bey Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara'da çalışmıştır (Bozdoğan 2002:42).

Mimar Kemalettin 1909-1919 yılları arasında Evkaf Nezareti Ser Mimarı olarak görev yaptığı süre boyunca ulusal mimarlık anlayışına uygun ülkenin çeşitli yerlerinde birçok yapı yapmıştır. Bu dönemde nezareti yeniden örgütlemeye çalışan Kemalettin, vakıf yapılarının onarımıyla uğraşacak bir inşaat ve tamirat müdürlüğü de kurmuştur. Vakıflar'ın başkanlığına atandığı 1909 yılından itibaren tarihi yapıların onarımlarında görev almıştır.²⁰⁶ Bu görevi sırasında edindiği tarihi yapılara ilişkin bilgi birikimi, onun ulusal mimarlık anlayışının gelişmesinde kaynak olmuştur. Bu dönemde, Kemalettin Bey ile aynı büroda çalışan mimar kadrosunun da arttırılmasıyla; 'Kemalettin Okulu' olarak da adlandırılan bu büroda ulusal mimarlık anlayışını ülke genelinde yaygınlaştıracak olan mimarlar Kemalettin Bey'in mimarlık anlayışı ile yetişmişlerdir (Yavuz 1981:16-17).

1908'de 11 mimar üyesi bulunan "Osmanlı Mimar ve Mühendisler Cemiyeti" kurulmuş; Mimar Kemalettin de, Vedat Bey ve Halil Ethem Bey ile birlikte cemiyetin üç Türk mimarından biri olmuştur. II.Meşrutiyet döneminin ilk yıllarından itibaren Mühendis Mektebi'nde "Fenn-i Mimari" ve "Demir İnşaat" dersleri veren Mimar Kemalettin, bir önceki bölümde anlattığımız, Celal Esad'ında belirttiği üzere bu dönemde Selçuklu mimarlığını anlatan yazılar yayınlamış, bir yandan da 1873 Viyana Sergisi için hazırlanan *Usul* kitabına yönelttiği eleştirel yazılar yayınlamıştır.

1913-1917 yılları arasında ise Arap vilayetlerinde bayındırlık işlerinde de görevlendirilmiş; buradaki çalışmalarıyla tanınan Kemalettin, 1919'da da Kudüs'de Mescid-i Aksa'nın onarımında görevlendirilmiştir. Başarısından ötürü kendisine İngiliz Kraliyet Mimarlar Enstitüsü üyeliğine seçilmiştir. Daha sonra başkent Ankara'da yapı işlerinde görev almış, halen devam eden Mescid'i Aksa'nın onarım işlerini ise Mimar Nihat ve Hüsnü Beyler'le mühendis Şükrü Bey'e bırakmıştır (Yavuz 1981:17-20).

Kemalettin Bey onarım faaliyetleri sırasında yaptığı çalışmalarla Osmanlı mimarlığına yönelik bilgi birikimine sahip olmuştur. Bu bilgi birikimini de mimarlık anlayışında kaynak olarak kullanmıştır. Yapılarında benimsediği üslup I. Ulusal Mimarlık üslubu olarak adlandırılmaktadır. Sultan Beşinci Mehmet Reşad Türbesi (1911) (Resim 93)

²⁰⁶ Bu dönemde Sultanahmet Camisi, Fatih Camisi, Ayasofya, Yeni Cami gibi büyük ölçekli külliyeler ve pek çok küçük ölçekli cami ve mescit onarılmıştır.

girinin Selçuklu portallerini andıran biçimlenişi, dairesel kubbe örtüsü, pencere, kapı gibi açıklıkların biçimlenme ve süsleme detayları ile Osmanlı ve Selçuklu mimarlığının bir sentezi niteliğini taşımaktadır. Dördüncü Vakıf Han'ının (1911) (Resim 94) cephesindeki çıkmalar ve konsollarla taşınan geniş saçaklar, cephede kullanılan çiniler, pencere ve süsleme biçimleniş ve detayları, köşe koleleri üzerine yerleştirilmiş olan kubbeler yine Osmanlı kimliğini yansıtan I.Ulusal Mimarlık üslubunun biçimlenişini sunmaktadır.

Vedat Bey ile birlikte tasarladığı Ankara Palas (1925-27) ise (Resim 95) simetrik tasarımı, sivri kemerleri ve iç mekandan görülemeyen sadece cepheden algılanabilen yalancı kubbesi, bezemeli taç kapısıyla I.Ulusal Mimarlık üslubunun biçimlenişini örneklerken; batının modern tekniklerinden de yararlanmış, içerisindeki dev balo salonu, batılı biçimde tasarlanmış tuvaletleri dışında güçlü bir jenaratör ve merkezi ısıtma sistemine de sahiptir (Bozdoğan 2002:51)

Kemalettin Bey, 1925'te Evkaf Müdüriyet'i Umumiyesi İnşaat ve Tamirat müdürlüğüne atanmış, 1926'da önce Sanayi-i Nefise Encümeni (Güzel Sanatlar Kurulu) üyeliğine daha sonra başkanlığına atanmıştır. Ankara'da yapı faaliyetlerine devam ettiği bu dönemde Atatürk ile de çeşitli görüşmeler yaptığı belirtilen Kemalettin'in, yapıları başkentteki bazı çevrelerce eleştirilmeye başlanmıştır. 1926'da Türk Ocağı²⁰⁷ projesinde görevlendirilmiş ancak Kemalettin'in projesi yerine, daha sonra açılan yarışma ile Arif Hikmet Koyunoğlu'nun (1888-1982) tasarımı (Resim 92) uygulanmıştır (Yavuz 1981:20-21).

Viollet-le-Duc'un tarihi yapıları sentezleme yöntemini benimsemiş görünse de onun gibi bu sentezini çağdaş yapılara uygulayabilecek kadar yetkin olamamıştır. Nitekim, Atatürk kendisi ile yaptığı bir görüşmede, yapılarının çağın modern mimarlığını yansıtmadığını ve bu nedenle daha modern binalar tasarlamasını istemiş; ancak Mimar Kemalettin bunu yapamayacağını belirterek ve ağlayarak toplantıyı terk etmiştir. Arif

²⁰⁷ Türk Ocağı binası sanat sergileri, konferanslar, konserler, tüm oyuncularını Türk olan Türkçe operaların sergilendiği kültürel ve sosyal etkinliklerin gerçekleştiği; bu anlamda cami külliyelerinin yerini yerini alan kültür, eğitim ve eğlence işlevlerine sahip olan Cumhuriyet'in önemli bir yapısıdır (Bozdoğan 2002:58).

Hikmet Koyunoğlu'nun ise ulusun yeni kimliğine uygun olarak belirlenen mimarlığı benimsediği görülmektedir. I. Ulusal Mimarlık üslubunda tasarladığı, bugün Etnoğrafya Müzesi olarak kullanılan Türk Ocağı (Resim 92) binasının girişinde *Usul* kitabında tavsiye edilen 'tarz-ı mücevheri'yi (Resim 83) kullanan Koyunoğlu, 1930'larda hiçbir Osmanlı üslupsal biçimi içermeyen bir dizi modern, sade apartmanlar tasarlamıştır. Kübik bir biçimlenmenin benimsendiği; simetrimin önemsendiği; merkezi girişlerin, süslemesiz kolonların, Osmanlı sütun düzenlerinden bağımsız sade sütunların kullanıldığı; betonarmenin adeta taş ustalığı gibi detaylandırıldığı örneğin kapı ve pencere etraflarına taş yığma yapılarıdaki gibi bordurlerin yapıldığı ancak bunlar dışında süslemenin kullanılmadığı; taş bodrum katlarının yapıldığı bu mimari biçimlenme 'uluslararası' üslup olarak adlandırılmıştır.²⁰⁸

²⁰⁸ Mimarlıkta 1930'lar sonrasındaki gelişmeler tezimizin belirlenen çerçevesi içerisinde ayrıntılı olarak ele alamayacağımız bir araştırmanın konusudur.

IV. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Mimar, mühendis, dekoratör, restorasyon uzmanı, sanat tarihçisi, eğitimci, yazar, eleştirmen, jeolog, etnoğraf, dağcı ve doğa hayranı olan Viollet-le-Duc, yöneticilerle kurduğu yakın ilişkiler sayesinde, yönetime bağlı yapı faaliyetlerini yürüttüğü *Conseil des Bâtiments Civils*, *Conseil des Edifices Diocésains* ve *Commission des Monuments Historiques*'de üstlendiği görevlerle, Paris'de dönemin en etkin mimarı olmuştur (Van Zanten, 1994:64).²⁰⁹ Mimari etkinliklerinin yanı sıra, mimarlık üzerine düşünceleri yazdığı çok sayıda kitapla, hem kendi ülkesinde hem de dünya üzerinde yaygınlaşmıştır. Viollet-le-Duc, yaşadığı dönemde sadece Fransa'da değil, tüm Avrupa'da hem neo-Gotik mimarlık uygulamalarında hem de mimari restorasyon uygulamalarında en etkin ve ünlü mimarlardan biri olmuş, bu ülkelerin saygın mimarlık kurum ve kuruluşlarında görevler almıştır.

Viollet-le-Duc yaşamı boyunca yaptığı mimari etkinliklerle, *Ecole-des Beaux-Art*'ın önderliğinde dönemin mimarlığında benimsenen neo-Klasik üsluba karşı savaş vermiştir. Mimarlık tarihinin tüm dönemlerine ilişkin zengin bir araştırma yapmış, aslında Antik dönem mimarlığından çok etkilenmiştir. Ancak ülkesinin çağdaş mimarlığında ulusal özellikler taşıması nedeniyle ortaçağ mimarlığının benimsenmesi gerektiğini savunmuştur (Viollet-le-Duc 1980:15).

Fransız mimarlığının, neo-Klasik mimari uygulamalarla ulusal niteliğini kaybettiğini düşünen Viollet-le-Duc; öncelikle ortaçağ mimarlığının unutulmasında önemli payı olan *Ecole des Beaux-Arts*'in eğitimini değiştirmeye daha sonra da Fransız mimarlığını yeniden düzenlemeye yönelik çalışmalar yapmıştır(Van Zanten, 1994:160) .

Çalışmalarına, Fransa ile birlikte İngiltere, Almanya, İtalya gibi Avrupa ülkelerini kent kent gezerek başlamış; Ortaçağ mimarlığını yapıların eskiz ve rölöve çizimlerini yaparak, detaylı incelemiş ve anlamaya çalışmıştır. Gezileri sırasında yazmış olduğu

²⁰⁹ David Van Zanten, yaptığı çalışmada bahsedilen tüm kurumlarda hangi tarihlerde, hangi mimarların görev aldığını listelemiş ve en etkin olan mimarları belirlemeye çalışmıştır. Bu çalışma sonunda ise Viollet-le-Duc'ün görevleri, uygulamaları, kuramları ve mimari eleştirileri bağlamında en etkin dört isimden biri olarak karşımıza çıktığını saptamıştır.

mektuplardaki anlatım ve değerlendirmelerin 19. yüzyıl seyahatçilerinin romantik anlatımlarından farklı olarak olağanüstü ve bilimsel gözlemler olduğu, özellikle kırsal kesimlere yönelik ilk bilimsel betimlemeler olduğu belirtilmektedir.²¹⁰

Viollet-le-Duc, böyle bilimsel bir yöntemle, ortaçağ yapılarının strüktürel mantığını ve biçimsel geometrilerini analiz etmeye ve ortaçağ mimarlığının akılcı prensiplerini belirlemeye çalışmıştır. Bu çalışmaları sayesinde Fransa'nın ortaçağ yapıları belgelenmiş, ortaçağ mimarlığının en az antik mimarlık kadar akılcı temelleri olduğu açığa çıkmıştır. Ülkesinin ulusal mimarlığının gelişmesinde bir kaynak olması için çalışmalarını, iki ansiklopedik sözlükte yayınlamıştır. Bunlardan *Dictionnaire* hem kendi ülkesinde hem de dünyada neo-Gotik üslubun mimarlığa uygulanışında en önemli kaynaklar olmuştur.

Döneminin gotik mimarlık üzerine yapılmış çalışmaları içerisinde Viollet-le-Duc'ün öne çıkmasının nedeni, Gotik mimarlığa romantik yaklaşımlardan farklı olarak benimsediği akılcı tutumudur. Gotik mimarlığın ana prensiplerini anlamak için uyguladığı akılcı yöntem mimarlık tarihinde bir çığır açmıştır.²¹¹ Ortaçağın mimari dilini, *Dictionnaire* kitabında, yapıları parça parça anlatarak anatomik bir çözümlemeyle, açıklamaya çalışması modern yapısalcılığın da öncüsü olmuştur.²¹²

Viollet-le-Duc'ün gotik mimarlık üzerine yaptığı bu çalışmaların amacı, diğer araştırmacılar gibi bu mimarlığı tekrar eden mimari biçimler üretmek değil, bu mimari mirasın yorumlanmasıyla akılcı modern yapılar yapmak olmuştur. Viollet-le-Duc'ün bu

²¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Géza Hajos, 'Relations Entre Viollet-le-Duc et l'Autriche au XIXème Siecle', *Actes Du Colloque International Viollet-le-Duc*, Paris, 1980.

²¹¹ Laurent Baridon, 1996 yılında yayınlanan *L'imaginaire Scientifique de Viollet-le-Duc* isimli kitabında Viollet-le-Duc'ün *Dictionnaire* kitabı üzerinde bir araştırma yapmış; onun akılcılığını modellemeye, bilimselliğini ve dehasını ortaya koymaya çalıştığı bu araştırmasında; onun strüktürel rasyonalist olduğunu belirtmiştir (Eigen 1999:225).

²¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Hubert Damish "Les Entretiens Sur l'Architecture ou du Structuralisme au Fonctionnalisme" *Actes Du Colloque International Viollet-le-Duc*, Nouvelles Editions Latines, Paris 1980: 93-99. Viollet-le-Duc, *Dictionnaire*'de çeşitli maddeleri açıklarken, yapısalcılar gibi "dil"den örnekler vererek kanıtlar sunmaktadır. Örneğin restorasyon maddesinde Romalıların restorasyon yapmak yerine yeni yapı yaptıklarını bu nedenle Latince'de restorasyon kelimesini karşılayan bir kelime olmadığı söyleyen Viollet-le-Duc "reficere, renovare, instaurare" gibi kelimelerin yeniden kurmak, yenilemek anlamına geldiğine dikkat çekmektedir (Erder 1980:20). Ortaçağ sanatının dilbilgisi kuralları gibi ilkeleri olduğunu, tüm fikirleri ifade edebilecek bir dil gibi, tüm ihtiyaçları karşılayabilecek imkanlar sunduğunu belirtir. Bu nedenle bir Ortaçağ yapısının restorasyonu için ortaçağın dilinin çok iyi bilinmesi gerektiğini belirtir (Erder 1972: 58).

yaklaşımı sayesinde 19. yüzyılda Fransa mimarlığındaki gotik hareket İngiltere mimarlığındakinden farklı olarak anti-tarihsel ve geleceğe bakan bir yaklaşım geliştirmiştir.

Viollet-le-Duc, bu düşüncelerini önce *Entretiens* isimli kuramsal kitabıyla döneminin mimarlık ortamına, daha sonra genç nesile hitaben yazdığı kitaplarıyla topluma sunmuştur. Viollet-le-Duc'ün mimarlık tarihine yaklaşımını, mimariyi çözümlene metodunu, çağın ruhunu yansıtan bir ulusal mimarlığın tasarım mantığını ve bu bağlamda yeni teknolojinin nasıl uygulanacağını anlattığı *Entretiens* dönemin mimarlarının esin kaynağı olmuştur.²¹³ Viollet-le-Duc, hem bu kitabı hem de mimarlığa bakışı şekillendirmeye çalıştığı hikaye kitaplarıyla okurlarına aynı zamanda mimarlık eğitimi de vermiştir.

Ecole des Beaux Arts'in mimarlıktaki neo-Klasik tutkusu ve mimarlıkta neo-Klasik taklitlere yönlendiren öğretisi nedeniyle, ülkenin özgün mimarlık değerlerini kaybettiği düşünen Viollet-le-Duc; yaşamı boyunca kurumun eğitim anlayışını değiştirmeye çalışmıştır. Bu yöndeki çalışmalarının sonucunda, III. Napoléon 1863'de *Ecole des Beaux Arts*'in eğitim programında yenilikler yapmıştır. Bu yeniliklerle Viollet-le-Duc'ün istediği değişim gerçekleşmemiştir ancak, Merimée ile birlikte 1865'de kurdukları, Viollet-le-Duc'ün benimsediği mimarlık anlayışında eğitim veren *Ecole Centrale d'Architecture* isimli mimarlık okulu, zaman içinde mimarlık eğitimin değişiminde etkin bir rol oynamıştır. Nitekim, Mimarlıkta 19. yüzyılda *Ecole des Beaux Arts*'in üstlendiği rolü 20. yüzyılda devralan *Bauhaus Okulu'nun*²¹⁴ mimarlık eğitim anlayışı Viollet-le-Duc'ün mimarlık düşüncelerine temellenmiştir.

Viollet-le-Duc *Entretiens*'in ikinci cildinde sunduğu tasarımların yeni bir üslup olduğunu düşünmüştür. Onun bu düşüncesi gerçekleşmemiştir. Ancak bahsettiğimiz

²¹³ Viollet-le-Duc'ü modern mimarlığa kaynak olmasının sebebi işlev, biçim, strüktür ve süslemeye ilişkin kurduğu ilişkiler ve teknolojik gelişmeleri mimarlığa yansıtmasıdır (Murphy 2000:9).

²¹⁴ 1919'da Walter Gropius tarafından Weimar'da kurulan okul 1925'de Dessaus'da, 1932'de Berlin'de sırasıyla 1925'te Walter Gropius'un, 1928'de Hannes Meyer'in ve 1930'da Mies Van der Rohey'nin başkanlığında Nazi rejimiyle kapatıldığı 1933'e kadar eğitime devam etmiştir. Viollet-le-Duc'ün mimarlığında benimsediği Ortacağ mimarının yaklaşımına benzer şekilde *Bauhaus Okulu* mimarlık eğitiminde usta-çırak ilişkisine dayanan; mimarlık, resim, heykel ve zanaati birleştiren bir mimarlık eğitim anlayışı benimsenmiştir. Mimarlığın hem işlevsel hem sanatsal hem de ekonomik olması amaçlanmış ve bunun için de teknolojidten yararlanılmıştır.

çalışmaları, Fransa’da, çağın ihtiyaçlarına uygun, çağın teknolojisiyle biçimlenen modern bir mimarlık anlayışı için kaynak olmuştur. Ayrıca sadece mimarlık düşüncelerini değil, onun mimarlığa yaklaşımı ve bu yaklaşım için sunduğu yöntemleri benimseyip uygulamaya çalışan A.Perret ve Le Corbusier gibi Fransız mimarlar, modern mimarlığın gelişmesinde etkin olmuşlardır.

“Gerçek anlamda mimari, medeniyetlerin sadece uygarlıkların kıyafetidir, ve bir uygarlık için diyebiliriz ki: Bana mimarisini gösterin, size tarihi çizgisinin ana hatlarını göstereyim.”²¹⁵

Mimarlığı yukarıdaki sözleriyle tanımlayan Viollet-le-Duc, bu düşünceler ışığında Fransız mimarlığına yönelik yaptığı çalışmalarını hazırladığı *l’Art Russe* kitabı ile Rus sanatına da uygulamıştır. Viollet-le-Duc, yaptığı çalışmalarla Avrupa ülkelerinde de ün kazanmış, onun düşüncelerini benimseyen Avrupalı mimarlar, onun çağdaş mimarlığa ilişkin uygulamalarını tekrarlayarak, onu anlamaya çalışmışlardır. Viollet-le-Duc’un mimarlık düşünceleri, mimarlık ortamında önemli bir heyecan uyandırarak bir sonraki neslin mimarlarının onun öğretileri üzerine kafa yormalarını ve sanata yaklaşımlarında önemli bir değişim gerçekleştirmelerini sağlamıştır. Bu bağlamda, Viollet-le-Duc’un Gotik üzerine yaptığı araştırmalarla modern mimarlığın kurallarını belirlemeye yönelik çalışmaları, mimarlığın 19 yüzyılın neo-Klasik mimarlık anlayışından ve historicist tutumundan kopmasında önemli bir rol oynamış; bu anlamda mimarlık tarihinde modern mimarlığa geçişte, Viollet-le-Duc’un önemi büyük olmuştur. Nitekim, Le Corbusier, F.L.Wright, Mies Van Der Rohe gibi modern mimarlığın başyapıtlarının mimarlarının ve dünya modern mimari öncüllerinin esin kaynağı olduğu için Viollet-le-Duc, modern mimarinin ilk kuramcısı olarak kabul edilmiştir (Summerson 1963:199).

Fransa’da ortaçağ yapılarının sadece belgelenmesi değil, korunması da Viollet-le-Duc’un restorasyonları sayesinde olmuş; Viollet-le-Duc, bu anlamda olumlu yönde eleştirilirken; kimi uzmanlar tarafından da yapıların özgün niteliklerini korumayıp kendi tasarımları ile tamamladığı için olumsuz yönde eleştirilmiştir. Mimari restorasyon tarihinin ilk kuramcısı kabul edilen Viollet-le-Duc’un bu restorasyon uygulamaları

²¹⁵ Viollet-le-Duc, “l’Architecture dans ses Rapports Avec l’Histoire: Conférence à la Sorbonne du 4 Février 1867. (4 Subat 1867’de Sorbonne’daki Konferans:Tarihle İlişki Olarak Mimarlık)”, *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et Du Batiment*, Paris, 1866, No 23: 353.

günümüz restorasyon anlayışında da kabul görmemekte ve yapılmaması gereken bir tutuma örnek teşkil etmektedir. Ancak gözardı edilmemelidirki, onun restorasyonları mimari koruma ve restorasyon tarihinde 19. yüzyılın eşsiz örnekleri olarak tarihi birer belge değeri taşımaktadırlar. Tarihi koruma bilincini ve mimari tasarım yaratıcılığını birleştirdiği bu restorasyonları, bu anlamda özgün eserlerdir.

Viollet-le-Duc, Osmanlı İmparatorluğu'na hiç gelmemiştir. Ancak dünya mimarlığını etkilemiş olan mimarlık düşünceleri şüphesiz Osmanlı mimarlığını da etkilemiştir. Tez çalışmalarımız sırasında bu etkinin Viollet-le-Duc'ün mimarlık düşüncelerini Osmanlı mimarlığına uygulayan mimar, mimarlık tarihçisi ve araştırmacılar yoluyla olduğu tespit edilmiştir.

Viollet-le-Duc'ün öğrencilerinden Parvillée, onun mimari analiz yöntemini Bursa'da Yeşil Camiye uygulamış, böylelikle önce *Usul* kitabı yazarlarının, daha sonra Arseven'in bu analiz yönteminden haberdar olmalarına öncülük etmiştir. Parvillée'nin Osmanlı mimarlığının ana kurallarının araştırılması için önderlik ettiği çalışmaları, *Usul* kitabına da kaynak olmuştur.

Osmanlı mimarlığının özelliklerinin belirlenmesi ve mimarlıkta Osmanlı kimliğini belirleme çalışmalarında bir ilk olan *Usul* kitabında, Viollet-le-Duc'ün çalışmalarında amaçladığı gibi, Osmanlı mimarlık tarihi binaları, anıtları, süslemeleri ile sistematik olarak incelenip belgelenmiş; ulusal ve modern bir mimarlığın dayandığı akılcı ilkeler belirlenmeye çalışılmıştır. Dönemin mimarlığına kaynak olması amacıyla hazırlanması; Viollet-le-Duc'ün *Dictionnaire*'i hazırlama amacıyla örtüşmekte; batılı mimarlıkların etkisiyle Osmanlı mimarlığının kendine özgü özelliklerini yitirdiği yönündeki vurgusuyla Viollet-le-Duc'ün *Ecole des Beaux-Arts*'a yaptığı eleştiriye paralel bir tutum göstermektedir. P. Montani, Antik dönem sanatlarının 'doğru' kabul edilen (sütun) düzenlerine Osmanlı sanatında karşılık gelen üç sütun düzeni sunarak; Viollet-le-Duc'ün benimsediği yöntemle, Osmanlı mimarlığının akılcı olduğunu ispatlamıştır. Viollet-le-Duc'ün Gotik mimaride 13. yüzyılı Klasik dönem olarak belirlemesine paralel bir uygulama *Usul* kitabında da görülmüş; Mimar Sinan dönemi, Osmanlı mimarlığının Klasik dönemi olarak belirlenmiş ve yapıları listelenmiştir.

Dönemin Osmanlı mimarlığında, Avrupa mimarlığının etkisiyle neo-Klasik mimari biçimlerin tekrarından oluşan seçmeci üslubun yanı sıra, bahsettiğimiz eserle birlikte Osmanlı mimarlığının ilk örnekleri olan Bursa'daki ve İstanbul'daki yapılardan da mimari biçimlerin seçilmeye başlandığı görülmektedir.

Aynı dönemde, Avrupa'nın mimarlıkta oryantalist yaklaşımı ile doğu kültürlerinin mimari biçimlerini seçmeci bir üslupla yapılarında kullanmaları, Osmanlı mimarlığına da yansımıştır. Arseven'in çalışmaları bu noktada önem kazanmaktadır. Arseven tarihsel, kültürel ve coğrafi etkileşimler çerçevesinde yaptığı değerlendirmelerle; Osmanlı mimarlığının diğer İslam ülkelerinden farklı ve kendine has mimari özelliklere sahip olduğu ortaya konmuştur. Arseven, benimsediğini belirttiği Viollet-le-Duc'un mimarlık düşüncelerinin, Osmanlı mimarlığına uygulanması için mimarlara çağrıda bulunmuş; bu yönde kendi yaptığı çalışmalarda da, onun analiz ve sentez yöntemlerini uygulamıştır. Viollet-le-Duc'un Gotik mimarlık için yaptığı detaylı çalışmalara paralel olarak, önce Osmanlı sanatının daha sonra Türk sanatının özelliklerine ilişkin önemli eserler hazırlamıştır.

Osmanlı mimarlığında ulusal kimlik arayışları içinde, dönemin seçmeci üsluptaki yeni yapılarında, Arseven'in de çalışmalarının etkisiyle, Osmanlı ve Selçuklu mimarlığının biçimleri kaynak olarak kullanılmaya başlanmıştır. Mimarlıkta bu yaklaşımı benimsemiş olan hem Vallaury'nin hem de Mimar Kemalettin'in yapılarında kaynak olarak kullanmak için öncelikle çeşitli gezilerle Osmanlı yapılarını anlamaya çalışmaları; Viollet-le-Duc'un geliştirdiği mimari yapıları analiz yönteminin bir uygulamasıdır.

Osmanlı mimarlığında 18. yüzyılda modernleşmeyle beraber sırasıyla önce Avrupa üsluplarının benimsenerek neo-Klasik, neo-Rönesans, neo-Barok, neo-Gotik biçimlerin etkisi, daha sonra Avrupanın mimarlıkta oryantalist yaklaşımının benimsenmesiyle neo-İslam biçimlerin etkisi görülmüştür. Bu üslup çokluğu içerisinde Osmanlı mimarlığında 'Osmanlı' kimliğinin oluşturulmasında Viollet-le-Duc'un mimarlık düşüncelerinin

etkileri olmuştur. Bu etki onun düşüncelerini benimsemiş eğitimci ve uygulamacı mimar ve mimarlık tarihçileri yoluyla olmuştur.

Bu anlamda, Viollet-le-Duc'ün öğrencisi Parvillée'nin önemli bir rolü olmuştur. Parvillée'nin çalışmalarından yararlandığı görülen *Usul* kitabı, 'Osmanlı' kimliğinin oluşturulmasında bir başlangıç noktasıdır. Vallaury 'Osmanlı' kimliğinin oluşturulması yolunda eğitim alanında etkin olmuş; yeni nesil mimarlara, Viollet-le-Duc'ün benimsediği, 'her ulusun kendi mimarlığından esinlenmesi' yaklaşımıyla eğitim vermiştir. Arseven kuramsal çalışmalarıyla Osmanlı mimarlığını İslam mimarlığından ayırmış; Osmanlı mimarlığının 'İslam' kimliğini değil, 'Osmanlı' kimliğini yansıtmayı gerektiğini bilimsel olarak ortaya koymuştur. Hem Vallaury, hem de Arseven öncelikle 'Osmanlı' kimliğinin araştırılması gerektiğine inanarak, bu yönde çalışmalar yapmışlar ve tavsiyeler vermişlerdir. Böylelikle mimarlık atnalı kemerler, soğan kubbeler gibi mimari biçimlerden büyük ölçüde arınmış; Selçuklu ve Osmanlı mimarlığında görülen mimari elemanlar benimsenmeye başlanmıştır²¹⁶.

Vallaury'nin ve Kemalettin Bey'in sadece Osmanlı değil, Selçuklu dönemi yapıları üzerinde de araştırmalar yaptığını belirtmiştik. Kemalettin Bey, Osmanlı mimarlığının kimliğinin korunmasında Viollet-le-Duc'le benzer bir rol üstlenmiştir. Hem mimari eserleriyle ve Osmanlı imparatorluğunun anıtlarının korunmasında ve restorasyonlarında edindiği görevlerle mimari uygulama alanında; hem de gerek Hendese-i Mülkiye Mektebi'nde verdiği derslerle gerekse de onunla çalışan mimarlar için bir eğitim kurumuna dönüşen Evkaf Nezaretindeki atölyesindeki tutumuyla eğitim alanında etkin olmuş bir mimardır. Bu nedenle Osmanlı mimarlığının yeniden kimlik kazanmasında çok önemli bir rol üstlenmiştir.

Böylelikle 1930'lara kadar mimari biçimlenmede Osmanlı mimarlığından alınan mimari elemanlar (yarımküre şeklindeki kubbeler, geniş çatı saçakları ve altında onu destekleyen konsollar, sivri kemerler, portalleri andıran girişler, cephelerde çini

²¹⁶ Bozdoğan, bu üslubun imparatorluğun mimari mirasını simgelediğini, bu nedenle bu simgeye hala bağlı olan gelenekçi halk tarafından da benimsendiğini; ayrıca yerleşmiş inşaat tekniklerinin kullanılmasını nedeniyle de kolaylıkla uygulanabildiğini belirtmektedir (Bozdoğan 2002:35).

kullanımı) ile yeni inşaat teknikleri (betonarme, demir ve çelik) birleştirilmiştir (Bozdoğan 2002:31).

Dönemin mimari biçimlenişinde, 19. yüzyılın seçmeci üslubunun yaklaşımından farklı olmayan bir tutumla, neo-Klasik mimari biçimler yerine tarihsel Osmanlı mimari biçimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Avrupa’da pek çok ülkede de benimsenmiş olan bu tutumun; mimarlıkta, ulusal kimliğin oluşturulmasının yanı sıra, çağın ruhunun da yansıtılmasının amaçlanmamış olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim, Osmanlı mimarlığı üzerine yaptığı detaylı çalışmalara rağmen Mimar Kemalettin bile Atatürk’ün isteğini gerçekleştirememiş ve Osmanlı mimarlığına ilişkin sahip olduğu engin bilgi birikimiyle, modern çağın ruhuna ve ihtiyaçlarına uygun bir mimari geliştirememiştir.

Osmanlı kimliğinden sıyrılmayı amaçlayan Cumhuriyet ideolojisi ise önce yeni bir devlet kimliği ile mimarlıkta dünyada hakim olan uluslararası üslubu benimsemiş daha sonra ‘Türk’ kimliğini yeniden oluşturmak amacıyla yerel mimariden esinlenen bir üslup arayışına girmiştir. Türkiye’de de, Cumhuriyetin yeni ve Osmanlı’yı reddeden bir Devlet ideolojisi ile 1930’lara doğru ‘uluslarası’ üslup olarak adlandırılan, tüm dünyada benimsenen ‘yeniliği’ sembolize eden modernizm, yeni bir üslup olarak benimsenmek istenmiştir. Sedat Hakkı Eldem’in önderliğinde yeni ‘Türk’ kimliği için geleneksel ve yerel mimariden esinlenen II. Ulusal Mimarlık üslubu gelişmiştir.²¹⁷

Görüldüğü gibi mimarlıkta ulusal kimliği yeniden kazanma çalışmaları içerisinde, ‘ulusal kimlik’ tanımı değişse de mimarlığa bu kimliğin yansıma biçiminin değişmediği görülmektedir. Belirlenen kimliğe göre Osmanlı mimarlığı, Viollet-le-Duc’ün de tabiriyle, ‘soysuz’ kabul edilen biçimsel elemanlardan arındırılmıştır. Osmanlı mimarlığı sırasıyla neo-Klasik, neo-İslam, neo-Osmanlı özelliklerden arındırılmıştır. Modern yapı tiplerine, modern malzemeye ve modern inşaat tekniklerine sahip ancak

²¹⁷ Mimarlıkta 1930 sonrası gelişmeler, tezimizin çerçevesini aşan ayrı bir araştırma konusu olduğu için ayrıntılı olarak ele alınmamıştır. Ancak bu konuda Bozdoğan, Cumhuriyet ideolojisi ‘ulusallıktan kopmamak’ amacıyla ulusüstü çağrışımları fazla vurgulayamayacağı için mimarlıkta modernizmin benimsenemediğini; milli mimarinin ise Cumhuriyet öncesi Osmanlı biçimlerinden kopmak amacıyla olması nedeniyle mimarlıkta yerel, geleneksel yada bölgeci biçimlerin benimsenemediğini anlatmaktadır (Bozdoğan 2002:19).

tarihsel biçimlerle ulusal bir kimlik oluşturulmaya çalışıldığı için tarihsel biçimleri tekrarlayan bir mimari olmaktan öteye geçilememiştir. Yeni ‘Türk’ kimliği arayışı içinde benimsenen ‘uluslararası’ üslup ve II. Ulusal Mimarlık üslubu da Erken Cumhuriyet Dönemi’nde olduğu gibi, mimarlığa “değişmeyen ve sabit kalan” bir kimlik inşa etme arzusuyla yaklaşmıştır. Oysa daha önce de belirttiğimiz gibi modernizm çağa göre dönüşebilen dinamik bir söylemdir. Viollet-le-Duc’un mimarlık düşüncelerinin modernizmin ilk kuramları olarak kabul edilmesinin sebebi de aynı dinamik yaklaşımıdır: Viollet-le-Duc de çağa göre dönüşebilen bir mimarlığın ana prensiplerini belirlemeye çalışmıştır.

Viollet-le-Duc, ulusal mimarlığa yönelik sunduğu inceleme yönteminin akılcı ve özenli bir şekilde yapılmaması durumunda o ülkenin mimarlığında bir karışıklığa, çöküşe yolaçabileceğine işaret etmiştir.²¹⁸ Osmanlı mimarlığının ulusallaşması yönünde yapılan çalışmalar da belki bu bakış açısıyla değerlendirilebilir.

Ancak, Türkiye’de, Erken Cumhuriyet döneminde bahsettiğimiz yaklaşımların ne kadar değerli olduğunu da unutmamak gerekir. Osmanlı mimarlık tarihinin yazımı bu dönemde gerçekleşmiştir. Savaştan çıkmış yeni bir ülke kurma enerjisi içerisinde kültürel, sosyal, ekonomik yapıdaki değişimler sürerken; yeni yapı tipleri, yeni malzeme ve yeni teknolojileri uygulamaya çalışan ülkemiz modern ülkelerin izinden giderek çağı yakalamaya çalışmıştır. Fransa’daki gelişmelerin 1879 Fransız İhtilali’nden bu yana gerçekleştiği düşünülürse, Erken Cumhuriyet döneminin hızlı değişimi içerisindeki bahsettiğimiz modern atılımların böyle kısa bir sürede Fransa ile aynı ölçüde olgunlaşmasının mümkün olmadığı görülebilir.

²¹⁸ *Dictionnaire Raisoné de l’Architecture Française du XIe au XVIe Siècle*’in önsözünde ve *L’Art Russe* kitabının sonuç bölümünde, bahsedilen bu öngörüsünü dile getirmektedir.

V. KAYNAKÇA

- ABRAHAM, Paul. *Viollet-le-Duc et le Rationalisme Médiéval*, Paris, 1934
- A.D. ARCHITECTURAL DESIGN PROFILE: *Viollet-le-Duc*, London: Academy Editions, 1980.
- AILLAGON, Jean-Jacques. *Le Voyage d'Italie; Viollet-le-Duc, 1836-1837*, Florance: 1980.
- AKIN, Günkut. "Sadece Başlamış Bir Proje Olarak: 1908 Romantizmi ve Vedat Tek", *M. Vedat Tek: Kimliğinin İzinde Bir Mimar*, (Hazırlayan: Afife Batur), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003: 21-38.
- AKIN, Nur. "VI. Daire'nin Galata Ve Beyoğlu'ndaki İmar Faaliyetleri Üzerine", *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri, 7-10 Mart 1994*, (Hazırlayan: Banu Mahir), İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, 2000:39-47.
- AKIN, Nur, "Osman Hamdi Bey, Âsâr-ı Atıka Nizamnamesi Ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine", *Osman Hamdi Bey Ve Dönemi, Sempozyum 17-18 Aralık 1992*, (Hazırlayan: Zeynep Rona), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993: 233-239.
- AKPOLAT, Mustafa S. *Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallauray*, Hacettepe Üniversitesi , (yayınlanmamış doktora tezi), Ankara, 1991.
- AKTÜRE, Sevgi, 19. *Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi*, (doktora tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, 1978.
- ALFIERİ, Bianca Maria. "D'Aronco and Mongeri: Two Italian Architects in Turkey." *Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre*, 1990: 142-153.

ALSAÇ, Üstün. *Türkiye'deki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi*, Trabzon, 1976

ANONİM. "Enseignement de l'Architecture: Un Nouveau Professeur", *Encyclopédie d'Architecture*, Tome Septième, No:1, 1857: 1-3.

ANONİM. *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Onzième, 1861, No 4: 64.

ANONİM. *Encyclopédie d'Architecture*, Tome Septième, No:1, 1856: 3-4.

ANONİM. *Encyclopédie d'Architecture, Deuxieme Série: Gazette des Architects et du Batiment*, No 16, Paris, 1863: 222.

ANONİM. "l'Ecole Centrale d'Architecture", *Encyclopédie d'Architecture, Deuxieme Série: Gazette des Architects et du Batiment*, Paris, 1865, No2: 23-26.

ANONİM. "Un Nouveau Dictionnaire d'Architecture", *Encyclopédie d'Architecture*, 1853, No 7 : 28.

ANONİM. "Wagons du Train Impérial: Offert à S. M. l'Empereur Par la Compagnie du Chemin de Fer d'Orleans", *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Heuvième, 1859, No 9: 129-131.

ANONİM. *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Onzième, 1861, No 10: 153.

ANONİM. *Sanayi-i Nefise Mektebi Talimatname ve Ders Programları*, İstanbul, 1327/1911

AOKİ, Miyuki. *Léon Parvillée: Osmanlı Modernleşmesinin Eşiğinde Bir Fransız Sanatçı*, İstanbul Teknik Üniversitesi, (yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul, 2002.

ARCHITECTURAL ACADEMY DESIGN EDITIONS. *Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, 1814-1879*, London: 1980.

ARSEVEN, Celal Esat. “Arap Sanayi-i Nefisesi”, *İkdam*,18 Aralık 1906.

ARSEVEN, Celal Esat. “İran ve Türk Sanayi-i Nefisesi”, *İkdam*,24 Aralık 1906.

ARSEVEN, Celal Esat. “Osmanlı Mimarisi”, *İkdam*, 3 Ocak 1907.

ARSEVEN, Celal Esat. *Türk Sanatı*, İstanbul, 1928.

ARSEVEN, Celal Esat. *Sanat Ansiklopedisi*, 5 cilt, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1975, 1998.

ASLANOĞLU, İnci. *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı*, (2. Basılış), Ankara, 2001.

AUZAS, Pierre Marie. *Eugène Viollet-le-Duc, 1814-1879*, Paris: Caise Nationale des Monuments Historiques et des Sites, 1965, 1979.

BARILLARI, D. ve E. GODOLİ. *İstanbul 1900: Art-Nouveau Mimarisi ve İç Mekanları* (Çeviren: Aslı Ataöv), İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.

BATUR, Afife (Hazırlayan). *M. Vedat Tek: Kimliğin İzinde Bir Mimar*, İstanbul,2003.

BATUR, Afife. “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi 4*, 1985:1065-1066.

BATUR, Afife. “19. Yüzyıl Uluslararası Sanayi Sergileri ve Osmanlı Sergi Yapıları”, *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Bildiriler, 23-27 Eylül 1991*, Ankara:T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995: 299-311.

- BATUR, Afife. "The Subject of Style in Ottoman Architecture at the End of the 19th Century", *Turkish Art: 10th International Congress of Turkish Art, Geneva, 17-23 September 1995*, Genève: Fondation Max Van Berchem, 1999:143-152.
- BATUR, Afife. "Milli" Olarak Adlandırılan Mimari Eğilimler", *Mimarlık*, sayı: 298, Nisan 2001: 42-47.
- BATUR, Selçuk. "19.Yüzyıl Büyük Camilerinde Son Cemaat Yeri ve Hünkar Mahfili Sorunu Üzerine", *Anadolu Sanat Araştırmacıları 2*, İstanbul, 1970
- BAYARD, Emil. "XX. Asrın Başında Fransa'nın Mimari Anlayışı", *Arkitekt*, (Çeviren: Haluk Togay), sayı 5-6, 1950.
- BERCÉ, François, Bruno FOUCART ve DİĞERLERİ. *Viollet-le-Duc: Architect, Artist, Master of Historic Preservation*, Washington: 1987
- BERCÉ, François. "Viollet-le-Duc, Eugène Emmanuel", *The Dictionary Of Art*, (Edited by Jane Turner), volume:32, New York: Macmillan Publishers, 1996: 594-599.
- BERGDOLL, Barry. "The Legacy of Viollet-le-Duc's Drawings", *Architectural Record*, 169, August 1981: 62-67.
- BERGDOLL, Barry. "The Synthesis of All I Have Seen: The Architecture of Edmond Duthoit (1837-89)" *The Beaux-Arts and the Nineteenth Century French Architecture*, (Edited by Robin Middleton), MIT Press, 1982: 217-249.
- BERGDOLL, Barry. "Actes du Colloque International Viollet-le-Duc, Paris 1980", *The Burlington Magazine*, vol 126, no 975, June 1984:363-364

- BERGDOLL, Barry. *The Foundations of Architecture: Selections from the Dictionnaire Raisonné*, Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, (Translation by Kenneth D. Whitehead), New York: George Braziller, 1990.
- BERGDOLL, Barry. “Une Entreprise d’Idée: l’Ecole Spéciale d’Architecture”, 1865-1930, *The Burlington Magazine*, vol 138, No 1117, April:259.
- BERGDOLL, Barry. *European Architecture 1750-1890*, Oxford University Press: 2000.
- BOURGOIN, Jules. *Les Art Arabes: Menuiserie-Bronzes-Plafonds-Revêtements-Marbes-Pavements-Vitraux etc avec une Table Descriptive et Explicative et le Trait Général de l’Art Arab*, Paris, 1868, 1873.
- BOURGOIN, Jules. *The Decoration of Art of Arabia*, London: Victoria and Albert Museum, (1. Basım: 1989), 1996.
- BOUTOWSKY, Viktor. *Histoire de l’Ornement Russe du Xe Au XVIe Siècle*, Paris, 1870.
- BOZDOĞAN, Sibel. “Journey to the East: Ways of Looking at the Orient and the Question of Representation”, *The Journal of Architectural Education*, 41/4, Summer 1998: 38-45.
- BOZDOĞAN, Sibel. *Modernizm ve Ulusun İnşası; Erken Cumhuriyet Türkiyesi’nde Mimari Kültür*, (Çeviren: Tuncay Birkan), İstanbul, 2002.
- BOZDOĞAN, Sibel ve Reşat KASABA. (Ed.), *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, (Çeviren: Elhüseyni Nurettin), İstanbul 1998.
- BOUCHER-RIVALAIN, Odile. “Attitudes to Gothic in French Architectural Writings of the 1840s”, *Architectural History*, Vol:41, 1998:145-152

BRESSANI, Martin. "Notes on the Viollet-le-Duc's Philosophy of History: Dialectics and Technology", *Journal of the Society of Architectural Historians*, 48, December 1989 (4/1989): 327-350.

BRESSANI, Martin. "The Life of Stone: Viollet-le-Duc's Physiology of Architecture", *ANY* 14, 1996:22-27.

BRESSANI, Martin. "Opposition et Équilibre: Le Rationalisme Organique de Viollet-le-Duc", *Revue de l'Art*, no:112, 1996: 28-37.

BRESSANI, Martin. "Viollet-le-Duc's Optics", *Architecture and the Sciences: Exchanging Metaphors*, (Edited by Antoine Picon and Alessandre Ponte), Princeton Architectural Press, 2000:118-139

BRESSANI, Martin. "Memory and Modernity: Viollet-le-Duc at Vézelay", *Journal of Society of Architectural Historians*, 54:9, December 2000:552.

CAISSE NATIONALE DES MONUMENTS HISTORIQUES ET DES SITES. *Le Gothique Retrouvé Avant Viollet-le-Duc*, Paris: 1979.

CAISSE NATIONALE DES MONUMENTS HISTORIQUES ET DES SITES. *Eugène Viollet-le-Duc, 1814-1879*, (Introduction with Pierre-Marie Auzas), Paris: Caisse Nationale des Monuments Historiques et des Sites, 1965.

CAN, Cengiz. *İstanbul'da 19.Yüzyıl, Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları*, (yayınlanmamış doktora tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 1993

CAN, Cengiz. "Mustafa Reşit Paşa and the Architect Gaspare Trajona Fossati", *Turkish Art: 10th International Congress of Turkish Art, Geneva, 17-23 September 1995*, Genève: Fondation Max Van Berchem, 1999: 207-216.

- CAN, Cengiz and Paolo GIRARDELLI. "Giovanni Battista Barborini à İstanbul", *Observatoire Urbain d'Istanbul*, October, 1995:2-7.
- CENTRE NATIONAL DES LETTRES. *Actes du Colloque International Viollet-le-Duc, Paris 1980*, Paris: 1982.
- CERASI, Maurice. "Late Ottoman Architects and Master Builders", *Muqarnas*, 5, 1987:87-102.
- CEZAR, Mustafa. *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1971, (yeni baskısının tarihi buraya eklenecektir).
- CEZAR, Mustafa. *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu*, İstanbul: Akbank Yayınları, 1971.
- CEZAR, Mustafa. "Yüzyıllık Bir Sanat Eğitim Kurumu", *Yapı*, sayı 48, 1983: 25-29.
- CEZAR, Mustafa. "Sanatta Batıya Açılış Döneminde Mimarlar", 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Bildiriler, 23-27 Eylül 1991*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995:479-487.
- CEZAR, Mustafa. *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul: Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, 1995.
- CLARK, Kenneth. *The Gothic Revival*, New York, Evanston, San Francisco, London: Icon Editions, 1974.
- CLARK, William. "Viollet-le-Duc", *Art Journal*, vol: 48, Issue: 4, December 1989: 356-359.
- COOK, Catherine. "Russian Perspectives", *Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc:1814-1879*, New York, 1980: 60-63.

- COLONAS, Vassilis. “19.Yüzyıl Dönüm Noktasında İstanbul’daki Rum Mimarlar ve Yönlendirici Ögeler”, *Yapı*, 217, Aralık 1999.
- COMMISSION DES TRAVOUX HISTORIQUES. *Dictionnaire Par Noms d’Architectures des Constructions Élevées à Paris aux XIXe et XXe Siècles Période 1876-1899*, Tome 1, Paris, 1990:3.
- COSTE, Pascal. *Architecture Arabe ou Monuments du Caire (Mesures et Dessines de 1818 à 1825)*, Paris, 1839.
- COSTE, Pascal. *Monuments Modernes de la Perse (Mesures, Dessines et Décrits)*, Paris, 1867.
- ÇELİK, Zeynep and Leila KINNEY. “Ethnography and Exhibitionism at the Expositions Universelles”, *Assemblage*, no:13, 1990:34-59.
- ÇELİK, Zeynep. *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, (Çev: Selim Deringil), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- ÇELİK, Zeynep. *Displaying the Orient: Architecture of Islam at Nineteenth-Century World’s Fairs*, Berkley, Losangeles and Oxford, 1992.
- ÇELİK, Zeynep. *Şark’ın Sergilenişi: 19. Yüzyıl Dünya Fuarında İslam Mimarisi*, (Çev: Nurettin Elhüseyni), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
- ÇETİNTAŞ, Sedat. “Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi ve Güzel Sanatlar Akademisi”, *Mimarlık*, sayı 155, 1978: 16-18.
- ÇETİNTAŞ, Sedat. *Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir*, İstanbul: Maarif Basımevi, 1958.
- ÇOKER, Adnan. *Mekteb-i Sanayi-i Nefise*, İstanbul, 1983.

- DAMISCH, Hubert. *Viollet-le-Duc: l'Architecture Raisonnée*, Paris: Hermann, 1964.
- DEANOVIC, Ana. "l'Influence de Viollet-le-Duc en Croatie (l'Eglise, le Château-fort et le Jardin)", *Actes du Colloque International Viollet-le-Duc*, Paris: Nouvelles Editions Latines, 1980:223-229
- DE BOUDOT, Anatole. "Etudes sur l'Exposition Universelle de 1867", *Encyclopédie d'Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1868 : 265-272.
- DENEL, Serim. *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri*, Ankara: O.D.T.Ü Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, 1982.
- DENEL, Serim. "19. Yüzyılda Osmanlı Sivil Mimarisinde Bazı Oran ve Ölçek Değişmeleri", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Bildiriler, 23-27 Eylül 1991*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995: 541-548.
- DEVELİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat: Eski ve Yeni Harflerle*, Doğu Matbaası, Ankara, 1962:1350
- DUMONT, Marie-Jeanne. "Viollet-le-Duc à la Montagne", *Architecture d'Aujourd'hui*, no: 286, April 1993: 12-14.
- EDHEM PAŞA, İbrahim (Derleyen). *Usul-i Mimari-i Osmani (l'Architecture Ottomane)*, İstanbul, 1873.
- EDHEM PAŞA, İbrahim (Derleyen). *Osmanlı İmparatorluğu Mimarisi*, (Editör Tülay Duran), (Çevirenler: Türkçe Metin: Tevfik Temelkuran, İngilizce Metin: Robert Bragner ve Rosalyn Pressant), İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1998.

- EIGEN, Edward. "l'Imaginaire Scientifique de Viollet-le-Duc; Leon Vaudoier: Historicism in the Age of Industry", *The Journal of Society of Architectural Historians*, vol 58, No:2, June 1999:225-227
- ELDEM, Sedat Hakkı. "Milli Mimari Meselesi", *Arkitekt*, 1939:220-223.
- ELDEM, Sedat Hakkı. "Milli Mimariye Doğru", *Arkitekt*, no:3-4, 1940:69-75.
- ELDEM, Sedat Hakkı. "Elli Yılın Cumhuriyet Mimarlığı", *Mimarlık*, sayı:11-12, 1973.
- ELDEM, Sedat Hakkı. "Son 120 Sene İçinde Türk Mimarisinde Millilik ve Rejionalizm Araştırmaları", *Türk Milli Üslubu Semineri*, 11-12 Haziran 1984, İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 53-59
- ELLIOTT, Scott C. *Frank Lloyd Wright and Viollet-le-Duc: Organic Architecture and Design from 1850-1950*, Kelmscott Gallery of Chicago, 1986.
- ERDER, Cevat. *Restorasyon: Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1972.
- ERSOY, Ahmet. *On the Sources of the Ottoman Renaissance: Architectural Revival and Its Discourse During the Abdülaziz Era, 1861-1876*, (Ph. D. Dissertation), Harvard University, 2000.
- ERSOY, Ahmet. "Usul-i Mimari-i Osmani: A Source of Revival in Ottoman Architecture", *Turkish Art: 10th International Congress Of Turkish Art, Geneva, 17-23 September 1995*, Genève: Fondation Max Van Berchem, 1999: 291-295.
- ERDENEN, O. "Osmanlı Dönemi Mimarları, Yardımcıları ve Teşkilatları", *Mimarlık*, 1966/1: 15-18.

- ETLIN, Richard A. “Le Corbusier, Choisy and French Hellenism: The Search For A New Architecture”, *Art Bulletin*, Vol:69, Issue 2, June 1987: 264-279.
- EYİCE, Semavi. “19. Yüzyılda İstanbul’da Batılı Yazarlar, Ressamlar, Mimarlar, Edebiyatçılar ve Müzisyenler”, *19. Yüzyıl İstanbul’unda Sanat Ortamı, Habitat II’ye Hazırlık Sempozyumu, 14-15 Mart 1996 Bildiriler*, İstanbul 1996: 9-46.
- EYİCE, Semavi. “İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecuması* sayı:23, 1963:1-80,
- EYİCE, Semavi. “Celal Esad Arseven”, *Bellekten*, sayı:142,1972:173-202.
- FOUCART, Bruno ve DİĞERLERİ. *Viollet-le-Duc*, Paris: Réunion Des Musées Natonaux, 1980.
- GERMANER, Semra. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları”, *Tarih ve Toplum*, 1991:289-96.
- GERMANER, Semra ve Zeynep İnankur. *Oryantalistlerin İstanbul’u* İstanbul, 2002.
- GIEDION, Sigfried. *Building in France, Building in Iron, Building in Ferro-Concrete*, (Translated by J. Duuncan Berry), Santa Monica: The Getty Center For The History Of Art And The Humanities Press, 1995.
- GILKERSON, Ann Melisa. *Aristocratic Chateau to Republican Villa: The Changing Construction of Rational Theory and Regional Form in the Country Houses of Viollet-le-Duc (France)*, (Ph.D.Dissertation), Harvard University,2003.
- GIRARDELLI, Paolo. “Pietro Montani et le Débat sur le Concept de ‘Style’ Ottoman dans la Seconde Moitié du XIXe Siècle”, *Architecture et Architects Italiens à Istanbul au Tournant du Siècle*, İstanbul, November 27-28, 1995.

- GIRARDELLI, Paolo. *Istanbul e L'Italie, 1837-1908: Confronto e Interpretazioni Reciproche di due Tradizioni Architettoniche*, Università Degli Studi di Napoli Federico II. Naples, 1994.
- GOUT, Paul. *Viollet-le-Duc: Sa Vie, Son Oeuvre, Sa Doctrine*. Paris: 1914.
- GOMBRICH, Ernst H. *The Sense of the Order: A Study in the Psychology of Decorative Art*, New York: Cornell University Press, Ithaca, 1979.
- GÖREN, Kamil. *Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi, Şişli Belediyesi Resim ve Heykel Müzeleri Derneği*, İstanbul, 1997
- GREY, Camilla. *The Russian Experiment in Art, 1863-1922*, London, 1962.
- GÜNERGUN, Feza. "Son Osmanlı Döneminde Mimar ve Mühendis Meslek Örgütleri ve Dergileri", *Mimarlık*, sayı: 300, Ağustos 2001: 26-29.
- HAJOS, Géza. "Relations Entre Viollet-le-Duc et l'Autriche au XIXème Siecle", *Actes du Colloque International Viollet-le-Duc*, Paris 1980
- HAMDİ, Osman ve Viktor Marie de Launay. *1873 Yılında Türkiye'de Halk Giyisileri Elbise-i Osmaniye (Les Costumes Populaires de la Turquie en 1873)*, İstanbul, 1873.
- HEARN, M. F. *The Architectural Theory of Viollet-le-Duc: Readings And Commentary*, Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press, 1995.
- HITCHCOCK, H.R. *Architecture: Nineteenth and Twentieth Centuries*, Hammondsorth: Pelican, 1958.

- HOFFMAN, Donald. "Frank Lloyd Wright And Viollet-le-Duc", *Journal of the Society of Architectural Historians*, No:28, 1969: 173-183.
- HORLER, M.Miklos. "Viollet-le-Duc et les Restaurations au XIXème Siècle en Hongrie", *Actes du Colloque International Viollet-le-Duc*, Paris 1980: 243-249.
- İNANKUR, Zeynep. "19.Yüzyılda İstanbul'a Gelen Batılı Sanatçılar", (Hazırlayan: Zeynep RONA), *Osman Hamdi Bey ve Dönemi, Sempozyum 17-18 Aralık 1992*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 57-69.
- İREPOĞLU, Gül. "Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kütüphanesindeki Batılı Kaynaklar Üzerine Düşünceler", *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllığı*, 1, 1986: 56-72.
- İZMİRLİ, İsmail Hakkı. *Sanayi-i Nefise Islahat Mecmuası*, İstanbul, 1330/1911-12.
- JACOBUS, John M. *The Architecture of Viollet-le-Duc*, (Ph.D. Dissertation), Yale University, 1956.
- JACQUES, Annie. "The Programmes of the Architectural Section of the Ecole des Beaux-Arts: 1819-1914", *The Beaux-Arts and the Nineteenth Century French Architecture*, (Edited by Robin Middleton), Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press, 1982:59-65.
- JAFFE, H.J. "H.P.Berlage: Idea and Style", *The Burlington Magazine*, vol 117, No.867, June 1975: 406-409.
- JOKILEHTO, Jukka. *A History of Architecture Conservation*, Oxford: ICCROM, 1999.
- JAKIMOWICZ, Teresa. "Viollet-le-Duc et la Pologne", *Actes du Colloque International Viollet-le-Duc*, Paris: Nouvelles Editions Latines, 1980:251-263.

- JORDAN, Alyce A. "Rationalizing the Narrative: Theory and Practice in the Nineteenth-Century Restoration of the Windows of the Sainte-Chapelle", *Gesta*, v: 37, no:2, 1998:192-200.
- JONES, Owen. *The Grammar of Ornament*, New York: Van Nostrand Reinhold, (1.Baskı: 1856), 1982.
- KELLY, Dennis. "Viollet-le-Duc and the Integration of Ornament: Issues in Architecture", *Art and Design*, v:5, no:2, 1998:20-34.
- KEMALEDDİN Efendi. "Mimari-i İslam", *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa 1324/1906-7 : 142-187.
- KORTAN, Enis. "Eleştiri, Yanıt: Mimaride Türk Milli Üslubu Araştırması Üzerine", *Mimarlık*, sayı: 208, 1984: 16-17.
- KOSTOF, Spiro. *The Architect: Chapters in the History of the Profession*, New York: Oxford University Press, 1986.
- KOSTOF, Spiro. *A History of Architecture: Settings and Rituals*, New York: Oxford University Press, 1995.
- KOYUNOĞLU, A. Hikmet. "70 Sene Evvel Mimari Öğrenimi", *Mimarlık*, sayı:163, 1981: 2-4.
- KRUFT, Hanno-Walter. *A History of Architectural Theory: From Vitruvius to the Present*, (Translated by Roland Taylor and Others), New York: Princeton Architectural Press, 1994.
- KREISER, Klaus. "Public Monuments in Turkey and in Egypt, 1840-1916", *Muqarnas*, 14, 1997: 103-117.

- KUBAN, Doğan, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, 1954.
- KUBAN, Doğan. “Celal Esad Arseven ve Türk Sanatı Kavramı”, *Mimarlık*, sayı:72, 1969:18-20.
- KURAN, Abdullah. “19. Yüzyıl Osmanlı Mimarisi”, *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri, 7-10 Mart 1994*, (Yayına Hazırlayan Banu Mahir), İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, 2000:234-240.
- KURAN, Abdullah. “Mimarlıkta Yeni Türk Üslubu ve Osman Hamdi Bey”, *1. Osman Hamdi Bey Kongresi, Bildiriler, 2-5 Ekim 1990*, İstanbul: 113-117.
- KUTAY, Cemal. *Sultan Abdülaziz’in Avrupa Seyahati*, İstanbul: 1991.
- LASSUS, J. B. “Réaction de l’Académie des Beaux-Arts Contre l’Art Gothique”, *Moniteur des Arts*, No: 24-25, 1846.
- LEVINE, Neil. “The Competition for the Grand Prix in 1824”, *The Beaux-Arts and The Nineteenth Century French Architecture*, (Edited by Robin Middleton), Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press, 1982a: 66-124
- LEVINE, Neil. “The Book and the Building: Hugo’s Theory of Architecture and Labrouste’s Bibliothèque Ste-Geneviève”, *The Beaux-Arts and The Nineteenth Century French Architecture*, (Edited by Robin Middleton), Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press, 1982b: 138-174.
- LOUER, François. *Paris, Nineteenth Century: Architecture and Urbanism*, (Translated by Charles Lynn Clark), New York: Abbeville Press, 1988.

- MACCLINTOCK, Lucy. "Monumentality Versus Suitability: Viollet-le-Duc's Saint Gimer at Carcassonne", *Journal of the Society of Architectural Historians* 40, No:3, October 1981: 218-235.
- MADRAN, Emre. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800-1950*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 2002.
- MAINARDI, Patricia. *Art And Politics of the Second Empire: The Universal Expositions of 1855 and 1867*, New Haven: Yale University Press, 1987.
- MARK, Robert. *Robert Willis, Viollet-le-Duc and the Structural Approach to Gothic Architecture*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press: 1976.
- MARIE DE LAUNAY, Viktor and Bonkowsky Bey. *Bursa ve Civarı*, İstanbul, 1298/1880-1881.
- MARIE DE LAUNAY, Viktor and Bonkowsky Bey. "Notice Sur le Vieux Galata", *l'Univers- Revue Orientale, Politique, Scientifique*, No.1, November, 1874.
- MCLOAD, C. Styles. "Eugène Viollet-le-Duc: Restorer of France's Architectural Legacy", *Architectural Digest*, 8/1987: 172-178.
- MEAD, Christopher. "Jean Baptiste Lassus (1807-1857) and Viollet-le-Duc", *Art Bulletin*, vol: 65, Issue 3, September 1983:523-525.
- MERAS, Matthieu. "Un Chateau de Viollet-le-Duc: La Flachère", *Actes du Colloque International Viollet-le-Duc*, Paris: Nouvelles Editions Latines, 1980: 165-175.
- MÉRIMÉE, Prosper. *Lettres à Viollet-le-Duc*, (Edited by Pierre Trahard), Honoré Champion, 1927.

MIDANT, Jean-Paul. *Au Moyen Âge avec Viollet-le-Duc*, l'Aventurine, Paris, 2001.

MIDDLETON, Robin. *Viollet-le-Duc*, (Ph.D.Dissertation), University Of Cambridge, 1959.

MIDDLETON, Robin. "Viollet-le-Duc", *Encyclopedia of World Art*, Volume: XIV, London: McGraw-Hill Book Company, 1967: 800.

MIDDLETON, Robin. "Viollet-le-Ducsky?", *Architectural Design* 40, No: 7/6, February 1970: 67-68.

MIDDLETON, Robin. "Viollet-le-Duc's Academic Ventures and the Entretiens sur l'Architecture", *Gottfried Semper und die Mitte des 19. Jahrhunderts*, Basel, 1976: 239-54.

MIDDLETON, R. ve D. WATKIN. *Neoclassicism and Nineteenth-Century Architecture*, New York: Abrams, 1980.

MIDDLETON, Robin, (Hazırlayan), *The Beaux-Arts and Nineteenth Century French Architecture*, London: Thames and Hudson, 1982.

MIDDLETON, Robin. "Jean-Baptiste Lassus, ou le Temps Retrouve des Cathedrales", *The Burlington Magazine*, vol. 124, No:952, Special Issue in Honour of Terence Hodgkinson, July 1982: 456-457.

MIDDLETON, Robin. "The Rationalist Interpretation of Classicism of Léonce Reynaud And Viollet-le-Duc", *A.A. Files*, 11, Spring 1986: 29-38.

MIDDLETON, Robin. "l'Imaginaire Scientifique de Viollet-le-Duc", *The Burlington Magazine*, Vol 140, no:1148, November 1998: 764)

- MIDDLETON, Robin, ve D. Watkin. *Architecture of the Nineteenth Century*, (ilk baskı 1980), Electa Architecture, Milano, 2003
- MONTANI Pierre. *l'Harmonie des Sphères*, Paris, 1865.
- MONTANI Pierre. "l'Ecole des Beaux-Arts à Constantinople", *La Turquie*, 34, October 23, 1883: 1
- MOORE, A. Richard. "Academic "Dessin" Theory in France after the Reorganization of 1963", *Journal of the Society of Architectural Historians*, no:3, 1977:145-174.
- MURPHY, Kevin. *Memory and Modernity: Viollet-le-Duc at Vézelay*, Pennsylvania: Pensnsylvania University Press, 2000.
- NALBANTOĞLU, Gülsüm. "The Birth of an Aesthetic Discourse in Ottoman Architecture", *Journal of the Faculty of Architecture*, Middle East Technical University, 8:2, 1988:115-22.
- NALBANTOĞLU, Gülsüm. *The Professionalization of the Ottoman-Turkish Architect*, (Ph. D. Dissertation), UC Berkley, 1989.
- NASIR, Ayşe. *Türk Mimarlığında Yabancı Mimarlar*, (yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 1991.
- NASIR, Ayşe. "İstanbul'da Avrupa: 19. Yüzyılda Galata ve Pera", *Arredamento Dekorasyon*, sayı 59, 1994:85-89.
- NECİPOĞLU, Gülru. *The Topkapı Scroll, Geometry and Ornament in Islamic Architecture*, Santa Monica: The Getty Center for the History of the Art and the Humanities, 1995.

- O'CONNELL, Lauren M. "A Rational, National Architecture: Viollet-le-Duc's Modest Proposal For Russia", *Journal of the Society for Architectural Historians*, 52:4, December 1993:436-452.
- O'CONNELL, Lauren M. "Viollet-le-Duc on Drawing, Photography and the 'Space Outside the Frame'", *History of Photography*, vol:22, no:2, Summer 1998: 139-146.
- O'CONNELL, Lauren M. "Constructing the Russian Other: Viollet-le-Duc and the Politics of an Asiatic Past", *Architectures of Russian Identity: 1500 To The Present*, Ithaca London: Cornell University Press, 2003: 90-100.
- OZOUF, Philippe. "Controverse Autour de l'Art Russe de Viollet-le-Duc", *Monuments Historiques* 11, 1965: 99-102.
- ÖNSOY, Rıfat. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmani", *Belleten*, 47, no:185, 1983:195-236.
- ÖZER, Bülent. "Celal Esad Arseven", *Mimarlık*, sayı 72,1969: 21-24.
- ÖZER, Bülent. *Rejyonalizm, Üniversalizm ve Çağdaş Mimarimiz Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 1970.
- PACKARD, Robert T. and Joseph A. WILKES. "Viollet-le-Duc, Eugène Emmanuel", *Encyclopedia of Architecture: Design, Engineering and Construction*, Volume:5, John Wiley&Sons, 1990: 253-254.
- PARVILLEE, Léon. *l'Architecture et Décoration Turque au XVe Siècle*, (Avec une Préface de E.E.Viollet-le-Duc), Paris: V. A. Morel et Libraries Editeurs, 1874.
- PASCAL, Jean-Louis. "M.Duc. et Son Influence sur le Mouvement Architectural Contemporain", *Gazette des Beaux-Arts*, 2S XIX, 1879:430-443.

- PEVSNER, Nikolaus. *Ruskin and Viollet-le-Duc: Englishness and Frenchness in the Appreciation of Gothic Architecture*, London, 1969.
- PEVSNER, Nikolaus. *Some Architectural Writers of the Nineteenth Century*, Oxford: Clarendon Press, 1972.
- REIFF, Daniel D. "Viollet-le-Duc and American 19th Century Architecture", *Journal of Architectural Education*, v:42, Fall 1998:32-47.
- REININK, Adriaan Wessel. "Nouveaux Aspects de l'Influence de Viollet-le-Duc Aux Pays-Bays", *Actes du Colloque International Viollet-le-Duc*, Paris, 1980:289-293
- REYNOLDS, Donald Martin. *Nineteenth Century Architecture*, London:Cambridge University Press, 1992.
- SAINT-PAUL, Anthyme. *Viollet-le-Duc: Ses Travaux d'Art et Son Système Archéologique*, Paris: 1881.
- SAINT LAURENT, Béatrice. *Ottomanization and Modernization, the Architectural and Urban Development of Bursa and the Genesis of Tradition 1839-1914*.(Ph. D. Dissertation), Harvard University, 1985.
- SAINT LAURENT, Béatrice. "Léon Parvillée, His Role as Restorer of Bursa's Monuments and His Contribution to the Exposition Universelle of 1867", *l'Empire Ottoman, la République de Turquie et la France*, (Derleyenler: H. Batu, J.L. Bacqué ve Grammont), İstanbul-Paris:ISIS, 1986: 247-83.
- SAINT LAURENT, Béatrice. "Bir Tiyatro Amatörü: Ahmet Vefik Paşa ve 19. Yüzyıl Son Çeyreğinde Bursa'nın Yeniden Biçimlenmesi", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996:79-99.

- SANER, Turgut. *19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığı'nda 'Oryantalizm'*, İstanbul:Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1998.
- SAUVAGEOT, C. *Viollet-le-Duc et Son Oeuvre Dessiné*, Paris, 1880.
- SAVARENSKAIA, Tatiana F. "Le Livre de Viollet-le-Duc: l'Art Russe", *Actes du Colloque International Viollet-le-Duc*, Paris: Nouvelles Editions Latines, 1980:251-263.
- SAYAR, Zeki. "Türkiye'de Yabancı Mimarlar Sorunu", *Arkitekt*, sayı 9-10, 1946: 201-203.
- SİNEMOĞLU, Nermin. "Celal Esad Arseven", *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri, 7-10 Mart 1994*, (Yayına Hazırlayan Banu Mahir), İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, 2000:15-24.
- SOYSAL, İsmail. "Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetlerine Ait Belgeler", *Bellekten*, cilt: XV, sayı 60, 1951: 709-712.
- SÖNMEZ, Zeki. *Türk İtalyan Siyaset ve Sanat İlişkileri*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006:257.
- SÖZEN, Metin ve Mete TAPAN. *50 Yılın Türk Mimarisi*, İstanbul, 1973.
- SÖZEN, Metin. *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi (1923-1983)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996.
- SUMMERSON, John. "Viollet-le-Duc and the Rational Point of View", *Heavenly Mansions and Other Essays on Architecture*, London, (1949), 1963: 135-158.

- SUTCLIFFE, Anthony. *Paris: An Architectural History*, New Haven and London: Yale University Press, 1993.
- SUVEYDAN, Şerif. *The Modulor: The Emergence of New Possibilities in Architecture Theory*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Ankara, 2000.
- ŞANLIER, Zeynep. “Sanat ve Toplum Açısından 10 Yıllık Bir Döküm: 1923-1933”, *Sanat Dünyamız*, sayı 89, Ekim 2003: 105-143.
- ŞİŞMAN, Adnan. *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004.
- TAGLIAVENTI, Ivo. *Viollet-le-Duc e la Cultura Architettonica dei Revivals*, Bologna, 1976.
- TAFURÌ, Manfredo. *Architecture and Utopia: Design and Capitalist Development*, Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press, 1979.
- TANSEL, F. Abdullah. “Ahmet Vefik Paşa (3 Haziran 1823-2 Nisan 1891)”, *Belleten*, 109, 1964: 117-283.
- TANYELİ, Uğur. “19. Yüzyıl Türkiye'sinde Mimari Bilgi Alanının Yeniden Biçimlenişi”, *19. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı, Habitat II'ye Hazırlık Sempozyumu, 14-15 Mart 1996 Bildiriler*, İstanbul 1996:81-94.
- TANYELİ, Uğur ve diğerleri. *Sanat Dünyamız: Le Corbusier'den Türkiye'ye*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, sayı:87, Bahar 2003.
- TANYELİ, Uğur. “Erken Cumhuriyet'te Mimarlık ve “Modernite Projesi” veya Türkler ile Yabancılar”, *Sanat Dünyamız*, sayı 89, Güz 2003: 159-167.

- TEKELİ, İlhan- Selim İLKİN. (Derleyenler); *Mimar Kemalettin'in Yazdıkları*, Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, 1999.
- TEKELİ, İlhan- Selim İLKİN. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sistemlerinin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993: 188-193
- TEKELİ, İlhan. "Türkiye'de Mimarlığın Gelişiminin Toplumsal Bağlamı, 1923-1950", *Boyut*, sayı:2/12, 1982.
- TEKELİ, İlhan. " 19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996:19-30.
- THFOIN, Claude. "La Parole, la Musique et le Chant Dans l'Architecture au XIXème Siècle, les Rapports Entre Viollet-le-Duc et l'Acoustique Architecturale", *Actes Du Colloque International Viollet-le-Duc*, Paris: Nouvelles Editions Latines, 1980:101-113
- TOGAY, Haluk. "Viollet-le-Duc (1814-1879) Üzerine Bir Etüd", *Arkitekt*, sayı 379, İstanbul, 1980: 108-112.
- TOGAY, Haluk. "Viollet-le-Duc Üzerine Bir Etüd (1814-1879)", *Arkitekt*, sayı 380, İstanbul, 1980: 152-155.
- TUĞLACI, Pars. *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul: İnkılap ve Ata Yayınevi, 1981.
- TURAN, Şerafettin. "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, 1963:3-47.
- URAL, Somer. "Türkiye'nin Sosyal Ekonomisi ve Mimarlık 1923-1960", *Mimarlık*, no:1-2, 1974: 5-51.

ÜNSAL, Behçet. “Milli Mimarlık”, *Arkitekt*, sayı:9-10, 1939: 220-224.

ÜNSAL, Behçet. “Celal Esad Hoca”, *Arkitekt*, no:345, 1972:33-36.

ÜNSAL, Behçet. “1923-50 Arası Mimarimiz”, *Mimarlık*, sayı: 2-3, 1973

VERY, F. “Eugène Viollet-le-Duc, Pol Abraham et Victor Sabouret”, *Journal Of History Of Architecture*, sayı:2, 1989: 23-31.

VIOUET-LE-DUC, Eugène Emmanuel. “De l’Art Etranger et de l’Art National”, *Les Annales Archéologiques*, vol:2, 1845:285-290.

VIOUET-LE-DUC, Eugène Emmanuel. “Le Sytle Gothique au XIXe Siècle”, *Les Annales Archéologiques*, vol:2, 1846:333-353.

VIOUET-LE-DUC, Eugène Emmanuel. *Dictionnaire Raisonné de l’Architecture Française du XIe au XVIe Siècle*, 9 cilt ve index, Paris: Bance, 1854-1868.

VIOUET-LE-DUC, Eugène Emmanuel. “Excursion en Allemagne (8)”, *Encyclopédie d’Architecture*, Tome Sixième, No:3, 1856: 43

VIOUET-LE-DUC, Eugène Emmanuel. “Excursion en Allemagne (11)”, *Encyclopédie d’Architecture*, Tome Sixième, No:9, 1856: 141.

VIOUET-LE-DUC, Eugène Emmanuel. “Mon Cher Confrère: la Réforme de l’Enseignement Officiel de l’Architecture”, *Encyclopédie d’Architecture*, Paris, TomeSixième, 1856, No 1: 4–11.

VIOUET-LE-DUC, Eugène Emmanuel. *Description du Château de Pierrefonds*, Paris, B.Bance, 1857.

VIOLETTE-LE-DUC, Eugène Emmanuel. “Décret du 13 Novembre 1863: Réponse à M. Beulé Secrétaire Perpétuel de l’Académie des Beaux-Arts (1)”, *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1863, No 16: 213.

VIOLETTE-LE-DUC, Eugène Emmanuel. *Réponse à M.Vitet, à Propos de l’Enseignement des Arts du Dessin*, Paris: A. Morel, 1864.

VIOLETTE-LE-DUC, Eugène Emmanuel. “l’Architecture dans ses Rapports avec l’Histoire: Conférence à la Sorbonne du 4 Février 1867”, *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1866, No 23: 353–364.

VIOLETTE-LE-DUC, Eugène Emmanuel. “Les Arts Arabes, par M. Jules Bourgoïn”, *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1868, No 3: 20.

VIOLETTE-LE-DUC, Eugène Emmanuel. “Mouvement d’Art en Russie”, *Encyclopédie d’Architecture, Revue Mensuelle des Travaux Publics et Particuliers*, Deuxième Série, Paris, 1872: 74–76.

VIOLETTE-LE-DUC, Eugène Emmanuel. *l’Art Russe: Ses Origines, Ses Éléments Constitutifs, Son Apogée, Son Avenir*, Paris, 1877.

VIOLETTE-LE-DUC, Eugène Emmanuel. *La Cité de Carcassone*, Paris: Gide, 1888.

VIOLETTE-LE-DUC, Eugène Emmanuel. *Rational Building*, (Translation by G.M. Huss), New York: 1895.

VIOLETTE-LE-DUC, Eugène Emmanuel. *Entretiens Sur l’Architecture*, Paris: A.Morel, 1963.

- VIOLETTE-LE-DUC, Eugène Emmanuel. *Lectures On Architecture*, (Translation by Benjamin Bucknall) 2 cilt, New York: Dover Publications, 1987.
- VIOLETTE-LE-DUC, Eugène Emmanuel. *La Décoration: Appliquée Aux Édifices*, Paris, (1. baskı 1880), 3. baskı: 1883.
- VIOLETTE-LE-DUC, Eugène Louis. *Lettres Inédites de Viollet-le-Duc Recueillies Et Annotées Par Son Fils*, Paris, 1902.
- VIOLETTE-LE-DUC, Geneviève. *Viollet-le-Duc: Lettres d'Italie, 1836-1837, Adressées à Sa Famille*, Paris: Laget, 1971.
- VIOLETTE-LE-DUC, Geneviève. "Eléments Biographiques", *Viollet-le-Duc*, (Ed. Foucart Bruno ve Diğerleri), Paris: Réunion des Musées Natonaux, 1980.
- VIOLETTE-LE-DUC, Geneviève. "An Interview with Geneviève Viollet-le-Duc", A.D. Architectural Design Profile: *Viollet-le-Duc*, London: Academy Editions, 1980 :15-18.
- VRIENS, M.Aart de. "Viollet-le-Duc et l'Architecture Hollandaise du XIXème Siècle", *Actes du Colloque International Viollet-le-Duc*, Paris 1980: 306-318
- YAVUZ, Yıldırım. *2. Meşrutiyet Döneminde Ulusal Mimari Üzerindeki Batı Etkileri (1908-1918)*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, 1976.
- YAVUZ, Yıldırım. "Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında Mimari Biçim Endişeleri", *Mimarlık*, sayı: 121-122, 1973, s:26-44.
- YAVUZ, Yıldırım. *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, Ankara: O.D.T.Ü Mimarlık Fakültesi Basım İşliğı, 1981.

YAVUZ, Yıldırım ve Süha ÖZKAN. “Osmanlı Mimarlığının Son Yılları”, *Mimarlık*, 1078-1085.

YENISEHIRLIOGLU, Filiz. “Sanatta Osmanlı İmparatorluğu Fransa Etkileşimi”, (Hazırlayan: Zeynep RONA), *Osman Hamdi Bey ve Dönemi, Sempozyum 17-18 Aralık 1992*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları : 57-69.

YEŞİLKAYA, Neşe G. *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İstanbul, 1999.

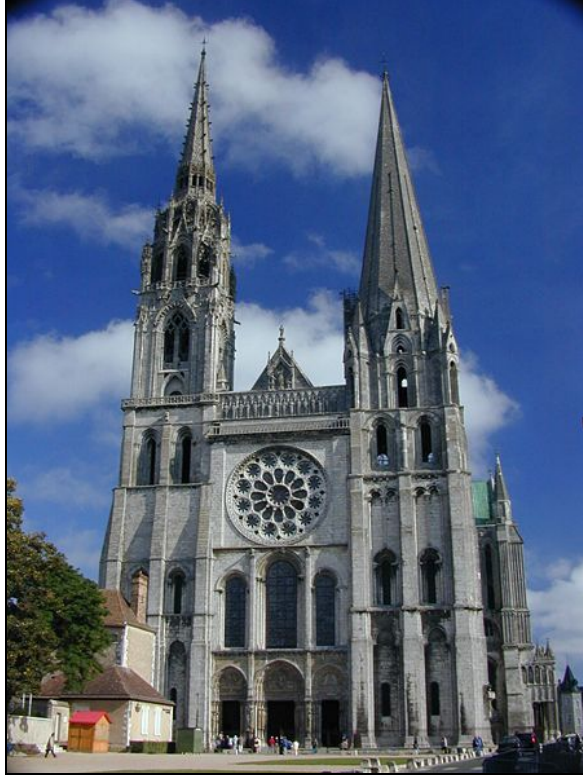
YÜCEL, E. “Bursa Yeşil Külliyesi”, *Arkitekt*, No:318, 1965: 31-36.

ZANTEN, David Van. *Designing Paris: the Architecture of Duban, Labrouste, Duc and Vaudoyer*, Cambridge, Massachusetts, London: Massachusetts Institute of Technology Press 1987.

ZANTEN, David Van. “Nineteenth-Century French Government Architectural Services and the Desigh of the Monuments of Paris”, *Art Journal*, vol:48, Spring 1989: 16-22

ZANTEN, David Van. *Building Paris: Architectural Institutions and the Transformation of the French Capital, 1830-1870*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

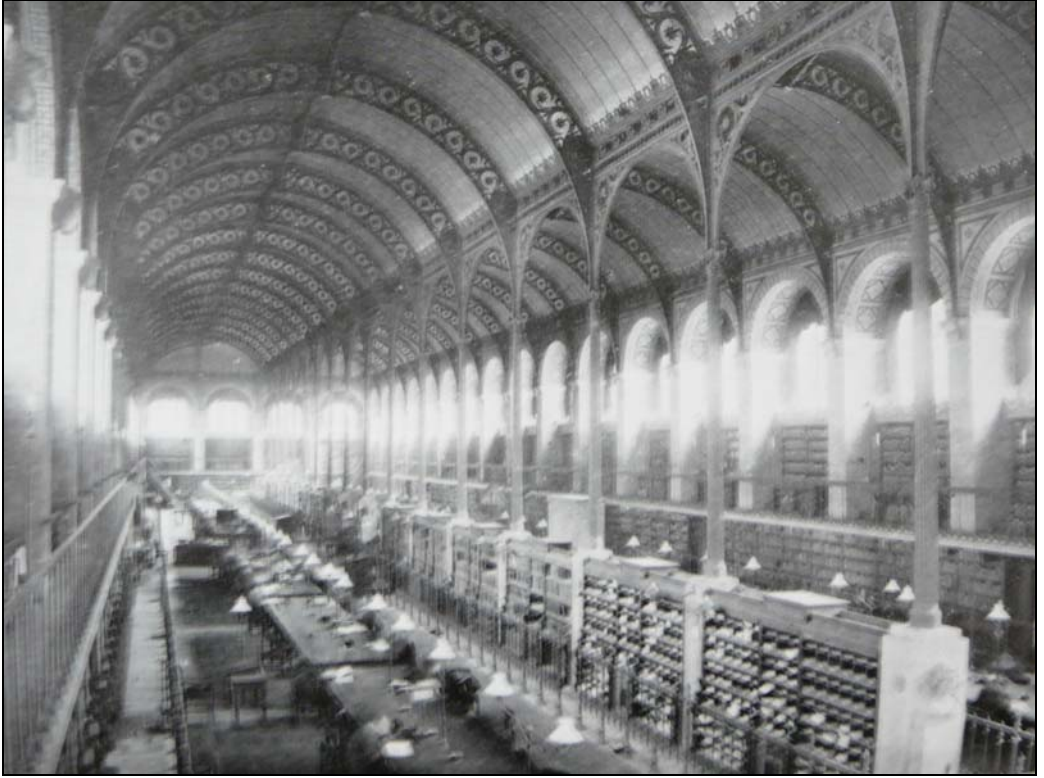
VI. RESİMLER

Resim 1 . Chartres Katedrali Giriş Cephesi
<http://en.wikipedia.org/wiki/Chartres>

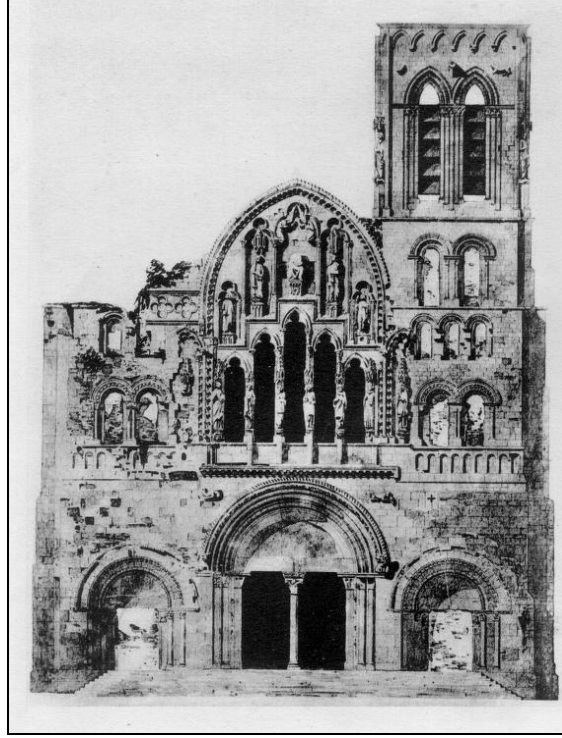

Resim 2 . Chartres Katedrali Girişinde Yer alan Heykeller
http://buildings.greatbuildings.com/Chartres_Cathedral.html

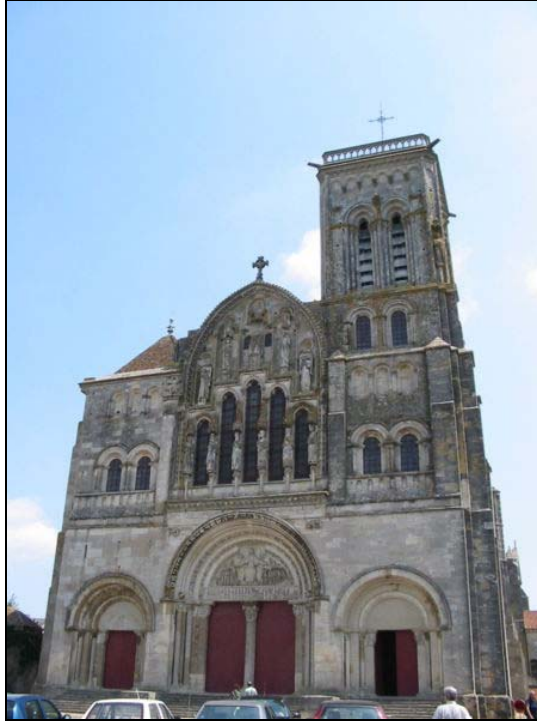
Resim 3. Henri Labrouste'un Paris'deki Sainte-Geneviève Kütüphanesi,
(1842-1851)

Pevsner 1972:61

Resim 4. Viollet-le-Duc'ün Vézelay'daki Madeleine Kilisesinin Restorasyon Öncesi Durumunu Gösteren 1840 Tarihli Çizimi

<http://images.library.pitt.edu/cgi-bin/i/image>

Resim 5. Vézelay'daki Madeleine Kilisesi'nin Viollet-le-Duc ve Lassus'un Yaptığı Restorasyon Sonrası Görünümü
<http://en.wikipedia.org/wiki/>

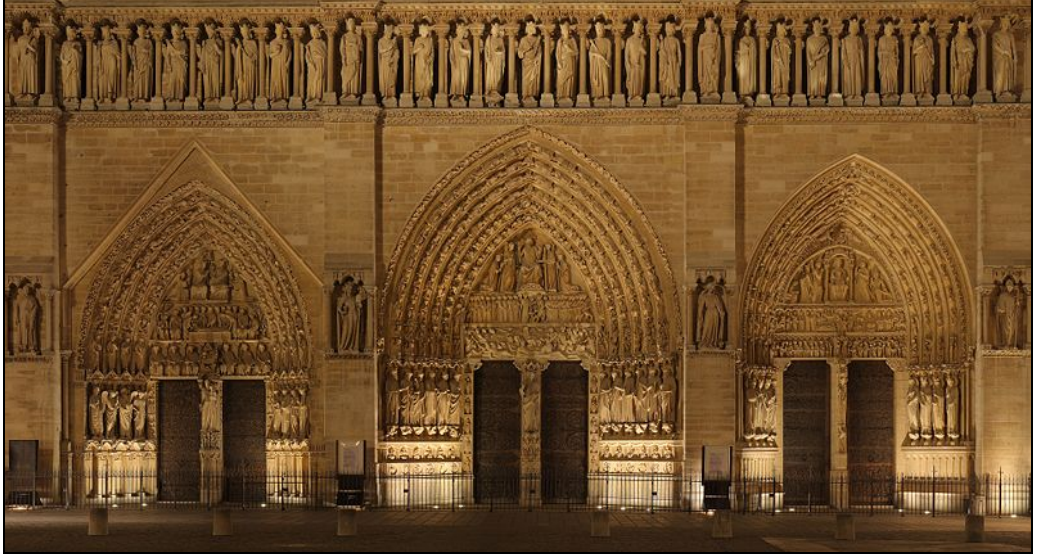
Resim 6. Vézelay'daki Madeleine Kilisesi
İç Mekandan Görünüm
<http://en.wikipedia.org/wiki/>

Resim 7. Viollet-le-Duc ve Lassus'un Restorasyonunu Yaptığı
Paris'deki Notre-Dame Katedrali'nin Giriş Cephesi
<http://www.notredamedeparis.fr/The-west-facade>

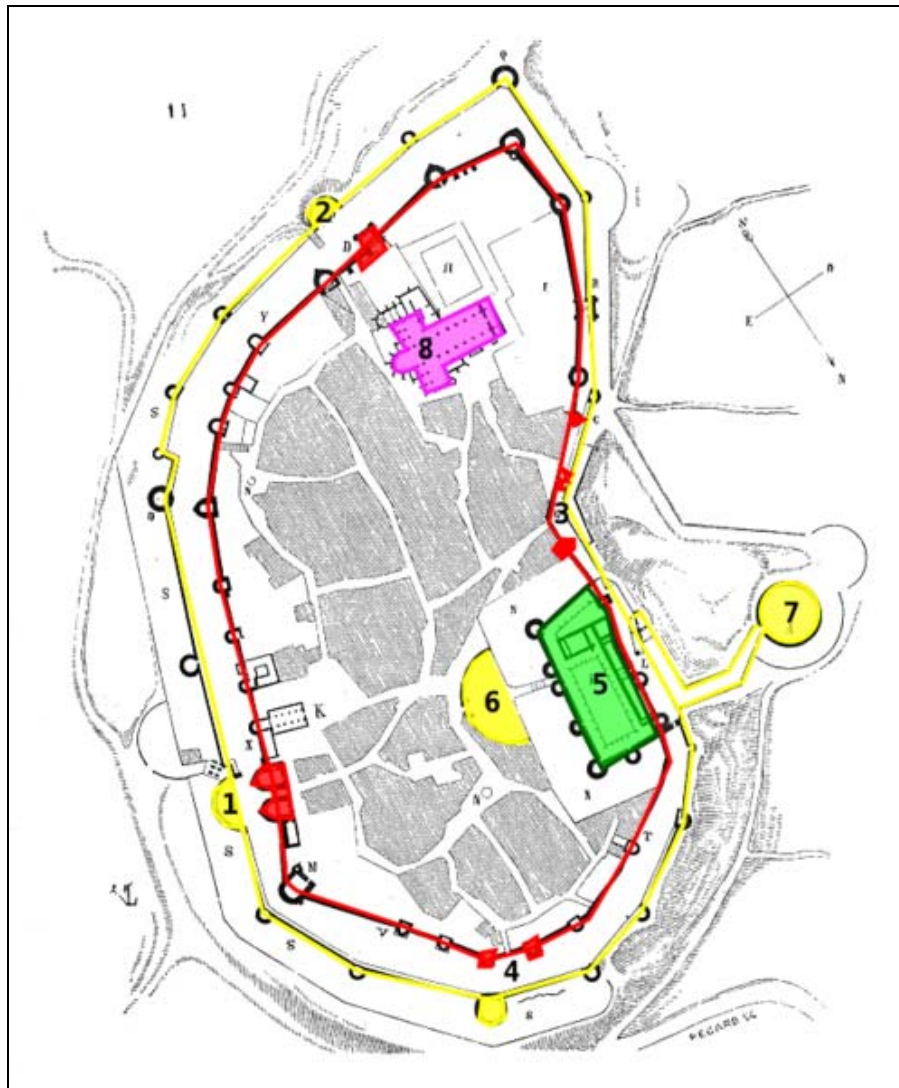
Resim 8. Notre-Dame Katedrali Arka Cephesi
<http://www.paris.org/Monuments/NDame/gifs/notre.dame.html>

Resim 9. Notre-Dame Katedrali Giriş Cephesinde Yer Alan Heykeller
http://en.wikipedia.org/wiki/Notre-Dame_de_Paris

Resim 10. Viollet-le-Duc'un Notre-Dame Katedrali İçin Tasarladığı Çörtenler
www.art.com/asp/search/productsearch-asp/_/results.htm?search_string=gargoyles&pg=4

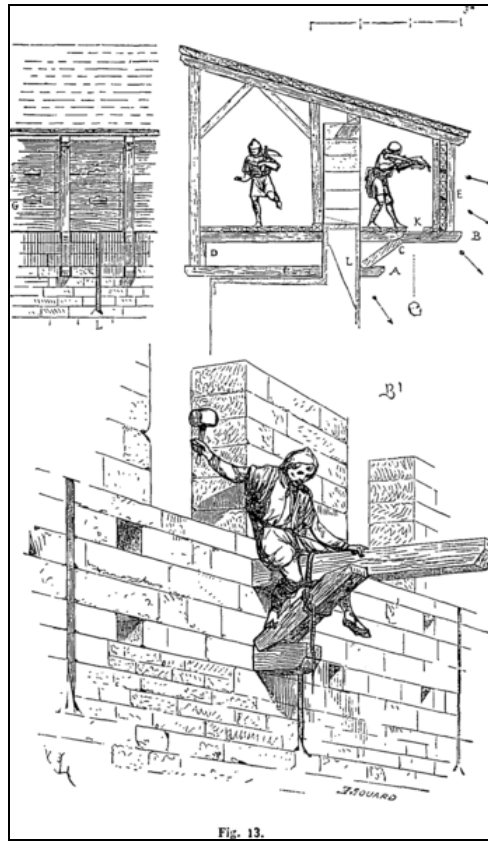
Resim 11. Carcassonne Planı

http://fr.wikipedia.org/wiki/Image:Plan_cite_de_carcassonne.png

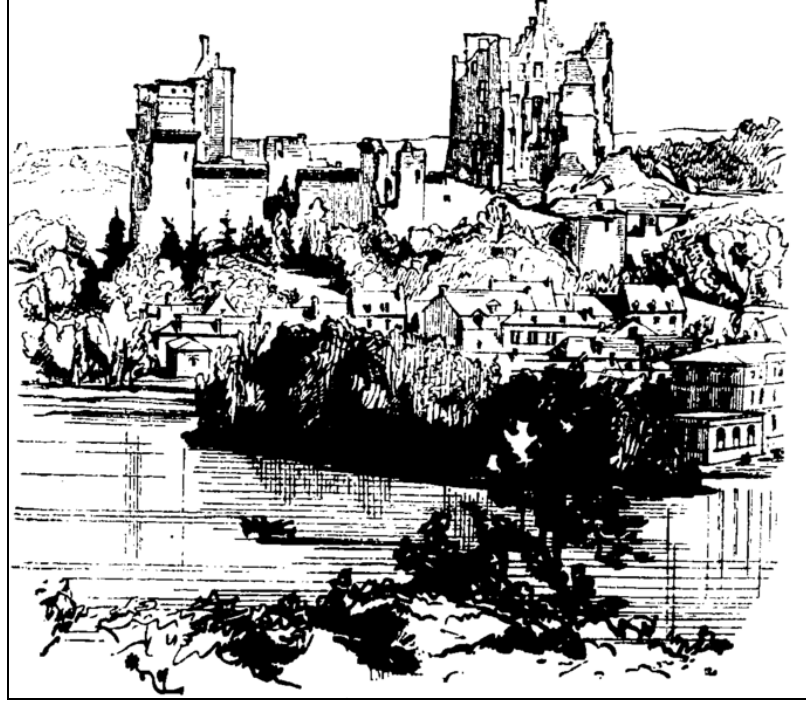

Resim 12. Viollet-le-Duc'ün Carcassonne Surları Restorasyonu Sonrasında Genel Görünüm

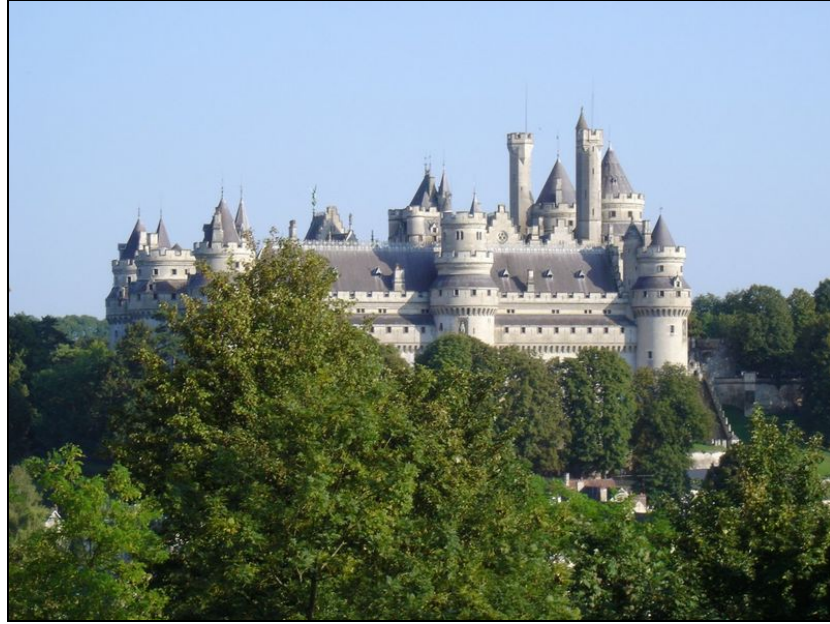
<http://en.wikipedia.org/wiki/Carcassonne>

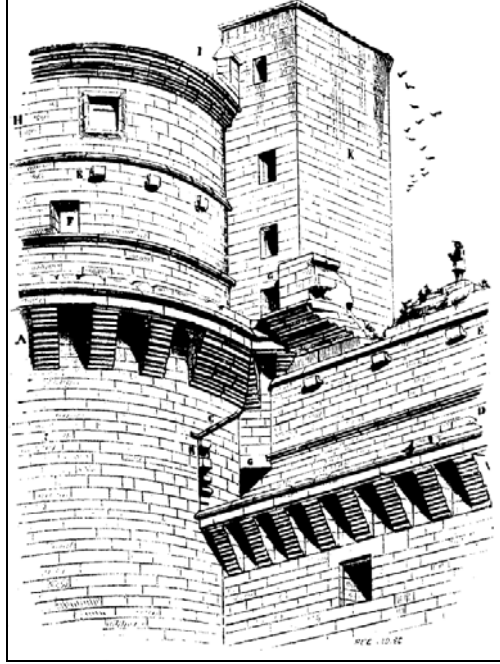
Resim 13. Viollet-le-Duc'ün Carcassonne Sur Duvarlarına Yaptığı Tasarım Eki
Viollet-le-Duc 1888:fig.13

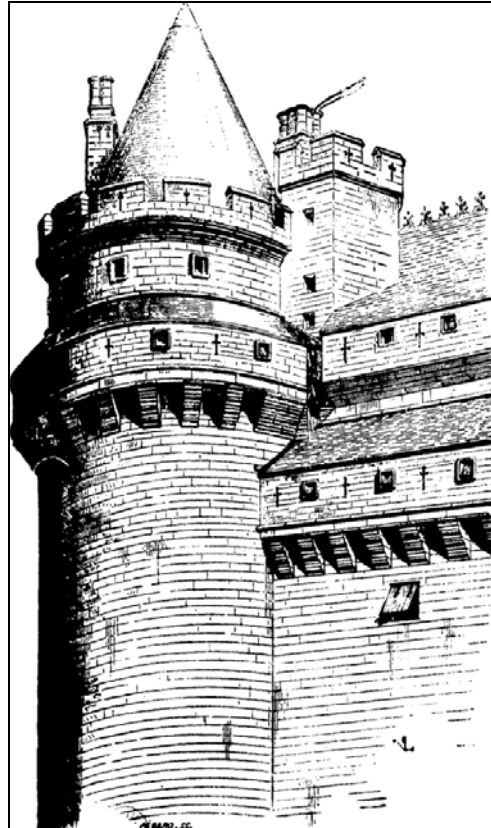
Resim 14. Viollet-le-Duc'ün Pierrefonds Şatosu'nun
Restorasyon Öncesini Gösteren Çizimi
Viollet-le-Duc, 1857

Resim 15 . Viollet-le-Duc'ün Pierrefonds Şatosu'nun
Restorasyon Sonrasını Gösteren Çizimi
fr.wikipedia.org/wiki/Château_de_Pierrefonds

Resim 16. Viollet-le-Duc'ün Pierrefonds Şatosu Kulesi'nin Restorasyon Öncesini Gösteren Çizimi
Viollet-le-Duc, 1857

Resim 17. Viollet-le-Duc'ün Pierrefonds Şatosu Kulesi Restorasyon Sonrasını Gösteren Çizimi
Viollet-le-Duc, 1857

Resim 18. Viollet-le-Duc'ün Pierrefonds Şatosu'nda
Napoleon'un Odası İçin Tasarladığı Şömine
fr.wikipedia.org/wiki/Château_de_Pierrefonds

Resim 19. Viollet-le-Duc'ün, Pierrefonds Şatosu'nda
Napoleon'un Eşinin Odası İçin Tasarladığı Şömine
fr.wikipedia.org/wiki/Château_de_Pierrefonds

Resim 20. Viollet-le-Duc'ün Pierrefond Şatosu İçin Çörten Tasarımı
http://fr.wikipedia.org/wiki/Image:Pierrefond_Chateau_15.jpg

Resim 21. Viollet-le-Duc'ün Carcassonne'daki Saint Gimer Kilisesi,
 Genel Görünüm, (1852-1859)

<http://www.carcassonne.org/carcassonne2.nsf/vueTitre/DocPatrimoineEgliseSaintGimer>

Resim 22. Saint Gimer Kilisesi Giriş Cephesi

<http://www.carcassonne.org/carcassonne2.nsf/vueTitre/DocPatrimoineEgliseSaintGimer>

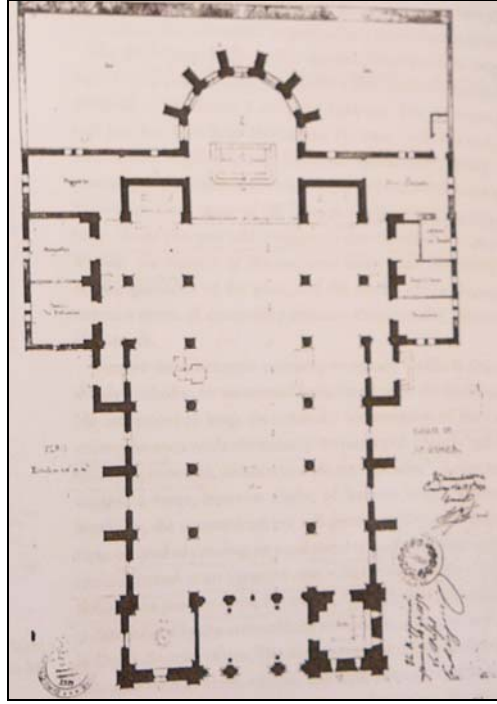
5

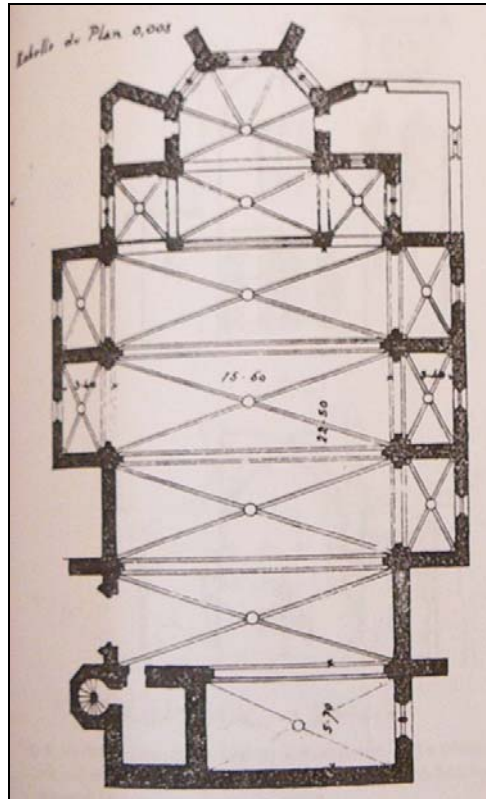
Resim 23. Saint Gimer Kilisesi'nin İç Mekanından Görünüm

<http://www.carcassonne.org/carcassonne2.nsf/vueTitre/DocPatrimoineEgliseSaintGimer>

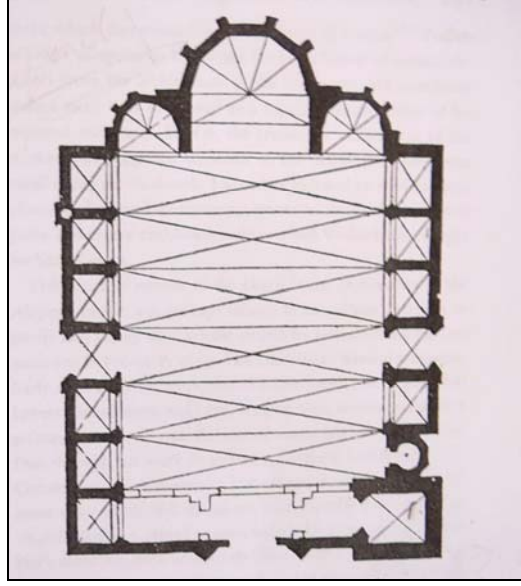
5

Resim 24. Saint Gimer Kilisesi Planı
Macclintock 1981:224'ten

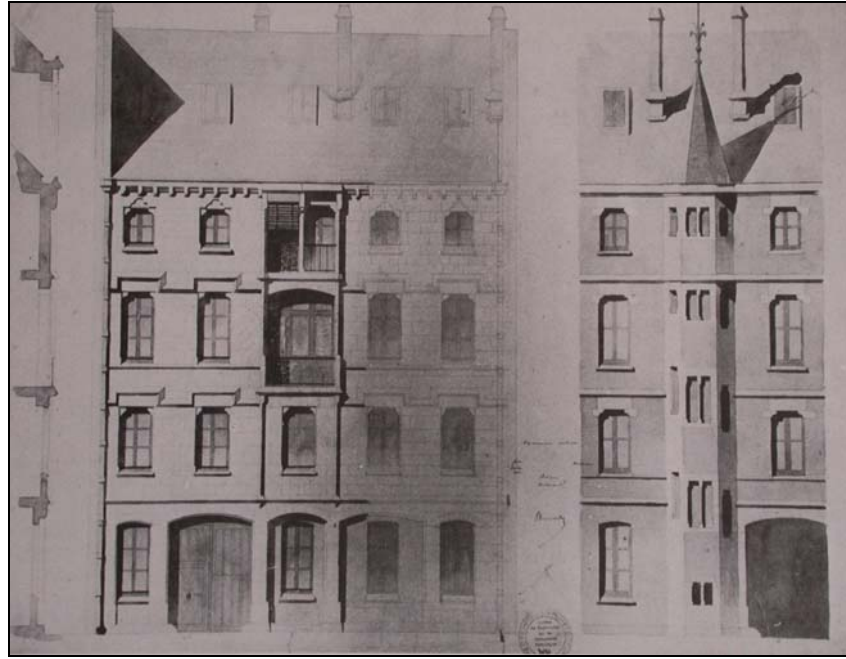
Resim 25. Carcassonne'daki Saint Etienne Kilisesi Planı
Macclintock 1981:223'ten

Resim 26. Carcassonne'daki Saint-Vincent Kilisesi Planı
Macelintock 1981:223'ten

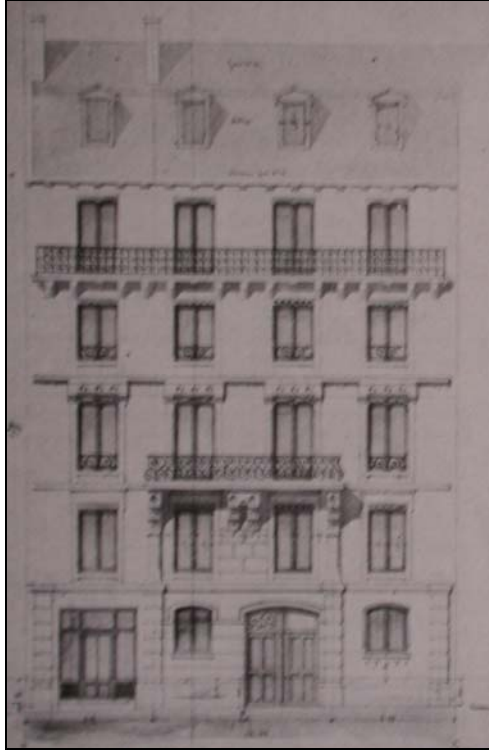
Resim 27. Viollet-le-Duc'ün St. Denis-de-l'Estrée Kilisesi
Middleton 2003:362'den

Resim 28. Viollet-le-Duc'un Paris'de *Rue de Liège* No: 28'deki Courmont Evi (1848)
Bruno Foucart ve...: 1980: 247.

Resim 29 . Courmont Evi
Bruno Foucart ve...: 1980: 243.

Resim 30. Viollet-le-Duc'ün Paris'de *Rue de Dounai* No:15'deki M.Milon Evi,
(1860-1861)
Bruno Foucart ve...: 1980: 247

Resim 31. M.Milon Evi
Bruno Foucart ve...: 1980: 247

Resim 32. Viollet-le-Duc, Paris'deki Condorcet Evi, (1862-1863)
<http://fr.structurae.de/photos/>

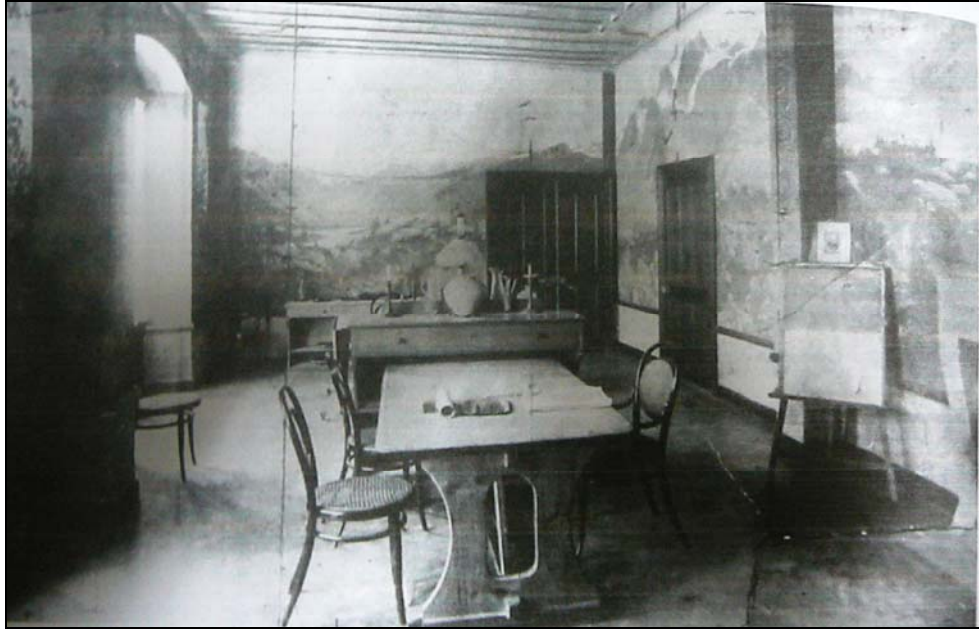
Resim 33. Condorcet Evi Cephesinde Yer Alan Bilgilendirme Levhası
 “Mimar Eugene Viollet-le-Duc 1814-1879 bu yapıyı 1862’de inşa etti ve hayatının sonuna kadar bu evde yaşadı.”
<http://fr.structurae.de/photos/>

Resim 34. Condorcet Evi Cephesinden Detay
<http://fr.structurae.de/photos/>

Resim 35. Viollet-le-Duc'ün Lozan'daki La Vedette Evi, Giriş Cehpesi
Architectural Design Profile, 1980 :81

Resim 36. La Vedette Evi'nin İç Mekanından Görünüm
Architectural Design Profile, 1980 :82

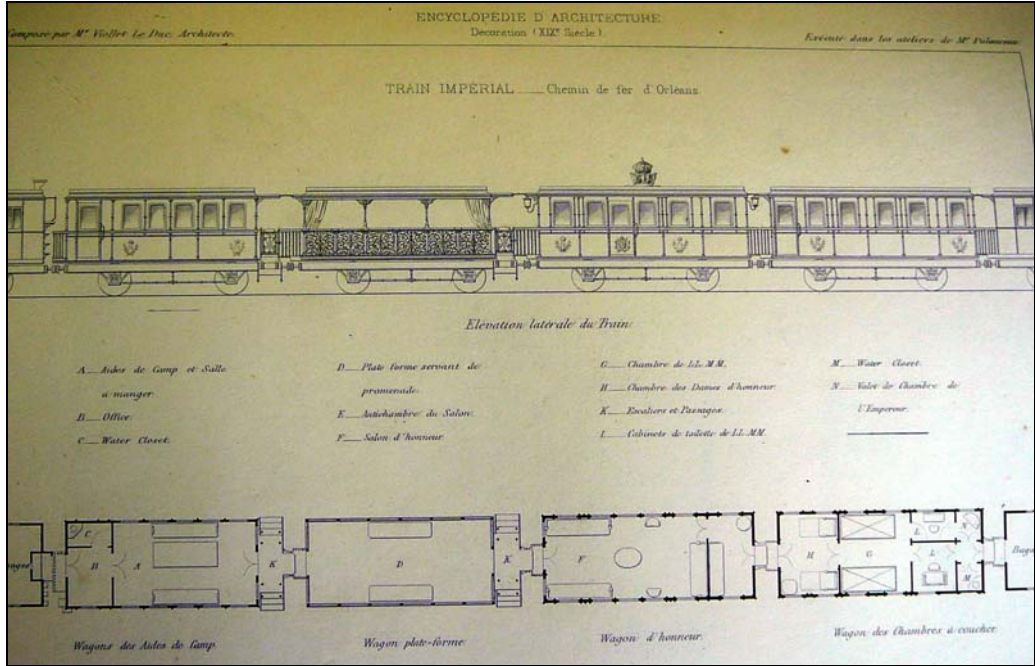
Resim 37. Viollet-le-Duc'ün III. Napoleon İçin Tasarladığı Anıtı
Encyclopédie d'Architecture

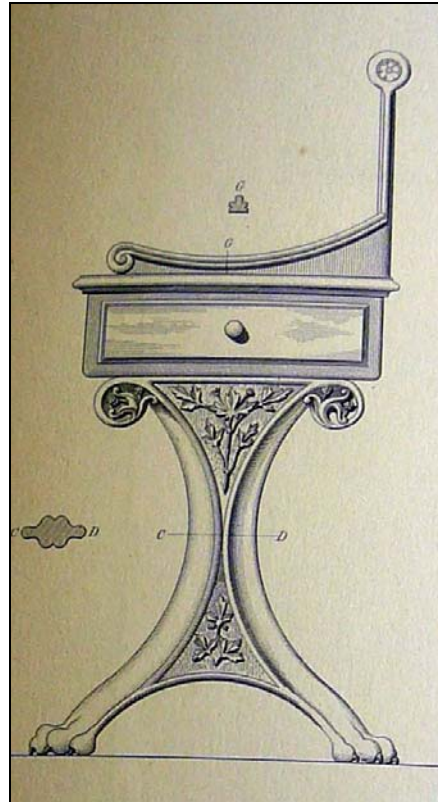
Resim 38. Charles Garnier'in Paris Opera Binası Giriş Cephesi, Middleton :2003:254.

Resim 39. Charles Garnier'in Paris Opera Binası İç Mekanı, Middleton :2003:254.

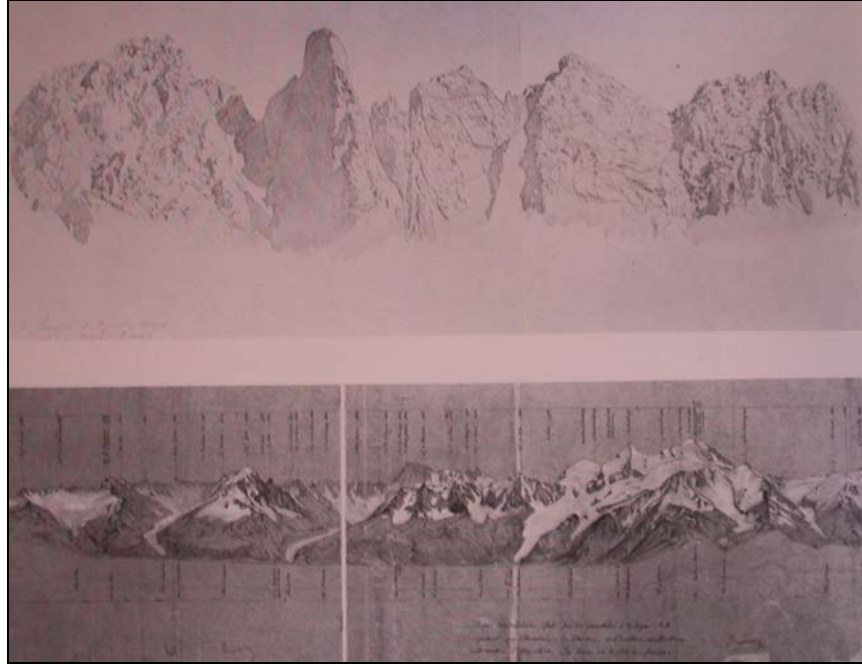
Resim 40. Viollet-le-Duc'ün İmparatorluk Treni Tasarımı, (1857)
Encyclopédie d'Architecture, 1859.

Resim 41. Viollet-le-Duc'ün Tren Vagonu İçin Tasarladığı Bir Mobilya
Encyclopédie d'Architecture, 1859.

Resim 42. İmparatorluk Treninden Süsleme Detayı
Encyclopédie d'Architecture, 1859.

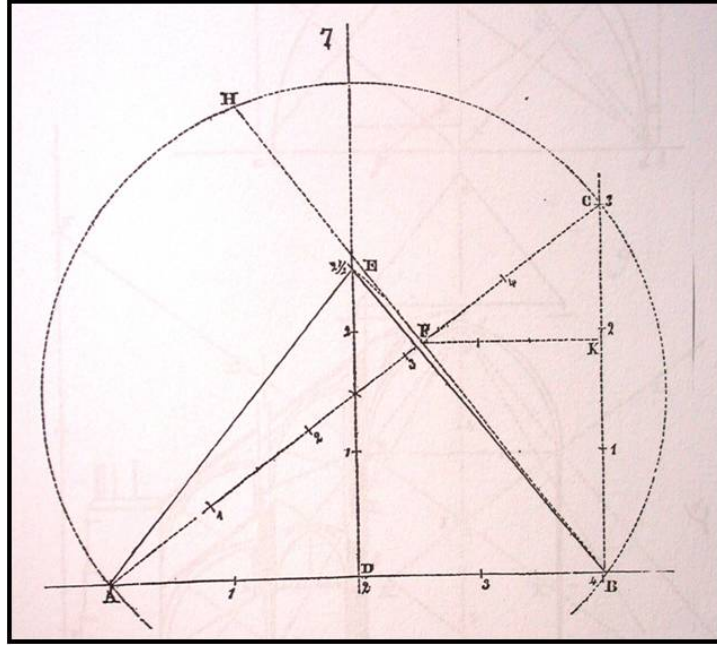
Resim 43. Viollet-le-Duc'ün Mont Blanc Çalışması (1868-1875)
Bruno Foucart ve...: 1980: 364

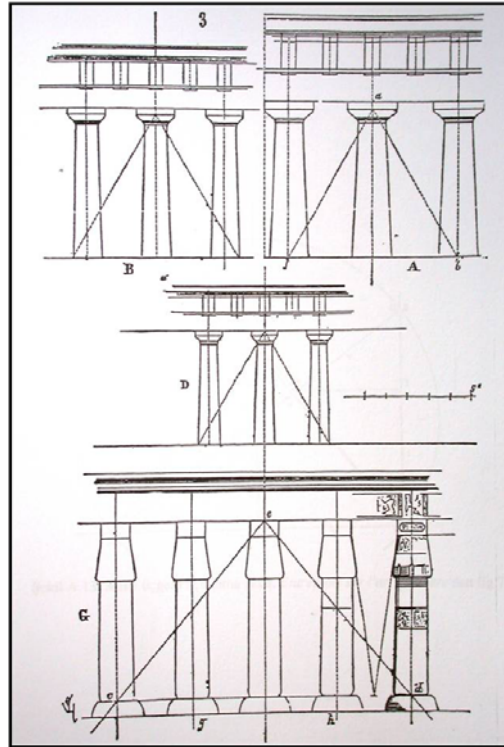
Resim 44. Viollet-le-Duc'un Tiyatro İçin Kostüm Tasarımları
Bruno Foucart ve...: 1980: 346

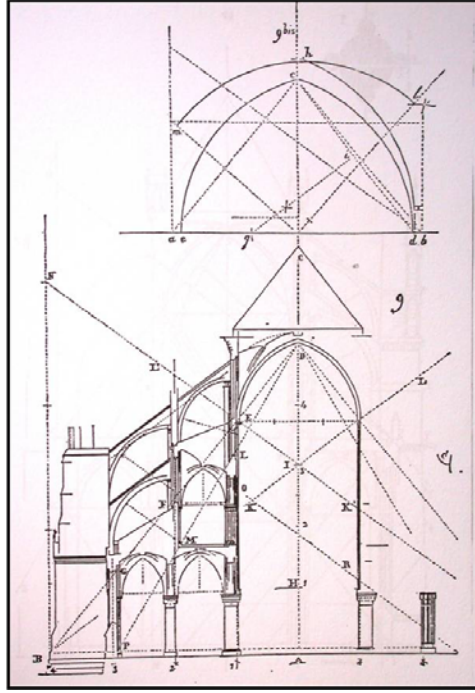
Resim 45. Viollet-le-Duc'un Savaş Sırasında Yaptığı Suluboya Resim Çalışması
Bruno Foucart ve...: 1980: 346.

Resim 46. Viollet-le-Duc'ün Eşkenar Üçgen, Dik Üçgen ve Mısır Üçgenine İlişkin Çizimi,
Viollet-le-Duc, *Lectures on Architecture*, 1987:395.

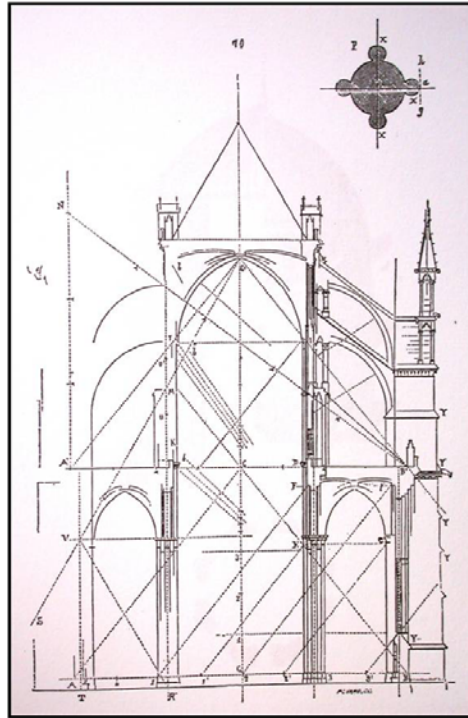

Resim 47. Yunan ve Mısır Anıtlarının Geometri ve Oranlarının Eşkenar Üçgen ve Mısır Üçgeni İle Analizi
Viollet-le-Duc, *Lectures on Architecture*, 1987:395.

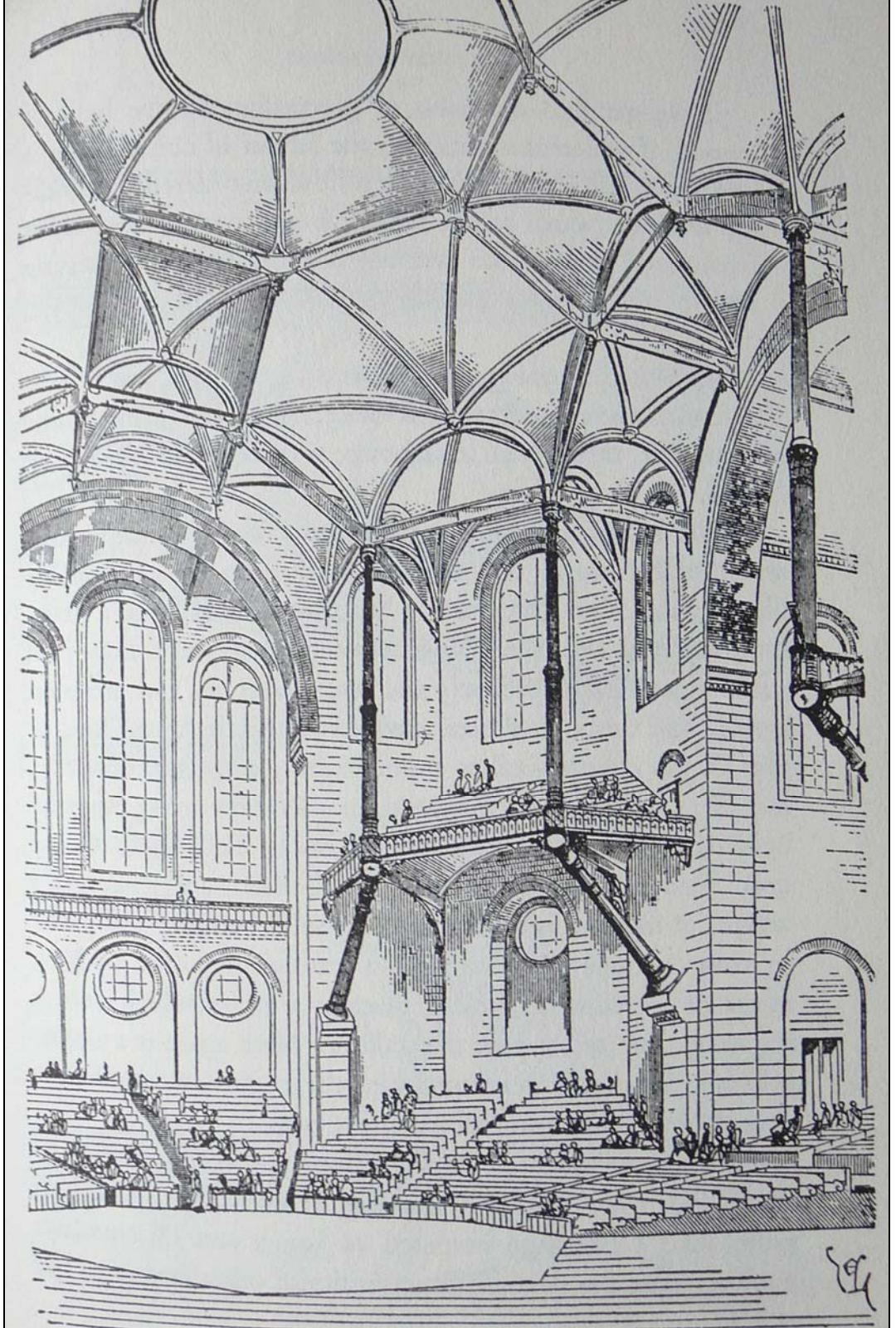
Resim 48. Paris Notre Dame Katedrali'nin Geometri ve Oranlarının Eşkenar Üçgen ve Mısır Üçgeni İle Analizi

Viollet-le-Duc, *Lectures on Architecture*, 1987:403.

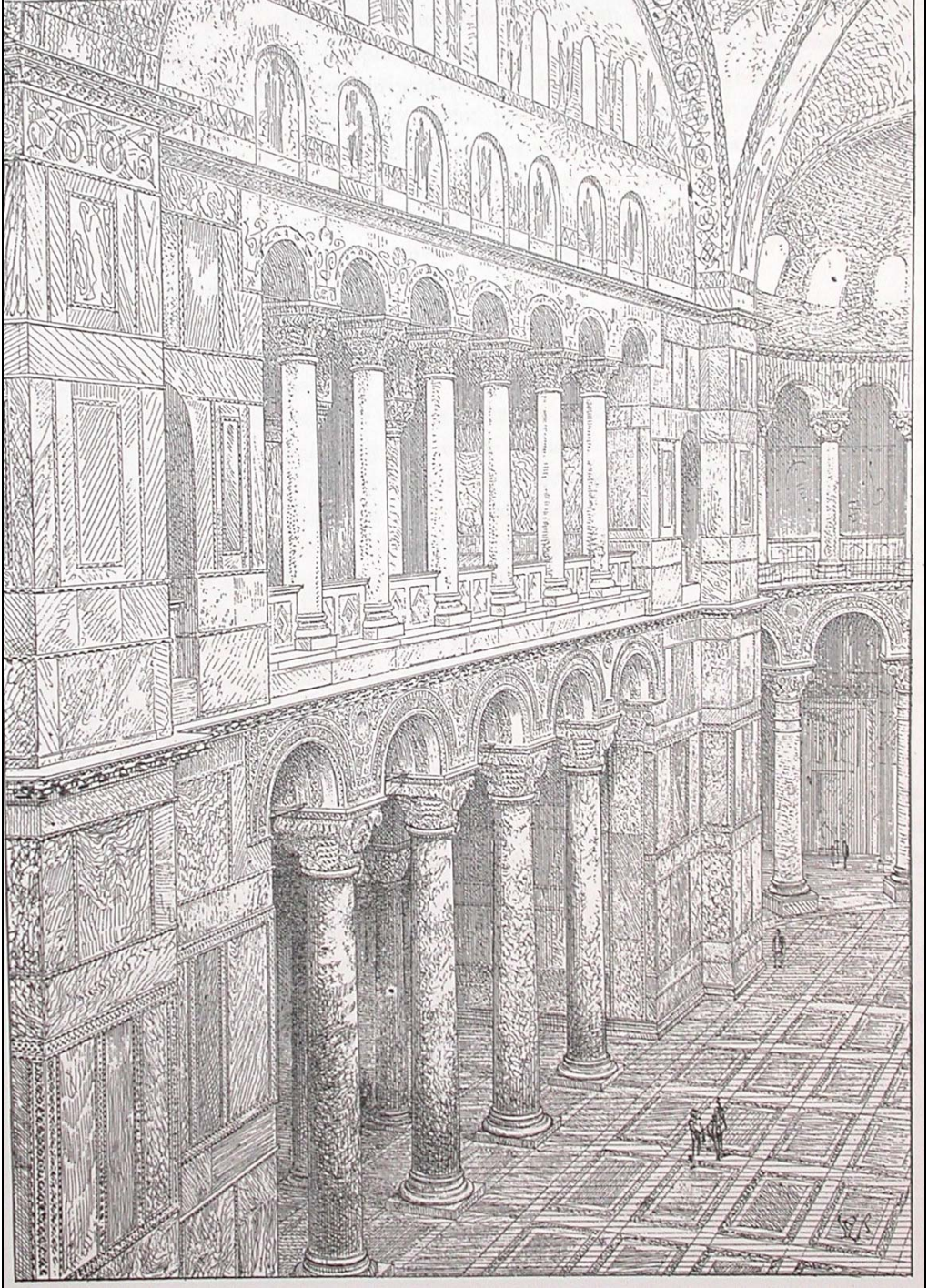

Resim 49. Amiens Katedrali'nin Geometri ve Oranlarının Eşkenar Üçgen ve Mısır Üçgeni İle Analizi

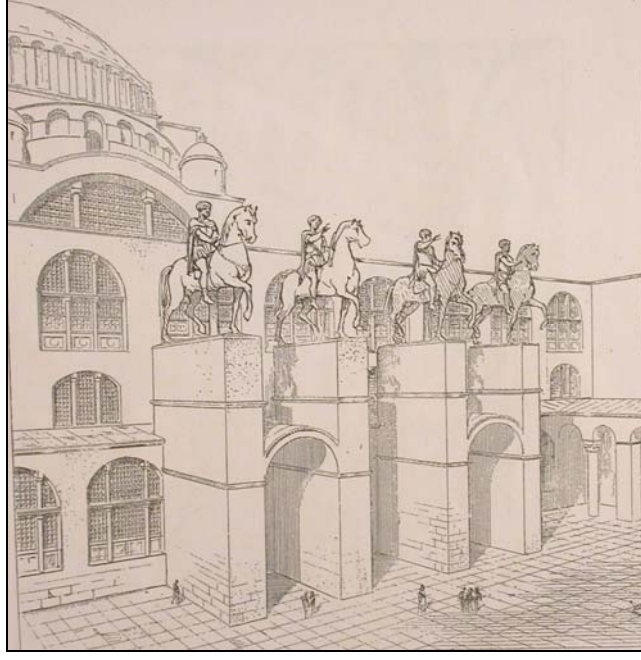
Viollet-le-Duc, *Lectures on Architecture*, 1987:405.

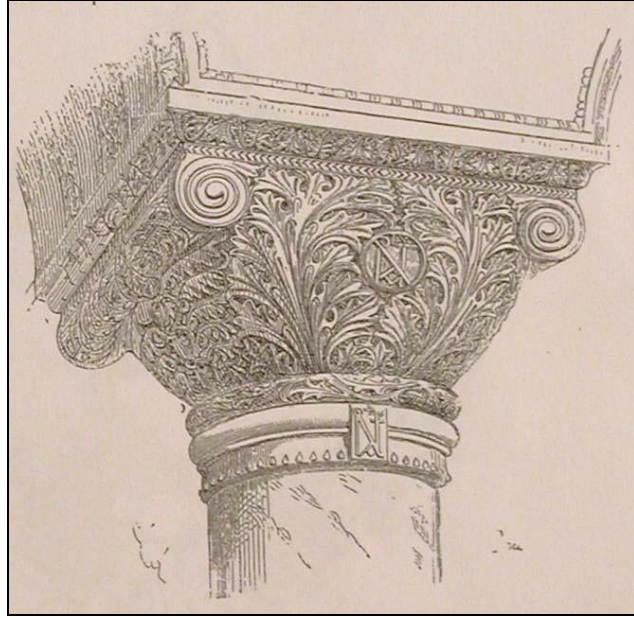
Resim 50. Viollet-le-Duc'ün Konser Salonu Tasarımı
 Viollet-le-Duc, *Lectures on Architecture*, cilt 2, 1987: 92.

Resim 51. Viollet-le-Duc'un Ayasofya'nın İç Mekanına İlişkin Çizimi
Viollet-le-Duc 1893: 39.

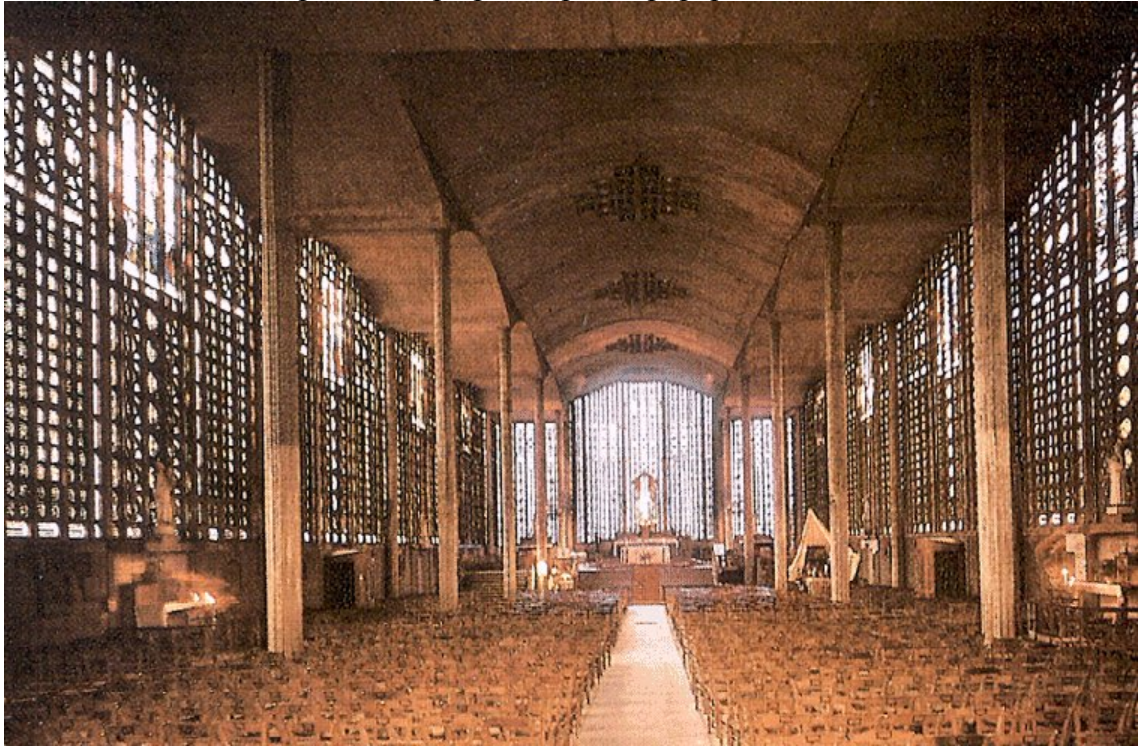
Resim 52. Viollet-le-Duc'ün Ayasofya'nın Cephesine İlişkin Çizimi
Viollet-le-Duc 1893: 38.

Resim 53. Viollet-le-Duc'ün Ayasofya'nın Sütun Başlığına İlişkin Çizimi
Viollet-le-Duc 1893:40

Resim 54. A. Perret'nin Notre-Dame de Raincy Kilisesi (1922)
<http://www.epdlp.com/paises.php?pais=Francia>

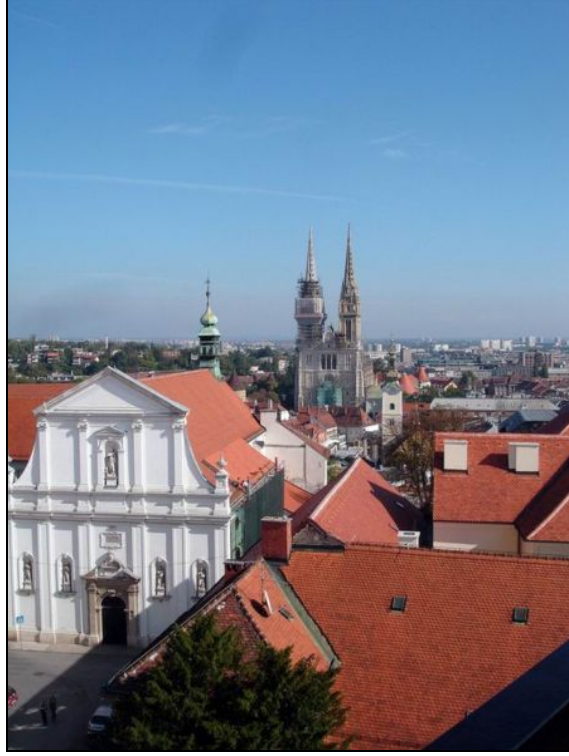
Resim 55. Notre-Dame de Raincy Kilisesi'nin İç Mekanından Görünüm
http://cv.uoc.edu/~04_999_01_u07/percepcions/perc122b.html

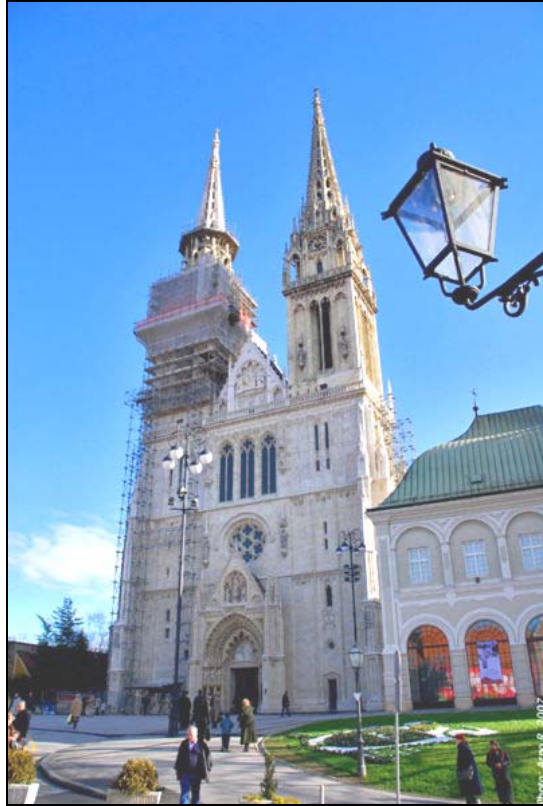
Resim 56. Pierre Cuypers'in Amsterdam Rijksmuseum (1875)
http://en.wikipedia.org/wiki/Rijksmuseum_Amsterdam

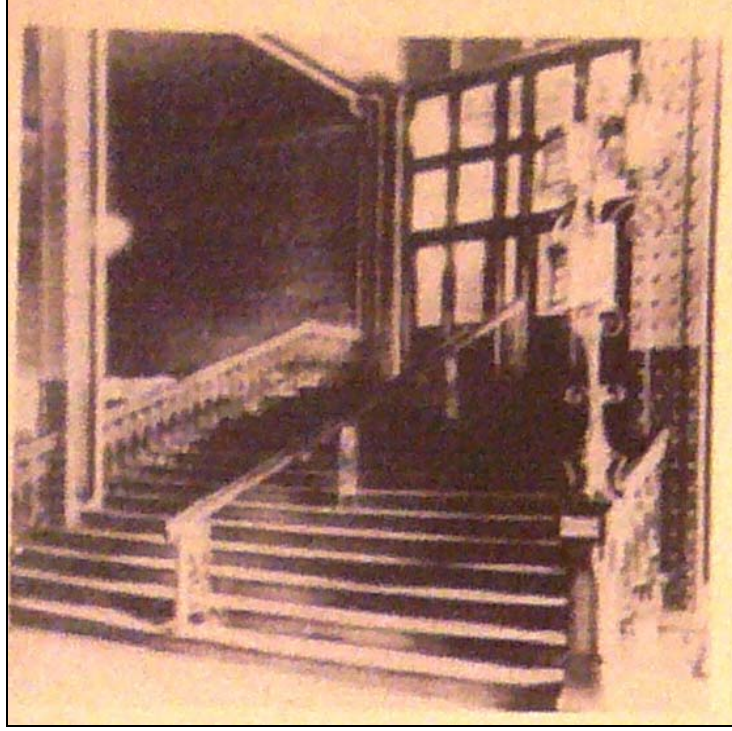
Resim 57. Imre Steindl'in Budapeşte'deki Parlamento Binası, (1885-1904)
 Bergdoll 2000:168

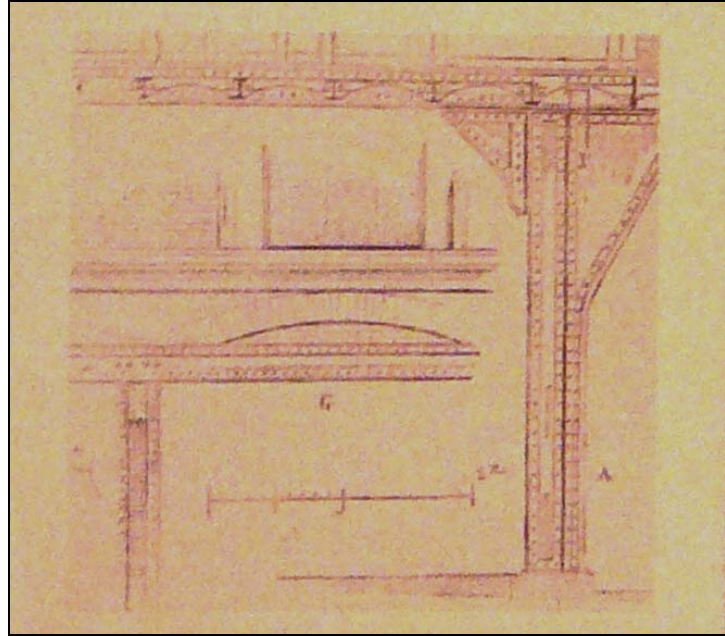
Resim 58. Friedrich Von Schmidt'in Zagreb Katedrali'nin Şehir İçindeki Konumu
http://en.wikipedia.org/wiki/Zagreb_Cathedral

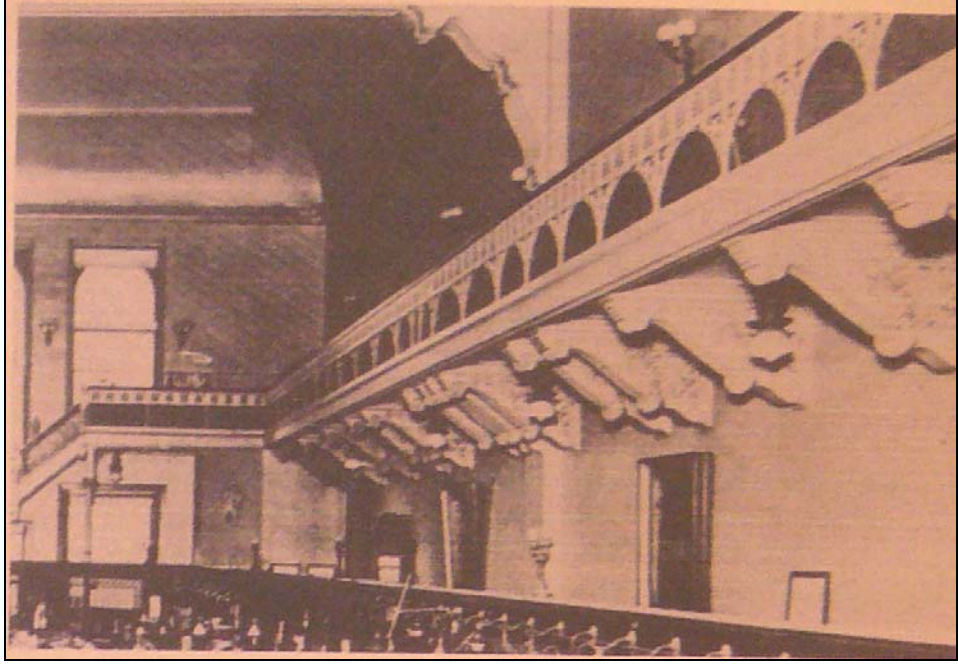
Resim 59. Zagreb Katedrali Giriş Cephesi
<http://en.wikipedia.org/wiki/Zagreb>

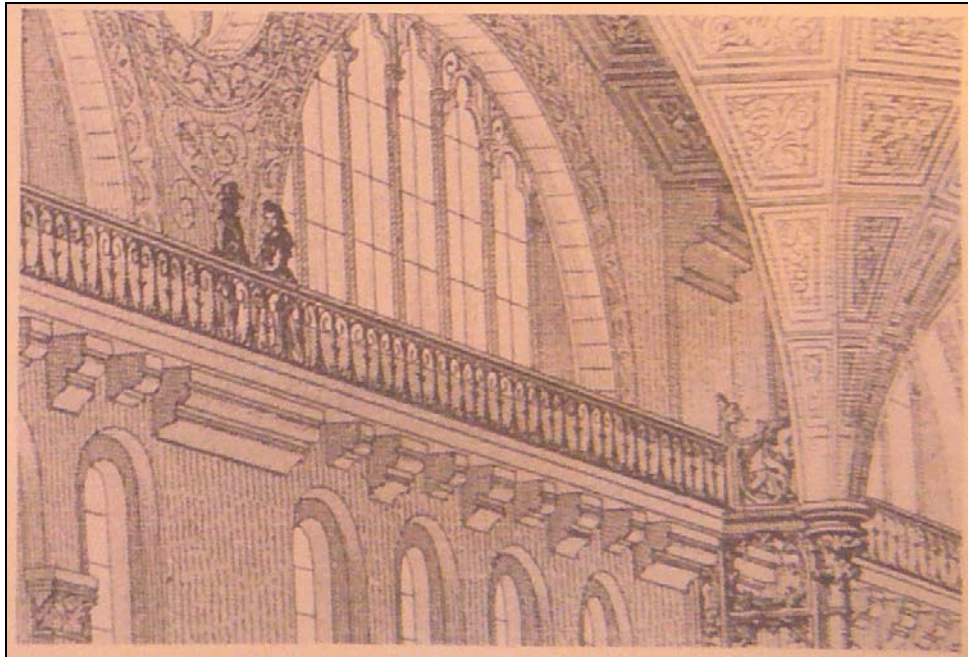
Resim 60. Frank Furness'in Baltimore ve Ohio İstasyonu
Reiff 1988:36.

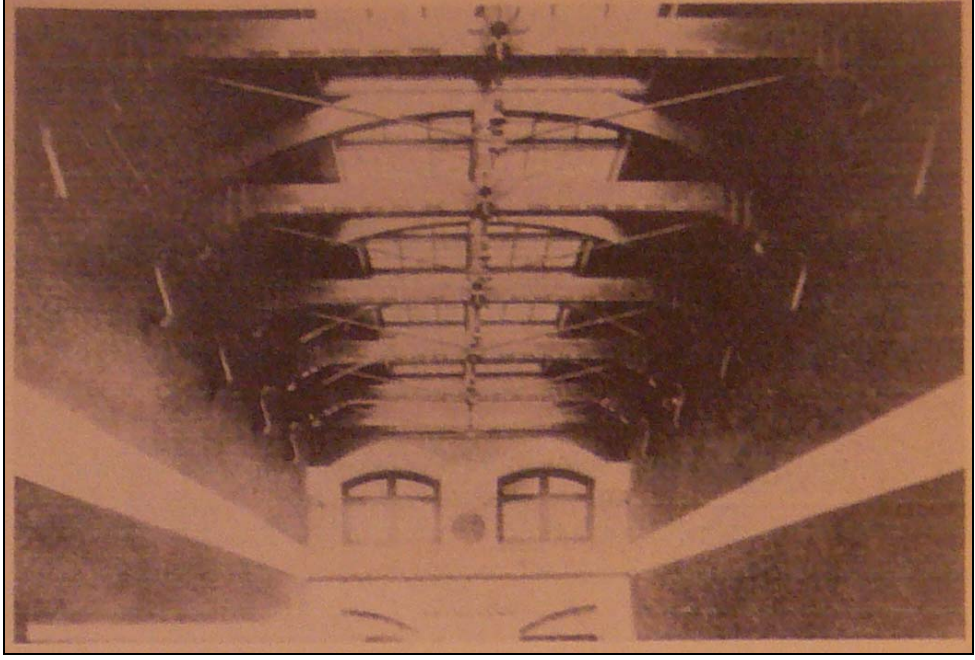
Resim 61. Viollet-le-Duc'ün Çizimi,
Viollet-le-Duc 1987:321.

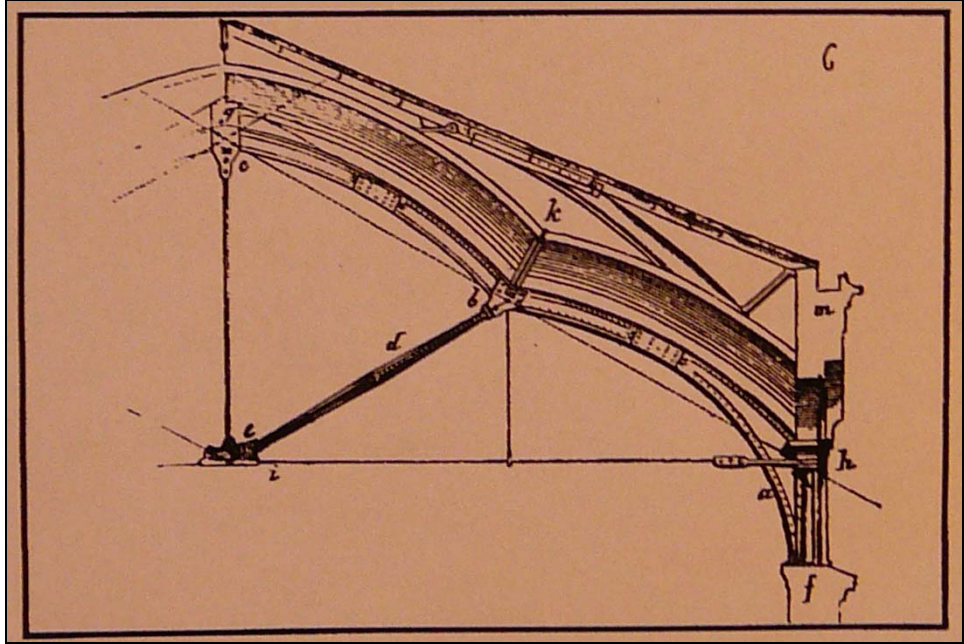
Resim 62. Frank Furness'in Saving Fund Society Building
Reiff 1988:36.

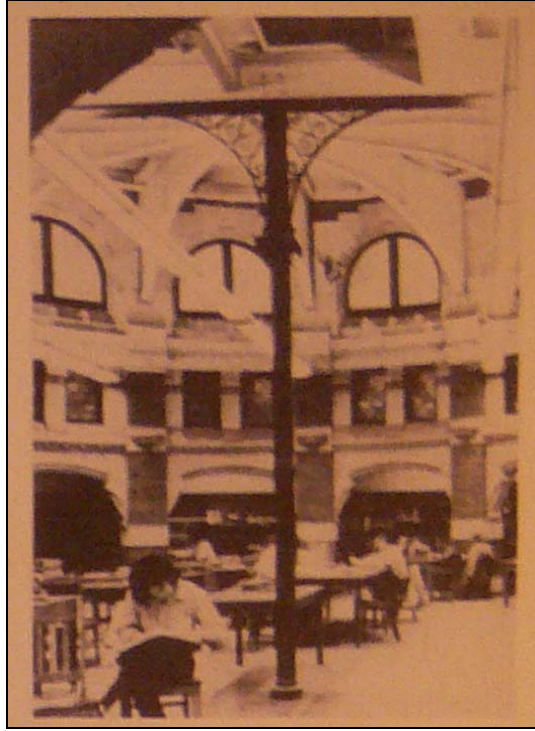
Resim 63. Viollet-le-Duc'ün Çizimi,
Viollet-le-Duc 1987: plate 26.

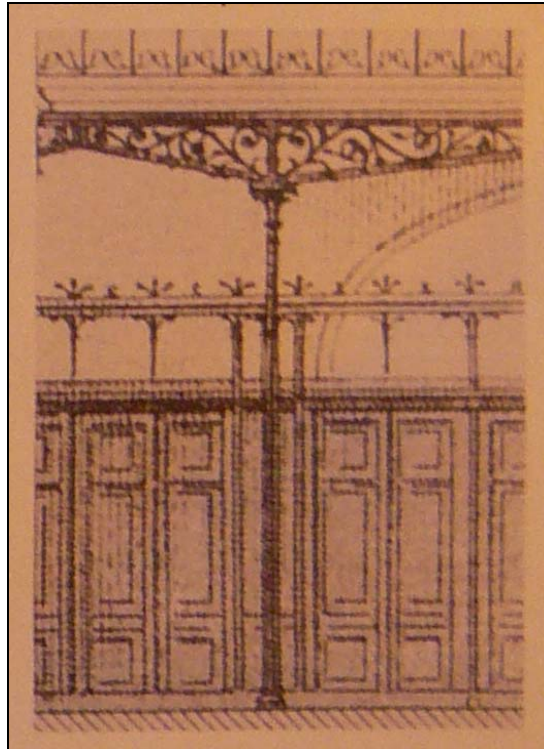
Resim 64. Frank Furness'in Ulusal Cumhuriyet Bankası
Reiff 1988:37.

Resim 65. Viollet-le-Duc'ün Çizimi,
Viollet-le-Duc 1987: plate 68.

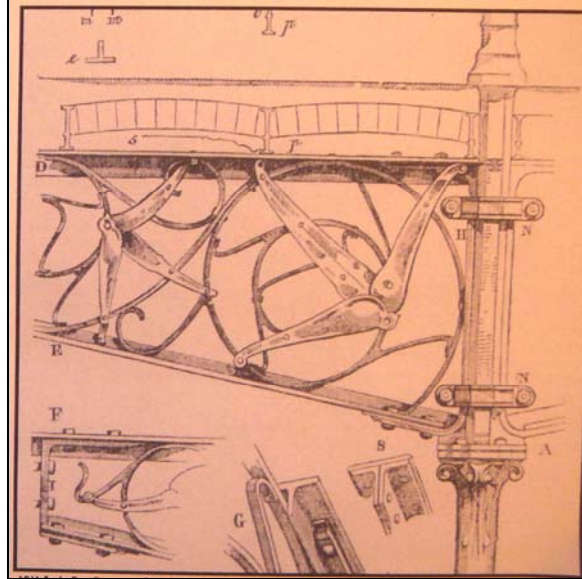
Resim 66. Frank Furness'in Pennsylvania Üniversitesi Kütüphanesi
Reiff 1988:37.

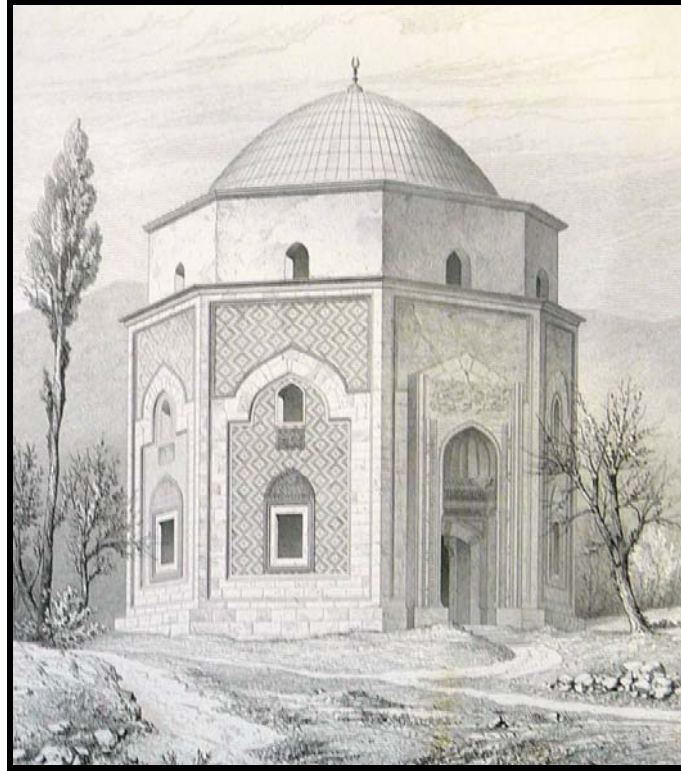
Resim 67. Viollet-le-Duc'un Çizimi,
Viollet-le-Duc 1987: plate 33.

Resim 68. Frank Furness'in Güzel Sanatlar Akademisi'nin Merdiven Korkuluğu
Reiff 1988:37.

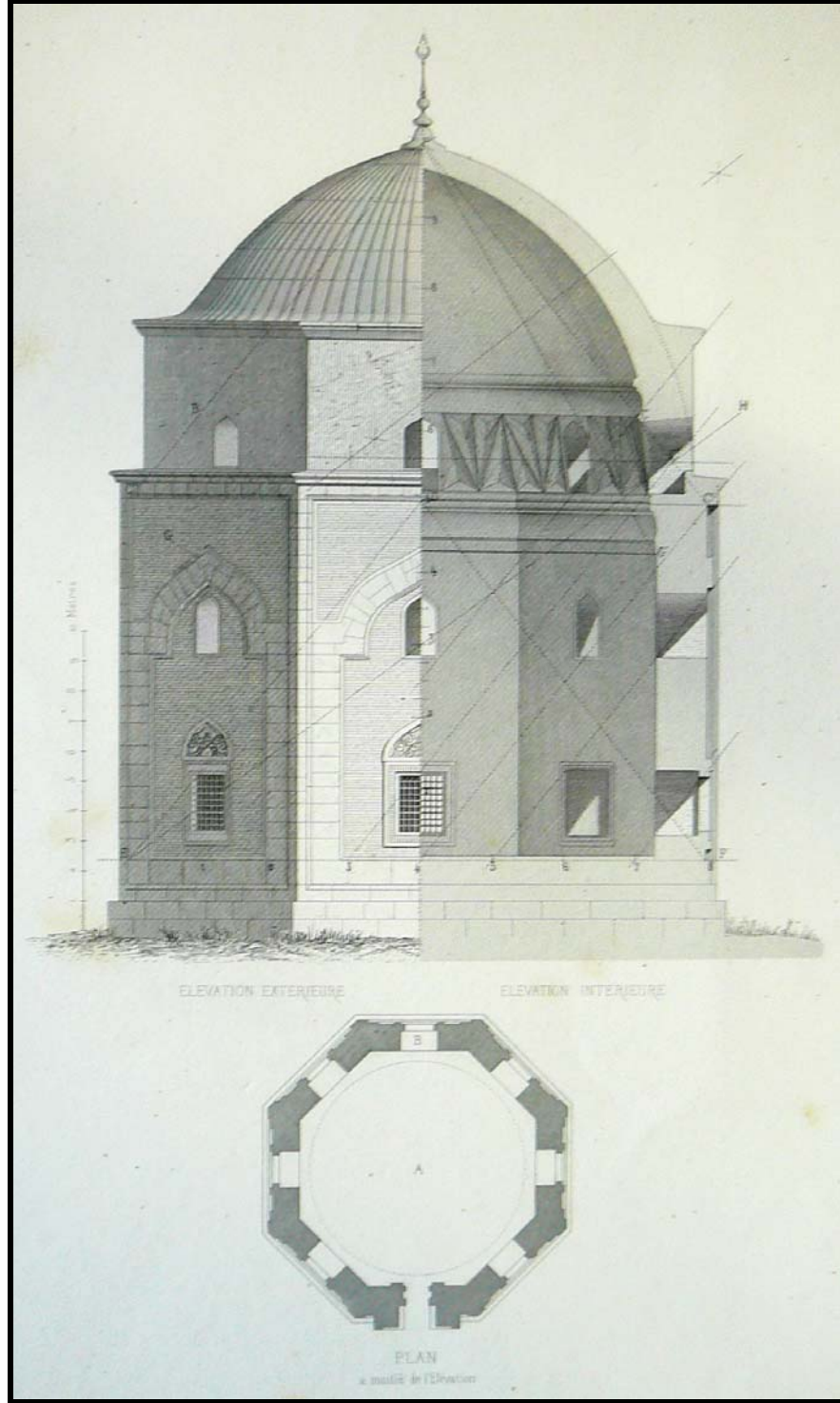
Resim 69. Viollet-le-Duc'ün Çizimi,
Viollet-le-Duc 1987: plate 21.

Resim 70. Parvillée'nin Bursa'daki Yeşil Türbe Çizimi
Parvillée, 1874.

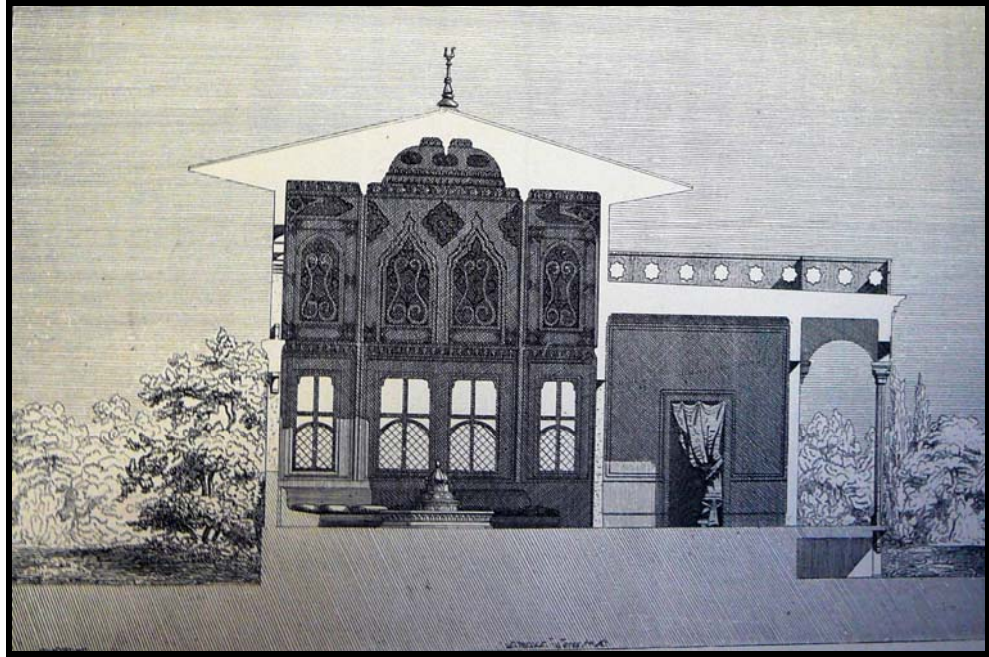
Resim 71. Parvillée'nin Viollet-le-Duc'ün Üçgenlere Dayalı Analiz Yöntemini
Kullanarak Yeşil Türbe'nin Oranlarına İlişkin Yaptığı Analiz
Parvillée, 1874

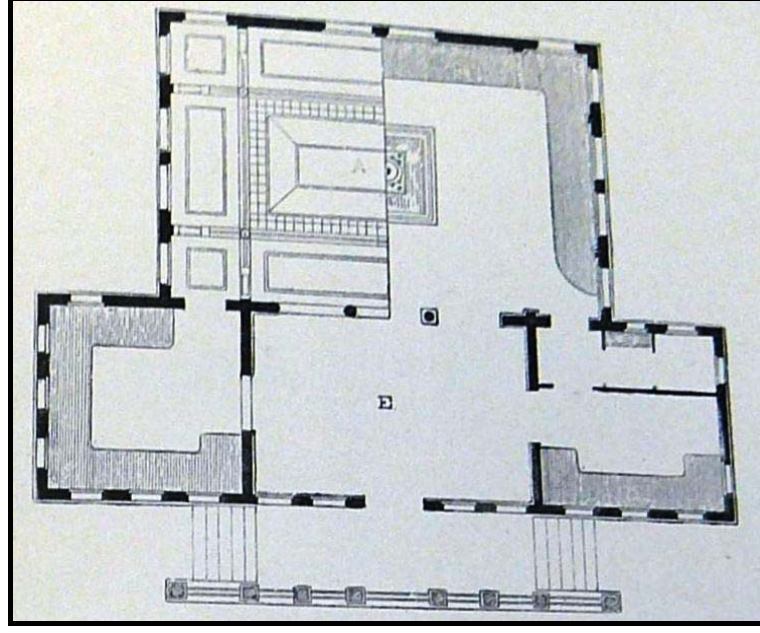
Resim 72. Parvillée'nin Viollet-le-Duc'ün Üçgenlere Dayalı Analiz Yöntemini Kullanarak Yeşil Türbe'nin Oranlarına İlişkin Yaptığı Analiz Parvillée,1874.

Resim 73. Parvillée'nin 1867 Paris Dünya Fuarı İçin Tasarladığı Yalı'nın Cephesi
Anatole de Baudot, *Encyclopédie d'Architecture*, 1868

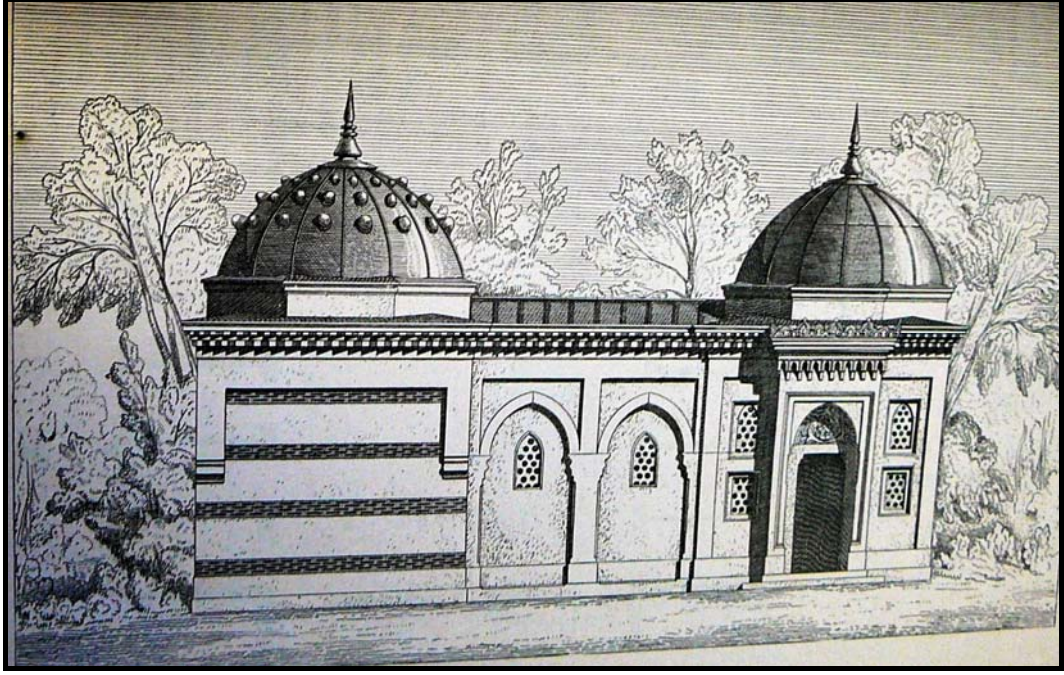
Resim 74. Yalının Kesiti
Anatole de Baudot, *Encyclopédie d'Architecture*, 1868

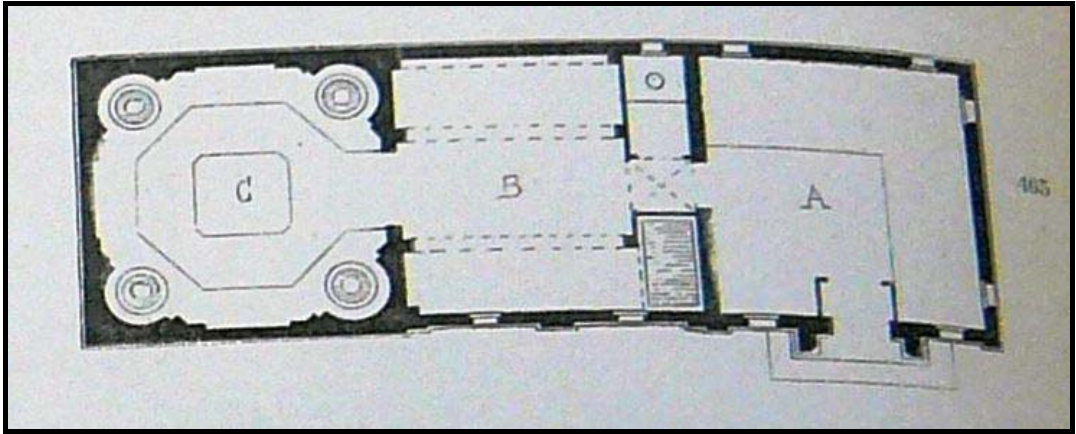
Resim 75. Yalının Planı
Anatole de Baudot, *Encyclopédie d'Architecture*, 1868

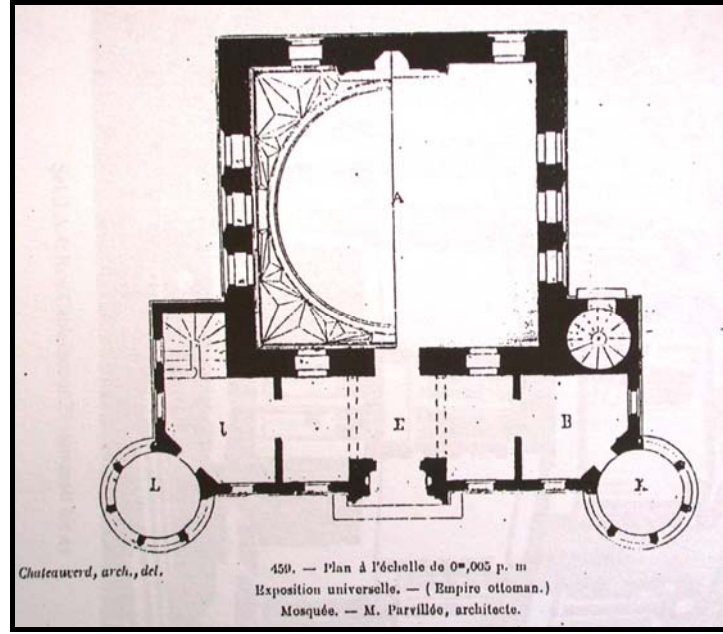
Resim 76. Yalının İç Mekanı
Aoki 2002.

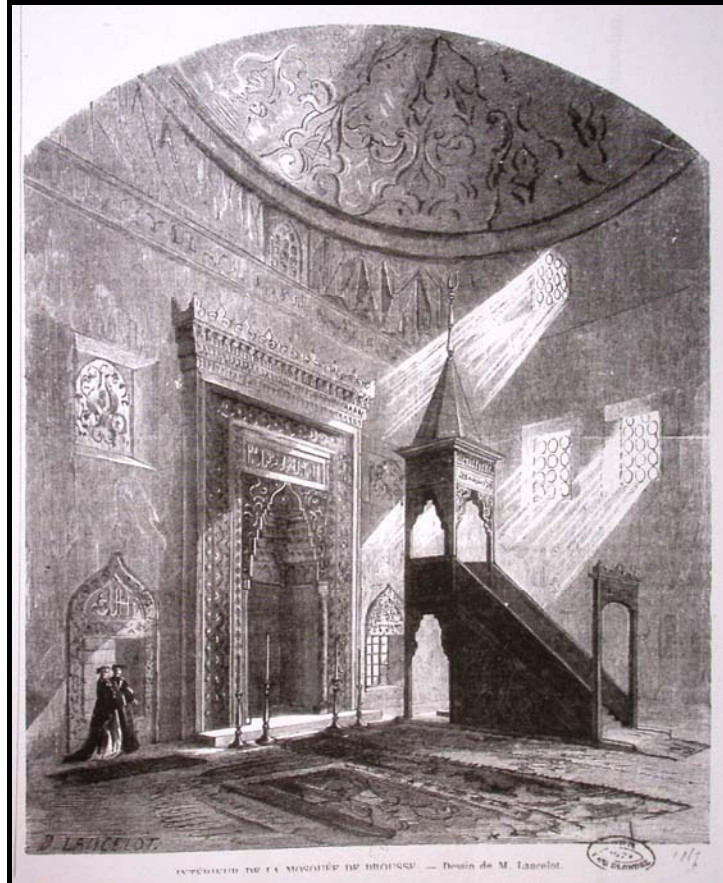
Resim 77. Parvillée'nin 1867 Paris Dünya Fuarı İçin Tasarladığı Hamamın Cehesi
Anatole de Baudot, *Encyclopédie d'Architecture*, 1868

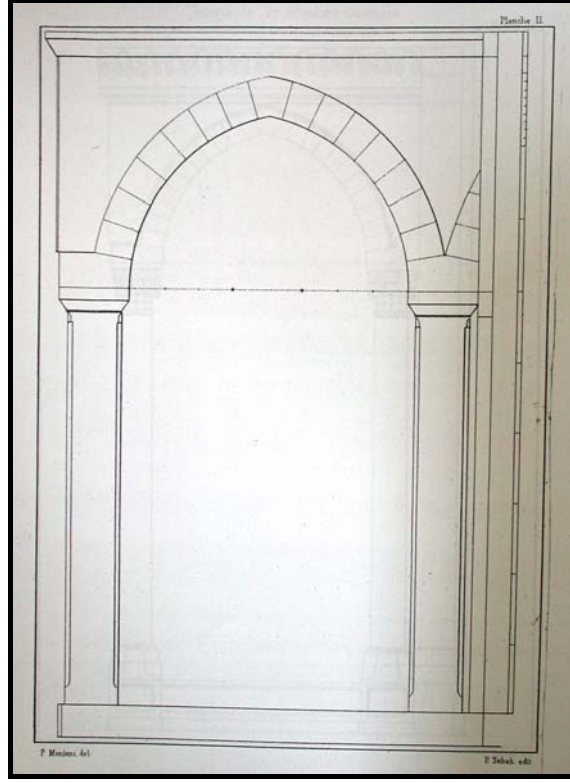
Resim 78. Hamamın Planı
Anatole de Baudot, *Encyclopédie d'Architecture*, 1868

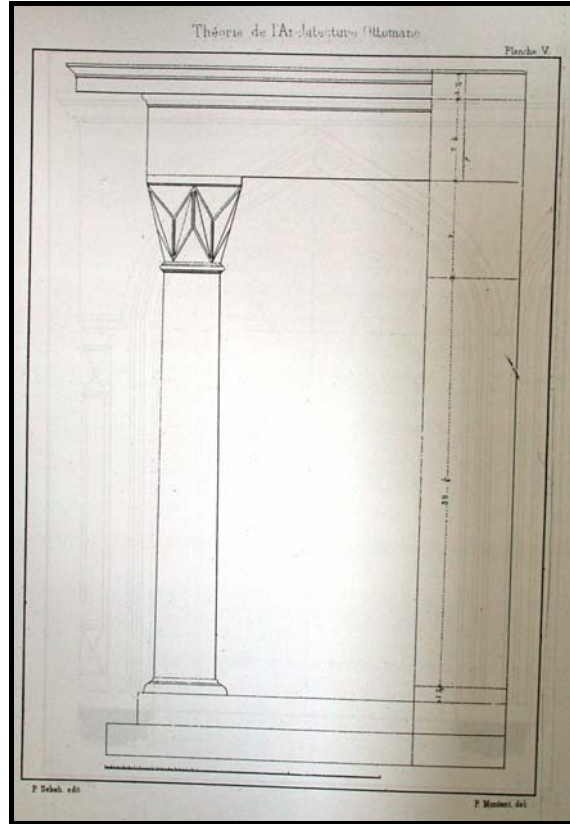
Resim 79. Parvillée'nin 1867 Paris Dünya Fuarı İçin Tasarladığı Caminin Planı
Aoki 2002.

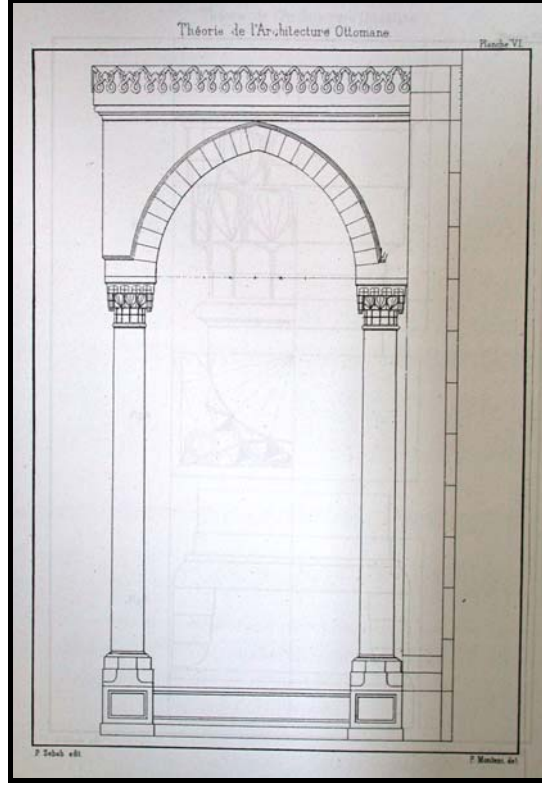
Resim 80. Caminin İç Mekanı
Aoki 2002.

Resim 81. Antik mimarida *Dor* düzenine karşılık gelen *tarz-i mahrutî*
Edhem Paşa 1873.

Resim 82. Antik mimaride *Iyon* düzenine karşılık gelen *tarz-i müstevi*
Edhem Paşa 1873.

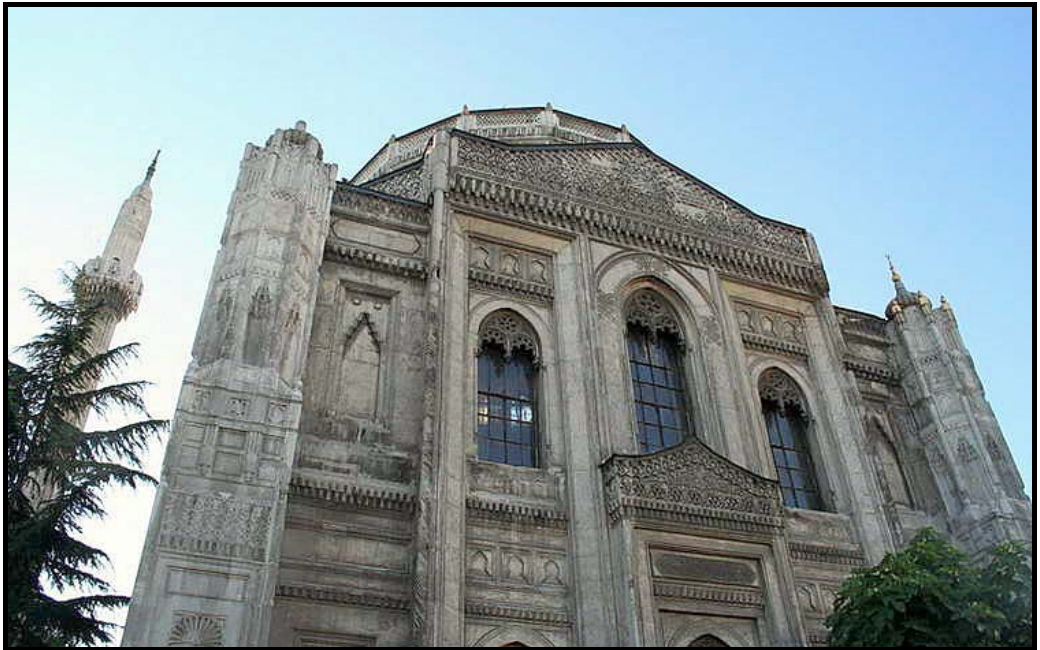
Resim 83. Antik mimaride *Korint* düzenine karşılık gelen *tarz-ı mücevheri*
Edhem Paşa 1873

Resim 84. Nuruosmaniye Camisi (1755).
<http://resim.turkcebilgi.com/nuruosmaniye%20camii%20resimleri>

Resim 85. Laleli Camisi, (1760-1763).
<http://forum.arkitera.com/bitmis-isler/10244-laleli-camisi.html>

Resim 86. Pietro Montani'nin Aksaray Valide Sultan Camisi, (1869-1875).
http://tr.wikipedia.org/wiki/Pertevniyal_Valide_Sultan_Camii

Resim 87. Serkis Balyan'ın Çırağan Sarayı, (1871).
<http://tr.wikipedia.org/wiki/>

Resim 88. Kirkor Amira Balyan'ın Nusretiye Camisi, (1823-1826)
Aga Khan Görsel Arşivi, MIT, www.archnet.org/library

Resim 89. Garabet Balyan'ın, Dolmabahçe Sarayı, (1848-1856).
Harvard College Güzel Sanatlar Kütüphanesi, www.archnet.org/library

Resim 90. Alexandre Vallaury'nin Hidayet Camisi, (1887)
<http://www.arkitera.com/v1/haberler/2004/01/26/vallaury.htm>

Resim 91. August Jachmund'un Sirkeci Garı, (1889-1990).
www.netfotograf.com/eser

Resim 92. Arif Hikmet Koyunoğlu'nun Türk Ocağı, (1926).
<http://www.mimarlikmuzesi.org/Search>

Resim 93. Mimar Kemalettin'in Ankara Palas, (1925-1927).
<http://www.mimarlikmuzesi.org/Search>

Resim 94. Mimar Kemalettin'in Sultan Resat Türbesi, (1911).
<http://www.mimarlikmuzesi.org/Search>

Resim 95. Mimar Kemalettin'in Dördüncü Vakıf Han, (1911).

VII. EKLER

EK 1 : VIOLLET-LE-DUC'ÜN MİMARİ ETKİNLİKLERİ

VIOLLET-LE-DUC'ÜN FRANSA'DAKİ MİMARİ ETKİNLİKLERİ

1. MİMARİ ÇİZİM VE DESEN ÇALIŞMALARINI YAPMIŞ OLDUĞU YAPILAR

1. **Abbeville**'de Saint – Wulfran Kilisesi
2. **Albi**'de Saint-Salvi Katedrali (1843)
3. **Amboise** Şatosu
4. **Amiens**'de Saint-Germain Kilisesi
5. **Antigny**'da Cimetière Kilisesi
6. **Arc-en-Barrois** Şatosu
7. **Arles-sur-Tech** Manastırı
8. **Arles** Tiyatrosu
9. **Arc – la – Bataille** Kilisesi
10. **Arc – la – Bataille** Şatosu (1834)
11. **Auch** Katedrali
12. **Autun** Katedrali
13. **Auvers** Kilisesi
14. **Auxerre** Saint – Étienne Katedrali,
15. **Auxerre** Saint-Eusebe Kilisesi
16. **Auxerre** Saint-Jean Kilisesi
17. **Avallon** Saint-Lazare Kilisesi
18. **Avignon** Eski Piskoposluk Katedrali (1832)
19. **Avignon** Papalık Sarayı (1842)
20. **Avignon** Saint-Bénézet Köprüsü
21. **Bayeux** Katedrali (1832)
22. **Bayeux**'da Saint-Loup Kilisesi
23. **Bayonne** Katedrali (1833)
24. **Beaucaire** Şatosu
25. **Beaune** Saint – Nicolas Kilisesi
26. **Beaulieu** Kilisesi
27. **Besançon** Katedrali
28. **Besançon**'da Gravelle Sarayı
29. **Béziers** Köprüsü
30. **Béziers** **La Madeleine** Kilisesi
31. **Blois** Katedrali (1833)
32. **Bonaguil** Katedrali
33. **Bordeaux**'da Saint-Croix Kilisesi (1833)
34. **Bordeaux**'da Saint-Jérôme Kilisesi
35. **Bordeaux**'da Saint-Seurin Kilisesi
36. **Bourg-Dun** Katedrali
37. **Bourges** Katedrali
38. **Braisne** Manastırı
39. **Braisne** Kilisesi
40. **Brantôme** Kilisesi
41. **Brioude** Kilisesi

42. **Brives – la- Gaillarde**'de Saint - Martin Kilisesi
43. **Caen** Abbaye aux-Dames Manastırı (1832-1834)
44. Caen Abbaye – aux- Hommes Manastırı (1832)
45. **Cahors** Katedrali (1842)
46. **Carcassonne** Piskoposluk Papaz Okulu
47. Carcassonne Narbonnaise Çeşmesi
48. **Carentan** Kilisesi (1832)
49. **Carpentras** Surları
50. **Carrières Seine - Saint – Denis** Kilisesi
51. **Chalons-sur-Marne** Saint-Loup Kilisesi
52. Chalons-sur-Marne Saint-Jean Kilisesi
53. Chalons-sur-Marne Saint-Alpin Kilisesi
54. **Chambord** Şatosu (1833)
55. **Chartres** Katedrali
56. Chartres Saint-Pierre Kilisesi
57. Chartres Saint-André Kilisesi (1832)
58. **Châteaudun** Şatosu
59. **Château-Gaillard** Gaillard Şatosu
60. **Chauvigny** Kilisesi
61. **Chenonceaux** Şatosu
62. **Cheverny** Şatosu
63. **Clamecy** Kilisesi
64. **Clermont-Ferrant**'de Notre Dame Köprüsü (1831)
65. **Cluny** Notre-Dame Kilisesi
66. **Compiègne** Sarayı
67. Compiègne Katedrali
68. Compiègne Eski Arsenal Köprüsü
69. Compiègne Jeanne d'Arc Büstü (1830)
70. **Cosne-sur-Loire** Saint-Aignan Kilisesi
71. **Coucy**'de Laon Köprüsü (1857)
72. **Countances** Katedrali (1832)
73. Countances Saint-Pierre Kilisesi
74. **Créteil**'de Büyük Manastır
75. **Déols** Kilisesi
76. **Dieppe** Şatosu
77. Dieppe Saint-Jacque Kilisesi
78. **Dijon**'da Notre-Dame Kilisesi
79. Dijon'da Saint-Bénigne Kilisesi
80. Dijon'da Saint-Michel Kilisesi
81. **Écouen** Şatosu
82. **Ennezat** Kilisesi
83. **Étampes**'da Notre-Dame Kilisesi
84. **Evreux** Horloge Kulesi
85. **Flavigny**'deki Köprü
86. Flavigny'deki Evler
87. **Fleurance** Kilisesi
88. **Foissy** Kilisesi
89. **Fontainebleau** Şatosu (1831)
90. **Fontenay**'deki Büyük Manastır
91. **Gaillac** Kilisesi
92. **Germiny-des-Prés** Kilisesi
93. **Josselin** Şatosu

94. **La Ferté-Bernand** Kilisesi
95. **La Charité-sur-Loire** Kilisesi
96. **La Châtre** Kilisesi
97. **La Ferté-Milon** Şatosu
98. **Langres** Katedrali
99. **Laon** Katedrali
100. Laon Templier Kilisesi
101. **Larchant** Kilisesi
102. **La Rochelle** Şehir Oteli (1833)
103. La Roche-en-Brénil Şatosu
104. La Roche Guyon Şatosu
105. **Laval** Şatosu
106. **Le Blanc** Kilisesi
107. **Le Mans** Notre-Dame de la Couture Katedrali
108. Le Mans Notre Dame du Pré Katedrali
109. Le Mans d' Agenais Kilisesi'ne ait 1880'de yapılmış 1 resim
110. **Le Puy** Katedrali
111. Le Puy Çeşmesi
112. **Limay** Kilisesi
113. **Limoges** Katedrali
114. **Lisieux** Katedrali
115. **Loches** Saint-ours Kilisesi
116. **Lombez** Kilisesi
117. **Longchamp**'da Büyük Manastır
118. **Lons-le-Saunier** Kilisesi
119. **Loupiac** Kilisesi
120. **Lourdes** Şatosu
121. **Lyon** Saint martin-d' Ainay Katedrali
122. **Maffliers** Kilisesi
123. **Mantes-le-Jolie** Kilisesi
124. **Marmoutier** Kilisesi
125. **Meaux** Katedrali (1832)
126. **Melle** Saint-Hilaire Kilisesi
127. **Metz** Katedrali
128. **Montbron** Kilisesi
129. **Montmajour** Kilisesi
130. Montmajour Büyük Manastırı
131. **Montpazier** Rahipler Meclisi Toplantı Binası
132. **Monpezat** Kilisesi (1842)
133. **Montepilloy** Şatosu
134. **Montréal**'de bir Ev
135. **Montrichard** Şatosu
136. **Moret** Kilisesi (1831)
137. **Moulins** Katedrali
138. **Munster**'de bir Çeşme
139. **Nantua** Kilisesi
140. **Narbonne** Katedrali,
141. Narbonne Saint-Paul Kilisesi
142. Narbonne Hotel-Dieu
143. **Nesle-la-Vallée** Kilisesi
144. **Neuwillwe** Kilisesi
145. **Nevers** Katedrali

146. Nevers Saint-Étienne Kilisesi'ne ait 1880'de yapılmış resmi
147. Nîmes'de Diane Tapınağı (1831)
148. Nîmes'de Carrée Evi
149. Nîmes'de Magne Kulesi
150. Niort'de bir müze
151. Notre-Dame-de-le-Roche Kilisesi
152. Noyon Katedrali
153. Orange'da bir Tiyatro (1831)
154. Orléans'da Saint-Aignan Kilisesi
155. Paray-le-Monial Kilisesi
156. Paris'de Suçsuzların Çesmesi (1833)
157. Paris'de Sayıştay Sarayı
158. Paris'de Porte-Saint-Jacques Bulvarı
159. Paris'de Mont-Carmel rahiplerinin manastırı
160. Paris'de Kiremit Fabrikası Binası (1832)
161. Paris'de Trémoille Oteli (1841)
162. Pau Şatosu (1833)
163. Périgueux Katedrali
164. Périgueux Saint-Front Kilisesi
165. Périgueux Vesane Kulesi (1842)
166. Pernes-les-Fontaines Kilisesi
167. Perpignan Katedrali (1833)
168. Pierrefonds'da bir kilise
169. Poissy'deki Eski Büyük Manastır
170. Poitiers Katedrali
171. Poitiers Notre-Dame-de-la-Grande Kilisesi
172. Poitiers Saint-Jean Kilisesi
173. Poitiers Saint-Radegonde Kilisesi
174. Poitiers'de bir Çeşme.
175. Policnac Şatosu (1831)
176. Policnac Kilisesi
177. Reims Saint-Denis Kilisesi
178. Reims Saint- Rémi Kilisesi
179. Reims Muzisyenlerin Evi (1847)
180. Rosheim Kilisesi
181. Rougemont Kilisesi (1847)
182. Rouen Katedrali
183. Rouen Saint-Ouen Kilisesi
184. Rouen Saint-Maclou Kilisesi
185. Rouen Adalet Sarayı (1832)
186. Royat Kilisesi
187. Rully Kilisesi, (1865)
188. Ryes Kilisesi, (1832)
189. Saint-Angel Kilisesi
190. Saint-Benoît-sur-Loître Kilisesi
191. Saint-Claude Katedrali
192. Saint-Denis'de Seine-Saint-Denis Kilisesi
193. Saint-Denis'de Manastırı
194. Saint-Dié Katedrali
195. Saint-Florentin Kilisesi
196. Saint-Gaudens Kilisesi
197. Saint-Honorat Kilisesi

198. **Saint-Jean-aux-Bois** Kilisesi (1839)
199. **Saint-Jean-près-Avallon** Kilisesi
200. **Saint-Leu-d'Esserent** Kilisesi (1857)
201. **Saint-Macaire** Kilisesi
202. **Saint-Menoux** Kilisesi
203. **Saint-Quentin** Belediye Sarayı
204. **Sainte-Sabine** Kilisesi
205. **Saint-Seine-l'Abbaye** Kilisesi
206. **Saintes**'de Sainte-Marie-des-Dames Kilisesi (1833)
207. **Saintes**'de Saint-Eutrope Kilisesi
208. **Saumur**'da bir ev
209. **Sancerre** Şatosu
210. **Savigny-les-Beaune** Kilisesi
211. **Sédières** Şatosu
212. **Sées** Katedrali
213. **Sélestat**'da Saint-Foy Kilisesi
214. **Semur** Şatosu
215. **Senlis** Katedrali
216. **Senlis Saint-Frambourg** Kilisesi
217. **Sens Saint-Jean** Katedrali
218. **Soissons** Katedrali
219. **Soissons Saint-Léger** Kilisesi
220. **Soissons Saint-Jean-des-Vignes** Kilisesi
221. **Souillac** Aziz Benoit Tarikatı Kilisesi
222. **Strasbourg** Katedral,
223. **Strasbourg**'da bir Kilise
224. **Sully-sur-Loire** Şatosu
225. **Surgères** Kilisesi
226. **Tarascon** Şatosu
227. **Til-Chalet**'de bir kilise
228. **Toul** Katedrali
229. **Toulouse Saint-Pierre** Katedrali
230. **Toulouse**'da Assezat Oteli
231. **Toulouse**'da bir lise yapısı
232. **Toulouse**'da bir müze yapısı
233. **Tournoël** Şatosu (1831)
234. **Tours** Katedrali
235. **Troyes Saint-Urbain** Kilisesi
236. **Tull** Katedrali
237. **Ussel** Kilisesi
238. **Vaucelles** Kilisesi
239. **Verdun** Katedrali
240. **Verdun** Surları
241. **Verdun Saint-Vaire** Kilisesi
242. **Vernouillet** Kilisesi
243. **Villefranche-de-Rouergue** Saint-Sabin Kilisesi
244. **Villeneuve-les-Avignon** Kilisesi
245. **Villeneuve-les-Avignon** Şatosu
246. **Villeneuve-sur-Yonne**'da bir köprü
247. **Xaintrailles** Şatosu
248. **Xaintrailles** Şatosu bahçesindeki çeşme ve heykeller (1843)

2. RESTORASYONLARINI YAPMIŞ OLDUĞU YAPILAR²¹⁹

2.1. KENT SURLARI

1. **Avignon** Surları (1860-1868)
2. **Carcassonne**, Şehir Surları (1852-1879)
3. **Toulouse**, Le Capitole Kalesi (1871 de başlayan restorasyon çalışması 1872’de kesintiye uğramıştır.)

2.2. DİNİ YAPILAR

4. **Aillant-sur Tholon** Kilisesi (1861-1865)*
5. **Amiens** Katedrali (1850-1875)*
6. **Arles**, Saint-Trophime Kilisesi
7. Arles Manastırı
8. Avignon, Paulin Kulesi
9. Avignon, Papalık Sarayı
10. **Beaune** Notre-Dame Kilisesi (1844 deki restorasyon Projesi, M.Ouradou tarafından 1860 dan itibaren gerçekleştirildi.)
11. **Beauvais** Katedrali (1854)
12. **Belloy** Kilisesi (1845-1851)
13. **Béziers** Katedrali (1833- 1842)
14. **Carcassonne**, Saint- Michel Kilisesi (1857-1869) ☼*◇
15. Carcassonne, Saint-Nazare Kilisesi (1846-1867) ☼◇
16. **Caussade** Kilisesi (1843-1846)
17. **Champlieu** Kilisesi 1857.
18. **Clermont-Ferrand** Katedrali (restorasyon 1862’de başlamıştır.Viollet-le-Duc’ün ölümünden sonra Anatole de Baudot’nın devam ettiği restorasyon 1890’a kadar sürmüştür.) *◇
19. **Ébreuil** Kilisesi (1848)
20. **Eu** Kilisesi (1862-1876) ☼*
21. **Évreux** Katedrali (1856 ve 1871)
22. **Flavigny-sur-Ozerain** Kilisesi (1844)
23. **Fontfroide** Büyük Manastırı ☼
24. **Marmande** Kilisesi (1847)
25. **Moissac** Kilisesi (1839)
26. **Montbrison**, La Diana Kilisesi
27. **Montréal** Kilisesi (1845-1850)
28. **Narbonne**, Saint-Just Katedrali (Viollet-le-Duc 1839 ile 1862 tarihleri arasında çeşitli projeleri çizmiş, restorasyonu ise 1864’de Laisné yapmıştır)
29. Narbonne, Eski Başpiskoposluk Yapısı (1843’de başlayan restorasyon çalışmaları 1851’de Viollet-le-Duc Belediye ile anlaşmazlık içine girince sona ermiştir.)
30. **Neuvy-Saint-Sépulchre** Kilisesi (1848-1850)
31. **Paris**, Notre-Dame Katedrali (1845-1864) ☼*◇
32. Paris, Saint –Chapelle Kilisesi ☼*
33. Paris, Bichat Kulesi
34. **Périgueux**, Saint-Étienne Kilisesi

²¹⁹ ☼ işaretli olan yapıların heykellerini de tasarlamıştır

* işaretli olan yapılar için mobilya da tasarlamıştır

◇ işaretli olan yapıların vitraylarını da tasarlamıştır

35. **Poissy** Kilisesi (1846-1865)
36. **Reims** Katedrali (1861-1873) ☼*◇
37. **Pontigny** Kilisesi (1843)
38. **Saint-Denis**, Abey Manastırının eski Kilisesi (1851-1879) ☼*
39. **Saint-Julien-du-Sault**, Saint-Julien Kilisesi (1848) ◇
40. **Saint-Père-sous-Vézelay** Kilisesi (1842 – 1849)
41. **Saint-Thibaut** Kilisesi (1845-1848)
42. **Saulieu**, Saint-Andoche Kilisesi
43. **Semur-en-Auxois**, Notre-Dame Kilisesi (1844-1854)
44. **Simorre** Kilisesi (1845-1858)
45. **Toulouse**, Saint-Sernin Kilisesi (1860-1877) ☼*
46. **Toulouse**, Augustin Manastırı. (Restorasyonu Viollet-le-Duc'ün ölümünden sonra A.de Baudot tarafından sürdürüldü)
47. **Troyes** Katedral (1847) *
48. **Vézelay**, Madelaine Kilisesi (1840-1859) ☼

2.3. KAMU YAPILARI :

49. **Saint-Antonin**, Belediye Sarayı (1845-1848)
50. **Sens**, Synodal Sarayı (1855-1865)
51. **Toulouse**, Saint-Raymond Koleji

2.4. ŞATOLAR VE KONUTLAR :

52. **Chabons'da** M.de Virieu için Pupetière Şatosu (1861-1870) ☼*
53. **Châteauvillain'da** Orléans Ailesinin Malikanesi
54. **Coucy** Şatosu, (1856'dan 1866'ya kadar sürmüş olan ilk restorasyon çalışmalarına daha sonra 1871'de tekrar başlanmış ve Boeswillwal tarafından tamamlanmıştır)
55. **Eu** Şatosu (1874-1879)
56. **Le Vigan'da** M.de Ginestou için Montdardier Şatosu (1860)
57. **Pierrefons** Şatosu (1858-1870)
58. **Roquetaillade'de** M.de Mauvezin'in Şatosu (1864) (Bu projede E. Duthoit ile birlikte çalışmışlardır)
59. **Sèvres'de** Emmanuel-Giraud Sokağı (eskiden Charrons'ların Sokağı, Bellevue'de) 2 numarada Jules Hetzel Evi'nin yeniden düzenlenmesi projesi (1874)
60. **La Roche-sur-Yon'da** M.Audé için, Grangeların Şatosu (1857) (Bu projenin gerçekleşip gerçekleşmediği bilinmemektedir.)
61. **Nantes'da** M.Dobrée Evini genişletme Projesi (1862) (yapı günümüze gelememiştir)
62. **Nérac** Şatosu
63. **Saint-Laurent-de-Chamousset**, M.de Saint-Victor için, Chamousset Şatosu (1860) (Restorasyonunda E.Duthoit ile birlikte çalıştığı bu yapı günümüze gelememiştir)
64. **M.Robert'in** Köy/Kır Evi'nin restorasyonunu yapmıştır ancak yapının yeri bilinmemektedir.

2.5. KÖPRÜLER

65. **Autun**, Saint-André Köprüsü (1847-1849)
66. **Avignon**, Saint-Lazare Köprüsü
67. **Avignon**, Saint-Michel Köprüsü

3. VIOLLET-LE-DUC'ÜN UYGULANMIŞ MİMARİ TASARIMLARI²²⁰

3.1. Dini Yapılar

Kiliseler

1. **Aillant-sur-Tholon** Kilisesi (1861-1865)
2. **Bergerac** Notre-Dame Kilisesi (1849) *
3. **Carcassonne**, Saint-Gimer Kilisesi (1854-1859)
4. **Portrieux**'da bir Kilise (1851)
5. **Saint-Denis**, Saint-Denis-de-l'Estrée Kilisesi (1864-1866)

Şapeller

1. **Amiens** Katedrali'ndeki Catéchismeslerin Şapeli (1849-1874)
2. **Clermont-Ferrant** Katedrali Cephesi (1855-1874)
3. **Cires-les-Mello** Şapeli (1862)
4. **Eu**, Jeanne-d'arc Şapeli
5. **La Roche-sur-Yon** Mezarlığında bir Şapel (1856)
6. **Semur-en-Auxois**, Manastır Şapeli
7. **Paris**, Petit-Séminaire Şapeli (1862) (1898'de, bu şapel Fontenay-aux-Roses'a taşınmıştır)*

3.2. Anıt Heykeller

1. **Ajaccio**, 1.Napolyon ve kardeşlerinin Yapısı. (Heykeltraşlar : Barye, Maillet, Petit Thomas) (1862-1865)
2. **Chinon**, Rabelais Heykeli (1878)
3. **Geoffroy**, Ponsard'a Anıt (Heykeltraş : Geuffroy-Dechaume) (1868-1870)
4. **Mont-Auxois**, Vercingétorix'e Anıt, (Heykeltraş : E.Millet) (1861-1865)
5. **Narbonne**, Anıt Projesi (1844).
6. **Paris**, Père-Lachaise Mezarlığındaki Duc de Morny Anıtı (1865-1866)
7. Paris, J.B.Lassus'un anıt mezarı (1875)
8. Paris, Général Tripier Anıtı (1875)
9. Paris, Picpus Mezarlığı'nda Montalembert Kontu'nun Anıt Mezarı (1850)
10. Paris, Notre-Dame. Mgr de Quelen, Mgr de Beaumont, ve Kardinal Noailles için Anıt Mezarlar (1865)
11. Paris, Notre-Dame. Mareşal Guébriant için anıt, 1867.
12. Paris, Paris Başpiskoposu Antoine-Léonor Leclère de Juigne (1780-1801) için anıt
13. **Saint-Germain-en-Laye**, E.Millet için anıt mezar (1879)
14. **Vallery**, Condé Anıtı
15. **Véretz**, Paul-Louis Courier'e Anıt (1870)
16. G.Avenel için anıt mezar (1876) **
17. Monseigneur Dupanloup'un annesi için anıt mezar (1840) **

²²⁰ * işaretli yapılar günümüze gelememiştir.

** işaretli yapıların nerede olduğu bulunamamıştır.

3.4. Kamu Yapıları :

1. **Alger**, 1. Napolyon için Kamu yapısı (1864)*
2. **Clermont-Ferrand** Üniversite Binası (1855-1857)*
3. **Eu**, Okul yapısı
4. **Eu**, Gaz fabrikası
5. **Nérac**, Belediye Sarayı (1865)
6. **Paris**, Polonya Okulu
7. **Paris**, Notre-Dame Katedrali'nde Başpiskoposluk için Özel Yapı (1841-1842)
8. **Paris**, Montparnasse Bulvarı'nda 80 numaralı kamu yapısı (1858-1863)
9. **Paris**, Cluny Müzesi'de İç Mekan Tasarımı
10. **Paris**, Trocadéro Sarayı (1878)

3.5. Şatolar:

1. **Ambrières**, M.Griois Şatosu (1857-1865)
2. **Châlons-sur-Marne**, M.Jacquesson Şatosu (1863)
3. **Hendaye**, M.d'Abbadie d'Aragary Şatosu (1865-1866) (Magne ve Duthoit ile birlikte)
4. **Mérinville** Şatosu (1863) *
5. **Lauzerte**, M.d'Escayrac Şatosu (1857)*
6. **Laversine**, M.de Trévisse için bir Şato(1867-1868)*
7. **Pierrefonds**, M.Sabatier Şatosu (1860)
8. **Saint-Vérand** ,M.de Chaponay için La Flachère Şatosu (1862-1874)
9. **Sèvres**, Sabran-Pontevès Dükü Şato Projesi (1850)

3.6. Konutlar

1. **Paris**, Bocher Evi, Basse à Passy sokağı no :5,
2. **Paris**, Sauvage Evi, Chauchat Sokağı no :23, (1863)
3. **Paris**, Courmont Evi, Berlin Sokağı no :22, (bugün : Liège Sokağı no : 28) (1846-1848)
4. **Paris**, Milon Evi, 15, Douai Sokağı (1857-1860)
5. **Paris**, Musset Evi, Notre-Dame de Nazareth Sokağı No : 27
6. **Paris**, Polonceau Evi, Sébastopol Bulvarı no :23 (1856)
7. **Paris**, Troyon Evi, Rochechouard Bulvarı yakınlarında (1857)
8. **Paris**, Condorcet Sokağı no68 (1862-1863)
9. **Paris**, Condorcet Sokağı no:66 (1862)
10. **Paris**, M. de Sainte-Marie için Ev, Üniversite Sokağı No:43,
11. **Paris**, M.des Rosiers Evi, Haussmann Bulvarı. *
12. **Saint-Brieuc**, M.Maignan Evi (1857)

3.7. Diğer Yapılar:

1. **Cires-les-Mello** Bahçıvan Evi*
2. **Coucy** Şato bekçisi'nin Evi (1864)
3. **Eu**, kamu yapıları (1874)
4. **Eu**, ahır*
5. **Eu**, Çeşme (1874).
6. **Eu**, Ahşap Hangar*
7. **Eu**, Genel Çamaşırhane**
8. **Eu**, Sokak tuvaleti*
9. **La Flachère**, kamu yapıları (1867)

10. **Montdardier**, Bahçıvan Evi, (1868)
11. **Morsang-sur-Seine**, Madam Dupont Mülkiyetinde Bahçıvan Evi**
12. **Narbonne**, Çeşme
13. **Pierrefonds**, M. Sabatier'e Evi için ahır ve bekçi evi.
14. **Pupetières**, ahır ve bekçi evi, (1875'de yanar ve Darcy tarafından yeniden yapılır)

3.8. Yarışma projesi

1. **Paris**, Notre-Dame Katedrali restorasyon Projesi (1842)
2. **Paris**, Opera Binası Projesi (1861)

3.9. Gerçekleştirilmemiş olan projeleri

Dini yapılar

1. **La Nouvelle**'de 1 Kilise (1856)
2. **La Roche**'da 1 Kilise
3. **La Roche-en-Brenil**'da Montalembert Kontu Şapeli (1847)
4. **Paris**'de Saint-Pierre de Chaillot Kilisesi (1866-1872)
5. **Sédières** Şatosu için Şapel Projesi
6. **Tocane**'da 1 Kilise (1845)

Konut yapıları

1. **Chamonix** Ahşap Dağ Evi.
2. **Dornach** M.Dollfus Evi (1853)
3. **Paris**, Greffüllhe Sokağı no :5, Pépin-le-Halleur Evi, (1855)
4. **Paris**, Beaujon Sokağı, Rozier Evi,
5. **Paris**, Boulainvilliers Sokağı, Tempier Evi,
6. **Sainte-Eulalie d'Ambarès**, M.Lavigne Evi (1871)

4. DİĞER TASARIMLARI

- 4.1. **İmparatorluk Treni** (1855)
- 4.2. **Clermont-Ferrand**, Ayin için dekor tasarımı
- 4.3. **Paris**, Notre-Dame Katedrali'nde 15 Ağustos 1853 Bayramında kutlamalar için dekor tasarımı

VIOLET-LE-DUC'ÜN FRANSA DIŞINDAKİ ÜLKELERDEKİ MİMARİ ETKİNLİKLERİ

1. MİMARİ ÇİZİM VE DESEN ÇALIŞMALARINI YAPMIŞ OLDUĞU YAPILAR

1.1.Almanya'da

1. **Augsbourg** Katedrali
2. **Bamberg** Katedrali
3. **Constance** Katedrali
4. **Constance** Köprüsü
5. **Dresde** Müzeleri
6. **Frilbourg-en-Brigau** Katedrali

7. **Innsbruck** Şehir Surları
8. Innsbruck Maximilien Anıtı
9. **Kempton** Şehir Surları
10. **Lindau**'da bir Kule
11. **Mayence** Katedrali
12. **Munich** Notre-Dame Kilisesi,
13. **Nuremberg** Şatosu
14. Nuremberg Lauter Köprüsü
15. **Schaffouse** Surları
16. **Spire** Kilisesi
17. **Worms** Katedrali
18. Worms Sinagogu

1.2.İngiltere'de

1. **Cambridge** King Koleji
2. Cambridge Trinity Koleji
3. **Ely** Katedrali
4. **Lincoln** Katedrali
5. Lincoln'de bir ev.
6. **Peterborough** Katedrali
7. **Salisbury** Katedrali
8. **Westminster** Katedrali
9. Westminster, Büyük Manastır
10. **Windsor** Manastırı

1.3.Avusturya'da

1. **Tyrol** Ahşap dağ evleri

1.4.Belçika'da

1. **Gand'da** bir Şapel

1.5.İtalya'da

1. **Belgirate** Prenses Mathilde'in Villası

1.6.İsviçre'de

1. **Bâle** Katedrali
2. Bâle, Saint-Paul Köprüsü
3. Bâle, Dominicaine'lerin Kilisesi
4. **Genève**, Eski Katedral
5. Genève, Saint-Pierre Kilisesi
6. **Lozan** Katedrali

1.7.Çekoslovakya'da

1. **Prag**, Saint-Vit Katedrali

2. RESTORASYONLARINI YAPMIŞ OLDUĞU YAPILAR²²¹

2.1.Belçika'da

1. **Gand'da** Belediye Sarayı (1871)

2.2.Hollanda'da

1. **Roermond**, Notre-Dame Kilisesi (1864 ve 1875-1879)

2.3.İsviçre'de

1. **Lozan** Katedrali (1873-1876) ☼*
2. Lozan, Macchabées'lerin Şapeli

2.4. Polonya'da

1. **Cracovie**, Wavel Katedrali (1875) *

3. VIOLLET-LE-DUC'ÜN MİMARİ TASARIMLARI

3.1. Anıtlar

3.1.1.İspanya'da

1. Carabanchel, Duchesse d'Albe Anıtı (1867)

3.1.2. İsviçre'de

1. Cenova, Duc de Brunswick Anıtı (anıt günümüze ulaşmamıştır)
2. Lozan, İskoç Protestan Şapeli (1867)

3.1.3. Rusya'da

1. Odessa, Prens Woronzof Mozolesi (1859)

3.1.4. New York'ta

1. Özgürlük Anıtı Strüktür Sistemi (Heykeltraş : Bartholdi) (1874-1878)

3.2. Konutlar

3.2.1.İsviçre'de

1. **Lozan**, 'La Vedette' Evi (1878)
2. **Prégny**, Rothschild Baronu Şatosu (Narjoux ile birlikte iç mekan tasarımını da yapmışlar.) (1874'e kadar)

²²¹ ☼ işaretli olan yapıların heykellerini de tasarlamıştır

* işaretli olan yapılar için mobilya da tasarlamıştır

◇ işaretli olan yapıların vitraylarını da tasarlamıştır

EK 2: VIOLLET-LE-DUC'ÜN YAYINLARI²²²:

Ansiklopedik Sözlükler:

- Dictionnaire Raisoné de l'Architecture Française du XIe au XVIe Siècle (*11. Yüzyıldan 16. Yüzyıla Kadar Fransız Mimarlığının Açıklamalı Sözlüğü*), 1-6.cilt: Paris: B.Bance; 7-10. cilt: Paris: A. Morsi, 1854-1868.
- Dictionnaire Raisoné du Mobilier Français, de l'Epoque Carlovingienne à la Renaissance (*Karolenj Dönemi'nden²²³ Rönesans'a Kadar Fransız Mobilyalarının Açıklamalı Sözlüğü*) 6 cilt., Paris: B. Bance 1858-1875,

Mimarlık Kuram Kitapları:

1. Entretiens sur l'Architecture (*Mimarlık Üzerine Konuşmalar*), Paris: A. Morel, 2 cilt, 1868 ve 1872
2. l'Art Russe : Ses Origines, Ses Éléments Constitutif, Son Apogée, Son Avenir (*Rus Sanatı: Kaynakları, Yapı Elemanları, Olgunluk Dönemi ve Geleceği*), Paris: A. Morel et Cie., 1877

Mesleki Hikaye Kitapları:

3. Histoire d'une maison (*Bir Evin Tarihi*), Paris: J. Hetzel ve Cie., 1873
4. Histoire d'une Forteresse (*Bir Kalenin Tarihi*), Paris: J. Hetzel ve Cie., 1874
5. Histoire de l'Habitation Humaine (*İnsan Yerleşimleri Tarihi*), Paris: J. Hetzel ve Cie., 1875
6. Histoire d'un Hôtel de Ville et d'une Cathédrale (*Bir Belediye Sarayı ve Bir Katedralin Tarihi*), Paris: J. Hetzel et Cie., 1877

²²²Viollet-le-Duc'ün yayınlarına ilişkin hazırlanmış olan bu liste için, “*Viollet-le-Duc*” isimli sergi katalogundan yararlanılmıştır. Bahsedilen sergi, 1980 “Fransız Kültür Mirası” yılı kapsamında, ölümünün (1879) yüzüncü yılında Viollet-le-Duc'ü anma amacıyla 19 Şubat 1980 – 5 Mayıs 1980 tarihleri arasında Paris'te *Grand Palace*'da *Nationale Galerie*'de gerçekleşmiştir.

²²³ Pepin le Bref adlı Fransız Kralı Dönemi veya VIII.-X. Yüzyıllarda Fransa'daki dönemi işaret eden Karolenj Dönemi için bu kelimenin ilk defa 19. yüzyılda Viollet-le-Duc tarafından kullanıldığı belirtilmektedir.

7. Histoire d'un Dessinateur : Comment on Apprend à Dessiner (*Bir Ressamın Hikayesi: Resim Çizmek Nasıl Öğrenilir*), Paris: J. Hetzel et Cie., 1879.

Mimarlık Eğitimine İlişkin Kitapları

8. Intervention de l'Etat dans l'Enseignement des Beaux-Arts (*Güzel Sanatlar Eğitiminde Devletin Müdahalesi*), Paris: A. Morel ve Cie, 1864
9. Réponse à M.Vitet: à Propos de l'Enseignement des Arts du Dessin (*M. Vitet'ye Cevap: Resim Sanatı Eğitimi Üzerine*), Paris: A. Morel, 1864.
10. Ce que Réclame au XIX Siècle l'Enseignement des Beaux-Arts (*19. Yüzyılda Güzel Sanatlar Eğitimi Üzerine*), Paris: A.Morel, 1864.

Monografik Kitapları:

11. Description du Château de Pierrefonds (*Pierrefonds Şatosu Tasviri*), Paris, B.Bance, 1857
12. Description du Château de Coucy (*Coucy Şatosu Tasviri*), Paris: B.Bance, 1857
13. La Cité de Carcassone (*Carcassone Şehri*), Paris: Gide, 1888
14. Description du Château d'Arques (*Arques Şatosu Tasviri*), Paris: A.Morel, 1871.
15. Monographie de l'Ancienne Eglise Abbatiale de Vezelay (*Vezelay'daki Eski Abbatiale Kilisesi Monografisi*), Paris: Gide, J. Baur ve Detaille, 1873

Askeri Mimarlık Üzerine Kitapları

16. Essai sur l'Architecture Militaire au Moyen Age (*Ortaçağ Askeri Mimarlığı Üzerine Deneme*), Paris: B. Bance, 1854
17. Mémoire sur la Défence de Paris (*Paris'i Savunma Üzerine İnceleme Yazısı*), Eylül 1870-Ocak1871, Paris: A. Morel ve Cie., 1871
18. La Fortification Passagère dans les Guerres Actuelles, Paris: J.Dumaine, 1872

Jeolojik Bir Çalışma

19. "La Massif du Mont Blanc: Étude sur Sa Constitution, Géodésique et Géologique, sur Ses Transformations et sur l'Etat Ancien Et Moderne De Ses Glaciers (*Mont Blanc²²⁴ Masifi: Onun Jeodezik ve Jeolojik Değişimi ve Buz*

²²⁴ Beyaz Tepe anlamına gelen 'Mont Blanc' dağı İsviçre'nin en yüksek dağıdır.

Kütüphanelerinin Eski ve Yeni Durumu İle İlgili Oluşum Üzerine Etüd”, Paris: J. Baudry, 1876

Kitap Haline Getirilmiş Mektupları

20. Viollet-le-Duc, Lettres Adressées d’Allemagne à M.Adolphe Lance (*Adolphe Lance’e Hitaben Almaya’dan Yazılmış Mektuplar*), Paris: B. Bance. 1856
21. Viollet-le-Duc, Lettres de Sicile: à Propos des Événements de Juin et Juillet 1860 (*Sicilya Mektupları: 1860 Haziran-Temmuz Olayları Üzerine*), Paris: B. Bance ve F. Charmerot, 1860
22. Geneviève Viollet-le-Duc, Lettres d’Italie 1836-1837: *Adressées à sa Famille (1836-37 Ailesine Yazdığı İtalya Mektupları)*, Paris: Laget, 1971.
23. Eugène Louis Viollet-le-Duc, Lettres Inédites (*Basılmamış Mektuplar*),Paris, 1902.

Kitap Haline Getirilmiş Makaleleri :

24. La Décoration: Appliquée Aux Édifices (*Anıtsal Eserlere Uygulanan Süsleme*), Paris, 3. Baskı, 1893.²²⁵

Önsözünü Yazmış Olduğu Kitaplar:

25. F.Narjoux, l’Architectura Communale, préface de Viollet-le-Duc, Paris: A. Morel, 1870
26. J. Bourgoïn, Les Artes Arabes (*Arap Sanatı*), avant propos de Viollet-le-Duc, Paris: A. Morel, 1873
27. L.Parvillée, l’Architecture et Décoration Turque au XVe Siècle (*15. Yüzyılda Türk Mimarlığı ve Süslemesi*), avec une préface de E.Viollet-le-Duc, Paris: V. A. Morel et Libraries Editeurs, 1874.
28. M.Sauvage, Le Travail et l’Industrie de la Construction Recherches et Considérations sur leur Conditions Economique dans la Passé, la Présent et l’Avenir, préface par Viollet-le-Duc, Paris, 1875

²²⁵ ‘l’Art’ (Sanat) dergisinde 1879 yılı VII. Sayısında yayınlanmış olan makaleleri ilk olarak 1880 yılında, ikinci olarak da 1893 yılında kitap olarak barılmıştır.

Başka Yazarlarla Ortak Yayınları:

29. Viollet-le-Duc ve Guillhermy. Description de Notre-Dame, Cathedrale de Paris (*Notre-Dame Katedrali Tasviri*), Paris: Bance, 1856
30. Viollet-le-Duc, Lassus ve Revoisie. Promenades Artistique dnas Paris et ses Environs (*Paris ve Çevresinde Sanatsal Gezi*), Paris: Guillaumot, 1857
31. Viollet-le-Duc ve C.Polonceau. Wagons Composant le Train Impérial Offert à l'Empereur et l'Impératrice par le Compagnie de Chemin de Fer d'Orléans, Paris, B.Bance, 1857
32. Viollet-le-Duc ve Désiré Charnay. Cités et Ruines Américaines Recueillies et Photographiées, Paris, Gide et A.Morel, 1863
33. Viollet-le-Duc. Les Eglises de Paris ve E.Quinet. Le Panthéon, Paris, C. Marpon
34. Viollet-le-Duc ve Félix Narjoux. Habitations Modernes, Paris: A.Morel, 2 cilt: 1875,1877

Sürelî Yayınlarda Yayınlanmış Olan Yazıları:

Bahsettiğimiz “*Viollet-le-Duc*” isimli sergi katoloğunda Viollet-le-Duc’ün yazmış olduğı makaleler ve raporlar da listelenmiştir²²⁶. Viollet-le-Duc’ün yazdığı tespit edebildiğimiz 223 makale ve 50 rapor bulunmaktadır. Aşağıda bu makalelerin yayımlandığı süreli yayınların listesi verilmektedir. Viollet-le-Duc’ün hangi tarihlerde bu dergilerde yazısının çıkmış olduğı da belirtilmektedir. Bu yazılar içinde seri halinde yayınlanmış olan gezi notları, mektupları, konferans ve ders notları; mimarlık eğitime ilişkin görüşlerini yazdığı ve *Ecoles des Beaux-Arts*’ın mimarlık eğitimini eleştirdiğı yazılar, Dünya Fuarlarına ya da Salon Sergilerine ilişkin yazdığı değerlendirmeler, restorasyonunu yaptığı yapılara ilişkin raporlar, çeşitli konularda araştırma ve eleştiri yazıları bulunmaktadır.

²²⁶ Çalışmalarımız sırasında Viollet-le-Duc’ün bu dergide 59 makalesi bulunduğı tespit edilmiştir. Ancak bahsedilen katalogda Viollet-le-Duc’ün aynı dergide aynı yıllar arasında yayınmış olan sadece 22 makalesi yer almaktadır. Bu da listenin aslında Viollet-le-Duc’ün yayınlamış tüm makalelerini içermediğini göstermektedir.

Annales Archéologiques²²⁷. 1844-1849.
 Revue Générale de l'Architecture et des Travaux Publics. 1851-1861.
 Bulletin du Comité Historique des Arts et Monuments. 1852
 Encyclopédie d'Architecture. 1853-1874.
 l'Artiste. 1857-1859.
 Revue des Sociétés Savantes. 1859-1862.
 Gazette des Beaux-Arts. 1860-1862.
 Revue Archéologique. 1860-1863.
 Le Moniteur Universel. 1861.
 Gazette des Architectes et du Bâtiment. 1866-1879.
 Revue des deux Mondes. 1864.
 Revue des cours Littéraires de la France et de L'étranger. 1864-1867.
 La République Française. 1867-1879.
 Le Figaro. 1867.
 Revue Nationale et Etrangère. 1867-1868.
 Le Centre-Gauche. 1870.
 Journal des Sciences Militaires. 1872-1879.
 Anuaire du Club Alpin Français. 1874-1878.
 Bulletin de la Société de Géographie. 1874.
 La Tache Noir. 1874.
 Le XIXe Siècle. 1874-1879.
 Le Temps. 1874.
 Le Ré Economique. 1875.
 Le Peuple. 1876.
 Le Bien Public. 1876-1878.
 Bulletin de l'Union Centrale. 1876-1879.
 l'Architecte. 1877.
 l'Art. 1878-1879.
 La Philosophie Positive. 1878.

²²⁷ Viollet-le-Duc'ün çeşitli süreli yayınlarda ama özellikle bu dergide yayınlanmış olan bazı yazılarını Midant'ın kitabında bulmak mümkündür. Bkz. Jean-Paul Midant, *Au Moyen Âge Avec Viollet-le-Duc*, l'Aventurine, Paris, 2001.

Le Courier du Soir. 1878.

La Science Politique. 1878-1879.

Çalışmalarımız sırasında *Encyclopédie d'Architecture* dergisinin ulaşılabilen 1855 yılı hariç, 1851-1877 yılları arasındaki sayıları taranmıştır. Taranan sayılarda Viollet-le-Duc'ün yayımlanmış 52 makalesinin, ve Viollet-le-Duc'ü konu alan 27 yazı bulunduğu tespit edilmiştir. Viollet-le-Duc'ün ilgilendiği konuların çeşitliliğini ve hangi yıllarda hangi konularla ilgilendiğini sunması bakımından yararlı olacağı düşünülerek burada eklenmiştir.

Viollet-le-Duc'ün 1851-1877 Yılları Arasında *Encyclopédie d'Architecture* İsimli Süreli Yayında Yayımlanmış Olan Yazıları²²⁸

1. Viollet-le-Duc, Lassus, “Inventions Nouvelle: de la Conservation des Monuments (*Anıtların Korunmasındaki Yeni Buluşlar*)”, *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Troisième, 1853, No 13:153–155. (rapor)
2. Viollet-le-Duc, “Excursion en Allemagne (1) (*Almanya'ya Gezi²²⁹*)”, *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Quatrième, 1854, No 10: 145–150. (A. M. Adolphe Lance'a yazılmış olan ilk mektup)
3. Viollet-le-Duc, “Excursion en Allemagne (2) (*Almanya'ya Gezi*)”, *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Quatrième, 1854, No 11: 161–167. (A. M. Adolphe Lance'a yazılmış olan ikinci mektup)
4. Viollet-le-Duc, “Excursion en Allemagne (3) (*Almanya'ya Gezi*)”, *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Quatrième, 1854, No 12: 177–183. (A. M. Adolphe Lance'a yazılmış olan üçüncü mektup)
5. Viollet-le-Duc, “Mon Cher Confrère: la Réforme de l'Enseignement Officiel de l'Architecture (*Sevgili Meslektaşım: Mimarlığın Resmi Eğitimi Üzerine Reform*)”, *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Sixième, 1856, No 1: 4–11. (20 Aralık 1855 tarihli mektup)
6. Viollet-le-Duc, “Exposition Universelle des Beaux-Arts: Architecture (*Evrensel Güzel Sanatlar Sergisi: Mimarlık*)”, *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Sixième, 1856, No 2: 17–28.

²²⁸ Makale başlıklarının Türkçe'ye çevirileri H.Ü. Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde araştırmacı olan Dr. Nizamettin Kasap ve Dr. Özlem Kasap tarafından yapılmıştır.

²²⁹ Nizamettin Bey, bahsedilen gezi'nin (*Excursion*) kısa süreli, araştırma amaçlı yapılan bir gezi olduğunu belirtmiştir.

7. Viollet-le-Duc, “Excursion en Allemagne (8) (*Almanya ’ya Gezi*)”, *Encyclopédie d’Architecture*, Paris, Tome Sixième, 1856, No 3: 41–46. (Prag’dan A. M. Adolphe Lance’a Eylül 1854’de yazılmış olan sekizinci mektup)
8. Viollet-le-Duc, “Excursion en Allemagne (9) (*Almanya ’ya Gezi*)”, *Encyclopédie d’Architecture*, Paris, Tome Sixième, 1856, No:4: 57–62. (Prag’dan A. M. Adolphe Lance’a Eylül 1854’de yazılmış olan dokuzuncu mektup)
9. Viollet-le-Duc, “Excursion en Allemagne (10) (*Almanya ’ya Gezi*)”, *Encyclopédie d’Architecture*, Paris, Tome Sixième, 1856, No 6: 89–93. (Prag’dan A. M. Adolphe Lance’a Eylül 1854’de yazılmış olan onuncu mektup)
10. Viollet-le-Duc, “Inondations de 1856: Recherches sur leurs Causes et sur les Moyens à Employer Pour les Prévenir (*1856 Su Baskını: Sebepleri ve Önlemlerine Yönelik İmkanlar Konusunda Araştırmalar*)”, *Encyclopédie d’Architecture*, Paris, Tome Sixième, 1856, No 7: 105–113.
11. Viollet-le-Duc, “Excursion en Allemagne (11) (*Almanya ’ya Gezi*)”, *Encyclopédie d’Architecture*, Paris, Tome Sixième, 1856, No 9: 137–146. (Prag’dan A. M. Adolphe Lance’a Eylül 1854’de yazılmış olan onbirinci mektup)
12. Viollet-le-Duc, “Nécrologie: M. Lassus (*Ölümü Anısına: M. Lassus*)”, *Encyclopédie d’Architecture*, Paris, Tome Septième, 1857, No 8: 113–114.
13. Viollet-le-Duc, “Vente du Cabinet de M. Lassus (*M.Lassus ’un Ofisinin Satışı*)”, *Encyclopédie d’Architecture*, Paris, Tome Huitième, 1858, No 2: 21–24.
14. Viollet-le-Duc, “Un Cour de Dessin: le Cours de M. Lecoq de Boisbaudran (*Bir Resim Dersi: M. Lecoq de Boisbaudran ’ın Dersi*)”, *Encyclopédie d’Architecture*, Paris, Tome Neuvième, 1859, No1: 1–4.
15. Viollet-le-Duc, “Décret du 13 Novembre 1863: Réponse à M. Beulé Secrétaire Perpétuel de l’Académie des Beaux-Arts (1) (*13 Kasım 1863 Kararnamesi: Güzel Sanatlar Akademisi Daimi Sekreteri M.Beulé ’ye Cevap*)” *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1863, No 16: 211-214.
16. Viollet-le-Duc, “Ecole Des Beaux-Arts: Cours d’Histoire de l’ Art et d’Esthétique (1-2) (*Güzel Sanatlar Okulu: Estetik ve Sanat Tarihi Dersi 1-2*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1863, No 20: 304–306.
17. Viollet-le-Duc, “Ecole Des Beaux-Arts: Cours d’Histoire de l’ Art et d’Esthétique: Résumé de la Troisième Leçon (*Güzel Sanatlar Okulu, Estetik ve Sanat Tarihi Dersi: Üçüncü Dersin Özeti*)” *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1863, No 23: 314–317.
18. Viollet-le-Duc, “Attitude de la Revue d’Architecture à Propos du Décret du 13 Novembre 1863 (*13 Kasım 1863 Kararnamesi Hakkında Mimarlık Dergisinin Tutumu*)”

Encyclopédie d'Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment, Paris, 1863, No 24: 323–324.

19. Viollet-le-Duc, “Ecole des Beaux-Arts: Cours d’Histoire de l’Art et d’Esthétique: Résumé de la Quatrième Leçon (*Güzel Sanatlar Okulu, Estetik ve Sanat Tarihi Dersi: Dördüncü Dersin Özeti*) ” *Encyclopédie d'Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1863, No 24: 324–328.

20. Viollet-le-Duc, “Ecole des Beaux-Arts: Cours d’Histoire de l’Art et d’Esthétique: Résumé de la Cinquième Leçon (*Güzel Sanatlar Okulu, Estetik ve Sanat Tarihi Dersi: Beşinci Dersin Özeti*) ” *Encyclopédie d'Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1864, No 1: 6–9.

21. Viollet-le-Duc, “Ecole des Beaux-Arts: Cours d’Histoire de l’Art et d’Esthétique: Résumé de la Sixième Leçon (*Güzel Sanatlar Okulu, Estetik ve Sanat Tarihi Dersi: Altıncı Dersin Özeti*) ”, *Encyclopédie d'Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1864, No 2: 14–17.

22. Viollet-le-Duc, “Ecole des Beaux-Arts: Cours d’Histoire de l’Art et d’Esthétique: Fin du Résumé de la Sixième Leçon (*Güzel Sanatlar Okulu, Estetik ve Sanat Tarihi Dersi: Altıncı Dersin Özetinin Sonu*) ”, *Encyclopédie d'Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1864, No 4: 37–38.

23. Viollet-le-Duc, “Ecole des Beaux-Arts: Cours d’Histoire de l’Art et d’Esthétique: Résumé de la Septième et Dernière Leçon (*Güzel Sanatlar Okulu, Estetik ve Sanat Tarihi Dersi: Yedinci ve Son Dersin Özeti*) ”, *Encyclopédie d'Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1864, No 5: 54–56.

24. Viollet-le-Duc, “Grève des Ouvriers Tailleurs de Pierre (*Taş Ustalarının Grevi*) ”, *Encyclopédie d'Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1865, No 4: 51.

25. Viollet-le-Duc, “l’Architecture dans ses Rapports Avec l’Histoire: Conférence à la Sorbonne du 4 Février 1867. (*4 Subat 1867’de Sorbonne’daki Konferans: Tarihle İlişki Olarak Mimarlık*)”, *Encyclopédie d'Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et Du Batiment*, Paris, 1866, No 23: 353–364.

26. Viollet-le-Duc, “Diplôme d’Architecture (*Mimarlık Diploması*) ”, *Encyclopédie d'Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1867, No 2: 17–19

27. Viollet-le-Duc, “Charpente: Etalement pour la Reprise en Sous-Oeuvre des Pillie de l’Eglise Impériale de Saint-Denis (*Saint Denis İmparatorluk Kilisesi Sütunlarının Desteklenerek Sağlanlaştırılması*)”, *Encyclopédie d'Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1867, No 3: 33–36.

- 28.** Viollet-le-Duc, “Critique: l’Art Industriel (*Eleştiri: Endüstriyel Sanat*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1867, No 15: 154–157.
- 29.** Viollet-le-Duc, “Critique: l’Architecture et ses Traditions Devant le XIXe Siècle (*Eleştiri: 19. Yüzyıl Öncesi Mimarlık ve Mimarlık Gelenekleri*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1867, No 23: 217–222.
- 30.** Viollet-le-Duc, “Les Arts Arabes, par M. Jules Bourgoïn, architecte (*Mimar Jules Bourgoïn Tarafından: Arapların Sanatları*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1868, No 3: 17–20.
- 31.** Viollet-le-Duc, “Critique: Caractère de l’Architecture Moderne (*Eleştiri: Modern Mimarlığın Karakteri*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1868, No 14: 137–140.
- 32.** Viollet-le-Duc, “Architecture Communale, par M.F. Narjoux, architecte (*Mimar M.F. Narjoux tarafından, Belediye Mimarlığı*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1868–69, No 14: 137–140.
- 33.** Viollet-le-Duc, “Téléiconographe: (*Teleikonograf*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1868–69, No 20: 203–205.
- 34.** Viollet-le-Duc, “Notre-Dame de Paris (*Paris Notre-Dame Kilisesi*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1869–70, No 2: 9–13.
- 35.** Viollet-le-Duc, “l’Ecole (*Okul*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1869–70, No 11: 148–150.
- 36.** Viollet-le-Duc, “l’Ecole (*Okul*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1869–70, No 12: 156–163.
- 37.** Viollet-le-Duc, “Les Expositions (*Sergiler*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1869–70, No 13: 172–178.
- 38.** Viollet-le-Duc, “Les Réformes (*Yenilikler*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1869–70, No 16: 228–231.
- 39.** Viollet-le-Duc, “Conférence Générale de l’Institut Royal des Architectes Britanniques (*İngiliz Mimarları Kraliyet Enstitüsü Genel Konferansı*)”, *Gazette des Architectes et du Batiment Annuaire de l’Architecte et du Constructeur, Revue Bimensuelle* Paris, 1872, No 17: 136.

40. Viollet-le-Duc, “Les Maisons a Bon Marché: en Angleterre (*İngiltere’deki Ucuz Evler*)”, *Gazette des Architectes et du Batiment Annuaire de l’Architecte et du Constructeur, Revue Bimensuelle* Paris, 1872, No 18: 141-142.
41. Viollet-le-Duc, “La Question de l’Enseignement de l’Architecture (*Mimarlık Eğitimi Sorunsalı*)”, *Gazette des Architectes et du Batiment Annuaire de l’Architecte et du Constructeur, Revue Bimensuelle* Paris, 1872, No 19: 145-146.
42. Viollet-le-Duc, “Les Monuments Incendiés de Paris (*Paris’in Yanan Anıtları*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Revue Mensuelle des Travaux Publics et Particuliers, Deuxième Série*, Paris, 1872: 1–6.
43. Viollet-le-Duc, “La Restauration des Anciens Edifices en Italie (*İtalya’daki Eski Anıtsal Eserlerin Restorasyonu*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Revue Mensuelle des Travaux Publics et Particuliers, Deuxième Série*, Paris, 1872: 15–16.
44. Viollet-le-Duc, “Histoire de la Caricature au Moyen Age, par M. Champfleury (*M. Champfleury tarafından Ortaçağ Karikatürünün Tarihi*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Revue Mensuelle des Travaux Publics et Particuliers, Deuxième Série*, Paris, 1872: 35–39.
45. Viollet-le-Duc, “Coup D’Œil sur l’Enseignement des Beaux-Arts, par M.Lecoq de Boisbaudran (*M.Lecoq de Boisbaudran tarafından Güzel Sanatlar Eğitime Kısa Bir Bakış*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Revue Mensuelle des Travaux Publics et Particuliers, Deuxième Série*, Paris, 1872: 45–46.
46. Viollet-le-Duc, “Restauration des Anciens Edifices en Italie (*İtalya’daki Eski Anıtsal Eserlerin Restorasyonu*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Revue Mensuelle des Travaux Publics et Particuliers, Deuxième Série*, Paris, 1872: 57–59.
47. Viollet-le-Duc, “Mouvement d’Art en Russie (*Rusya’da Sanat Hareketi*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Revue Mensuelle des Travaux Publics et Particuliers, Deuxième Série*, Paris, 1872: 74–76.
48. Viollet-le-Duc, “Observation sur le Salon de 1872 (*1872 Salon Sergisi Üzerine Gözlemler*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Revue Mensuelle des Travaux Publics et Particuliers, Deuxième Série*, Paris, 1872: 97–98.
49. Viollet-le-Duc, “La Poterie Gauloise (*Galya Seramikleri*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Revue Mensuelle des Travaux Publics et Particuliers, Deuxième Série*, Paris, 1872: 145–147.
50. Viollet-le-Duc, “Pompei”, *Encyclopédie d’Architecture, Revue Mensuelle des Travaux Publics et Particuliers, Deuxième Série*, Paris, 1873: 129–131, 153–155.
51. Viollet-le-Duc, “Pompei”, *Encyclopédie d’Architecture, Revue Mensuelle des Travaux Publics et Particuliers, Deuxième Série*, Paris, 1874: 33–35.

52. Viollet-le-Duc, "Projet de Chateau d'Eau Pour La Ville de Rouen (*Rouen Şehri için Su Deposu Projesi*)", *Encyclopédie d'Architecture, Revue Mensuelle des Travaux Publics et Particuliers, Deuxième Série*, Paris, 1874: 121–122.

Derginin 1855 yılına ait olan cildine ulaşılammıştır. Ancak "Almanya Gezisi"ne ilişkin 3. ve 8. mektubu arasında bulunan 5 mektubunun 1855'de yayınlanmış olmalıdır. Ayrıca Fransa Ulusal Kütüphanesi'nin internetteki adresinde yapılan tarama sonucunda Viollet-le-Duc'ün bu sayıda aşağıdaki iki makalesinin yayınlanmış olduğu tespit edilmiştir. Böylece 1851–1877 yılları arasında Viollet-le-Duc'ün bu dergide en az 59 adet yazısının (mektup, rapor, eleştiri yazısı, ders notları, gezi notları) yayınlanmış olduğu söylenebilir.

58. Viollet-le-Duc, "Lettre sur les Rapports de l'Architecture Ancienne et Moderne, avec Critique de l'Eglise Saint-Eugène à Paris, Construite par L.-A. Boileau, à Propos d'un Article de M. Chevalier : "Le Fer et la Fonte Employés dans les Constructions Monumentales", (*Antik ve Modern Mimari Üzerine Görüşlerin Belirtildiği Mektup*), *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, 1855, No 6: 81–88.

59. Viollet-le-Duc, "Débat sur l'Application du Métal à la Construction des Eglises (Kiliselerin Yapımına Metal Uygulaması Üzerine Münazara/Tartışma)", *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, 1855, No 7: 105–112.

1851-1877 Yılları Arasında *Encyclopédie d'Architecture*'da Yayınlanmış Olan

Viollet-le-Duc Hakkında Çıkan Haberler ve Ondan Bahseden Yazılar:

1. "Un Nouveau Dictionnaire d'Architecture" (*Mimarlığın Yeni Sözlüğü*) *Encyclopédie d'Architecture*, 1853, No 7 : 28.
Yazıda, Viollet-le-Duc tanıtılmakta ve yazmış olduğu mimarlık sözlüğünün basıldığı duyurulmaktadır. Viollet-le-Duc'den kendini mesleğine adanmış bir arkeoloji uzmanı olarak bahsedilmektedir. Viollet-le Duc'ün Hıristiyan mimarlığının ilk yapılarını incelemek üzere İtalya'da eğitim görmesinin ardından, birkaç yıl boyunca Fransa'nın tüm kentlerinde araştırmalar yaptığı, bu kentlerdeki tüm katedralleri çizimleri ile belgelediği anlatılmaktadır. Viollet-le-Duc'ün bu nedenle çok değerli bir belge ve bilgi birikimine sahip olduğu, hazırladığı bu eşsiz kitabın bu nedenle tanıtıma bile ihtiyacı olmadığı, ancak bunu duyurmaktan çok onur duyulduğu belirtilmektedir.
2. Viollet-le-Duc'ün hükümet mimarı olduğuna dair bir haber yayınlanmıştır. *Encyclopédie d'Architecture*, 1854 sayı 2 sayfa 28.
3. Viollet-le-Duc'ün St.Denis Katedraline ilişkin çizimleri yayınlanmıştır. *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Quatrième, 1854.
4. Gourlier, Ch., "Observations: sur la Lettre de M. Viollet-le-Duc (*Viollet-le-Duc'ün Mektubu Üzerine Görüşler*)" *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Sixième, 1856, No 2: 28-36.

5. Dauvergne, Anatole, “Décoration de la Cathédrale de Paris: Peintures Murales (*Paris Kathedrali'nin Süslemeleri: Duvar Resimleri*)”, *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Sixième, 1856, No 8: 124–130
Viollet-le-Duc ve Lassus'un Paris'de ne kadar başarılı ve tanınmış olduklarından bahsediyor:127
6. Viollet-le-Duc'ün *Dictionnaire Raisoné*'nin 2. cildi için *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*'den ödül (médailles) aldığı belirtilmektedir. *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Sixième, 1856, No 8: 135
7. “Enseignement de l'Architecture: Un Nouveau Professeur (*Mimarlık Eğitimi: Yeni Bir Profesör*)”, *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Septième, 1857, No 1: 1–3.
Viollet-le-Duc'ün 15 Ocak 1857'de Güzel Sanatlar Akademisi'nde bir atölye ve atölyesine katılacak olan öğrenciler için bir ders açacağı duyurulmaktadır. Haberde, atölye dışından isteyenlerin de katılabileceği bu dersin 7 bölümden oluşan içeriği verilmektedir. Her dersin konuşma/tartışma şeklinde kitapçıklara basılacağı belirtilmiştir.
8. Bance, “Entretiens sur l'Architecture: par M. Viollet-le-Duc, Architecte du Gouvernement (*Mimarlık Üzerine Konuşmalar: Devlet Mimarı Viollet-le-Duc tarafından*) ”, *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Septième, 1857, No 12: 177–178.
Viollet-le-Duc'ün gravürlerle birlikte 500 sayfa olan 8-9 bölümden oluşan kitabının 15 Ocak 1858'de basılacağı duyurulmaktadır.
9. Viollet-le-Duc'ün Vagon tasarımıdaki özgün mimari biçimlenmenin modern bir mimarlık örneği olduğu belirtilmektedir. *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Septième, 1857, No 12: 180.
10. “Légion d'Honneur: au Grade d'Officier (*Onur Ödülü: Büyük Devlet Görevlisine*)”, *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Huitième, 1858, No 9:143.
30 Temmuz'da verilen onur ödüllerini konu alan haberde Viollet-le-Duc'e de onur ödülü verildiği belirtilmektedir.
11. Bance, “Bulletin Bibliographique: Entretiens sur l'Architecture (*Bibliografik Bülten: Mimarlık Üzerine Konuşmalar*)”, *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Huitième, 1858, No 9: 148.
Viollet-le-Duc'ün iki bölümden oluşan, 500 sayfa olan ders notlarının basılmış olduğu ve fiyatı duyurulmaktadır.
12. “Wagons du Train Impérial: Offert à S. M. l'Empereur par la Compagnie du Chemin de Fer d'Orleans (*Orleans Demir Yolları Şirketi Tarafından Ekselansları İmparatora Arz Edilen : İmparatorluk Treni Vagonları*)” *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Heuvième, 1859, No 9: 129–131.
Viollet-le-Duc'ün imparator için tasarladığı tren vagonu tasvir edilmektedir. Çizimleri de eklenmiştir.

13. Viollet-le-Duc'ün "Lettres sur la Sicile: A Propos des Evénements de Juin et Juillet 1860 (*Sicilya Mektupları: Haziran- Temmuz 1860 Olayları Üzerine*)" nın satışa çıktığı duyurulmuştur. *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Dixième, 1860, No 8:128 ve No 9:144.
14. Ministère d'Etat (*Devlet Bakanlığı*), "Eglise Impérial de Saint Denis: Travaux de Restauration (*Saint Denis İmparatorluk Kilisesi Restorasyon İşleri*)" *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Dixième, No:12, 1860: 177-183.
15. Maury, Alfred, "Académie des Inscriptions et Belles-Lettres: Rapport Fait au Nom de Commission des Antiquités de la France (*Edebiyat Akademisi: Fransa Tarihi Eserler Komisyonu Adına Hazırlanmış Olan Rapor*) ", *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Onzième, 1861, No 1: 15.
Viollet-le-Duc'ün *Dictionnaire Raisoné*'nin 4. cildi için ödül aldığı belirtilmiştir.
16. Viollet-le-Duc'ün portre fotoğrafının Mimarlık Ansiklopedisi editörü Bance'nin kütüphanesinden satın alınabileceği belirtilmektedir. *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Onzième, 1861, No 4: 64.
17. Adolphe Lance, "Découvertes Archéologiques (*Arkeolojik Keşifler*)", *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Onzième, 1861, No 10: 148.
Viollet-le-Duc'ün Dünya Fuarında Saint-Sernin Kilisesi restorasyonuna ilişkin çizimlerinin sergilendiğine değinilmektedir. *Dictionnaire Raisoné* kitabı Güzel Sanatlar Akademisi'nden ödül kazanmıştır.
18. Viollet-le-Duc'ün *Dictionnaire Raisoné* kitabı Güzel Sanatlar Akademisi'nden ödül kazanmıştır. *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Onzième, 1861, No 10: 153.
19. Moniteur Universal, "Restauration de l'Eglise Saint-Sernin, à Toulouse (*Toulouse Saint-Sernin Kilisesi Restorasyonu*)", *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Douzième, 1862, No 7:109.
Mimar M. Esquié ile Viollet-le-Duc'ün bu yapının restorasyonunu yapmakta olduğu belirtilmiştir.
20. Maury, Alfred, "Académie des Inscriptions et Belles-Lettres: Rapport Fait au Nom de Commission des Antiquités de la France(*Edebiyat Akademisi: Fransa Tarihi Eserler Komisyonu Adına Hazırlanmış Olan Rapor*)", *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Douzième, 1862, No 8: 119–121.
Viollet-le-Duc'ün *Dictionnaire Raisoné*'nin 5. cildi için ödül aldığı belirtilmiş, övgü ile bilimsel katkısından bahsedilmiş ve çok önemli bir eser olduğu vurgulanmıştır.
21. Darcel, Alfred, "Les Restaurations de Notre-Dame de Paris (*Paris Notre-Dame Kilisesi Restorasyonları*)", *Encyclopédie d'Architecture*, Paris, Tome Douzième, 1862, No 9:162–170.

22. İmparatorluğun 13 Kasım 1863’de Güzel Sanatlar Okulu’nda yürürlüğe koyduğu yeni düzenlemede Viollet-le-Duc okulun “Sanat ve Estetik Tarihi” hocası olarak ilan edilmiştir. *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1863, No 16: 222.
23. Boudot, Anatole de, “Réponse à l’Union des Arts à Propos de la Demission de M. Viollet-le-Duc (*Viollet-le-Duc’ün İstifası İle İlgili Sanat Birliği’ne Verilen Cevap*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1864, No 9: 97-98.
24. Thérin, A., “M. Ludovic Vitet: A Propos des Arts du Desin en France (*Fransa’da Desen Sanatı Önerisi*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1864, No14: 167–168.
Fransa’daki yapıların çizimlerinin yapılması önerisinin ilk olarak Viollet-le-Duc’dan geldiği M. Vitet’nin daha sonra bu görüşü geliştirdiği belirtilip, hem Viollet-le-Duc’ün hem M. Vitet’nin görüşleri ve yaptıkları anlatılmaktadır.
25. 2 Mayıs 1865’de kurulmuş olan Société de l’Ecole Centrale d’Architecture üyeleri listesi verilmekte ve Mimarlık Merkezi Okulunun eğitim ve öğretim programına yönelik kurul kararları sunulmaktadır. Bu kurulun başkanlığını Viollet-le-Duc’ün ve MM. Emile de Girardin’in yaptığı belirtilmektedir. “l’Ecole Centrale d’Architecture (*Merkez Mimarlık Okulu*)”, *Encyclopédie d’Architecture, Deuxième Série: Gazette des Architectes et du Batiment*, Paris, 1865, No2: 23–26.
26. Rus sanatının Fransız sanatından sonra en ileri sanat olduğu belirtilen makalede önemli rus mimarlarından bahsedilmekte; Rusya’daki mimarlık eğitimine ilişkin de bilgiler verilmektedir. “Le Salon”, *Encyclopédie d’Architecture, Revue Mensuelle des Travaux Publics et Particuliers, Deuxième Série*, Paris, 1874: 56.

Ek 3. VIOLLET-LE-DUC ÜZERİNE YAPILMIŞ OLAN ÇALIŞMALAR

3.1.Viollet-le-Duc'ü Konu Alan Tezler:

1. Phillipe Gourdin. *Viollet-le-Duc et la Culture Materielle du Moyen Age*, Paris, 1983
2. Laurent Baridon. *Viollet-le-Duc: Genese d'une Theorie Architecturale, Etude d'un Imaginaire Scientifique*, Paris: 1992. L.Baridon doktora tezinde, Viollet-le-Duc'ün hayatını, kariyerini ve ailesinin Paris'deki önemini ve Viollet-le-Duc'ün zengin kitaplığını anlatmaktadır. 18. yüzyılda neo-Gotik ele alınmakta bu bağlamda, ingiliz gotiğinin duyarlılığı ve Fransız konstrüktivist geleneği tartışılmaktadır. Son olarak Viollet-le-Duc'ün mimarlık kuramlarının Michelet, Quinet ve Thierry'nin çalışmaları gibi tarih ve tarihselciliğe (historisizme) ve botanik, jeoloji, filoloji, antropoloji gibi bilim dallarına etkilerini belirtmektedir.
3. Martin Bressani. *Sciences, Histoire et Archéologie : Sources et Généalogie de la Pensée Organiciste de Viollet-le-Duc*, Paris: 1997.
4. John M.Jacobus. *The Architecture of Viollet-le-Duc*, Yale University, 1956
5. Robin Middleton. *Viollet-le-Duc*, University of Cambridge, 1959
6. Katherine Taylor. *The Palais de Justice of Paris: Modernization, Historical Consciousness, and Their Pre-History in French Institutional Architecture, 1835-1869*, Harvard University, 1989
7. Kevin Murphy. *Memory and Modernity: Architectural Restoration in France, 1830-1848*, Northwestern University, 1992
8. Ann Melissa Gilkerson. *Aristocratic Chateau to Republican Villa: The Changing Construction of Rational Theory and Regional Form in the Country Houses of Viollet-Le-Duc (France)*, Harvard University, 2003. Gilkerson, Viollet-le-Duc'ün 1853-1879'da tasarladığı, Fransa ve İsviçre'deki kent evlerini konu alan tezde, 5 tanesi proje olarak kalmış 10 tanesi uygulanmış olan kent evleri tanıtılmakta, Viollet-le-Duc'ün çalışmalarındaki kültürel, politik ve biçimsel değişimler sorgulanmaktadır.

3.2.Viollet-le-Duc'ü Konu Alan Uluslararası Kongre

1. *Actes du Colloque international Viollet-Le-Duc*, Paris, 1980.

Viollet Le Duc'ün 17 Eylül 1879 tarihinde Lausanne'daki ölümünün yüzüncü yılında 14 Nisan 1980 tarihinde Galleries Nationales du Grand Palais'deki oditoriumda bir anma töreni düzenlenmiştir. Daha sonra Viollet-le-Duc'ün "kuramcı yönü", "restoratör ve yaratıcı yönü" ve "etkileşimler" olarak belirlenen 3 ana tema kapsamında üç gün süren 13 ülkenin katılımıyla uluslararası bir kongre düzenlenmiştir. Bahsedilen sempozyumda sunulan 31 makaleyi içeren bir kongre kitabı yayınlanmıştır. Bu bilgiler kongre kitabının önsözünde belirtilmektedir.

3.3.Viollet-le-Duc'ü Konu alan Sergiler ve Sergi Kataloqları:

1. *Viollet-le-Duc: Centenaire de la Mort à Lausanne*, Lausanne: 1979. Sergi Kataloğu Paul Auberson tarafından hazırlanmıştır. Dokuz makale de içeren bir sergi kataloğudur.
2. *Sedici Pittori Francesi da Viollet-Le-Duc a Dubuffet* : dal 12 dicembre 1968 al 7 gennaio 1969, Firenze : Galleria Michelucci
3. *Viollet-le-Duc au Château d'Eu:1974-1979*, 16 Mayıs-31 Ekim 1979, Musée Louis-Philippe: Eu, Seine-Maritime. Sergi Kataloğu M. Bailleux-Delbecq tarafından hazırlanmıştır, 1979.
4. *Viollet-le-Duc en Auvergne*, 13 Ekim1979-2 Ocak 1980, Musée Bargoin, Sergi Kataloğu Clermont-Ferrand tarafından hazırlanmıştır
5. *Le "Gothique" Retrouvé Avant Viollet-le-Duc*, 31 Ekim 1979-17 Şubat 1980, Hôtel de Sully, Caisse Nationale des Monuments Historiques et des Sites.
6. *Viollet-le-Duc dans l'Yonne*, Haziran-Kasım 1980, .Sens, Vézelay et Auxerre, Les Archives Départementales de l'Yonne ve les Musées de Sens. Sergi Kataloğu Lydwine Saulnier, Claude Hohl ve René Descourtis tarafından hazırlanmıştır.
7. *Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, 1814-1879*, London: Architectural Academy Design Editions,1980. 1980'de yapılmış olan sergiye ilişkin bilgi, Viollet-le-Duc'ün biyografisi ve bibliografya içerir.

8. *Viollet-le-Duc*, Paris: Réunion des Musées Nationaux, Ocak-5 Mayıs 1980. Sergi Kataloğu Bruno Foucart ve Diğerleri tarafından hazırlanmıştır. Ölümünün yüzüncü yılında 1979'da Viollet-le-Duc'ü anma sergisi düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. 1980 yılı "Fransız Kültür Mirası" yılı olarak kabul edilince, sergi bir yıl ertelenmiş ve Ocak 1980'de Paris 'Grand Palais'da açılmıştır. "*Viollet-le-Duc*" isimli bu sergide, Viollet-le-Duc'ün restorasyonunu yapmış olduğu yapılara ilişkin yüzlerce çizimle birlikte, mobilya tasarımları, heykel, kuyumculuk alanlarındaki eserleri, 1870 savaşı ve dağcılık sporunu konu alan suluboya resimleri de sergilenmiştir. Mimar, mühendis, restorasyon uzmanı, eğitimci, yazar, yönetici, jeolog, etnoğraf, tasarımcı, dağcı, diplomat ve eleştirmen olan Viollet-le-Duc'ün çok yönlü kişiliği bu sergi ile halka tanıtılmıştır. Bu serginin kataloğu sergilenen çizimlerin dışında 64 makale içermektedir²³⁰.
9. *Le Voyage d'Italie d'Eugène Viollet-Le-Duc: 1836-1837*, Ocak-Mart 1980, École Nationale Supérieure Des Beaux-Arts :Paris. Sergi Kataloğu Geneviève Viollet-le-Duc, Michel Vernes ve Jean-Jacques Aillagon tarafından hazırlanmıştır.
10. *Viollet-le-Duc: Architect, Artist, Master of Historic Preservation*, François BERCÉ, Bruno Foucart ve Diğerleri, Washington: 1987. Viollet-le-Duc'ün çizimlerini içeren 1980 yılı Paris sergisinin kataloğu
11. *E. Viollet-le-Duc et le Massif du Mont-Blanc*, 17 Haziran-15 Eylül 1988, Musée Historique de l'Ancien-Evêché, Lausanne. Viollet-le-Duc'ün 1876'da hazırlamış olduğu Mont-Blanc Dağına ilişkin haritanın 1:50,000 ölçekli reproduksiyonu da bu sergide sergilenmiştir.
12. *Viollet-le-Duc*, Museum Exhibitions, Washington, D.C, 1987.²³¹ Bu katalogda "Centre de Recherches sur les Monuments Historique" ve "Ministere de la Culture et de la Communication" koleksiyonun'da bulunan çizimlerin kataloğudur.

²³⁰ Haluk Togay, Viollet-le-Duc'ün çizimlerinin maketlerle ve fotoğraflarla birlikte düzenlendiği bu serginin giriş mekanında, Viollet-le-Duc'ün özel çalışma odasının eşyalarıyla düzenlenmiş bir salonun bulunduğunu anlatmaktadır. Sergide yer alan çizimlerin ve fotoğrafların da sadece Viollet-le-Duc'ün restorasyonlarını değil; yapıların restorasyon öncesini ve sonrasını, hatta Viollet-le-Duc'ün restorasyonları sonrası yapılan müdahaleleri de içermekte olduğunu, böylece izleyicilere kendi değerlendirmelerini yapma fırsatının da sunulduğunu anlatmaktadır (1980:108).

²³¹ Sergi 1988'de New York'da ve Austin'de de sergilenmiştir (Clark 1989:358).

13. *Viollet-le-Duc et la Montagne*, 9 Nisan-11 Temmuz 1993, Hôtel de Sully: Paris, la Caisse Nationale des Monuments Historiques et des Sites; l'Ecole Polytechnique Fédérale de Lausanne, ITAH naire de la Mort d'Eugène Viollet-le-Duc

3.4. Viollet-le-Duc'ün Yayınları Üzerine Hazırlanan Kitaplar

Viollet-leDuc'ün kitaplarının bazıları yaşadığı dönemde İngilizceye çevrilmiştir. Ölümünün yüzüncüyılı nedeniyle neredeyse tüm kitapları tekrar basılmıştır. Bazı kitapları bu vesile ile özetlenmiş ve günümüz Fransızcasına adapte edilmiştir

1. *Lectures on Architecture*, (Çeviren: Henry van Brunt), Boston, 1875
“Entretiens sur l'Architecture”ın İngilizce çevirisidir.
2. *Discourses on Architecture*,(Çeviren: Benjamin Bucknall), London, 1877.
“Entretiens sur l'Architecture”ın İngilizce çevirisidir.
3. *Rational Building*,(Çeviren: G.M. Huss), New York, 1895.
“Dictionnaire raisonné”nin “konstrüksiyon” bölümünün İngilizce çevirisidir.
4. *l'Architecture et le Mobilier*, Paris: Heimdal Yayınevi, 1978.
Viollet-le-Duc'ün sözlüklerinin birleştirilmiş bir dökümüdür.
5. *l'Architecture Raisonnée*, Hubert Darmisch, Paris, 1978.H. Darmisch, yazarın Fransız mimarisi sözlüğünden özetler yapmıştır.
6. *Eugène-Emmanuel Viollet-le-Duc: The Foundations of Architecture, Selections From the Dictionnaire Raisonné*, Introduction by Barry Bergdoll, (Tr. by Keneth D. Whitehead), New York: George Braziller, 1990.

Kitap Viollet-le-Duc'ün “Dictionnaire Raisonné” adlı sözlüğünde yer alan ‘mimarlık’, ‘konstrüksiyon’, ‘restorasyon’ ve ‘stil’ maddelerinin İngilizce çevirilerini içermektedir. B.Bergdoll giriş bölümünde Viollet-le-Duc'ün hayatı ve eğitiminden bahsetmektedir. Viollet-le-Duc'ün bu sözlüğünün önemini ve etkisini anlatmaktadır. Ayrıca Quatremère de Quincy'nin sözlüğü ile karşılaştırmakta ve Viollet-le-Duc'ün Quatremère'in sözlüğünden etkilenmiş olabileceğini savunmaktadır.

3.5. Viollet-le-Duc'ü ve Çalışmalarını Konu Alan Kitaplar:

1. Anthyme Saint-Paul. *Viollet-le-Duc: Ses Travaux d'Art et son Système Archéologique*, Paris: 1881
2. *Compositions et Dessins de Viollet-le-Duc*, l'Ouvre de Maitre, Paris 1884. Viollet-le-Duc'ün en önemli mimari ve mimari restorasyon çalışmalarından Notre-Dame Katedrali, Carcassonne'daki çalışmaları, Pierrefonds Şatosu ve Clermont Ferrand Katedrali restorasyonları için yaptığı çizimler ile Opera binası tasarımlarına ait 100 adet çizimi bu kitap ile yayınlanmıştır. Stuart Durant, 19. yüzyılın en önemli mimarlarının arasında Viollet-le-Duc dışında başka hiçbir mimar için böyle bir koleksiyonun basılmadığını belirtmektedir (Stuart Durant, 1980: 33) .
3. Paul Abraham. *Viollet-le-Duc et le Rationalisme Médiéval*, Paris, 1934
4. Paul Gout. *Viollet-le-Duc: Sa Vie, Son Oeuvre, Sa Doctrine*, Paris, 1914. Tarihi Anıtlar (Monuments Historique) Başkanı tarafından yazılmış olan Viollet-le-Duc'ün biyografisidir.
5. John Summerson. *Heavenly Mansions and Other Essays on Architecture*, Norton Library, New York, London, 1963. Summerson kitabında Viollet-le-Duc'ün hem neo-Gotik mimarlığı benimseyen 19. yüzyıl mimarları içindeki farklı yerini, hem de modern mimarlığa geçişteki önemli konumunu ortaya koymaya çalışmaktadır.
6. Nikolaus Pevsner. *Ruskin and Viollet-le-Duc: Englishness and Frenchness in the Appreciation of Gothic Architecture*, London, 1969
7. Pierre Marie Auzas. *Eugène Viollet-le-Duc, 1814-1879*, Paris: Caise Nationale des Monuments Historiques et des Sites, 1965, 1979.
8. Philippe Boudon ve Philippe De-Shayes. *Viollet-le-Duc: le Dictionnaire d'Architecture, Relevés et Observations*, Brussels: Pierre Mardaga, 1979
9. Ivo Tagliaventi, *Viollet-le-Duc e la Cultura Architettonica Dei Revivals*, Bologna, 1976
10. Robert Mark. *Robert Willis, Viollet-le-Duc, and the Structural Approach to go Architecture*, New Jersey: Princeton University Press, Princeton, 1976
11. Teresa Jakimowicz. *Viollet le Duc et la Pologne*, Paris, 1980

12. Geert Bekaert. *A la Recherché de Viollet-le-Duc*, Brussels: Pierre Mardaga, 1980.
13. Armand Brulhart [et al.] *E. Viollet-le-Duc et le Massif du Mont-Blanc, 1868-1879*, Lausanne, Suisse: Musée Historique de l'Ancien-Evêché, 1988
14. Françoise Bercé ve Bruno Foucart. *Viollet-le-Duc, Architect, Artist, Master of Historic Preservation*, Washington D.C., 1988.
15. Jean-Michel Leniaud, *Viollet-Le-Duc ou les Délires du système*, Mengès, Paris : 1994
16. M. F. Hearn. *The Architectural Theory of Viollet-le-Duc: Readings and Commentary*, Cambridge: Massachusetts Institute of Technology (MIT) Press, 1995. M.F.Hearn, Viollet-le-Duc'ün *Dictionnaire, Entretiens, l'Habitation, Histoire d'un Dessinateur* kitapları ve *Rapport Adressé à M.le Minisstre de la Justice et des Cultes*(1843) adlı raporunu incelemiştir. Viollet-le-Duc'ün mimarlık kuramına ilişkin ana düşüncelerini belirleyerek, Viollet-le-duc'ün kendi düşüncesinin nedensel kurgusuna göre bunları açıklayıcı bir şekilde sunmaya çalışmıştır.
17. Kevin Murphy. *Memory and Modernity: Viollet-le-Duc at Vézelay*, The Pennsylvania State University Press, 2000. Murphy kitabında Viollet-le-Duc ve Mérimée çevresindeki sosyal ve entellektüel ortamı ile onları destekleyen Paris'teki 1820-1830'ların yeni liberal ve romantik tarih felsefesini devlet programı haline getiren devlet kurumlarının ele alır. 19.yüzyılda Vézelay'ı ele alarak Viollet-le-Duc'ün yerel politik, sosyal, dini ve ekonomik ortamına dayanarak bu milli kurumlarda aktivitelerini nasıl yürüttüğünü ortaya koymaya çalışır (Murphy 200:14-15)
18. Geneviève Viollet-le-Duc. *Les Viollet-le-Duc : Histoire d'une Famille. Documents et Correspondances*, Sommières : Romain pages ; Genève : Slatkine: 2000
19. Jean-Paul Midant. *Au Moyen Âge avec Viollet-le-Duc*, Paris: l'Aventurine, 2001.

3.6. Viollet-leDuc Üzerine Türkiye’de Yapılmış Olan Çalışmalar:

1. Cevat ERDER. *Restorasyon: Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1972.
2. Haluk TOGAY. “*Viollet-le-Duc (1814-1879) Üzerine Bir Etüd*”, *Arkitekt*, sayı 379, İstanbul, 1980: 108-112
3. Haluk TOGAY. “*Viollet-le-Duc Üzerine Bir Etüd (1814-1879)*”, *Arkitekt*, sayı 380, İstanbul, 1980: 152-155

**EK 4. TEZDE ADI GEÇEN FRANSIZCA KURUM VE YAYINLARIN
TÜRKÇE KARŞILIĞI²³²**

Kurumlar:

Ecole Gratuite de Desin	:Parasız Tasarım Okulu
Collège de Bourbon	:Bourbon Koleji
Ecole des Beaux-Arts	:Güzel Sanatlar Okulu
Ecole des Arts Décoratifs	:Süsleme Sanatı Okulu
Petit Ecole	:Küçük Okul
Ecole Centrale d'Architecture	:Mimarlık Merkezi Okulu
Ecole Nationale des Arts Décoratifs	:Ulusal Dekoratif Sanatlar Okulu
Académie des Beaux-Arts	:Güzel Sanatlar Akademisi
Académie de Peinture, Sculpture et Architecture	:Resim, Heykel ve Mimarlık Akademisi
Conseil des Bâtiments Civils	:Resmi Yapılar Konseyi
Commission des Monuments Historiques	:Tarihi Anıtlar Komisyonu
Travaux de Paris	:Paris İmar Müdürlüğü
Palais Impériaux	:İmparatorluk Sarayı
<i>Conseil des Edifices Diocésains</i>	:Dini Yapılar Konseyi
Palais de l'Internonciature d'Autriche	:Avusturya Büyükelçiliği
Société Française d'Archéologie	:Fransız Arkeoloji Derneği
Société pour la Conservation des Monuments	:Anıtları Koruma Derneği
Union Centrale des Beaux-Arts Appliqués à l'Industrie	:Endüstriye Uygulanan Güzel Sanatlar Merkezi Birliği

Yayınlar:

Dictionnaire Raisoné de l'Architecture Française du XI ^e au XVI ^e Siècle	:11. Yüzyıldan 16. Yüzyıla Kadar Fransız Mimarlığının Açıklamalı Sözlüğü
---	--

²³² Metinde bir kereden fazla geçen Fransızca kurum ve yayın adlarının Fransızcaları kullanılmıştır. Bu nedenle bunların Türkçe karşılıklarını içeren bu liste hazırlanmıştır.

Dictionnaire Raisonné du Mobilier Français, de l'Epoque Carlovingienne à la Renaissance	:Karolingiens Dönemi'nden ²³³ Rönesans'a Kadar Fransız Mobilyalarının Açıklamalı Sözlüğü
Entretiens sur l'Architecture	:Mimarlık Üzerine Konuşmalar
l'Architecture et Décoration Turque au XV ^e Siècle	:15. Yüzyılda Türk Mimarisi ve Süslemesi
l'Art Russe: Ses Origines, Ses Eléments Constitutifs, Son Apogée, Son Avenir Geleceği	:Rus Sanatı: Kaynakları, Strüktürel Öğeleri, Olgunluk Dönemi ve
Annales Archéologiques	:Arkeoloji Yıllığı
Revue Générale de l'Architecture	:Mimarlığa Genel Bakış
Voyages Pittoresques et Romantiques dans l'Ancienne France	:Antik Fransa'da Romantik ve Pitoresk Görünümler
Carmen	:Karmen
Gazette des Architectes et du Batîment	:Mimarlık ve Yapı Gazetesi
Revue Mensuelle des Travaux Publics et Particuliers	:Kamusal ve Özel İnşaatlar Aylık Dergisi
l'Imaginaire Scientifique de Viollet-le-Duc	:Viollet-le-Duc'ün Bilimsel Hayalgücü
Histoire d'une Maison	:Bir Evin Tarihi
Histoire de l'Habitation Humaine	:İnsan Yerleşimleri Tarihi
Histoire d'un Dessinateur: Comment on Apprend à Dessiner	:Bir Ressamın Hikayesi: Resim Çizmek Nasıl Öğrenilir
Vers une Architecture	:Bir Mimariye Doğru

²³³ Pepin le Bref adlı Fransız Kralı Dönemi veya 8-10. yüzyıllarda Fransa'daki dönemi işaret eden Karolingiens Dönemi için bu kelimenin ilk defa 19. yüzyılda Viollet-le-Duc tarafından kullanıldığı belirtilmektedir.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Çiler Buket Tosun
Doğum Yeri ve Tarihi : Ankara, 03.04.1975

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : 1992-1996 İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, İstanbul.

Yüksek Lisans Öğrenimi : 1996-2001 Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Restorasyon Programı, Ankara.

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce, Fransızca

Bilimsel Faaliyetleri :

Bildiri Sunarak Katılınan Ulusal ve Uluslararası Bilimsel Toplantılar:

1. “Viollet-le-Duc ve Etkileri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Seminerleri 1*, 24-25 Nisan 2008, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
2. “Bartın Asma Sokak’taki Geleneksel Konutların Kullanıcı Karakterine Göre Yeniden Düzenlenmesi: İkiz Ev”, *Karadeniz Araştırmaları Sempozyumu 1*, 16-17 Nisan 2004, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yerleşim Arkeolojisi Anabilim Dalı, Ankara.
3. “A Case Study on Using Traditional Dwellings as a Housing Stock, Bartın, Asma Street, 2: Horizontally Divided Buildings”, *International Seminar - The Mediterranean Medina*, 17-19 June 2004, University of “G. D’Annunzio”, Faculty of Architecture, Pescara, Italy.
4. “Investigation in Australia: The Concepts and Re-interpretations of Memory in the Making of Monuments and Landscapes in Relation to Military History and Gallipoli”, *Research Seminar Series: Semester 2 2006*, 14 September 2006, The University of Melbourne, Faculty of Architecture, Building and Planning, Melbourne, Australia.

Yayınlar:

1. Renda, Günsel ve Diğerleri; *Ankara: Başkent'in Tarihi, Arkeolojisi ve Mimarisi*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları 6, Ankara, Mayıs 2004. Kitabın Harita çizimleri tarafımdan yapılmıştır.
2. Akpolat, M.; Aydın, S.; Eser, E.; Tosun Ç. B.“Kargamış Baraj Gölü ve Çevresindeki Kırsal Yerleşmeler ve Konutların Belgelenmesi 1999 Yılı Çalışmaları”, *Ilisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları / Salvage Project of the Archeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 1999*, (Derleyen: Numan Tuna, Jean Öztürk, Jale Velibeyoğlu), ODTÜ-TAÇDAM, Ankara 2001: 529-546.
3. Tosun, Ç. Buket ve Bülent İşler.; “Ankara Yörük Dede Türbesi”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü’nce 8-9 Mayıs 2000 tarihleri arasında Prof. Dr. Aynur Durukan’a Armağan Olarak Düzenlenen, *Ortaçağ’da Anadolu* isimli Sempozyum Kitabı, Ankara, Mart 2002: 323-342.
4. Tosun, Ç. Buket; “Bartın Asma Sokak’taki Geleneksel Konutların Kullanıcı Karakterine Göre Yeniden Düzenlenmesi: İkiz Ev/ Reorganisation of Traditional Dwellings in Bartın Asma Street According to the User Characteristics: Twin House”, *Karadeniz Araştırmaları Sempozyum Bildirileri 1, Black Sea Studies Symposium Proceedings 1*, (Editör D. Burcu Erciyas, Elif Koparal), Ege Yayınları, Ankara 2006: 231-259.

İş Deneyimi

Stajlar:

1. Gama-Gürüş İnşaat Şirketleri, Ankara Metro-su:Yenimahalle-Demetevler-İvedik Şantiyeleri, 2 ay
2. Y. Mimar Can Ersan Mimarlık Bürosu, 2 ay
3. Prokon İnşaat Şirketi, “Bilim ve Teknoloji Merkezi” Uygulama Projesi, 1 ay

Projeler:

1. Dr. Suat ALP başkanlığında, “Doğu ve Güneydoğu Avrupa Müzelerinde Bulunan Türk Kültür Mirası: İşlevsel Bir Veritabanı Modeli ve Uygulaması” Projesi’nde yardımcı araştırmacı (2005 – 2010 TÜBİTAK Araştırma Projesi).
2. Hacettepe Üniversitesi Araştırma Fonu’nun desteklediği “Güdümlü (Alt Yapı) Araştırma Projeleri” kapsamında Doç. Dr. Zeynep Yasa Yaman’ın başkanlığında “Çağdaş Türk Sanatı’nda Anıt Uygulamaları ve Heykel Projesi”nde yardımcı araştırmacı. (2004)
3. Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu başkanlığında, Kültür Bakanlığı’nın desteği ile Topkapı Sarayı Müzesi’nin yürüttüğü, “İstanbul Topkapı Sarayı Duvar Çinilerinin Belgelenmesi Projesi” üyesi. (2001-2004)
4. ODTÜ ve TAÇDAM’ın yürüttüğü “Iısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi” kapsamında Doç. Dr. Mustafa Servet Akpolat’ın başkanlığında “Kargamış Baraj Gölü ve Çevresindeki Kırsal Yerleşmeler ve Konutların Belgelenmesi Projesi” üyesi. (1999-2002)

Çalıştığı Kurumlar

1. Ocak 1999- Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Ankara.
2. Ocak1998 Orta Doğu Teknik Üniversitesi Müzesi, 6 ay.

İletişim

E-Posta Adresi : cilerbuketto@yahoo.com

Tarih : 7. 4.2008

